Adnan Silajdžić • Samir Beglerović

AKAIDSKA UČENJA EBU HANIFE

HANEFIJSKA TRADICIJA TUMAČENJA OSNOVA ISLAMSKOG VJEROVANJA

BIBLIOTEKA **AKAID**

BIBLIOTEKA **AKAID**

EDICIJA: HANEFIJSKO TUMAČENJE VJEROVANJA • **KNJIGA 1**

BIBLIOTEKA **AKAID**

EDICIJA: HANEFIJSKO TUMAČENJE VJEROVANJA • **KNJIGA 1**

Adnan Silajdžić i Samir Beglerović

AKAIDSKA UČENJA EBU HANIFE

HANEFIJSKA TRADICIJA TUMAČENJA OSNOVA ISLAMSKOG VJEROVANJA

PRVO IZDANJE NA BOSANSKOM JEZIKU. 2016

Izdavač
EL-KALEM - izdavački centar Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini
www.elkalem.ba

Za izdavača
Mesud Smajić

Urednik
Mustafa Prljača

Prijevod traktata s komentarom:
Adnan Silajdžić
Samir Beglerović

Redaktor prijevoda traktata
Mustafa Prljača

Lektorica
Aida Krzić

Vokalizacija arapskog teksta
Mustafa Prljača

Tehnička urednica
Aida Mujezin-Čolo

Dizajn korice
Tarik Jesenković

Štampa
"Dobra knjiga", Sarajevo

Za štampariju
Izedin Šikalo

Sarajevo, 2016. godine

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

929 Ebu Hanifa
28-184

SILAJDŽIĆ, Adnan
Akaidska učenja Ebu Hanife : hanefijska tradicija tumačenja osnova islamskog vjerovanja / Adnan Silajdžić, Samir Beglerović ; [prijevod traktata Adnan Silajdžić, Samir Beglerović ; redaktor prijevoda traktata Mustafa Prljača]. - Sarajevo : El-Kalem, 2016. - 282 str. ; 24 cm. - (Biblioteka Akaid) (Edicija Hanefijsko tumačenje vjerovanja ; knj. 1)

Izv. stv. nasl. na arap. jeziku. - Bibliografija: str. 277-282 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-23-438-5
1. Beglerović, Samir
COBISS.BH-ID 23459334

Adnan Silajdžić • Samir Beglerović

AKAIDSKA UČENJA EBU HANIFE

HANEFIJSKA TRADICIJA TUMAČENJA OSNOVA ISLAMSKOG VJEROVANJA

القلم
el-Kalem

Sarajevo, 2016./1438. god. po H.

.طبع على نفقة مؤسسة بني هاشم الخيرية

Štampano uz pomoć

HUMANITARNE ORGANIZACIJE BENI HAŠIM

.طبع على نفقة مؤسسة بني هاشم الخيرية

Djelo posvećujemo prvim profesorima, začetnicima i osnivačima, Katedre za akaid i uporedne religije:

PROF. NEDŽIB-EFENDIJI SMAILBEGOVIĆU
(*u. 1915. godine, Šeriatska sudačka škola*)

PROF. AHMED-EFENDIJI BUREKU
(*u. 1948. godine, Viša islamska šeriatsko-teološka škola - VIŠT*)

PROF. AHMED-EFENDIJI SMAJLOVIĆU
(*u. 1988. godine, Islamski teološki fakultet/Fakultet islamskih nauka*)

Sadržaj

Predgovor

Knjiga pod naslovom *Akaidska učenja Ebu Hanife* (hanefijska tradicija tumačenja osnova islamskoga vjerovanja) nastala je na prijedlog reisu-l-uleme Islamske zajednice u BiH Husein-ef. Kavazovića. Naime, obilazeći džemate sa direktorom Uprave za vjerske poslove Nusret-ef. Abdibegovićem uočio je da imamima nedostaje jedan priručnik (zbornik) koji bi im pomogao da se lakše i adekvatnije nose s brojnim pravcima tumačenja islama u BiH nastalim od devedesetih godina do danas, a čiji je zajednički imenitelj negiranje značajnosti povijesnoga vremena tako karakterističnoga za našu vjeru i tradiciju. Stoga je predložio da se u narednom periodu izrade i objave tri zasebne knjige u kojima će biti cjelovitije i sistematičnije izloženi klasični ali i moderni komentari osnova islamskog vjerovanja kojih, nažalost, dosada, osim u nekim fragmentima, nismo imali na raspolaganju.

Budući da već duže vrijeme prate i proučavaju stanje islamske pobožnosti naših vjernika kao i promjene kroz koje prolazi njihovo lično doživljavanje i razumijevanje sadržaja islama, s jedne strane, te pojavu brojnih retrogradnih shvaćanja islama koja u najmanju ruku relativiziraju – da ne kažemo osporavaju – kredibilnost hanefijsko-maturidijske matrice razumijevanja tradicije na kojoj je, između ostalih konstituensi, utemeljen povijesni, duhovni i kulturni identitet bosanskih muslimana, s druge strane, profesori sa katedre za akaid na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu reisu-l-ulemin prijedlog prihvatili su bezrezervno i sa ogromnim zadovoljstvom. Nedugo poslije toga sačinili smo projekat koji podrazumijeva da se u prvoj knjizi izlože osnovna Ebu Hanifina djela iz akaida propraćena, iz perspektive savremenosti, klasičnim komentarima utemeljenim na osnovnim vrelima islama: Kur'anu i Poslanikovome Sunnetu te prebogatoj klasičnoj islamskoj vjersko-teološkoj literaturi, da se u drugoj knjizi, uz stručne i aktuelne komentare, prezentiraju najvažnija djela iz akaida klasičnih učitelja sunizma Maturidija i El-Eš'arija, te da se u trećoj knjizi donesu komentari na osnove islamskog vjerovanja iz perspektive današnjega svijeta, pozivajući se istodobno i na vjersku i na bogatu muslimansku intelektualnu tradiciju, ali i na bogato kulturno i spoznajno-teorijsko naslijeđe svijeta u kojem danas živimo, a sve s ciljem re/aktualizacije i re/interpretacije

islamske tradicije koja ne poznaje razdvajanje vjere od razuma odnosno metapovijesnog od povijesnog vremena.

Od prijedloga odnosno projekta do realizacije njegova prvog dijela proteklo je skoro godinu dana. Sretni smo što imamima i našoj vjerskoj i kulturnoj javnosti, pored izvornog teksta i njegova prijevoda na bosanski jezik, možemo ponuditi naše stručne komentare najznačajnijih Ebu Hanifinih akaidskih djela.

Pišući komentare na njegova djela ili poslanice pozivali smo se, pored Kur'ana i Poslanikovih hadisa, na klasična djela iz akaida napisana na arapskom jeziku. Zapravo, i ranije su svoje radove iz akaida profesori sa naše katedre temeljili na ovim poslanicama i njenim klasičnim komentarima, samo što su usljed unutrašnjih i, djelimično, vanjskih pritisaka takva pregnuća bila marginalizirana i skoro neprimjećivana. Naravno želimo napomenuti da smo se ovdje-ondje, u smislu komparativnih zaključaka, oslanjali i na radove Michaela Cooka i Arent Jan Wensincka, čiji značaj u domenu filologije i povijesti razvoja muslimanskog mišljenja ne treba posebno potcrtavati. Osim toga, treba naglasiti da su komentari, iako se radi o klasičnim vjersko-teološkim djelima, pisani iz savremene perspektive, te da se radi o komaparativnoj analizi učenja akaidskih škola utemeljenoj na hanefijsko-maturidijskom i djelimično eš'arijskom metodu teološkog tumačenja, što je u našoj regiji zasigurno jedinstven primjer.

Važno je naglasiti da smo kao polazište u prijevodu ajeta časnoga Kur'ana koristili objavljeni prijevod prof. Besima Korkuta. Međutim, imajući u vidu da su ajeti u našoj knjizi navođeni u okviru znanstveno-teološke eksplikacije stavova, često smo se opredjeljivali za vlastita rješenja (npr. prijevod stručnih pojmova, doslovna značenja i sl.). S druge strane, iako duboko cijenimo prijevode plemenitih hadisa dosada objavljene na našem jeziku, upravo imajući u vidu naznačeni specifičan kontekst, odlučili smo ponuditi naše prijevode predaja koje smo pronalazili u osnovnim hadiskim zbirkama, orijentirajući se u tome klasičnim hadiskim komentarima.

Na kraju želimo se zahvaliti reisu-l-ulemi i Nusret-ef. Abdibegoviću na ukazanom povjerenju duboko vjerujući da se naša saradnja neće završiti na ovom projektu, već da će u buduće biti još osmišljenija i intenzivnija. Također se želimo zahvaliti Mustafi Prljači na izvršenoj recenziji prijevoda poslanica kao i na određenim sugestijama koje su naš prijevod teksta učinile mnogo boljim u sadržajnom i značenjskom odnosno stilskom smislu.

U Sarajevu, 29. 08. 2016. — Autori

PRVA POSLANICA

El-Fikhu-l-ekber 1 (*Prvo razumijevanje 1*)

UVOD U KOMENTAR

Poslanica *El-Fikhu-l-ekber 1* (*Prvo razumijevanje 1*) napisana je sredinom VIII stoljeća a tretira pitanja statusa grješnika, sudbine, ashaba blagoslovljenoga Muhammeda, i škole džehmija. Kao takva tradicionalno se prihvaća kao autorsko djelo imama Ebu Hanīfe. Ovaj podatak, između ostalog, naglašen je i u uvodu komentara kojeg je napisao Ebū Mensūr Muhammed ibn Muhammed ibn Mahmūd el-Hanefī es-Semerkandī. Još neki izvori potvrđuju ovaj stav, no, teško je procijeniti da li autori pod tim misle baš na ovu ili, pak, poslanicu *El-Fikhu-l-ekber 2* (*Prvo razumijevanje 2*). Naime, jedan broj istraživača ne pravi razliku između ove dvije poslanice mada je ona više nego očita, štaviše, upravo na osnovu te razlike je i moguće riješiti pitanje autorstva poslanice *El-Fikhu-l-ekber 1.* Slično je i sa autorstvom komentara na poslanice *Prvo razumijevanje 1* s obzirom da se El-Hanefī es-Semerkandī nekada poistovjećuje sa imamom El-Māturīdijem, mada sâm tekst komentara (naše izdanje je iz Hajderabada, Medžlis dā'ireti-l-me'ārif en-nizāmijja, 1321. god. po H.) sadrži dijelove po kojima je moguće zaključiti da je riječ o drugoj osobi. No, zasigurno je riječ o pripadniku maturidijske škole mišljenja, možda Ebū Lejsu es-Semerkandīju, poznatome učeniku imama El-Māturīdīja, ili, prije, jednome od Es-Semerkandījevih učenika.

Osim toga, Ebū Hanīfino autorstvo *El-Fikhu-l-ekbera 1* potvrđuje i poslanica *El-Fikhu-l-ebsat* (*Šire i jednostavnije razumijevanje*), koju također razmatramo u ovoj knjizi: "Akaidska učenja Ebu Hanife", a koja je napisana u formi odgovora imama Ebū Ḥanīfe na pitanja koja mu je postavljao Ebū Mutī' el-Hakem ibn 'Abdullāh el-Belhī. Na osnovu rukopisa koji se čuva u Kairu može se zaključiti da je riječ o autentičnom autorskom djelu imama Ebū Ḥanīfe, odnosno njegovom razgovoru s jednim od učenika koji je tu raspravu i zabilježio.

Unutar te poslanice sadržani su svi članci *Prvog razumijevanja 1*, s izuzetkom članka 7. Kako ćemo vidjeti, postoje opravdani razlozi po kojima bi članak 7. trebalo razumijevati kao sadržaj koji je naknadno umetnut u tekst ove poslanice - i to kao neka vrsta konciznoga komentara na članke 5. i 6.

Poslanica *Prvo razumijevanje 1* prevedena je na naš jezik. Između 1993. i 1994. godine hafiz Nevad Kahteran, tada asistent na Islamskom teološkom fakultetu u Sarajevu, priredio je dvojezičnu skriptu (arapski i bosanski) u kojoj su uporedno izloženi, na jednoj stranici, njen originalni tekst i prijevod (*Aqa'id islamski kredo: Ebu Hanifa* (*700-767*) *El-Fiqh el-Ekber 1, El-Fikh el-Ekber 2*, Islamski teološki fakultet u Sarajevu, samo za internu upotrebu, str. 1a.). Nepune dvije godine nakon toga, dr. Mustafa Cerić objavio je svoj prijevod ove poslanice u okviru rasprave o klasičnim muslimanskim fikhskopravnim školama ("Pravne škole u islamu", *Preporod*, br. 17/600, 15. 11. 1996., str. 3.).

TEKST POSLANICE

١) لاَ نُكَفِّرُ أَحَدًا بِذَنْبٍ وَلاَ نَنْفِي أَحَدًا مِنَ ٱلْإِيمَانِ.

٢) إِنَّا نَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَنَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ.

٣) وَاعْلَمْ أَنَّ مَا أَصَابَكَ لَمْ يَكُنْ لِيُخْطِئَكَ وَمَا أَخْطَأَكَ لَمْ يَكُنْ لِيُصِيبَكَ.

٤) وَلاَ نَتَبَرَّأُ مِنْ أَحَدٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ، عَلَيْهِ السَّلاَمُ، وَلاَ نَتَوَالَى أَحَدًا دُونَ أَحَدٍ.

٥) وَنَرُدُّ أَمْرَ عُثْمَانَ وَعَلِيٍّ إِلَي اللَّهِ، وَهُوَ عَالِمُ السِّرِّ وَالْخَفِيَّاتِ.

٦) اَلْفِقْهُ فِي الدِّينِ أَفْضَلُ مِنَ الْفِقْهِ فِي الْعِلْمِ وَالْحُدُودِ.

٧) وَاخْتِلاَفُ ٱلْأُمَّةِ رَحْمَةٌ.

٨) مَنْ آمَنَ بِجَمِيعِ مَا يُؤْمَرُ بِهِ إِلاَّ أَنَّهُ قَالَ: لاَ اَعْرِفُ مُوسَى وَعِيسَى، عَلَيْهِمَا السَّلاَمُ، أَمِنَ الْمُرْسَلِينَ أَمْ مِنْ غَيْرِ الْمُرْسَلِينَ، فَإِنَّهُ يَكْفُرُ.

٩) مَنْ قَالَ: لَا أَعْرِفُ اللَّهَ أَفِي السَّمَاءِ أَمْ فِي ٱلْأَرْضِ، فَقَدْ كَفَرَ.

١٠) مَن قَالَ: لاَ أَعْرِفُ عَذَابَ الْقَبْرِ، فَهُوَ مِنَ الطَّبَقَةِ الجَهْمِيَّةِ وَالْهَالِكِيَّةِ.

PRIJEVOD

1. Za grješnika ne kažemo da je nevjernik i nikome ne osporavamo njegovo vjerovanje.
2. Naređujemo dobro a odvraćamo od lošeg.
3. Znaj, ono što te zadesilo, nije te moglo mimoići a ono što te mimoišlo, nije te moglo zadesiti.
4. Ne odričemo se nijednog od ashaba Allahovog Poslanika, neka je na njega mir, niti bilo kojemu dajemo prednost nad ostalim.
5. Pitanje Osmana i Alije prepuštamo Allahu, On je poznavalac tajnog i skrivenog.
6. Razumijevanje religije vrednije je od poznavanja znanosti i propisâ.
7. Različiti stavovi unutar zajednice ustvari su milost.
8. Onaj ko vjeruje u sve što je naređeno, ali kaže: "Ne znam jesu li Mûsâ i Îsâ", neka je na njih dvojicu mir, "poslanici ili nisu", taj je, ipak, nevjernik.
9. Ko kaže: "Ne znam da li je Allah na nebesima ili na Zemlji", taj je nevjernik.
10. Ko kaže: "Ne znam za kaznu u grobu", taj pripada *džehmijama* i onima koji su propali.

KOMENTAR

(Čl. 1.) Općenito govoreći, stav izražen u ovome članku vjerovanja suprotstavlja se nauku *haridžija*, akaidske i pravne škole posebno poznate po teoriji da počinilac velikoga grijeha (*murtekibu-l-kebīra*) tim činom postaje nevjernik te, posljedično, da ga je kao takvoga dozvoljeno ubiti. Stav imama Ebū Ḥanīfe koncentrira se na pitanje sâmoga vjerovanja (*īmān*) i implicitno definira vjerovanje kao suprotnost nevjerovanju (*kufr*), drugim riječima, dva stanja – vjerovanje i nevjerovanje, ne mogu se nalaziti pri istoj osobi u istome trenutku: ili je osoba vjernik ili je nevjernik, ne može biti istovremeno oboje. "Mjesto" (*mehall*) vjerovanja i nevjerovanja je srce (*kalb*), a nijedan čovjek nije stvoren, kako se to ističe u Kur'anu, na način da su mu data dva srca.[1] Nasuprot tome, *mjesto* griješenja su ljudski udovi[2] pa nije moguće da griješenje

[1] *Allah nijednom čovjeku dva srca u njedrima njegovim nije dao.* (Kur'an, 33:4)

[2] Npr.: *Na dan kada protiv njih budu svjedočili jezici njihovi, i ruke njihove, i noge njihove za ono što su radili.* (Kur'an, 24:24)

poništava vjerovanje, ali ni obrnuto, budući da je riječ o dva različita "mjesta" u kojima prebivaju.[3] Međutim, zasigurno među njima postoji snažna interakcija te učestalo griješenje udova, na neki način, guši srce, odnosno, drukčije rečeno, srce mijenja svoju autentičnu narav, ono "obolijeva" te, posljedično, i udovi skoro stalno čine nedozvoljene stvari.[4]

Osnovni problem predstavlja razumijevanje onih kur'anskih ajeta[5] i Poslanikovih hadisa[6] čije doslovno čitanje podrazumijeva čak i drastičnu kaznu u slučaju svjesnog kršenja ili izbjegavanja nekog od religijskih obreda. Upravo je ovo i bilo jedno od polazišta međusobnog konfrontiranja unutar različitih škola vjerovanja pa su tako, pored spomenute škole *haridžija*, *murdžije* tvrdili da činjenje grijeha ne utječe na vjerovanje niti pokoravanje koristi ukoliko je riječ o nevjerovanju a *kaderije* i *mu'tezilije* su smatrali da činjenjem velikoga grijeha (velikoga prekršaja), osoba prestaje biti vjernik, no, ne postaje nevjernik već zauzima poziciju između vjerovanja i nevjerovanja – ukoliko se pokaje i prestane griješiti ponovno postaje vjernikom, ali, ukoliko se ne pokaje prije smrti, postaje nevjernikom koji bîva kažnjen vječitom vatrom.[7]

Hanefijska odnosno na njoj kasnije razvijena maturidijska škola mišljenja smatrala je važnim potcrtati razliku između vjerovanja i postupanja (djelovanja). Veliki grijesi (veliki prekršaji), zapravo su dio čovjekova postupanja (djelovanja) i ta osoba obično se oslovljava kao grješnik (*fāsik*), mada je ovaj termin značenjski veoma blizak pojmu nevjernik (*kāfir*). Zapravo, razlika između ovih termina ogleda se više u stepenu počinjenog grijeha negoli u sâmoj kakvoći griješenja.[8] Tako je grješnik i dalje ostao dio zajednice, mada su njegova prava

---

[3] as-Samarqandī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 7.

[4] "Ono što je dozvoljeno – jasno je, ono što je zabranjeno – jasno je, između toga dvoga su nejasnoće koje većina ljudi ne poznaje. Stoga, ko se čuva nejasnoća oslobođen je što se tiče njegove vjere i njegove časti. A ko se prepusti tim nejasnoćama – poput pastira koji (nešto) čuva kod zabranjenog područja, pa se može desiti da u to ipak uđe. Svaki vladar ima svoje zabranjeno područje, a Allahovo zabranjeno područje na Zemlji to su Njegove zabrane. U tijelu ima jedan komad mesa, kada je on zdrav, zdravo je i cijelo tijelo, a kada je ono bolesno, bolesno je i cijelo tijelo. Uistinu, to je srce." (bilježi al-Buḫārī, prenoseći od an-Nu'mān ibn Bašīra, *Saḥīḥ*, 52.)

[5] Npr.: *Onome koji hotimično ubije vjernika kazna će biti – Džehennem, u kome će vječno ostati.* (Kur'an, 4:93)

[6] Npr.: "Između roba i nevjerovanja nalazi se ostavljanje namaza. Između roba i politeizma nalazi se ostavljanje namaza." (bilježi aṭ-Ṭabarānī, prenoseći od Ǧābir ibn 'Abd Allāha, *Al-Mu'ǧam al-Awsaṭ*, tom VII, str. 345.) Također: "Krv čovjeka muslimana, koji svjedoči da nema drugoga božanstva osim Allaha i da sam ja Allahov poslanik, dozvoljena je samo u tri slučaja: oženjeni koji počini blud, život za život i onaj koji ostavi svoju vjeru (*dīn*) i odvoji se od zajednice." (bilježi Muslim, prenoseći od 'Abd Allāh ibn Mas'ūda, *Saḥīḥ*, 1676.)

[7] as-Samarqandī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 6.

[8] Usp.: al-Ǧurǧānī, *Mu'ǧam at-Ta'rīfāt*, str. 138.; i str. 155.

unutar važnih društvenih aktivnosti i funkcija ograničena (npr. neprihvatanje svjedočenja i sl.). Na ovaj način ne samo da je potvrđena važnost kontekstualnog razumijevanja Teksta već je, u velikoj mjeri, određen i pravac razvoja religijske dimenzije muslimanskog društva na način snažnijeg insistiranja na religijskom obredoslovlju (*praxis*) negoli na dimenziji vjerovanja (*doxis*).

Važno je naglasiti da se već u modernim a potom i današnjim muslimanskim društvima, čak i među malobrojnijim muslimanskim zajednicama, ta paradigma uveliko promijenila, u smislu primjetne tendencije insistiranja na odgovarajućim formulacijama vjerovanja (rekonceptualizacija "ortodoksije"), uz više-manje, uvođenje ozbiljne konfuzije u formi obredoslovlja. Konačno, treba primijetiti da su rani članci vjerovanja koncentrirani uglavnom na opovrgavanje stavova *haridžija*, *kaderija* i *šiija*, dok često izostaju kritike usmjerene prema *murdžijama*, *džebrijama* i *antropomorfistima* (*mušebbeha*). Mada ćemo pitanje pravovjernosti posebno tretirati u našoj knjizi, važno je naglasiti da je rana ortodoksija zapravo podrazumijevala širok spektar učenja i škola mišljenja koji se vremenom sve više sužavao da bi, vjerovatno sa snažnim prodorom *eš'arizma*, dobio svoj konačni krajnje reduciran oblik.

Može se zaključiti da je proces formiranja "klasične pravovjernosti" tekao uporedo sa političkim profiliranjem i razvojem muslimanskih velikih imperija, te da je, u smislu spomenutog procesa rekonceptualizacije "ortodoksije", i danas određen političkim i vojnim potrebama muslimanskih utjecajnih zemalja te, indirektno, interesima globalnih centara moći. To je i bio osnovni razlog pa su temelji vjerovanja (*asl*) odnosno ono što bismo mogli osloviti prvim počelom, na neki način, stavljani u drugi plan (kako u raspravama vjerskih učenjaka tako i u znatiželji vjernika svakodnevlja), dok su u središte polemiziranja bile postavljene sekundarne teorije (*fer'*) odnosno ono što je iz prvoga počela izvedeno i razvijano. Upravo zbog toga smo ovu Ebu Hanifinu poslanicu i preveli kao *Prvo razumijevanje*!

(Čl. 2. i Čl. 3.) Pravilo naređivanja dobra a zabranjivanja zla imalo je važnu ulogu u formiranju prvobitne zajednice muslimana. Međutim, čini se da je već u vremenu prvih dinastija izgubilo svoj značaj. Osnova ovog pravila data je i tekstom Kur'ana[9] i praksom blagoslovljenog poslanika Muhammeda[10]. S

[9] Npr.: *I neka među vama bude onih koji će na dobro pozivati i tražiti da se čini dobro, a zlo zabranjivati – oni će šta žele postići.* (Kur'an, 3:104)

[10] Npr.: "Mervan je prvi koji je započeo sa hutbom prije bajram-namaza. Na to je neki čovjek ustao i rekao mu: 'Namaz prije hutbe!' A on odgovori: 'To je ostavljeno.' Abū Sa'īd je rekao: 'Taj čovjek je izvršio ono što mu je bila obaveza. Čuo sam Allahovog Poslanika, Allah ga blagoslovio i podario →

jedne strane njegujući praksu prikrivanja vlastitog vjerovanja pojedinca (*tekijja*), šiijski interpretativni tok je pitanje otvorenog angažmana na otklanjanju zla (*tagjīr*) premetnuo u dimenziju krajnje intimnog i, posljedično, prilično apstraktnog načela. S druge strane, unutar sunnijske prakse, koja je dominantno vezana za dinamiku života društvenih i političkih sistema, vjerski učenjaci koji su imali politički utjecaj ovo pravilo su često prešućivali pa je ono postalo tek fraza – do te mjere da je vrlo brzo pretvorena u svojevrsnu oznaku "rivalskoga pravca" škole *mu'tezilija*.[11] S druge strane, jedna od ranih muslimanskih škola, škola *džebrija*, u sâmome tekstu časnoga Kur'ana prepoznala je negiranje obaveze naređivanja dobra a zabranjivanja zla[12], te se smatra kako je ovaj članak, u određenoj mjeri, usmjeren upravo ka opovrgavanju njihovoga stava[13].

Obaveza naređivanja dobra a zabranjivanja zla utemeljena je, kako smo već naglasili, na drugome ajetu časnoga Kur'ana[14]. No, općenito, odnos ljudskog postupanja prema propisanoj sudbini od sâmog početka utjecao je na nastanak različitih i međusobno suprotstavljenih stavova. Na jednoj strani, škole *kaderija* i, kasnije, *mu'tezilija*, negirali su povezanost (*idāfa*) Božijeg htijenja i Božije volje s lošim čovjekovim djelima. Na osnovu njihove argumentacije, ukoliko bi bilo moguće reći da dragi Bog izravno utječe na ljudsko činjenje grijeha a potom te iste osobe radi takvih postupaka i kazni, to bi značilo da je Uzvišeni Bog nepravedan i da prisiljava čovjeka. Iz ovoga će se razviti mu'tezilijsko teološko učenje o Božijoj pravednosti (*'adl*), nasuprot učenja drugih škola, naročito *maturidijske* i *eš'arijske* čiji će sljedbenici biti prozvani kao "pristalice teorije o nepravednosti" (*ehlu-l-dževr*).

Nasuprot tome, referirajući se na konkretne primjere iz časnoga Kur'ana[15] i ortoprakse blagoslovljenoga Muhammeda[16], *maturidijska* i *eš'arijska* škola

---

mu mir, kako kaže: 'Ko od vas vidi neko zlo, neka ga promijeni svojom rukom, a ukoliko ne može, onda jezikom, a ako ne može onda srcem. A to je najslabije vjerovanje.'" (bilježi Muslim, prenoseći od Abū Sa'īd al-Ḫuḍrīja, *Ṣaḥīḥ*, 49.)

[11] O tome ćemo kasnije više govoriti.

[12] *O vjernici, brinite se o sebi. Ako se budete povodili za Uputom neće vam nauditi onaj koji je zalutao! Allahu ćete se svi vratiti i On će vas obavijestiti o onome što ste radili.* (Kur'an, 5:105)

[13] as-Samarqandī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 7.

[14] *I neka među vama bude onih koji će na dobro pozivati i tražiti da se čini dobro, a od zla odvraćati – oni će šta žele postići*. (Kur'an, 3:104)

[15] Npr.: *Sreća koja ti se dogodi od Allaha je, a nesreću koja te zadesi sâm si zaslužio. Mi smo te, kao poslanika, svim ljudima poslali, a Allah je dovoljan svjedok*. (Kur'an, 4:79)

[16] "Otišao sam kod Ubayya ibn Ka'ba i rekao mu: 'Nekada mi dođu misli o sudbini (*qadar*), pa mi prenesi neki hadis ne bi li mi otišle iz srca.' Reče: 'Kada bi Allah kaznio stanovnike Njegovih nebesa i Njegove Zemlje ne bi bio nepravedan prema njima, a kada bi im se smilovao, Njegova samilost bila
→

potcrtat će razliku između apsolutno svakog pojedinačnog postupanja koje je uvijek u skladu s Božijim htijenjem (*mešī'a*) i Božijom voljom (*irāda*), te pojedinačnih postupanja koja, iako su u potpunome skladu s Božijim htijenjem i Božijom voljom, ipak mogu biti u nesuglasnosti s Božijim zadovoljstvom (*ridā*). Drugim riječima, izvorni činilac je uvijek dragi Bog[17], međutim, u slučajevima kada je riječ o lošem djelu, iz poštovanja prema dragome Bogu (*murā'āt li-l-edeb*), to činjenje se ne veže za Njega već se razumijeva kao izvedeno djelo čovjeka, a koji ga, opet, može činiti zahvaljujući tome što je i sâm posljedica Božijega stvaranja (*tahlīk*).[18]

Osim toga, na osnovu čovjekovog, makar relativnog, participiranja u nastanku odnosno stvaranju djela, bilo na način korištenja posuđene ili stvorene moći (*kudra hadīsa – eš'arije*) ili u smislu čovjekovoga postupanja na osnovu izbora koji mu stvara dragi Bog (*ihtijār – maturidije*), svaka osoba je i odgovorna za svoja djela. U svakome slučaju, pitanje obaveze naređivanja dobra a zabranjivanja zla važno je vjersko-teološko pitanje te izravno odražava svu složenost odnosa predodređene i relativne slobodne volje, budući da u svakome trenu ljudskog ponašanja čovjeku posvješćuje konstantnost istodobnog Božijeg djelovanja – događaj u kojemu čovjek i po svome porijeklu i po svojoj slobodi i po svome postupanju zapravo odražava apsolutnost Božije jednosti (*ehadijja*) i jedinosti (*vāhidijja*).[19]

Ali, motreno strogo historijski, ova obaveza tumačena je uglavnom kao problem primijenjene etike razmatrana tek kao politički adekvatan odgovor na sasvim konkretnu situaciju.

(Čl. 4.) Ovaj članak moguće je podijeliti na dva dijela. U prvome dijelu insistira se na jednakoj vrijednosti svih ashaba blagoslovljenog poslanika Muhammeda, a klasični komentari najčešće u ovoj cjelini prepoznaju sadržaj usmjeren protiv učenja *râfidija*, jednog rânog ogranka kufskih *šiija*, koji su

bi bolja za njih od njihovih djela. Kad bi udijelio koliko je brdo Uhud na Allahovom putu, Allah ti to ne bi prihvatio sve dok ne povjeruješ u sudbinu i znaš da ono što te zadesilo nije te moglo mimoići, a ono što te mimoišlo nije te moglo zadesiti. Ukoliko umreš u nečem drugom od ovoga, ući ćeš u Vatru.' Potom sam otišao 'Abd Allāh ibn Mas'ūdu pa mi reče kao i on što mi je rekao. Nakon toga sam došao Ḥuḏayf ibn al-Yamānu pa mi reče kao i on što mi je rekao. Otišao sam kod Zayd ibn Ṯābita pa mi prenese hadis od Vjesnika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, u kojem je rekao kao i on što mi je rekao." (bilježi Ibn Ḥibbān, prenoseći od Ibn ad-Daylamīja; tom II, hadis br. 727., str. 505.-506.)

17 *Reci: "Sve je od Allaha!"* (Kur'an, 4:78)

18 as-Samarqandī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 9.

19 Usp.: *Vi njih niste ubijali nego Allah; i nisi ti bacio, kad si bacio, nego je Allah bacio, da bi vjernike lijepom kušnjom iskušao, – Allah zaista sve čuje i sve zna.* (Kur'an, 8:17)

negirali autentično vjerovanje prvoj dvojici halifa, časnome Ebu Bekru i časnome Omeru, s obzirom da su smatrali časnoga Aliju kao jedinog valjanog nasljednika blagoslovljenoga poslanika Muhammeda.[20]

Kao logičan nastavak, članak 4 je poentiran drugim dijelom u kojem se ističe obaveza jednakog tretmana svih Muhammedovih, blagoslovljen je, ashaba, u čemu se prepoznaje reakcija na učenje *šiija* koji insistiraju na većoj vrijednosti časnoga Alije u odnosu na sve ostale pripadnike prve generacije muslimana.[21]

Postavlja se pitanje: Da li je moguće u ovome tekstu uočiti izvjesnu objektivnost, odnosno, uzdržanost u odnosu na rânu međumuslimansku podjelu? Odgovor je negativan a može se prepoznati i u stilu teksta, a i u komentaru. Što se tiče teksta, pažnju privlači upotreba izraza: "odricanje" (*berā'e*)[22] po čijoj su upotrebi u to vrijeme bile posebno poznate *haridžije* a, uzevši u obzir njihovo neprijateljstvo naročito prema časnome Aliji, moguće je u tome kontekstu prvi dio teksta tumačiti kao posljedicu nekritičkog prihvatanja bilo kojega učenja čiji je cilj, barem u ovom slučaju, osporavanje autentičnosti *râfidija* odnosno *šiija*, što je, sasvim nehotično, kontekstualno motreći, rezultiralo čak i kritikom usmjerenom protiv časnoga Alije. Nadalje, konsultirajući komentar, zanimljivo je da se *šiijska* kritika procesa izbora halife tumači istodobno i kao osporavanje sâmih ashaba blagoslovljenoga Muhammeda, budući da citirani sadržaj poslaničke predaje[23] djeluje kao svojevrsno upozorenje čitaocu.[24]

Vremenom će jedan broj i sunnijskih i šiijskih teologa (sunnijska i šiijska teologija), naročito s vrhuncem političkog i vojnog razvoja osmanlijske odnosno safavidske dinastije, u znatnoj mjeri razilaženja oko pitanja prvog nasljednika blagoslovljenoga Muhammeda postaviti na stepen doktrinarnih isključivosti i time definitivno osigurati još oštriju podjelu muslimana na *sunnije* i *šiije* te, prirodno, i daljnji razvoj vjerskoteološke misli oblikovati u saglasnosti s interesima vladajućih režima ili interesnih grupa.

(Čl. 5.) Može se steći utisak da u tekstu iskazan suzdržani stav o pitanju svih događaja vezanih za vladavinu časnoga Osmana, njegovo ubistvo i kasnije tok

---

20 Usp.: aš-Šahrastānī, *al-Milal wa an-niḥal*, tom I, str. 169.-170.

21 as-Samarqandī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 10.

22 Usp.: Kur'an, 9:1.

23 "Moji ashabi su poput zvijezda – za kojom god se povedete, bit ćete ispravno vođeni." (bilježi al-Bazzār, prenoseći od 'Abd Allāh ibn 'Umara, *Ğāmi' bayān al-'ilm*, tom II, str. 924.)

24 as-Samarqandī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar,* str. 10.

istrage toga ubistva koju je sprovodio časni Alija, pokazuje svojevrsnu sumnju autora u zvaničnu interpretaciju tog dijela muslimanske povijesti. Međutim, komentar naglašava da je namjera bila pristupiti jednom tako ozbiljnom problemu na način zadržavanja što većega broja, po mogućnosti svih, ljudi kao dijela jedinstvene muslimanske zajednice. Bez obzira na moguće argumente, svaki iskazani stav o ovome pitanju nužno podrazumijeva podvajanje i temeljnu podjelu unutar zajednice, drugim riječima, još snažnije širenje neprijateljstava i smutnje.[25]

Stav formuliran na ovaj način trebao je predstavljati *univerzalno* pravilo kojega bi se pridržavala svaka škola mišljenja. Međutim, vrlo brzo je ovo pitanje kao, zapravo, simbol jednog izuzetno složenog i širega problema, ipak prouzročilo snažnu podjelu među muslimanima. Na jednoj strani, rodbina časnoga Osmana, čiji je historijski reprezent bio časni Muavija, nasilno će preuzeti namjesništvo (*hilafet*) i tumačiti ga kao svoje porodično pravo što je predstavljalo završetak dogovornog principa izbora halife (*šūrā*) a početak dinastijskog namjesništva (prvo, dakle, Emevije, a potom Abbasije i, kasnije, Osmanlije).

Na drugoj strani, rana škola *Ehli-bejta*, istaknuti učenjaci vezani za porodicu blagoslovljenoga poslanika Muhammeda, postupak Emevija shvatit će kao nasilni i uzurpatorski čin te će nastaviti djelovati kao samostalna politička, ali i pravna odnosno akaidska škola. S obzirom da je većina muslimana nastavila živjeti pod upravom Emevija, ova tradicija razvijat će se kao "zajednica u zajednici", označena kao "pristaše Alije" (*šī'a 'Alī* ili jednostavno *šī'a*). Istaknuti politički predstavnici dominantne zajednice pronaći će svoj religijski oslonac u također jednoj ranoj vjerskoteološkoj školi, *pristalicama hadisa* (*ehlu-l-hadīs*), iz čega će ovaj dominantni dio zajednice biti oslovljen *pristalicama ortoprakse – sunnije* (*sunnī*).

Emevijski vladari i službeno će iskazivati svoje neprijateljstvo ali ne samo prema "rivalskoj" tradiciji, tj. *šiijama*, već i prema sâmom časnom Aliji (poput njegovoga proklinjanja sa propovjedaonice – minbera i sl.)[26], zbog čega će

[25] as-Samarqandī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 10.

[26] Izdao je Mu'āwiya ibn Abī Sufyān naredbu Sa'du, pa ga upita: "Šta te sprečava da ne psuješ Zaprašenoga (*Abū at-Turāb*)?" Odgovori: "Zato jer se sjećam tri stvari koje je rekao Allahov Poslanik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, zato ga ne psujem. Da moja bude samo jedna od te tri stvari, draže mi je negoli crvene kamile. Čuo sam Allahovog Poslanika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, da mu kaže, a prije toga ga je ostavio iza sebe u jednoj bici zbog čega mu je Alija rekao: 'Allahov Poslaniče, ostavio si me sa ženom i djecom?', pa mu Allahov Poslanik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, reče: "Zar nisi zadovoljan da prema meni budeš na poziciji koju je imao Hārūn prema Mūsāu, s tim što nema vjesništva nakon mene?!" I čuo sam ga da kaže na dan Hajbera: "Zasigurno ću dati zastavu čovjeku koji voli Allaha i Njegovoga Poslanika, i koga Allah i Njegov Poslanik vole." Svi smo →

šiije razviti cijeli niz mehanizama koji će služiti prikrivanju vlastitog pripadanja iz straha od negativnih posljedica šire zajednice.

Konačno, opredjeljenje, prvo časnoga Alije a kasnije i njegovih sljedbenika na dijalog sa emevijskim vladarama umjesto oružane borbe, prouzročit će otcjepljenje unutar *sljedbenika Alije* te će manja grupa smatrati i Emevije ali i sâmoga časnog Aliju uzurpatorima vlasti s obzirom da je pitanje vodstva nešto što je pravo zajednice a ne pojedinaca te, po tome mišljenju, ni časni Alija nema pravo pregovarati s uzurpatorima, zbog čega ga je ubrzo jedan od pripadnika haridžijskog ogranka *harūrija* ʻAbdurrahmān ibn Muldžem el-Murādī i ubio. S obzirom da su svojim stavovima istupili iz matične zajednice oslovljeni su *separatistima* (*havāridž*, kod nas tretirani kao *haridžije*), vrlo brzo postavši poznati po svome ekstremnom teološkom stajalištu o kojem smo govorili u Čl. 1.

Historijski razvoj muslimanskoga društva u pojedinim regijama usmjeravan je interesima dinastija: umejjevića, abbasija, osmanlija, safavida, fatimija itd., te je svaka vladajuća grupa svoje interese željela dodatno legitimirati angažirajući pojedine vjerske učenjake da tradicijskim simbolima vjere pridruže simbole vladajućega sistema (npr. spominjanje imena vladara tokom velikoga obreda petkom – džuma-namaza, osmišljavanje i javno učenje posebnih moljenja za vladare itd.). Na ovaj način, što je slučaj i sa skoro svim vjerujućim tradicijama, oblikovan je koncept pravovjerja, ortodoksije, koji se definira, zapravo, uvijek u odnosu na neku drugu, rivalsku zajednicu, a ne u odnosu na sâme izvore vjere budući da se na autentične izvore pozivaju i te druge, rivalske škole.

čekali na to, kada reče: "Zovnite mi Aliju!" Došli su sa njime a imao je upalu očiju (*armaḍ*). Stavio je pljuvačku na njegovo oko a potom mu dade zastavu, te mu je Allah podario pobjedu. I kada je objavljen ajet: *Hodite, pozvat ćemo sinove naše i sinove vaše*... (3:61), Allahov Poslanik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, pozvao je Aliju, Fatimu, Hasana i Husejna, te rekao: "Allahu moj, oni su moja porodica!" (bilježi Muslim, prenoseći od Saʻd ibn Abī Waqqāṣa, *Ṣaḥīḥ Muslim*, 2404).
U drugoj predaji se kaže: Neki čovjek došao je Sahl ibn Saʻdu i rekao mu: "Ovaj čovjek ispred zapovjednika Medine (*amīr al-madīna*) proklinje Aliju na minberu." Upitao ga je: "Šta?" Odgovori: "Oslovljava ga 'Zaprašeni' (*Abū at-turāb*)." Na to se nasmija i reče: "Boga mi, nije ga niko drugi tako nazvao doli Vjesnik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, i, Boga mi, nijedno drugo ime nije mu draže od toga." Sa žudnjom zam zamolio Sahla da mi ispriča hadis, rekoh mu: "O Abū ʻAbbāse, kako to?" Odgovori: "Ušao je Alija kod Fatime a potom iziđe, i leže u džamiji. Vjesnik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, upita je: 'Gdje ti je amidžić?" Odgovori: 'U džamiji.' Iziđe i vidje da mu je ogrtač spao sa leđa te mu je prašina dohvatila leđa. Počeo mu je potiranjem skidati prašinu s leđa te mu reče dva puta: 'Sjedi, zaprašeni!'" (bilježi al-Buḫārī, prenoseći od Sahl ibn Saʻd as-Sāʻidīja, *Ṣaḥīḥ al-Buḫārī*, 3703.)
Imam an-Nawawī u svome komentaru navodi da zapravo nije Muʻāwiya tražio od Saʻda da proklinje časnoga Aliju već je svojim pitanjem tražio od Sahl ibn Saʻda da mu izloži vrijednosti časnoga Alije što bi mu kao vladaru poslužilo upravo da spriječi proklinjanje i vrijeđanje časnoga Alije (*Ṣaḥīḥ Muslim bi Šarḥ an-Nawawī*, tom XV, str. 176.).

Intencija ovoga članka vjerovanja, instrukcija muslimanima da ne izražavaju stav o događajima koji su se desili u vrijeme vladavine časnoga Osmana i časnoga Alije, na neki način je u fokus postavila realnost povezanosti s jedne strane sâme Istine koja ni u jednom segmentu i ni na koji način nije relativna, prolazna te s druge strane relativno slobodne ljudske volje koja je u bitnome determinirana i društveno-povijesnim događanjima. Imajući ovo u vidu može se zaključiti da zapravo nijedan sud o povijesnim događanjima ne može nikada biti do kraja potpun jer je vazda riječ o, makar i nesvjesnom, subjektivnom viđenju neke konkretne stvari ili pojave, te je, teološki motreno, čovjekova vodilja u javnome iskazivanju suda uporedo: i subjektivno svjedočenje Istine[27], i želja za postizanjem dobra kako za pojedinca tako i za kompletnu zajednicu.[28]

Naravno, i ovo je izuzetno složen proces te zavisi od brojnih i unutarnjih i izvanjskih faktora te je i događaj u vezi sa časnim Osmanom i časnim Alijom nažalost često bio zloupotrebljavan.

(Čl. 6.) Važno je odmah na početku precizirati šta se misli pod pojmovima: razumijevanje (*fikh*), Religija (*dīn*), znanost (*ʻilm*) i propisi (*hudūd*). Pojam *fikh* u ranome periodu uglavnom je podrazumijevao ono što uobičajeno oslovljavamo razumijevanjem, a što se, opet, odnosi podjednako i na um i na razum. Radi se o jedinstvu ljudskih sposobnosti motrenja i spoznavanja kako bîti bićâ i ideja (*noesis* ili *intelekt*), tako i diskurzivnih te argumentativnih oblika spoznavanja (*dianoia* ili *ratio*).

Na osnovu jedne predaje, Ebū Mutīʻ upitao je Ebū Ḥanīfu o najvrednijem *fikhu*, na šta mu je učitelj odgovorio: “Čovjekovo samopodučavanje vjerovanju”. Drugim riječima, riječ je o upoznavanju s osnovama vjerovanja ali i načinima stjecanja sigurnosti i postojanosti u vjerovanju (*jekīnen*) što označava unutarnje zrenje koje se postiže spoznavanjem vlastitog duhovnog stanja (*ʻilmu-l-hāl*), te tako čovjekov put prema spoznaji dragoga Boga i postizanju maksimalne Božije blizine (*kurb*) zavisi od spoznaje sâmoga sebe, vlastitog duhovnog stanja: mogućnosti prihvatanja različitih oblika proživljene spoznaje (*kābilijja*) i stepen vlastite duhovne zrelosti (*istiʻdād*).[29]

---

[27] *O vjernici, budite uvijek pravedni, svjedočite Allaha radi, pa i na svoju štetu ili na štetu roditelja i rođaka, bio on bogat ili siromašan, ta Allahovo je da se brine o njima! Zato ne slijedite strasti – kako ne biste bili nepravedni. A ako budete krivo svjedočili ili svjedočenje izbjegavali – pa Allah zaista zna ono što radite.* (Kur’an, 4:135)

[28] *Allah zahtijeva da se svačije pravo poštuje, dobro čini i da se bližnjima udjeljuje, a razvrat i sve što je odvratno i nasilje zabranjuje; da pouku primite, On vas savjetuje*. (Kur’an, 16:90)

[29] Usp.: as-Samarqandī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 11.

U ovome smislu, *fikh* kao unutarnje zrenje odnosno razumijevanje ili pronicljivost spomenut je i u časnome Kur'anu[30] i u predajama blagoslovljenoga Muhammeda[31]. Pojam "znanost", s obzirom na kontekst kojega izlaže ovaj članak, ima značenje muslimanske religijske znanosti, s tim da se već u kasnijim radovima pojam *'ilm* odnosi isključivo na znanost o predajama blagoslovljenoga poslanika Muhammeda (*hadīs*), dok se teologija, u užem smislu, oslovljava sintagmom *re'j* (mišljenje, nazor, shvaćanje).

Slično tome, i pojam koji smo preveli kao "propisi" u ovoj poslanici također je kontekstualno određen u općem značenju, a kasnije će, s kodifikacijom šerijatskog prava, dobiti značenje precizno utvrđenih sankcija za učinjena krivična djela. Konačno, pojam *dīn* preveli smo u značenju Religija (s velikim početnim slovom R), a pod time podrazumijevamo vječnu, čistu i idealnu čovjekovu vezu sa dragim Bogom, nedirnuti Božiji dar autentičnoga načina odnosa prema jedinome Gospodaru. Ovako shvaćenu Religiju čine vjera (*īmān*) kao nedugovani Božiji dar dat doslovno svakome čovjeku te nepromjenjivi Zakon punoga predavanja dragome Bogu (*islām*).[32] Iz toga razloga pojam *dīn* prevodimo kao Religija[33], mada ga njegovo doslovno značenje obaveza, polaganje računa ili odživanje, zapravo određuje mnogo jasnije. Ovako izražen, članak daje prednost realnosti razumijevanja razloga i smisla Religije, Božijeg objavljivanja čovjeku, u odnosu na temeljito upoznavanje s religijskim znanstvenim disciplinama.

Kao što smo već ranije rekli, realnost Religije zapravo je osnov (*asl*) ili prvo počelo, a znanstvene discipline su sekundarnog, izvedenog karaktera (*fer'*), ono što se iz toga izvodi.[34] Iako je neupitan značaj razvoja religijskih znanosti za ljudsku zajednicu uopće, one su ipak načelnog karaktera budući da se odnose tek na jednu grupu unutar zajednice, dok je razumijevanje smisla Religije i poznavanje njenih osnova obaveza svakoga pojedinca. Imajući ovo u vidu, zaključuje se da smisao Religije i sadržaj Objave ne insistiraju na ljudskom

---

[30] Npr.: *Njega veličaju sedmera nebesa, i Zemlja, i oni na njima; i ne postoji ništa što Ga ne veliča, hvaleći Ga; ali vi ne razumijete* (*lā ta**fqa**h**ū**n*) *veličanje njihovo. – On je doista blag i mnogo prašta.* (Kur'an, 17:44) Zanimljivo, na jednome mjestu je glagol *f-q-h* doveden u izravnu vezu s ljudskim srcem (*qalb*), ne samo sa razumom: *Mi smo za Džehennem mnoge džinne i ljude stvorili; oni srca* (*qulūb*) *imaju – a njima ne shvaćaju* (*lā yafqahūn*), *oni oči imaju – a njima ne vide, oni uši imaju – a njima ne čuju; oni su kao stoka, čak i gori – oni su zaista nemarni.* (Kur'an, 7:179)

[31] "Kome Allah želi dobro, podari mu da razumije vjeru (*yufaqqihhu fī ad-dīn*)." (bilježi aṭ-Ṭabarānī, a prenosi časni Mu'āwiya ibn Abī Sufyān, *al-Mu'ǧam al-Awsaṭ*, tom VIII, str. 58.)

[32] Usp.: Rešid Hafizović, *Teološki traktati 1*, str. 16.-18.

[33] Usp.: Adnan Silajdžić, *Teološko tumačenje duhovnih institucija islamskog vjerovanja*, str. 153.-162.

[34] as-Samarqandī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 10.

poznavanju svenadilazne Božije Bîti (dragi Bog u Svojoj *vlastitosti*), već prvenstveno na ljudskoj spoznaji Boga sveprisutog u svijetu (dragi Bog kao "Onaj koji stvara", "Onaj Koji opskrbljuje", "Onaj Koji uzdržava" itd.).[35]

Ideologijska tumačenja religije, nasuprot tome, insistiraju upravo na obrnutom procesu: oni koji se tek uvode u osnovne islamske doktrine prvenstveno se bombardiraju brojnim informacijama sekundarne važnosti (detaljno izloženi propisi, razilaženja religijskih učenjaka po religijskim i političkim osnovama i sl.), a tek se, rekli bismo, usputno podučavaju metodama čišćenja duše koje jedino i mogu dovesti do stepena spoznaje smisla Religije.

(Čl. 7.) Ovako iskazan sadržaj članka skoro u cijelosti je identičan predaji koja se veže za blagoslovljenoga poslanika Muhammeda, no, niz prenosilaca u kanonskim zbirkama ocijenjen je kao slab.[36] Iz tog razloga opravdano je pretpostaviti da je posljedica namjere istaknutih učenjaka i hafiza u oblasti hadisa da ga što je moguće više populariziraju među ljudima svakodnevlja.[37] To bi i moglo biti objašnjenje zašto je ovaj članak umetnut u poslanicu *Prvo razumijevanje 1*. Naime, devet ostalih članaka moguće je pronaći u djelu *Najubuhvatnije razumijevanje* te se, kako ćemo to i vidjeti u komentaru toga djela, može pratiti postepeni razvoj teološke misli kod učenika Ebū Hanīfe te, dalje, njihovih učenika a, s obzirom da sadržaj *Prvog razumijevanja* 1 služi kao osnov rasprava, uviđa se da je riječ o planskom razvoju ove škole mišljenja.

Važno je napomenuti, na šta ćemo se često vraćati, da je jedna od osnovnih karakteristika ranih muslimanskih creda, izostanak konstantnog pozivanja na hadise.[38] Razlog tome je, dijelom, relativno kasni početak procesa kodifikacije hadisa, naročito kod sunnija ali, što je jednako važno, i činjenica da su stavovi argumentirani prvenstveno časnim Kur'anom neuporedivo angažiraniji i, rekli bismo, svojim sadržajima inkluzivniji, dok se, kako je to pokazala praksa kasnijih, klasičnih creda, konstantnim pozivanjem na samo jedan dio prakse blagoslovljenoga Poslanika čija vjerodostojnost nije zaštićena izravnim Božijim djelovanjem već ljudskim, kontigentnim kriterijima, zapravo više kreirao sadržaj pogodan za različite vjersko-političke ideologijske konstrukte.

---

35 Usp.: Adnan Silajdžić, *Teološko tumačenje duhovnih institucija islamskog vjerovanja*, str. 2.-4.

36 "Razilaženje moje *zajednice* (*umma*) zapravo je milost." Vidi: aṣ-Ṣan'ānī, *at-Tanwīr šarḥ al-ǧāmi' aṣ-ṣaġīr*, hadis br. 287., tom I, str. 448.-449.

37 Muslimanska teologija, upravo na temelju poruke ove predaje, i razumijeva, uvjetno rečeno – "dinamiku" razvoja ljudske *zajednice* (*umma*). Vidi: Rešid Hafizović, *Teološki traktati 1*, str. 249.-256.

38 To se jasno vidi iz sâmih tekstova poslanica koje izlažemo.

Slobodni smo zaključiti da su učenici Ebū Ḥanīfe već u bilježenju prvoga i jedinoga teološkoga djela svoga učitelja već na sâmome početku pokazali sklonost ka razradi njegovog mišljenja. Zato su, naslanjajući se prvo na (Čl. 5.) u kojem je insistirano na ustezanju od arbitriranja u nemilim političkim događajima u vremenu prve generacije muslimana, a potom i na (Čl. 6) u kojem je poentirana nužnost razlikovanja između temeljnih religijskih pitanja (*asl*) oko kojih naprosto ne može biti razilaženja te izvedenih teoloških teorija (*fer'*) kod kojih je pluralnost mišljenja prirodna, učenici Ebū Ḥanīfe u tekst poslanice umetnuli predaju koja upravo naglašava da je pluralnost mišljenja bogatstvo zajednice. Razlog takvoga stava je razumijevanje da su nastojanja religijskih učenjaka, dakle – ljudi, nesavršenih stvorenja, da pokušaju iz uvjetovanosti vlastitog bivstvovanja pružiti odgovor na izazov univerzalnih i vječnih principa sadržanih u Božijoj Objavi, vazda nepotpuna i relativna.

I u časnome Kur'anu[39] i u predajama blagoslovljenoga poslanika Muhammeda[40] problematizira se pitanje razilaženja (*ihtilāf*). Ono može imati dvostruko značenje. Prvo, ukoliko se ovaj članak motri kontekstualno kako smo i objasnili, razilaženje u sekundarnim stvarima predstavlja dinamiku razvoja jedne zdrave zajednice te stoga i jeste Božija milost za ljude. Svaka teorija, s obzirom da je utemeljena na analogiji (*kijās*), preferiranju ljepšeg (*istihsān*) i deduktivnome zaključivanju (*istinbāt*), posljedica je želje religijskog učenjaka da i sebi i zajednici predoči što lakši i potpuniji način svjedočenja maksimalne Božije blizine (*kurb*) i stjecanja Njegova zadovoljstva.[41]

Zajedničko svim ljudima je temeljni Božiji Vjerozakon (*šerī'a*), dok svaki zreli pojedinac posjeduje i vlastite specifičnosti (*minhādž*), oblike iskazivanja ljubavi prema dragome Bogu karakteristične samo za njega.[42] Dragi Bog se u Objavi opisuje kao Onaj koji uvijek novo i originalno stvara, Koji se uvijek

---

39 Npr.: *Svi se čvrsto Allahova užeta držite i nikako se ne razjedinjujte! I sjetite se Allahove milosti prema vama kada ste bili jedni drugima neprijatelji, pa je On složio srca vaša i vi ste postali, milošću Njegovom, braća; i bili ste na ivici vatrene jame, pa vas je On nje spasio. Tako vam Allah objašnjava Svoje dokaze, da biste na Pravom putu istrajali.* (Kur'an, 3:103)

40 Npr.: "Pustite me, ne tražite više od ovog što vam dajem, jer su oni prije vas i propali zbog svog zapitkivanja i neslaganja sa svojim vjesnicima. Kada vam neku stvar zabranim – klonite je se, a kada vam neku naredbu izdam – izvršite je koliko ste u mogućnosti." (bilježi al-Buḫārī, prenoseći od Abū Hurayre, *Ṣaḥīḥ al-Buḫārī*, hadis br. 7288, str. 1800.)

41 as-Samarqandī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 11.

42 *A tebi objavljujemo Knjigu, samu istinu, da potvrdi knjige prije objavljene i da nad njima bdi. I ti im sudi prema onome što Allah objavljuje i ne povodi se za prohtjevima njihovim, i ne odstupaj od Istine koja ti dolazi; svima vama smo zakon (*šir'a*) i pravac (*minhāǧ*) propisali. A da je Allah htio, On bi vas sljedbenicima jedne vjere učinio, ali, On hoće da vas iskuša u onome što vam propisuje, zato se natječite ko će više dobra učiniti; Allahu ćete se svi vratiti, pa će vas On o onome u čemu ste se razilazili obavijestiti.* (Kur'an, 5:48)

iznova na dotada nepokazan način manifestira[43], pa su i ti specifični putevi dolaska do Njegove blizine bezbrojni.

Iz dosada rečenog proizlazi drugi aspekt razumijevanja razilaženja, a to je neprirodno i zabranjeno međusobno sporenje i to: ili u stvarima koje su osnov, koje su dragi Bog i blagoslovljeni Poslanik definirali, ili u sekundarnim pitanjima ali koja su, makar nesvjesno, podignuta na stepen primarnih stvari, univerzalnih principa. Iako konkretni povodi za ovakav pristup razumijevanju religije i vjere mogu biti različiti: ideologijski, orijentiranost primarno ovosvjetskoj dobiti, nedovoljna obrazovanost, rigidno percipiranje svijeta itd., ipak, bazični razlog takvog pristupa je neodgojenost duše i zaprljanost srca usljed čega se svakodnevna datost kao i narav zbilje tumače u jednoj iskrivljenoj i nejasnoj predodžbi, a djelovanje se bazira na strastima.[44]

Autentičan odnos prema ovome svijetu i stvarima motrenim na njemu uspostavlja se kroz iskrenu namjeru (*nijet*), a razvija se kroz zadovoljavanje dva principa: čišćenje srca (*tahāretu-l-kalb*) i konstantno napredovanje u spoznavanju te kušanju spoznatog (*te'arrud li-l-ma'rifa*). Ovako postavljene, ove tri smjernice predstavljaju neodgodivu obavezu za čovjeka (*farz*) i uvjet su vjerodostojnosti svakog religijskog učenjaka.[45]

(Čl. 8.) Osnovu sadržaja izloženog članka pronalazimo u Izvorima: časnome Kur'anu[46] i plemenitom Sunnetu[47], a u njemu se ističe nužnost vjerovanja u Božije poslanike, mir s njima, te ustezanja od isticanja veće vrijednosti bilo kojega od njih u odnosu na ostale. Međutim, zanimljivo je da izostaje ozbiljnija rasprava o ovome stavku u klasičnim komentarima, jer Semerkandijev komentar tek naglašava da se sud o nevjerstvu osobe koja dvoji o poslanstvu, u ovome slučaju blagoslovljenih Mûsâa i Îsâa, izvodi na osnovu odbacivanja ili dvojenja oko doslovnog smisla teksta Kur'ana.[48] No, imajući u vidu koji su poslanici imenovani, prepoznaje se nekoliko specifičnosti predmetnog članka.

[43] *Njemu se mole oni koji su na nebesima i na Zemlji; svakoga časa On se zanima nečim*. (Kur'an, 55:29)

[44] Usp.: as-Samarqandī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 11.

[45] Usp.: 'Abd al-Qādir al-Ġaylānī, *al-Ġun'ya*, tom II, str. 259.

[46] Npr.: *Poslanik vjeruje u ono što mu se objavljuje od Gospodara njegova, i vjernici – svaki vjeruje u Allaha, i meleke Njegove, i knjige Njegove, i poslanike Njegove: "Mi ne izdvajamo nijednog od poslanika Njegovih." I oni govore: "Čujemo i pokoravamo se; oprosti nam, Gospodaru naš; tebi ćemo se vratiti."* (Kur'an, 2:285)

[47] Npr.: "Ne smatrajte neke vjesnike boljim od drugih." (bilježi Abū Dāwūd, prenoseći od Abū Sa'īd al-Ḫuḍrīja, *Sunan Abī Dāwūd*, hadis br. 4668., str. 509.)

[48] Usp.: as-Samarqandī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 25.

Historijski gledano, moguće je shvatiti opredjeljenje izraženo u komentaru da je razmatrani sadržaj koncipiran kao kritika zanemarivanja doslovnosti teksta. Premda je opravdano problematizirati da li je neka skupina poput npr. *džessānīja*, koja je negirala poslanstvo blagoslovljenoga Îsâa, bila stvarno tako utjecajna pa je, iako je povijesni izvori skoro zanemaruju, bilo nužno osvrnuti se baš na njihovo učenje unutra jednog krajnje konciznog creda[49], moguće je zadržati stav da jeste osnovna tema ovoga članka pitanje odnosa prema Tekstu, međutim, potrebno se fokusirati na jedan drugi primjer, a ne na relativno nepoznate škole prilično ograničenog društvenog utjecaja. Riječ je o snaženju šiijskoga ogranka *ismailijja* iz kojega će se ubrzo razviti pravac *bâtinijja*, događanje koje je, na neki način, izravno vezano za Ebū Hanīfu. Ogranak *ismailijja* nastao je kao posljedica neslaganja s osnovnom šiijskom tradicijom *dvanaestoimamija* (*isnā ʻašerijja*) budući da su duhovnoga nasljednika Džaʻfera es-Sādika, narednoga *imâma*, umjesto u Mūsā el-Kāzimu, prepoznali u njegovome starijem sinu Ismailu, koji je umro prije Es-Sādika.[50]

S obzirom da osnovu čovjeka čini duša a ne fizičko tijelo, i veza sa "imamom svoga vremena" (*imām zemānih*) prvenstveno je duhovna, a ne fizička. Tako, i pored međusobnog razilaženja oko toga da li je imam Ismāʻīl stvarno umro ili se samo sakrio usljed progona koje je organizirala Abbasijska dinastija, *ismailijje* su insistirale na njegovome vođstvu iz stanja *skrivenosti* (*gajba*) kao i predominantno na spoznaji *skrivenoga* (*bātin*), uz, vremenom, sve osjetljivije zanemarivanje *pojavnoga* (*zāhir*). Analogno, i odnos prema Tekstu razvijat će se na način sve snažnijega davanja prioriteta *prvotnim značenjima* (*te'vīl*), u odnosu na njegovu pokazanu formu (*tenzīl*).[51]

Budući da je jedan od učitelja imama Ebū Ḥanīfe bio upravo Džaʻfer es-Sādik, može se pretpostaviti da je Ebū Hanīfe pažljivo pratio događaje vezane za život svoga učitelja naročito nakon smrti Ismāʻīla. Pored toga, jasno je da se *ismailijsko* razumijevanje svijeta suprotstavlja metodi upotrebe diskurzivnoga uma, što je osnovna karakteristika Ebū Hanīfinog vjersko-teološkoga mišljenja. Iz tog razloga će kasnije i osnivač reformiranih *ismailijja* iz Tvrđave smrti (*Alamut*) El-Ḥasan ibn Sabbāh neke od svojih traktata usmjeriti upravo protiv učenja i metode racionalista (*ashābu-r-re'j*).[52] No, s druge strane, ukoliko se prihvati da je razlog ispisivanja ovoga sadržaja stvarno kritika negiranja

[49] Usp.: aš-Šahrastānī, *al-Milal wa an-niḥal*, tom I, str. 163.-164.

[50] Vidi: Ibid., str. 170.

[51] Ibid., str. 171.

[52] Ibid., str. 207.

doslovnosti Teksta, opravdano je postaviti pitanje: Zašto, u tom slučaju, nisu imenovani vjesnici i poslanici "manje poznati" širem krugu vjernika, poput npr. Tubbe', ili Zulkifla, a ne "ključni" poslanici, odnosno *odlučni* ili *arhepo-slanici* (*ulū-l-'azm*)? Slobodni smo zaključiti da zapravo članak ima u vidu specifičnosti ove dvojice poslanika, mir s njima, odnosno da je moguće razlog njihovoga tretiranja pronaći u utjecaju koji su u to vrijeme vjerovatno imala djela Filona Aleksandrijskog, naročito njegovo razumijevanje naravi poslanstva (profetstva). Filon je, uz određene modifikacije, prihvatio učenje grčkih filozofa o tri izvora profetstva: Božiji Duh, zatim dragi Bog izravno ili, preciznije, Božiji Glas te, konačno, meleci (anđeli)[53].

Ne ulazeći u intelektualnu pozadinu nastanka takve njegove teorije, ono što je za nas ovdje posebno važno istaknuti, a što ne bi po našem mišljenju pretjerano opteretilo formu prigodnih i jednostavnih komentara, jeste činjenica da će on u svojim djelima izdvojiti Božiji Glas kao izvor Objave, u odnosu na Božiji Duh i anđele, u smislu da jedino racionalna duša kao Božiji Glas nosi sa sobom mogućnost izravnog komuniciranja sa dragim Bogom, drugim riječima, Uzvišeni Bog na ovaj način govori sa prorokom "u Svojoj vlastitosti". Glas Božiji nosi doslovno Božije Riječi te stvara u proroku "originalnu sposobnost slušanja", koja je bila tipična samo za blagoslovljenoga Mûsâa[54], te još nekoliko odabranika iz njegovog naroda koji su prisustvovali Božijem objavljivanju na Sinaju.[55]

Lahko je zaključiti zašto je unutar kasnije judeo-kršćanske filozofske i teološke literature poseban položaj među prorocima imao i blagoslovljeni poslanik Îsâ[56] budući da ne samo da je posjedovao spomenutu "originalnu sposobnost slušanja" već je bio i sâma Riječ te Duh od dragoga Boga, što je, konačno, naglašeno i u časnome Kur'anu.[57] Stoga smatramo opravdanim

---

[53] Usp.: Harry Austryn Wolfson, *Philo: Foundations of Religious Philosophy in Judaism, Christianity and Islam*, tom II, str. 3.-22.

[54] U muslimanskim teološkim djelima blagoslovljeni Mûsâ oslovljava se "Onim s kojim je Allah razgovarao" (*Kalīm Allāh*), s obzirom na tekst časnoga Kur'ana: *"i poslanicima o kojima smo ti prije kazivali i poslanicima o kojima ti nismo kazivali – a Allah je, sigurno s Mûsâom razgovarao* (*wa kallama Allāhu Mūsā taklīman*)." (4:164)

[55] Wolfson, *Philo*, tom II, str. 46.

[56] Usp.: Adnan Silajdžić, *Bitna znakovitost drugog Isaovog dolaska u rukopisu Mehmed ef. Handžića*, str. 76.-81.

[57] *O sljedbenici Knjige, ne zastranjujte u svom vjerovanju i o Allahu govorite samo istinu! Mesīh, Īsā, sin Merjemin, samo je Allahov poslanik i Riječ Njegova koju je Merjemi dostavio i Duh od Njega; zato vjerujte u Allaha i Njegove poslanike i ne govorite: "Trojica su!" Prestanite, bolje vam je! Allah je samo jedan Bog, – hvaljen je On! – zar On da ima dijete?! Njegovo je ono što je na nebesima i ono što je na Zemlji, i Allah je dovoljan kao zaštitnik.* (Kur'an, 4:171)

postaviti pitanje: Da li je moguće ovaj članak *Prvog razumijevanja 1* tumačiti kao odgovor jednom, u to vrijeme izuzetno utjecajnom, specifičnom teološkom tumačenju statusa blagoslovljenih Mûsâa i Îsâa, koje je utemeljeno na učenju Filona Aleksandrijskog, ali koje je vremenom dodatno modificirano, u smislu još snažnijeg naglašavanja čak ontološke posebnosti egzistencija ove dvojice poslanika?

Ukoliko je ova pretpostavka tačna, onda se može zaključiti, u znatno preciznijoj mjeri negoli je to moguće naslutiti iz komentara, da se kritika iskazanog dvoumljenja oko toga da li su blagoslovljeni Mûsâ i Îsâ poslanici ili ne, iznesena u ovom članku *Prvog razmijevanja 1*, ne odnosi na njihovu zadaću poslanstva, u smislu da li su bili poslanici ili vjesnici, ili, pak, tek *dobri*, već na posebnost njihove egzistencije koja ih uzdiže ne samo nad ostalim vjesnicima i poslanicima već i nad prirodom egzistencije svega stvorenog. Dodatnu potvrdu ovoj pretpostavci pronalazimo i u sadržajima časnoga Kur'ana koji upozorava na pogrešno razumijevanje naravi blagoslovljenih Uzejra/Ezre i Îsâa[58], te je opravdano zapitati se da li se u ovako kontekstualno shvaćenim plemenitim ajetima može prepoznati svojevrsna osnova za muslimansku ranu kritiku heleniziranih judaizma i kršćanstva, što, ponovno, dodatno potvrđuje starost poslanice koju na ovim stranicama komentiramo. Kodifikacija hadisa koja će uslijediti ubrzo nakon pisanja ovoga djela, pokazat će jasnije da je i blagoslovljeni poslanik Muhammed, sasvim prirodno, tu posebnost blagoslovljenih Mûsâa[59] i Îsâa[60] naglašenu u časnome Kur'anu potvrđivao, ali je istovremeno smatrao važnim vjernicima naglasiti da su i pored svih posebnosti, njihove prirode jednake drugima, naravima svega postojećeg, odnosno da su i oni Božija stvorenja.[61]

(Čl. 9.) Sadržaj članka podrazumijeva tretiranje pitanja Božijega *istivâa* nad Prijestoljem, kojem ćemo se vraćati opetovano tokom komentiranja ostalih

---

[58] *Jevreji govore: "Uzejr je – Allahov sin", a kršćani kažu: "Mesih je – Allahov sin." To su riječi njihove, iz usta njihovih, oponašaju riječi nevjernika prijašnjih – ubio ih Allah! Kuda se odmeću?"* (Kur'an, 9:30)

[59] "Nijedan rob ne bi trebao reći: 'Ja sam bolji od Yūnus ibn Mattāe.'" (bilježi Abū Dāwūd, prenoseći od Ibn 'Abbāsa, *Sunan Abī Dāwūd*, hadis br. 4669., str. 509.-510.)

[60] "Tako mi Onoga u čijoj je ruci moja duša, sasvim skoro da će se među vas spustiti Îsâ, sin Merjemin, kao pravedan vladar. Pa će slomiti raspelo, ubit će svinju i prekinuti rat. Imetak će teći tako da ga niko neće više htjeti a jedna sedžda bit će bolja od ovoga svijeta i onoga što je na njemu." Potom je Abū Hurayre rekao: "Ako želite, učite: *'I nema nijednog sljedbenika Knjige koji, kada bude umirao, neće u njega onako kako treba povjerovati, a na Sudnjem danu on će protiv njih svjedočiti.'* (Kur'an, 4:159)" (bilježi al-Buḫārī, prenoseći od Abū Hurayre, *Ṣaḥīḥ al-Buḫārī*, hadis br. 3448., str. 854.-855.)

[61] Npr.: "Ja sam najbliži, od svih ljudi, Îsâu, sinu Merjeminom, i na ovome i na drugome svijetu. Vjesnici su braća unutar porodice s tim da ih nije rodila jedna žena: majke su im različite, a Religija jedna." (bilježi al-Buḫārī, prenoseći od Abū Hurayre, *Ṣaḥīḥ al-Buḫārī*, hadis br. 3443., str. 853.)

poslanica. Čini se, zapravo, da je svaki autor osjećao potrebu prezentirati vlastito razumijevanje navedenoga pojma, mada, kako ćemo to i vidjeti u ovoj knjizi, svi stavovi mogu biti grupirani u tri tipa razumijevanja: doslovno, metaforično i kontekstualno. Tvrdnja iskazana u ovome članku da je nevjernik onaj ko dvoji o tome da li je dragi Bog na nebesima ili na Zemlji, interpretira se dvojako. Prvo, klasični komentar fokusira se na interpretaciju po kojoj je ovo dvojenje zapravo dvojenje o tome da li Uzvišeni Allah ima mjesto (*ajne*) ili nema, drugim riječima, da li je moguće definitivno odrediti Božije Biće, bilo na način izraza koji mogu biti predikati u iskazima (vrste predikatâ), bilo na način mogućnosti Njegovoga odnosa prema subjektu (predikacija). To bi značilo određivanje dragoga Boga na osnovu nekog Njegovog svojstva koje može biti definirano kao zajednička osobina unutar najopćenitijih vrsta ili rodova svega stvorenoga.[62]

Dvije rane škole muslimanskog mišljenja: *kerrâmije*, korporealisti i *mušebbeha*, antropomorfisti, tvrdile su da se dragi Bog nalazi doslovno na Prijestolju, kao konkretnome mjestu, silazeći i podižući Se s njega, dolazeći i odlazeći. Razlog ovoga je tumačenje Uzvišenog Božijeg Bića kao supstance koja može primiti tri dimenzije, odnosno kao trodimenzionalnoga tijela (*džesed*),[63] s tim da i antropomorfisti i korporealisti Uzvišenoga Boga, u određenom smislu, ipak definiraju kao Biće bitno drukčije od Njegovih stvorenja, kao posebno tijelo (*džism lā ke-l-edžsām*).[64]

Klasična teologija, i eš'arijska i maturidijska, naučava da je Uzvišeni Bog stvoritelj doslovno svega (*Hāliku kulli šej'in*)[65], a u to sve ubraja se i svaka supstancija (*dževher*) a ne samo akcidenti.[66] Pored toga, načelno logičan prigovor antropomorfista i korporealista da je, u tom slučaju, logično osporiti i autentičnost Božijeg oslovljavanja kao *Stvari koja nije poput drugih stvari* (*eš-Šej' lā ke-l-ešjā'*), maturidijski i eš'arijski teolozi su opovrgli ponovno koncentrirajući se na značenje problematiziranog pojma, u ovom slučaju termina "stvar" (*šej'*). "Stvar" označava sve ono za što se, na bilo koji način, može reći da jeste, odnosno, ono što jeste bez obzira na mogućnost iskustva o tome. Ta realnost ili *bîvanjem stvari* (*šej'ijje*) ujedno se i odnosi na neku egzistenciju ali je i egzistencija toga zapravo nepoznata. Tako se, npr., za govor ne kaže da je tijelo,

62 Usp.: *Filozofski leksikon*, str. 584.-585.

63 Vidi: al-Ǧurǧānī, *Muʻǧam at-taʻrīfāt*, str. 52.

64 Ovdje je navedeno opće učenje ovih dviju škola, no, treba imati u vidu da su se npr. samo *kerrâmije* podijelile na dvanaest zasebnih ogranaka. Vidi: aš-Šahrastānī, *al-Milal wa an-niḥal*, tom I, str. 124.

65 Usp.: Kur'an, npr. 39:62.

66 as-Samarqandī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 27.

već se može reći da je nešto – *stvar*.[67] Zbog toga i nepostojanje (*ma'dūm*) ne može biti oslovljeno nečim – *stvari*, budući da je ono ništa, doslovno nepostojanje, nešto čega naprosto ni u kakvome smislu nema, što je, opet, suprotno *mu'tezilijskom* učenju o *nepostojanju kao nečemu* (*lā šej'*), nekoj vrsti realnosti iz koje Uzvišeni Bog izvodi svijet.[68]

Iako osnovu za svoj stav o tome da Uzvišeni Bog ima doslovan odnos prema Prijestolju, u smislu sjedanja, ustajanja, silaženja i podizanja, pronalaze u časnome Kur'anu[69], klasični muslimanski teolozi negirali su autentičnost ovakvog razumijevanja plemenitih ajeta, navodeći klasični kelamski argument. Tvrdnja Božijeg doslovnog sjedenja na Prijestolju može biti shvaćena dvoznačno: ili je riječ o Božijoj potrebi za sjednjem na njemu ili, pak, predstavlja izraz Božije moći i vlasti. Prvo značenje podrazumijeva Božiju nesavršenost te, sâmim tim, tvrdnja antropomorfista i korporealista otpada. Drugo tumačenje je upravo ono što kur'anski ajeti izražavaju, argument Božije svemoći.[70]

Prijestolje je, izvan svake sumnje, stvoreno, no, Uzvišeni Gospodar stvorio ga je kao biće koje ima vlast nad svim stvorenim, dok je ono sâmo u vlasti Uzvišenoga Allaha (*makdūru-r-Rabb*). Ovako shvaćeni, plemeniti kur'anski ajeti[71] podrazumijevaju da je opći čin stvaranja (*fi'lu-t-tahlīk*) Uzvišeni Bog položio u Prijestolje.[72] Iz ovog razloga, i izražavanje nesigurnosti u to da li je sâmo Božije prijestolje (*'arš*) na nebesima ili na Zemlji, također je smatrano nevjerstvom (*kufr*)[73], s obzirom da je svaka pa tako i kategorija mjesta, stvorena te Prijestolje ima moć nad njome.

Međutim, pitanja: opisivanja dragoga Boga tjelesnim svojstvima te Njegovoga odnosa prema Prijestolju, isprovocirat će i drugu vrstu interpretacije ovog članka *Prvog razumijevanja 1* koja polazi od činjenica različitih i međusobno suprotstavljenih stavova vezanih za ova dva problema[74], kao i njegovoga

---

67 Ibid.

68 Vidi: Adnan Silajdžić, *Filozofijska teologija Abu al-Hasana al-Aš'arija*, str. 40-45.

69 Npr.: *Svemilosni koji je učinio istivâ nad Prijestoljem*. (Kur'an, 20:5)

70 as-Samarqandī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 26.

71 Npr.: *Gospodar vaš je Allah koji je nebesa i Zemlju u šest dana stvorio, a potom učinio istivâ nad Prijestoljem; On tamom noći prekriva dan, koja ga u stopu prati, a Sunce i Mjesec i zvijezde se pokoravaju Njegovoj volji. Samo On stvara i upravlja! Uzvišen neka je Allah, Gospodar svjetova!* (Kur'an, 7:54)

72 as-Samarqandī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 26.

73 Ibid., str. 25.

74 Npr. *mu'tezilije* i indeterministi (*kaderije*) tvrdit će da je dragi Bog na svakom mjestu budući da na to upućuje izvanjsko značenje plemenitih kur'anskih ajeta (*On je Božanstvo na nebesima, i Božanstvo na Zemlji. On je Mudri i Sveznajući!,* 43:84) i uzevši u obzir da po njihovom učenju dragi Bog ne posjeduje Svojstva (*ṣifāt*) već su ona tek metaforički izrazi njegovih: snage, moći itd. Za →

mogućeg implicitnog značenja. U tom slučaju, ispravan odgovor glasio bi da se Uzvišeni Allah nalazi na nebesima te da onaj ko smatra da je On ujedno i na Zemlji – taj je nevjernik. Naime, u jednoj predaji blagoslovljeni poslanik Muhammed odobrio je postupak žene koja je rukom pokazala prema nebu kao odgovor na pitanje: "Gdje je Allah?"[75] Na temelju ovoga upućuje se prigovor klasičnim komentarima, uz tvrdnju da je zapravo rana muslimanska teologija stvarno insistirala na stavu da je dragi Allah na nebesima, a tek kasniji razvoj kelama, naročito nakon snažnoga utjecaja eš'arijske teološke škole, prihvatit će učenje da je pogrešno smatrati da Uzvišeni Bog zauzima mjesto.

Međutim, u ovoj kritici moguće je pronaći nekoliko nedostataka. Navedena predaja je slaboga niza prenosilaca (*da'īf*), a ukoliko bi se njen sadržaj ipak tumačio, moguće ga je razumjeti na osnovu izreke imama Ebū Hanīfe: "Spominjemo Ga uvijek u kontekstu uzvišenosti, a ne kroz izraze koji upućuju na niskost."[76] Sasvim je moguće da su rane upute muslimanima naslućivale ispravnost stava da je Uzvišeni Allah "gore", ali to "gore" imalo je značenje "iznad", s obzirom da su narodi koji su imali priliku prvi čuti sadržaj časnoga Kur'ana, u velikoj mjeri bili idolopoklonici te su božanstva razumijevali kao bića doslovno prisutna među njima – na Zemlji, pokazana u formama različitih stvorenja. Stoga je važno bilo prve predstave o jedinome Bogu izraziti na način krajnje jasan toj zajednici. No, vremenom, s dostavljanjem Objave i drugim narodima kao i sa razvojem teološkog mišljenja, precizirano je i ovo pitanje, i ponuđeno u obliku do kraja saglasnom sa Tekstom. Stoga se u klasičnim djelima stav da se Uzvišeni Bog negdje nalazi, pa tako i "gore" ili doslovno "na Prijestolju", smatra naprosto apsurdnim.[77]

Zanimljivo je da nakon stagnacije klasičnih teoloških škola ponovno popularnost zadobivaju stavovi o Božijem bîvanju "gore", odnosno Njegovom

---

razliku od njih, antropomorfisti, kako smo vidjeli, naučavajući da Uzvišeni Bog ima doslovno: "ruku", "nogu", "lice", i korporealisti, tvrdeći da su Njegova Svojstva ujedno i tijela, negirat će da je Uzvišeni Bog svuda prisutan već da je, što smo i problematizirali, iznad ovoga svijeta i doslovno sjedi na Prijestolju. Haridžije će se, opet, u nekim segmentima razlikovati i od stavova *mutezilija* i *kaderija*, ali i od stavova antropomorfista i korporealista. Vidi: as-Samarqandī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 27.-28.

[75] Neki čovjek došao je Vjesniku, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, sa crnom ropkinjom, i rekao mu: "Allahov Poslaniče, imam obavezu osloboditi ropkinju koja je vjernica", te ju je on upitao: "Gdje je Allah?" Ona je prstima pokazala prema nebu. Upitao ju je: "A ko sam ja?", na šta je ona pokazala prema Vjesniku, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, a potom prema nebu, u smislu – ti si Allahov poslanik. On reče: "Oslobodi je, ona je vjernica." (bilježi Abū Dāwūd, prenoseći od Abū Hurayre, *Sunan Abī Dāwūd*, hadis br. 3284., str. 369.)

[76] as-Samarqandī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 28.

[77] Usp.: al-Baġdādī, *Uṣūl ad-dīn*, str. 76.-78.

"zasjedanju" na Prijestolje. I o ovome pitanju govorit ćemo prilikom predstavljanja i komentiranja njegovih drugih poslanica.

(Čl. 10.) Dvije su osnovne specifičnosti sadržaja ovoga članka: pitanje kazne u grobu, i isticanje stava *džehmijja* o tom problemu. Fenomen kažnjavanja u grobu u Izvorima tretiran je dvojako. Dok je u časnome Kur'anu istaknut kao istina[78] ali na jedan opći[79] i, po nekim autorima, više implicitan način[80], u hadisima je izložen detaljno[81]. S obzirom da veliki broj članaka ostalih creda detaljno i eksplicitno navode koja su to sve iskušenja u grobu, fenomenu zagrobnoga života vraćat ćemo se u drugim dijelovima knjige. Zanimljivo je da predmetni članak posebno ističe *džehmijje*, dok preostale grupacije ne imenuje, oslovljavajući ih: "oni koji su propali".

Osvrćući se na prethodne komentare, može se pretpostaviti da je imam Ebū Hanīfe lično bio motiviran da ih posebno tretira, no, ne znamo koji je konkretan razlog za to. Komentar tek navodi njihovo negiranje stanja Dženneta i Džehennema te, posljedično, i kazne u grobu. Međutim, ovakvo učenje

78 Za razliku od tradicionalnog komentatora koji je, poznajući i sve discipline tumačenja Kur'ana – tefsira, navodio kao argument samo one plemenite ajete koji se stvarno odnose na kaznu u grobu (as-Samarqandī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 31.), neki su istraživači navodili i ajete koji se odnose na događaje neposredno pred izlazak duše iz tijela razumijevajući ih kao sadržaj koji zapravo oslovljava kaznu u grobu.

79 Npr.: *Među beduinima oko vas ima licemjera, a ima ih i među stanovnicima Medine, koji su u licemjerstvu spretni – ti ih ne poznaješ, ali ih Mi poznajemo. Njih ćemo na dvostruke muke staviti, a zatim će biti u veliku patnju vraćeni.* (Kur'an, 9:101) Imam al-Māturīdī (*Ta'wīlāt ahl as-sunna*, tom II, str. 443.), imam al-Bayḍāwī (*Anwār at-Tanzīl*, tom III, str. 79.) i imam an-Nasafī (*Madārik at-Tanzīl*, str. 442.) u svojim komentarima navode da se "dvostruka kazna" odnosi na kaznu u grobu.

80 Komentator (as-Samarqandī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 31.) navodi kao argument za kaznu u grobu i ovaj plemeniti ajet: *I Mi ćemo učiniti da blažu kaznu iskuse, prije one najveće, ne bi li se pokajali.* (Kur'an, 32:21) Imam al-Bayḍāwī u svome komentaru uopće ne navodi da je ovdje spomenuta "blaža kazna" zapravo kazna u grobu (*Anwār at-Tanzīl*, tom IV, str. 156.). S druge strane, imam an-Nasafī navodi da postoji mišljenje kako sintagma "manja kazna" označava kaznu u grobu, nakon čega slijedi "najveća kazna" a to je kazna na drugome svijetu (*Madārik at-Tanzīl*, str. 916). Ni imam al-Māturīdī ne navodi da "blaža kazna" označava kaznu u grobu (*Ta'wīlāt ahl as-sunna*, tom IV, str. 92.).

81 Npr.: "Bili smo sa Vjesnikom, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, u oblasti Banū an-Naǧǧāra. Bio je na svojoj devi, koja se uplaši i skoro da ga zbaci a mi smo bili sa njime. Kad, grobovi, njih šest, ili pet, ili četiri. (Ovako je govorio al-Ǧurayrī.) Upita: "Ko zna stanovnike ovih grobova?" Neki čovjek reče; "Ja poznajem." Upita ga: "Kada su umrli?" Odgovori: "U vremenu politeizma." Reče: "Ova zajednica je na mukama (*tubtalā*) u grobovima. I, da se ne bojim da biste se mogli prestati međusobno ukopavati, uputio bih molbu Allahu da vam podari da čujete kažnjavanje u grobu kao što ga ja čujem." Potom nam se okrenuo licem i rekao: "Utječite se Allahu od kazne u vatri!" Rekoše: "Utječemo se Allahu od kazne u vatri." Reče: "Utječite se Allahu od kazne u grobu." Rekoše: "Utječemo se Allahu od kazne u grobu." Reče: "Utječite se Allahu od smutnji, i vidljivih i nevidljivih." Reče: "Utječite se Allahu od smutnje ad-Daǧǧāla." Rekoše: "Utječemo se Allahu od smutnje ad-Daǧǧāla." (bilježi Muslim, prenoseći od Zayd ibn Ṯābita, *Ṣaḥīḥ Muslim*, hadis br. 2867., str. 1312.)

zagovarale su još neke škole mišljenja: *mu'tezilije* i *kaderije*, što komentator i naglašava,[82] ali ne navodi razlog zašto su baš *džehmijje* izdvojene. Pored toga, objašnjenje da sve tri grupacije prihvataju ljudski razum kao šesto čulo te naučavaju da je autentično samo ono što razum potvrdi, dok sve što razum ne poznaje, poput kazne u grobu, to ne treba ni prihvatiti[83], slobodni smo zaključiti krajnje je pojednostavljeno i, nažalost, površno.

I o sâmom Džehmu ibn Safvānu, kao i o njegovom učenju, ne postoji mnogo podataka. Pored osnovnih informacija koje se odnose na karakteristično učenje o apsolutnoj predodređenosti svega (*džebr*), pa tako i ljudskih djela, kao i Džehmovog ubistva, i najraniji izvori ne nude ništa posebno.[84] No, poznato je da je nekoliko pravaca mišljenja razvijeno na učenju o apsolutnoj predodređenosti, koje su argumentirali utemeljitelji tih škola: Husejn ibn Muhammed en-Nedždžār (u. 835. godine) i Dirār ibn 'Amr (u. 805. godine).[85] U svakom slučaju, *džehmijje* su, s obzirom na njihovu temeljnu postavku, naučavale da su sva djela izravno Božije djelovanje, dok se stvorenjima ona mogu pripisati samo u metaforičnom značenju (*'ale-l-medžāz*).[86] Iz toga razloga logično se zaključuje da je to osnovni razlog njihovog negiranja kazne u grobu budući da čovjek, po tom mišljenju, ne može biti odgovoran za ono na šta je bio primoran (*medžbūr*) uraditi.[87]

Kako smo rekli, klasična muslimanska teologija, i maturidijska i eš'arijska, potvrđuju realnost kažnjavanja u grobu, o čemu ćemo, kako smo već najavili, govoriti u komentarima ostalih creda.

[82] as-Samarqandī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 29.

[83] Ibid., str. 30.

[84] Vidi: al-Aš'arī, *Maqālāt al-islāmiyyīn*, tom I, str. 338

[85] Vidi: aš-Šahrastānī, *al-Milal wa an-niḥal*, str. 100.-104.

[86] Vidi: al-Baġdādī, *Farq bayn al-firaq*, str. 158.

[87] Abū Zahra, *Tārīḫ al-Maḏāhib al-islāmiyya*, str. 102.

El-Vasijja (*Oporuka*)

UVOD U KOMENTAR

Autorstvo poslanice El-Vasijje (*Oporuke*) također se pripisuje imamu Ebū Hanīfi, međutim, za takvu tvrdnju ne postoji dovoljno argumenata. Neki rukopisi, među kojima i naš na osnovu kojega smo uradili prijevod Poslanice (Abu Hanifa, Wasiya, r. 1155, fol. 53v-57v, Tokyo, Institute of Oriental Culture, University of Tokyo), sadrže uvod koji objašnjava razlog nastanka ovog djela, a iz čega se može pomisliti da je djelo napisao stvarno Ebu Hanīfa. U tom tekstu se navodi da je na samrti imam Ebū Hanīfa pozvao svoje bliske saradnike te im doslovno izdiktirao "dvanaest karakteristika" (*nev'* ili, u npr. azharskom rukopisu – *hasla*, v.: El-'Ājidī i El-Bekrī, str. 50) vjerovanja, specifičnih, kako je naglasio, za sljedbenike *ehli-sunneta ve-l-džemaata*. Međutim, osim ovoga ne postoje nikakvi drugi dodaci koji bi potvrdili da je imam Ebū Hanīfa autor poslanice. Štaviše, neki članci tretiraju teološka pitanja na mnogo opširniji način i, rekli bismo, uz upotrebu znatno odnjegovanijega teološkoga jezika negoli je to slučaj sa poslanicom "Najprioritetnije razumijevanje 1".

Niz prenosilaca (*sened*) preko kojih je poslanica popularizirana prekinut je između Ebū Sa'īda Hātima ibn 'Akīla el-Dževherīja (u. 333. god. po H.) i Muhammeda ibn Semā'a et-Temīmija (u. 233. god. po H.), a ne može se pouzdano znati ni da li je osoba imenovana u nizu kao Ebū Tāhir Muhammed ibn el-Mehdī el-Husejnī onaj isti učenjak koji se nalazi i u nizu prenosilaca Ebū Hanīfine knjige *Učenjak i učenik* (r. 483. god. po H.), ili je, pak, riječ o nekoj drugoj osobi (El-'Ājidī i el-Bekrī, str. 31.-32.).

Ipak, dvije činjenice su definitivno vjerodostojne, a to su: da je sadržaj poslanice ispisan na tragu teološkoga mišljenje rane hanefijske škole te da je djelo prilično rano napisano. Kako smo nagovijestili, dok su temeljna pitanja razrješavana na temelju *Prvoga razumijevanja 1* (odvojenost djela od vjerovanja, vjerovanje se ne povećava niti smanjuje, počinitelj velikih grijeha i dalje

je vjernik i sl.), člancima su u obrazac vjerovanja uključene nove teme, dočim su, što je jednako zanimljivo, neki raniji sadržaji naprosto ignorirani, a što, nadalje, otkriva jedno novo stanje muslimanske zajednice te, prirodno, i nove izazove na koje su ponuđeni neki odgovori.

Posebnu pažnju privlači početni sadržaj El-Vasijje, s obzirom da ističe sasvim konkretan broj (dvanaest) općih načela vjerovanja unutar kojih je po principu zasebnih članaka dodatno razrađeno nekoliko teoloških pitanja. Ovo je možda prvi put da se vjerovanje muslimana izražava u formi *creda*, drugim riječima, riječ je o jednom od najstarijih dokumenata koji potvrđuju definitivan početak razvoja teološkoga mišljenja ranih generacija. Kako smo ranije ustvrdili, primat je, pa i do naših dana, uvijek davan praksi (pravo) u odnosu na teologiju, te je logično zaključiti da je sadržaj El-Vasijje izravna posljedica ne tek snažnijeg susreta muslimana sa jevrejima i kršćanima već snažno izraženoga senzibiliteta za komparitivni uvid u *creda* različitih vjerujućih tradicija, a naročito kršćanstva.

Jednako zanimljivo je da ni ova zbirka članaka vjerovanja kao ni *Prvo razumijevanje 1* ne sadrži poseban tretman simbola muslimanskog vjerovanja, *svjedočenja* (*šehâdet*) Božije jedinosti i Muhammedove, blagoslovljen je, pečatnosti. To dovoljno govori u prilog tvrdnji da je riječ o nešto kasnijoj fazi razvoja muslimanskog društva u kojem je napisana “Oporuka” te da je njen osnovni cilj definiranje unutarnjeg religijskog identiteta muslimana, a u manjoj mjeri osporavanje učenja drugih vjerujućih tradicija.

Naslanjajući se na prethodno iskazanu karakteristiku da bi bilo moguće jedno mišljenje, u ovome slučaju hanefijsko-teološko, izraziti kao jedino valjano ili, pak, autentičnije u odnosu na druga muslimanska mišljenja (razvoj ortodoksije), autor je u sadržaj “Oporuke” uključio velik broj kur’anskih ajeta, naravno, navođenih u njihovom doslovnom značenju, kao argumenata za izrečene stavove. Također, sadržaj El-Vasijje, s vremena na vrijeme, čine i izrijeci blagoslovljenoga Muhammeda, a čak se koristi i sâm termin “hadis” (*ḥadīṯ*). Ovo, ponovno, otkriva nešto poznije vremensko razdoblje u kojem je napisana predmetna poslanica s obzirom da pojam “hadis” već ima tehničko značenje i ne koristi se kao sinonim pojma “sunnet”. Kako je poznato, teologija upravo podrazumijeva racionalno tumačenje Teksta tako da se ovo povremeno pozivanje na kur’anske ajete i predaje blagoslovljenoga Muhammeda može prepoznati kao početak klasičnog muslimanskog mišljenja, filozofijsko-teološkoga interpretiranja sadržaja časnoga Kur’ana i plemenitog sunneta.

Nije nevažno primijetiti da se usljed većega značaja i snažnijega utjecaja koje je imalo šerijatsko pravo (*fikh*) u društvu, autor u "Oporuci" čak poziva na stavove muslimanskih pravnika. Argumentiranje ove vrste je rijetko, međutim, sasvim dovoljno da potvrdi već nekoliko puta naglašenu karakteristiku ove poslanice, želju autora/â da određene stavove legitimira i nametne kao obavezujuće, kao svojevrsnu normu *zajednice*.

Tekst El-Vasijje, kako se iz dosada rečenog može zaključiti, zapravo je rani izraz nastojanja kodificiranja sadržaja vjerovanja kao i prezentiranja načina zaštite i odbrane religijskih vrijednosti (*apologia*), i to onih naučavanih u jednoj školi a od kritike drugih muslimanskih vjersko-teoloških pravaca kao i od kritike ostalih vjerujućih tradicija, naročito judaizma, kršćanstva i manihejstva.

Ono što je iz ovoga, kao i kasnijih *creda* nastalih u okviru hanefijsko-maturidijske teološke škole posebno prepoznatljivo, jeste insistiranje na racionalnoj interpretaciji Izvora (spekulativni metod), pri čemu se ovakva filozofirajuća teologija u određenoj mjeri prihvata kao slobodan izraz ljudskoga duha ali i kao posljedica dužnosti pružanja detaljnih objašnjenja vjerskih principa, zbog čega, za razliku od npr. rane kršćanske skolastike, filozofijsko naslijeđe neće biti u potpunosti podređeno teologiji (*philosophia ancilla theologiae*). Na temelju ovoga će se hanefijski teološki pravac u bitnome razlikovati ne samo od prilično konzervativne hanbelijske već čak i eš'arijske tradicije unutar koje je sasvim jasno moguće prepoznati u određenoj mjeri sužavanje slobode razuma u korist principa vjere (*ratio ancilla fidei*), makar će rano hanefijsko naslijeđe kasnije usljed brojnih krajnje složenih društveno-povijesnih prilika biti rekli bismo vještački reducirano na maturidijsku teološku školu, o čemu ćemo posebno govoriti.

U "Oporuci" je moguće primijetiti djelimično različito tumačenje pitanja Božijega Prijestolja i Njegovoga *istivâa* u odnosu na sadržaj prezentiran u *Prvome razumijevanju 1*, što će poslužiti kao osnova za još detaljnije razmatranje ovoga problema u *Prvome razumijevanju 2* i u "Širem i jednostavnijem razumijevanju".

Zanimljivo je da se u "Oporuci" ne navodi stav u vezi s događajem između časnoga Osmana i časnoga Alije, što bi trebalo razumijevati kao posljedicu složenih društveno-političkih pitanja u tom vremenu, na šta se izravno nadovezuje i odnos ovoga i svih kasnijih *creda* prema pitanju naređivanja dobra i odvraćanja od zla (*el-emru bi-l-ma'rūf ve-n-nehju 'ani-l-munker*), na šta ćemo se posebno osvrnuti.

Imajući u vidu sve prethodno rečeno, zaključuje se da je "Oporuka" napisana unutar rane hanefijske teološke tradicije, i to negdje između vremena

imama Ebū Hanīfe (VIII st.) i imama Ahmeda ibn Hanbela (IX st.), vjerovatno bliže IX st. Njen sadržaj tretira sljedeća pitanja: vjerovanje, djela kao činjenja, Allahov *istivâ*, Božiji Govor (*Kelāmullāh*), hijerarhiju odabranosti unutar *zajednice*, ljudska djela, stjecanje i mogućnost činjenja te eshatologija.

Poslanica "Oporuka" prevođena je na naš jezik. Godine 1980., u časopisu *Islamska misao*, mr. Muharem Omerdić objavio je svoj prijevod ("Kitabul-vasijjeh – oporuka", II/1980., br. 2, str. 12.-13.).

TEKST POSLANICE

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

لَمَّا مَرِضَ أَبُو حَنِيفَةَ، رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ، اجْتَمَعَ أَصْحَابُهُ عِنْدَهُ وَاسْتَوْصَوْا مِنْهُ وَصِيَّةً عَلَى طَرِيقِ أَهْلِ السُّنَّةِ وَالْجَمَاعَةِ فَأَمَرَ بِخَادِمِهِ حَتَّى أَجْلَسَهُ فَجَلَّسَهُ عَلَى ظَهْرِهِ وَأَسْنَدَهُ إِلَيْهِ ثُمَّ قَالَ: اعْلَمُوا أَصْحَابِي وَإِخْوَانِي أَنَّ مَذْهَبَ أَهْلِ السُّنَّةِ وَالْجَمَاعَةِ اثْنَا عَشَرَ نَوْعًا فَمَنْ كَانَ يَسْتَقِيمُ عَلَى هَذِهِ الْخِصَالِ لَا يَكُونُ مُبْتَدِعًا وَلاَ صَاحِبَ الْهَوَى، فَعَلَيْكُمْ أَصْحَابِي وَإِخْوَانِي بِهَذِهِ الْخِصَالِ حَتَّى تَكُونُوا فِي شَفَاعَةِ نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلاَمُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

الْفَصْلُ الْأَوَّلُ

١) اَلْإِيمَانُ إِقْرَارٌ بِاللِّسَانِ وَتَصْدِيقٌ بِالْجَنَانِ وَمَعْرِفَةٌ بِالْقَلْبِ. وَالْإِقْرَارُ وَحْدَهُ لاَ يَكُونُ إِيمَانًا لِأَنَّهُ لَوْ كَانَ إِيمَانًا لَكَانَ الْمُنَافِقُونَ كُلُّهُمْ مُؤْمِنِينَ وَكَذَلِكَ الْمَعْرِفَةُ وَحْدَهَا لاَ تَكُونُ إِيمَانًا لِأَنَّهَا لَوْ كَانَتْ إِيمَانًا لَكَانَ أَهْلُ الْكِتَابِ كُلُّهُمْ مُؤْمِنِينَ لِقَوْلِهِ تَعَالَى فِي حَقِّ الْمُنَافِقِينَ: وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ. وَقَالَ فِي حَقِّ أَهْلِ الْكِتَابِ: اَلَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ.

٢) وَالْإِيمَانُ لاَ يَزِيدُ وَلاَ يَنْقُصُ لِأَنَّهُ لاَ يُتَصَوَّرُ زِيَادَتُهُ اِلاَّ بِنُقْصَانِ الْكُفْرِ وَلاَ يُتَصَوَّرُ نُقْصَانُهُ إِلاَّ بِزِيَادَةِ الْكُفْرِ وَكَيْفَ يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ الشَّخْصُ الْوَاحِدُ فِي حَالَةٍ وَاحِدَةٍ مُؤْمِنًا وَكَافِرًا.

٣) وَالْمُؤْمِنُ مُؤْمِنٌ حَقًّا وَالْكَافِرُ كَافِرٌ حَقًّا وَلَيْسَ فِي الْإِيمَانِ شَكٌّ كَمَا أَنَّهُ لَيْسَ فِي الْكُفْرِ شَكٌّ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا، وَ: أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا.

٤) وَالْعَاصُونَ مِنْ أُمَّةِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ أَهْلِ التَّوْحِيدِ كُلُّهُمْ مُؤْمِنُونَ حَقًّا وَلَيْسُوا بِكَافِرِينَ.

٥) اَلْعَمَلُ غَيْرُ الْإِيمَانِ وَالْإِيمَانُ غَيْرُ الْعَمَلِ بِدَلِيلِ أَنَّ كَثِيرًا مِنَ الْأَوْقَاتِ يُرْتَفَعُ فِيهَا الْعَمَلُ عَنِ الْمُؤْمِنِ وَلَا يَجُوزُ أَنْ يُقَالَ اِرْتَفَعَ الْإِيمَانُ عَنْهُ فَإِنَّ الْحَائِضَ وَالنُّفَاسِيَّ يَرْفَعُ اللهُ عَنْهُمَا الصَّلَاةَ وَالصَّوْمَ وَلَا يَجُوزُ أَنْ يُقَالَ رَفَعَ عَنْهُمَا الْإِيمَانَ وَأَمَرَهُمَا بِتَرْكِ الْإِيمَانِ وَقَدْ قَالَ الشَّارِعُ دَعِي الصَّوْمَ ثُمَّ اقْضِيهِ وَلَا يَجُوزُ أَنْ يُقَالَ دَعِي الْإِيمَانَ ثُمَّ اقْضِيهِ وَيَجُوزُ أَنْ يُقَالَ لَيْسَ عَلَى الْفَقِيرِ زَكَاةٌ وَلَا يَجُوزُ أَنْ يُقَالَ لَيْسَ عَلَى الْفَقِيرِ الْإِيمَانُ.

٦) وَتَقْدِيرُ الْخَيْرِ وَالشَّرِّ كُلُّهُ مِنَ اللهِ تَعَالَى لِأَنَّهُ لَوْ زَعَمَ أَحَدٌ (أَنَّ) تَقْدِيرَ الْخَيْرِ مِنَ اللهِ وَالشَّرِّ مِنْ غَيْرِهِ لَصَارَ مُبْتَدِعًا كَافِرًا بِاللهِ وَيَبْطُلُ تَوْحِيدُهُ إِنْ كَانَ لَهُ التَّوْحِيدُ.

الْفَصْلُ الثَّانِي

٧) نُقِرُّ بِأَنَّ الْأَعْمَالَ وَالْأَفْعَالَ ثَلَاثَةٌ: فَرِيضَةٌ وَفَضِيلَةٌ وَمَعْصِيَةٌ. فَالْفَرِيضَةُ بِأَمْرِ اللهِ تَعَالَى وَمَشِيئَتِهِ وَمَحَبَّتِهِ وَإِرَادَتِهِ وَرِضَائِهِ وَتَقْدِيرِهِ وَتَخْلِيقِهِ وَقُدْرَتِهِ وَحُكْمِهِ وَعِلْمِهِ وَتَوْفِيقِهِ وَكِتَابَتِهِ فِي اللَّوْحِ الْمَحْفُوظِ. وَأَمَّا الْفَضِيلَةُ فَلَيْسَتْ بِأَمْرِ اللهِ وَلَكِنْ بِمَشِيئَتِهِ وَمَحَبَّتِهِ وَحُكْمِهِ وَقَضَائِهِ وَقُدْرَتِهِ وَعِلْمِهِ وَتَوْفِيقِهِ وَتَخْلِيقِهِ وَكِتَابَتِهِ فِي اللَّوْحِ الْمَحْفُوظِ. وَأَمَّا الْمَعْصِيَةُ فَلَيْسَتْ بِأَمْرِ اللهِ وَلَكِنْ بِمَشِيئَتِهِ لَا بِمَحَبَّتِهِ وَبِقَضَائِهِ لَا بِرِضَائِهِ وَبِتَقْدِيرِهِ وَبِتَخْلِيقِهِ وَقُدْرَتِهِ وَحُكْمِهِ لَا بِتَوْفِيقِهِ وَبِخِذْلَانِهِ لَا بِمَعُونَتِهِ وَبِعِلْمِهِ وَكِتَابَتِهِ فِي اللَّوْحِ الْمَحْفُوظِ.

الْفَصْلُ الثَّالِثُ

٨) نُقِرُّ بِأَنَّ اللّٰهَ تَعَالَى عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى وَمَعْنَاهُ هُوَ مُوجِدُ اِسْتَوَى مِنْ غَيْرِ أَنْ يَكُونَ لَهُ حَاجَةٌ وَاِسْتِقْرَارٌ عَلَيْهِ بَلْ هُوَ مُوجِدُ الْعَرْشِ وَغَيْرِهِ وَهُوَ حَافِظُ الْعَرْشِ مِنْ غَيْرِ اِحْتِيَاجٍ فَلَوْ (كَانَ) مُحْتَاجًا إِلَيْهِ لَمَا قَدَرَ عَلَى إِيجَادِهِ وَحِفْظِهِ وَتَدْبِيرِهِ مِثْلَ الْمَخْلُوقِينَ وَلَوْ كَانَ مُحْتَاجًا إِلَى الْجُلُوسِ وَالْقَرَارِ فَقَبْلَ خَلْقِ الْعَرْشِ أَيْنَ مَكَانُ اللّٰهِ؟ تَعَالَى اللّٰهُ عَنْ ذَلِكَ عُلُوًّا كَبِيرًا.

الْفَصْلُ الرَّابِعُ

٩) نُقِرُّ بِأَنَّ الْقُرْآنَ كَلَامُ اللّٰهِ تَعَالَى غَيْرُ مَخْلُوقٍ وَوَحْيُهُ وَتَنْزِيلُهُ وَصِفَتُهُ لَا هُوَ وَلَا غَيْرُهُ بَلْ هُوَ صِفَتُهُ عَلَى الْحَقِيقِ مَكْتُوبٌ فِي الْمَصَاحِفِ مَقْرُوءٌ بِالْأَلْسِنَةِ مَحْفُوظٌ فِي الْقُلُوبِ غَيْرُ حَالٍّ فِيهَا. وَالْحِبْرُ وَالْكَاغِدُ وَالْكِتَابَةُ كُلُّهَا مَخْلُوقَةٌ لِأَنَّهَا أَفْعَالُ الْعِبَادِ وَكَلَامُ اللّٰهِ تَعَالَى غَيْرُ مَخْلُوقٍ لِأَنَّ الْكِتَابَةَ وَالْحُرُوفَ وَالْكَلِمَاتِ وَالْآيَاتِ كُلَّهَا آلَةُ الْقُرْآنِ لِحَاجَةِ الْعِبَادِ إِلَيْهَا وَكَلَامُ اللّٰهِ تَعَالَى قَائِمٌ بِذَاتِهِ وَلَكِنْ مَعْنَاهُ مَفْهُومٌ بِهَذِهِ الْأَشْيَاءِ فَمَنْ قَالَ بِأَنَّ كَلَامَ اللّٰهِ تَعَالَى مَخْلُوقٌ فَهُوَ كَافِرٌ بِاللّٰهِ. وَاللّٰهُ تَعَالَى مَعْبُودٌ وَلَا يَزَالُ عَلَى مَا كَانَ وَكَلَامُ اللّٰهِ تَعَالَى مَقْرُوءٌ وَمَكْتُوبٌ وَمَحْفُوظٌ مِنْ غَيْرِ مُزَايَلَةٍ عَنْهُ عَنِ الْمَوْصُوفِ.

الْفَصْلُ الْخَامِسُ

١٠) نُقِرُّ بِأَنَّ أَفْضَلَ هَذِهِ الْأُمَّةِ بَعْدَ نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ ثُمَّ عُمَرُ الْفَارُوقُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ ثُمَّ عُثْمَانُ ذُو النُّورَيْنِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ ثُمَّ عَلِيٌّ الْمُرْتَضَى رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ، لِقَوْلِهِ تَعَالَى: وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ. وَكُلُّ مَنْ كَانَ أَسْبَقَ فَهُوَ أَفْضَلُ عِنْدَ اللّٰهِ تَعَالَى وَيُحِبُّهُمْ كُلُّ مُؤْمِنٍ تَقِيٍّ وَيَبْغَضُهُمْ كُلُّ مُنَافِقٍ شَقِيٍّ.

الْفَصْلُ السَّادِسُ

١١) نُقِرُّ بِأَنَّ الْعَبْدَ مَعَ أَعْمَالِهِ وَإِقْرَارِهِ وَمَعْرِفَتِهِ مَخْلُوقٌ فَلَمَّا كَانَ الْفَاعِلُ مَخْلُوقًا فَأَفْعَالُهُ أَوْلَى أَنْ تَكُونَ مَخْلُوقَةً.

الْفَصْلُ السَّابِعُ

١٢) نُقِرُّ بِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَلَقَ الْخَلْقَ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ طَاقَةٌ لِأَنَّهُمْ ضُعَفَاءُ عَاجِزُونَ وَاللَّهُ تَعَالَى خَالِقُهُمْ وَرَازِقُهُمْ وَحَافِظُهُمْ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: اَللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ.

١٣) وَالْكَسْبُ حَلاَلٌ وَجَمْعُ الْمَالِ مِنَ الْحَلاَلِ حَلاَلٌ وَجَمْعُ الْمَالِ مِنَ الْحَرَامِ حَرَامٌ.

١٤) وَالْخَلْقُ عَلَى ثَلاَثَةِ أَصْنَافٍ: اَلْمُؤْمِنُ الْمُخْلِصُ فِي إِيمَانِهِ، وَالْكَافِرُ الْجَاحِدُ فِي كُفْرِهِ، وَالْمُنَافِقُ الْمُدَاهِنُ فِي نِفَاقِهِ. وَاللَّهُ تَعَالَى فَرَضَ الْعَمَلَ عَلَى الْمُؤْمِنِ، وَالْإِيمَانَ عَلَى الْكَافِرِ، وَالْإِخْلاَصَ عَلَى الْمُنَافِقِ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ. يَعْنِي يَا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ أَطِيعُوا، وَيَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ آمِنُوا، وَيَا أَيُّهَا الْمُنَافِقُونَ أَخْلِصُوا.

الْفَصْلُ الثَّامِنُ

١٥) نُقِرُّ بِأَنَّ الْاِسْتِطَاعَةَ مَعَ الْفِعْلِ لاَ قَبْلَهُ وَلاَ بَعْدَهُ لِأَنَّهُ لَوْ كَانَ قَبْلَ الْفِعْلِ لَكَانَ الْعَبْدُ مُسْتَغْنِيًا عَنِ اللَّهِ تَعَالَى وَقْتَ الْفِعْلِ وَهُوَ خِلاَفُ حُكْمِ النَّصِّ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ. وَلَوْ كَانَ بَعْدَ الْفِعْلِ لَكَانَ مِنَ الْمُحَالِ لِأَنَّ حُصُولَ الْفِعْلِ بِلاَ اسْتِطَاعَةٍ وَلاَ طَاقَةٍ لِلْمَخْلُوقِ فِي فِعْلِهِ مَا لَمْ يُعَارِفِ الْاِسْتِطَاعَةَ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى.

الْفَصْلُ التَّاسِعُ

١٦) نُقِرُّ بِأَنَّ الْمَسْحَ عَلَى الْخُفَّيْنِ وَاجِبٌ لِلْمُقِيمِ يَوْمًا وَلَيْلَةً وَلِلْمُسَافِرِ ثَلاثَةَ أَيَّامٍ بِلَيَالِيهَا لِأَنَّ الْحَدِيثَ قَدْ وَرَدَ كَذَلِكَ. مَنْ أَنْكَرَهُ يُخْشَى عَلَيْهِ الْكُفْرَ لِأَنَّهُ قَرِيبٌ مِنَ الْخَبَرِ الْمُتَوَاتِرِ. وَالْقَصْرُ وَالْإِفْطَارُ فِي حَالَةِ السَّفَرِ رُخْصَةٌ بِنَصِّ الْكِتَابِ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ، فِي الْإِفْطَارِ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: وَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ.

الْفَصْلُ الْعَاشِرُ

١٧) نُقِرُّ بِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَمَرَ الْقَلَمَ بِأَنْ يَكْتُبَ فَقَالَ الْقَلَمُ مَاذَا أَكْتُبُ يَا رَبِّ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى أُكْتُبْ مَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ.

الْفَصْلُ الْحَادِي عَشَرَ

١٨) نُقِرُّ بِأَنَّ عَذَابَ الْقَبْرِ كَائِنٌ لَا مُحَالَةَ فِيهِ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ. وَقَوْلِهِ تَعَالَى: وَلَنُذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَى دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ.

١٩) وَسُؤَالُ مُنْكَرٍ وَنَكِيرٍ حَقٌّ لِوُرُودِ الْأَحَادِيثِ وَالْأَخْبَارِ فِيهِ.

٢٠) وَالْجَنَّةُ وَالنَّارُ حَقٌّ وَهُمَا مَخْلُوقَتَانِ الْآنَ لِأَهْلِهِمَا وَلَا تَفْنَيَانِ وَلَا يَفْنِي أَهْلُهُمَا لِقَوْلِهِ تَعَالَى فِي حَقِّ الْمُؤْمِنِينَ: أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ. وَفِي حَقِّ الْكَافِرِينَ: أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ. خَلَقَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى لِلثَّوَابِ وَالْعِقَابِ.

٢١) وَالْمِيزَانُ حَقٌّ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ.

٢٢) وَقِرَاءَةُ الْكُتُبِ حَقٌّ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: اِقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا.

الْفَصْلُ الثَّانِي عَشَرَ

٢٣) نُقِرُّ بِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يُحْيِي هَذِهِ النُّفُوسَ بَعْدَ الْمَوْتِ وَيَبْعَثُهُمُ اللَّهُ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ لِلْجَزَاءِ وَالْعِقَابِ وَالثَّوَابِ وَأَدَاءِ الْحُقُوقِ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ.

٢٤) وَلِقَاءُ اللَّهِ تَعَالَى حَقٌّ بِالرُّؤْيَةِ لِأَهْلِ الْجَنَّةِ بِلاَ كَيْفِيَّةٍ وَلاَ تَشْبِيهٍ وَلاَ جِهَةٍ. يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ فِي الدُّنْيَا لِقَوْلِهِ تَعَالَى: وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ.

٢٥) وَشَفَاعَةُ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلاَمُ حَقٌّ لِكُلِّ مُؤْمِنٍ وَإِنْ كَانَ صَاحِبَ الْكَبِيرَةِ. كَمَا قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلاَمُ: شَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكَبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي، وَلِكُلِّ مَنْ كَانَ أَهْلاً كَذَلِكَ.

٢٦) وَعَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهَا بَعْدَ خَدِيجَةَ الْكُبْرَى أَفْضَلُ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ وَهِيَ أُمُّ الْمُؤْمِنِينَ مُطَهَّرَةٌ مِنَ الزِّنَى وَبَرِيئَةٌ مِنَ الذَّنْبِ كَمَا قَالَتْ الرَّوَافِضُ فِيهَا فَمَنْ شَهِدَ عَلَيْهَا بِالزِّنَى فَهُوَ أَهْلُ النَّارِ.

٢٧) وَأَهْلُ الْجَنَّةِ فِي الْجَنَّةِ خَالِدُونَ وَأَهْلُ النَّارِ فِي النَّارِ خَالِدُونَ لِقَوْلِهِ تَعَالَى فِي حَقِّ الْمُؤْمِنِينَ: أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ. وَفِي حَقِّ الْكَفَرَةِ: أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ.

* * *

وَاجْعَلُوا أَصْحَابِي وَصِيَّتِي هَذِهِ فَإِنِّي ذَاهِبٌ إِلَى رَبِّي.

PRIJEVOD

Kada je imam Ebu Hanifa bio na samrti, okupili su se oko njega njegovi prijatelji te im je oporučio testament o metodu Ehli-sunneta. Zamolio je pomoćnika da ga posjedne, što je ovaj i uradio, pa je imam Ebu Hanifa uspravio leđa, naslonio se na hizmećara a potom rekao: "Znajte, prijatelji moji, moja braćo, pravac (*mezheb*) ehli-sunneta i džemata podrazumijeva dvanaest svojstava (*nev'an*). Ko ih se bude pridržavao, neće postati novator, niti nemaran. Prijatelji moji, moja braćo, obaveza vam je pridržavati se ovih svojstava kako biste dobili zagovor našega poslanika Muhammeda, blagoslovljen je, na Danu uspravljenja.

Prvo svojstvo

1. Vjerovanje (*īmān*) podrazumijeva potvrđivanje jezikom, istinito ubjeđenje duše (*džinān*), i spoznaju srca. Sâmo potvrđivanje ne znači nužno i vjerovanje, jer, da jeste, tada bi i svi dvoličnjaci bili vjernici. Također, samo spoznaja srca ne podrazumijeva nužno i vjerovanje, jer, kada bi to bilo tako, onda bi svi *sljedbenici Knjige* bili vjernici. Uzvišeni kaže o dvoličnjacima: *a Allah tvrdi da su dvoličnjaci pravi lašci.*[1] A o *sljedbenicima Knjige* Uzvišeni kaže: *Oni kojima smo dali Knjigu poznaju ga kao što sinove svoje znaju.*[2]
2. Vjerovanje se ne povećava niti se smanjuje, jer njegovo povećanje moguće je predočiti samo uz smanjenje nevjerovanja, odnosno, njegovo smanjenje moguće je predočiti samo uz povećanje nevjerovanja. A kako bi, onda, bilo moguće da ista osoba u jednom vremenskom trenu bude istodobno i vjernik i nevjernik?!
3. Vjernik je stvarni vjernik, a nevjernik je stvarni nevjernik. Nema sumnje u vjerovanje i nema sumnje u nevjerovanje, na osnovu riječi Uzvišenoga: *oni su, zbilja, pravi vjernici*[3], i: *oni su zbilja pravi nevjernici.*[4]
4. Grješnici (*'āsūn*) u *zajednici* blagoslovljenoga Muhammeda, koji vjeruju u Božiju jednoću (*tevhīd*), svi su istinski vjernici, nisu nevjernici.

---

[1] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Kad ti licemjeri dolaze, oni govore: "Mi tvrdimo da si ti, zaista, Allahov poslanik!" – I Allah zna da si ti, zaista, Njegov poslanik, a Allah tvrdi i da su licemjeri pravi lašci.* (63:1)

[2] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Oni kojima smo dali Knjigu znaju Poslanika kao što sinove svoje znaju, ali neki od njih doista svjesno istinu prikrivaju.* (2:146) Također usp.: 6:20. Misli se na blagoslovljenog vjesnika Muhammeda.

[3] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Oni koji vjeruju i isele se, i bore se na Allahovom putu, i oni koji daju sklonište i pomažu – oni su, zbilja, pravi vjernici – njih čeka oprost i obilje plemenito.* (8:74)

[4] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Oni su, zbilja, pravi nevjernici; a Mi smo nevjernicima pripremili sramnu patnju.* (4:151)

5. Djela nisu vjerovanje niti vjerovanje podrazumijeva i djela, na osnovu argumenta da je veoma često vjernik izuzet od djelâ, dočim je nedopustivo reći da je izuzet od vjerovanja. Tako je žene Allah izuzeo od namaza i posta prilikom njihovog redovnog mjesečnog pranja (*hajz*), i za vrijeme čišćenja nakon poroda (*nifās*), ali je nedopustivo reći da ih je izuzeo od vjerovanja ili da im je naredio napuštanje vjerovanja. Naprotiv, Zakonodavac im je rekao: "Ne posti, već kasnije nadoknadi." Stoga je dozvoljeno reći: "Siromah nije obavezan davati obavezni višak ušteđevine koja je pregodinila (*zekāt*)", ali je zabranjeno kazati: "Siromah nema obavezu vjerovati."
6. Zastupamo stav da su oba predodređenja, i dobra i zla, od Uzvišenoga Allaha. Jer, ukoliko bi neko smatrao da je predodređenje dobra od Uzvišenog Allaha, a zlo od nekog drugog, bio bi inovator, ne bi vjerovao u Allaha, te, ukoliko je vjerovao u Allahovo Jedinstvo, ovim bi poništio svoje vjerovanje.

Drugo svojstvo

7. Tvrdimo da su djela (*u smislu njihova činjenja ili izvršavanja*) trovrsna: obavezna (*ferīda*), pohvalna (*fadīla*) i grješna (*ma'sija*). Obavezna djela u skladu su s naredbom Uzvišenoga Allaha, Njegovim htijenjem (*mešī'a*), s onim što On voli, s Njegovom voljom (*irāda*), s Njegovim zadovoljstvom, s predodređenjem i s Njegovim stvaranjem, s Njegovom moći, s Njegovim sudom, s Njegovim znanjem, s Njegovom uputom, i s onim što je zapisao na Ploči pomno čuvanoj (*levh mahfūz*). Pohvalna djela nije naredio Uzvišeni Allah, no, u saglasnosti su s Njegovom voljom, s onim što On voli, s Njegovim sudom, s Njegovom odredbom (*kadā'*), s Njegovom moći, s Njegovim znanjem, s Njegovom uputom, s Njegovim stvaranjem i s onim što je zapisao na Ploči pomno čuvanoj. Također, ni grješna djela nije naredio Allah, ona su u saglasnosti s Njegovom voljom, ali nisu u saglasnosti s onim što On voli, u saglasnosti su s Njegovom odredbom ali nisu u saglasnosti s onim s čime je On zadovoljan, u skladu su s Njegovim predodređenjem, s Njegovim stvaranjem, s Njegovom moći i s Njegovim sudom, no, nisu u saglasnosti s Njegovom uputom, u saglasnosti su s Njegovim napuštanjem (*hizlān*), ali ne i s Njegovim pomaganjem, u saglasnosti su s Njegovim znanjem i s onim što je On zapisao na Ploči pomno čuvanoj.

Treće svojstvo

8. Tvrdimo da je Uzvišeni Allah učinio *istivâ* na Prijestolje (*'arš*), što znači da je On proizvoditelj (*mūdžid*) *istivâa*, ali ne u smislu da je imao potrebu za tim niti da se smjestio na tome. On je velikodušno proizveo Prijestolje i

ostalo. On je Čuvar Prijestolja, ali ne na način da mu je to potrebno, jer, da je to Njegova potreba, ne bi imao moć podariti postojanje (*īdžād*) (*svijetu*), čuvati ga niti njime upravljati poput upravljanja stvorenjima. A da ima potrebu za sjedenjem ili smještanjem, pa, gdje je, onda, bilo Allahovo mjesto (*mekān*) prije stvaranja Prijestolja?! Uzvišen je Allah od toga uzvišenošću golemom!

Četvrto svojstvo

9. Tvrdimo da je Kur'an Allahov Govor, nestvoren, Njegova objava, i ono što je On spustio. Njegovo Svojstvo, no nije ni On, ni nešto što je odvojeno od Njega, već Njegovo zbiljsko svojstvo, zapisano u Božijim knjigama, čitano jezicima, čuvano u srcima, ali ne i utjelovljeno u njima. Dio (*tinta*), papir i napisano, sve je to stvoreno budući da je riječ o djelu stvorenja (*robova*), a Govor Uzvišenog Allaha je nestvoren. Napisano, slova, riječi i ajeti, sve su to svojevrsna oruđa Kur'ana koja trebaju ljudima. Govor Uzvišenog Allaha jeste po Njegovoj Bîti (*kā'im bi zātihi*), no, njegovo značenje razumije se uz pomoć ovih stvari. Stoga, ko tvrdi da je Allahov Govor stvoren, taj je nevjernik u Allaha, a Uzvišeni Allah je obožavani, onakav kakav je i bio (*lā jezāl 'alā mā kān*). Tako je Govor Uzvišenog Allaha čitan, pisan i čuvan, a da nije, pri tome, razdvojen od Onoga kojeg opisuje.

Peto svojstvo

10. Tvrdimo da su najvredniji u ovoj *zajednici*, poslije našeg blagoslovljenog vjesnika Muhammeda: Ebu Bekr Siddik, Allah s njime zadovoljan bio, onda Omer el-Faruk, Allah s njime zadovoljan bio, zatim Osman Zunurejn, Allah s njime zadovoljan bio, potom Alija Murteza, Allah s njime zadovoljan bio, a na osnovu Njegovih riječi: *i oni prvi – uvijek prvi. Oni će Allahu bliski biti u džennetskim baščama naslada.*[5] Svaki koji prethodi vredniji je kod Uzvišenog Allaha. Voli ih svaki bogobojazni vjernik, a mrzi ih svaki nesretni dvoličnjak.

Šesto svojstvo

11. Tvrdimo da je čovjek, sa svojim djelima, očitovanjem i spoznajom, stvoren. Pa, kada je činilac stvoren, onda je još priličnije da njegova djela budu stvorena.

[5] 56:10-12.

Sedmo svojstvo

12. Tvrdimo da je Uzvišeni Allah stvorio sve ljude bez snage (*odnosno moći*), budući da su sami slabi i bespomoćni i da je Uzvišeni Allah njihov stvoritelj, opskrbitelj, i njihov čuvar, na osnovu riječi: *Allah vas stvara i opskrbljuje; On će vam život oduzeti i na kraju vas oživiti*[6], a potom ćete se Njemu vratiti.
13. Stjecanje je dopušteno i sakupljanje imetka na dozvoljen način – dopušteno je. Sakupljanje imetka na zabranjen način – zabranjeno je.
14. Stvorenja se dijele na tri vrste: vjernik koji je iskren u svojoj vjeri, nevjernik koji je ustrajan u svome nevjerovanju te dvoličnjak koji obmanjuje svojim licemjerstvom. Uzvišeni Allah naredio je vjerniku djelovanje, nevjerniku vjerovanje a dvoličnjaku iskrenost, na osnovu riječi: *O ljudi, bojte se Gospodara svoga*[7], tj. o vjernici – pokoravajte se, o nevjernici – vjerujte, o dvoličnjaci – budite iskreni.

Osmo svojstvo

15. Tvrdimo da mogućnost (*snaga i sposobnost – istitā'a*) dolazi uz djelovanje, ne prije niti nakon njega. Jer da je mogućnost ili sposobnost prije djelovanja, onda bi čovjek u momentu činjenja bio nezavisan od Uzvišenog Allaha, a to je suprotno sudu Teksta u kojem se kaže: *Allah je samodostatan* (*"bogat"*)*, a vi ste siromašni.*[8] A da mogućnost postoji nakon djelovanja, to je nemoguće, jer se djelovanje događa uz mogućnost (*odnosno snagu*), a čovjek nema moći djelanja ukoliko ne primi mogućnost (*snagu i sposobnost*) od Uzvišenog Allaha.

Deveto svojstvo

16. Tvrdimo da je potiranje (*mesh*) po mestvama pravo za onoga ko ostaje u svome mjestu dan i noć, a za putnika tri dana i tri noći. Razlog ovome je hadis koji o tome govori, a ko ga negira postoji bojazan da je počinio nevjeru, s obzirom da je riječ o predaji bliskoj stepenu vjerodostojnosti u koju se ne može sumnjati (*mutevātir*). Skraćivanje i mršenje na putu olakšica

[6] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *On će vam život oduzeti i na kraju vas oživiti. Postoji li ijedno božanstvo vaše koje bilo šta od toga čini? Hvaljen neka je On i vrlo visoko iznad onih koje Njemu smatraju ravnim!* (30:40)

[7] Vidi: 4:1; 22:1; 31:33.

[8] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Vi se, eto, pozivate da trošite na Allahovu putu, ali, neki od vas su škrti – a ko škrtari, na svoju štetu škrtari, jer Allah je bogat, a vi ste siromašni. – A ako glave okrenete, On će vas drugim narodom zamijeniti, koji onda kao što ste vi neće biti.* (47:38)

su na osnovu teksta Knjige, u kojem se kaže: *Nije vam grijeh da molitvu na putovanju skratite*[9], a u vezi s prekidom posta: *a onome od vas koji bude bolestan ili na putu – isti broj drugih dana.*[10]

Deseto svojstvo

17. Tvrdimo da je Uzvišeni Allah naredio Peru da piše, pa je Pero upitalo: "Šta da pišem, Gospodaru?" Allah je rekao: "Piši šta će biti do Dana uspravljanja." A na osnovu riječi: *I sve što su uradili u listovima je, i sve, i malo i veliko, u retke je stavljeno.*[11]

Jedanaesto svojstvo

18. Tvrdimo da patnja u grobu postoji, bez imalo sumnje u to, na osnovu riječi: *Njih ćemo na dvostruke muke staviti.*[12] I riječi: *I Mi ćemo učiniti da blažu kaznu iskuse prije one najveće.*[13]
19. Ispitivanje Munkira i Nekîra istina je, na osnovu prenesenih hadisa i predaja o tome.
20. Džennet i Džehennem istina su, sada postoje radi svojih stanovnika. Neće nestati niti će nestati njihovih stanovnika. Uzvišeni Allah je rekao za vjernike: *pripremljen za one koji se Allaha boje*.[14] A za nevjernike je rekao: *za nevjernike pripremljene*.[15] Allah ih je stvorio radi nagrade, odnosno radi kazne.
21. Vaga je istina, na osnovu riječi Uzvišenog Allaha: *Mi ćemo na Sudnjem danu ispravne terezije postaviti*.[16]

---

[9] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Nije vam grijeh da molitvu na putovanju skratite, i kada se bojite da će vam nevjernici neko zlo nanijeti. Nevjernici su vam, doista, otvoreni neprijatelji.* (4:101)

[10] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *...i to neznatan broj dana; a onome od vas koji bude bolestan ili na putu – isti broj drugih dana. Onima koji ga jedva podnose – otkup je da jednog siromaha nahrane. A ko drage volje da više, za njega je bolje. A bolje vam je, neka znate, da postite*. (2:184)

[11] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *I sve što su uradili u listovima je, i sve, i malo i veliko, u retke je stavljeno.* (54:52-53)

[12] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Među beduinima oko vas ima licemjera, a ima ih i među stanovnicima Medine, koji su u licemjerstvu spretni – ti ih ne poznaješ, ali ih Mi poznajemo. Njih ćemo na dvostruke muke staviti, a zatim će biti u veliku patnju vraćeni.* (9:101)

[13] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *I Mi ćemo učiniti da blažu kaznu iskuse, prije one najveće, ne bi li se pokajali.* (32:21)

[14] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *I nastojte zaslužiti oprost Gospodara svoga i Džennet prostran kao nebesa i Zemlja, pripremljen za one koji se Allaha boje.* (3:133)

[15] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Pa ako ne učinite, a nećete učiniti, onda se čuvajte vatre za nevjernike pripremljene, čije će gorivo biti ljudi i kamenje.* (2:24; 3:131)

[16] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Mi ćemo na Sudnjem danu ispravne terezije postaviti, pa se nikome krivo neće učiniti; ako nešto bude teško koliko zrno gorušice, Mi ćemo za to kazniti ili nagraditi. A dosta je to što ćemo Mi račune ispitivati.* (21:47)

22. Čitanje knjiga istina je, na osnovu riječi Uzvišenog Allaha: *Čitaj knjigu svoju, dosta ti je danas to što ćeš svoj račun polagati!*[17]

Dvanaesto svojstvo

23. Tvrdimo da će Uzvišeni Allah oživiti ove duše nakon smrti, oživit će ih na Dan čija je dužina pedeset hiljada godina, radi naknade odnosno kazne, radi nagrade ili isplate duga, na osnovu riječi Uzvišenog Allaha: *i što će Allah one u grobovima oživiti.*[18]
24. Susret s Uzvišenim Allahom istina je, stanovnici Dženneta će Ga gledati, no, klonimo se rasprava o kakvoći, sličnosti ili pravcu. Oni će znati da je to On, kao što su Ga znali i na ovome svijetu, na osnovu riječi Uzvišenoga: *Toga Dana će neka lica blistava biti, u Gospodara svoga će gledati*.[19]
25. Zagovor Muhammeda, neka je na njega mir, istina je, za svakog vjernika makar bio počinilac velikog grijeha, kako je rekao Vjesnik, na njega neka je mir: "Moj zagovor je za počinioce velikog grijeha u mome *ummetu*." I također za svakoga ko ga zasluži.
26. Aiša, Allah s njome zadovoljan bio, poslije velike Hatidže, najodabranija je žena na svijetu. Majka je vjernika, čista od bluda i daleka od grijeha za koji je optužuju rafidije (*revāfiḍ*). Pa, ko je optužuje za blud, taj je stanovnik Vatre.
27. Stanovnici Dženneta bit će u Džennetu vječno, a stanovnici Vatre bit će u Vatri vječno, na osnovu riječi Uzvišenoga da će vjernici biti: *stanovnici Dženneta i u njemu će vječno boraviti*[20], odnosno na osnovu riječi Uzvišenog da će nevjernici biti: *stanovnici Džehennema i u njemu će vječno ostati.*[21]

* * *

Pa, ispoštujte ovu moju Oporuku, prijatelji moji, jer ja, evo, odlazim svome Gospodaru!

---

[17] Plemeniti ajet u cijelosi glasi: *Čitaj knjigu svoju, dosta ti je danas što ćeš svoj račun polagati!* (17:14.)

[18] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *I što će Čas oživljenja, u to nema sumnje, doći i što će Allah one u grobovima oživiti.* (22:7)

[19] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Toga dana će neka lica blistava biti, u Gospodara svoga će gledati.* (75:22-23)

[20] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *A oni koji budu vjerovali i dobra djela činili - oni će stanovnici Dženneta biti i u njemu će vječno boraviti.* (2:82)

[21] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *A nije tako! Oni koji budu zlo činili i grijesi njihovi ih budu sa svih strana stigli, oni će stanovnici Džehennema biti i u njemu će vječno ostati.* (2:81)

KOMENTAR

(Čl. 1.) Do vremena nastanka "Oporuke", stručnjaci za poslaničku predaju i za tumačenje časnoga Kur'ana tretirali su pitanje vjerovanja (*īmān*) na način ukazivanja na njegov praktični aspekt, drugim riječima, vjerovanje je dominantno povezivano sa ljudskim činjenjem i konstantno potvrđivano kroz svakodnevne promjene. Ovako shvaćeno, vjerovanje je razumijevano kao praktička mudrost (*phronesis*) i, sasvim prirodno, od slučaja do slučaja, bivalo je snažnije ili tek labavije vezano za teorijsku mudrost, spoznaju različitih aspekata manifestiranja Istine. Naslanjajući se na ranije tradicije, mada tek implicitno budući da rana hadiska djela, analogno rečenome, ne sadrže posebna objašnjenja razmatranoga fenomena već tek doslovno navođenje plemenitih ajeta i hadisa, garant autentičnosti razumijevanja konkretnog slučaja kroz njegovo povezivanje sa doslovnim značenjem Teksta počivao je na moralnome integritetu sâmoga priređivača.[22]

U ovom smislu, vjerovanje je predstavljano uglavnom u sljedećim oblicima: kao realitet kojeg čine: vjerovanje u užem smislu (*īmān*), predanost (*islām*), dobročinstvo (*ihsān*) i uvjerenost u nastup Sudnjega dana – Časa[23], potom,

[22] Najbolji primjer za ovo je znameniti hafiz Abū Bakr ʻAbd Allāh ibn Muḥammad al-Baġdādī al-Amawī al-Qurašī poznatiji pod nadimkom Ibn Abī ad-Dunyā (IX st.), priređivač brojnih djela koja danas služe kao izvrstan tematski konkordans hadisâ. Neki naslovi tih djela glase: "Knjiga o iskrenosti" (*Kitāb al-Ihlāṣ*), "Knjiga o pokajanju" (*Kitāb at-Tawba*), "Knjiga o povlačenju i osamljivanju" (*Kitāb al-ʻuzla wa al-infirād*) itd. U njima su sabrane predaje blagoslovljenoga poslanika Muhammeda te grupirane po temama koje obrađuju, bez autorovih komentara. Vidi npr. novije izdanje njegovih djela sabranih u šest tomova te raznovrsnim indeksima obrađenih tema smještenih u sedmome tomu: *Mawsūʻa Ibn Abī ad-Dunyā*, Rijad, Dār Aṭlas al-Ḫaḍrā', 2012. godine.

[23] Riječ je o poznatom "Hadis-i Džibril", odnosno "Džibrilovom hadisu", prenesenom u nekoliko verzija, a jedna od njih glasi: Allahov Poslanik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, bio je jednoga dana među ljudima. "Pitajte me!", međutim, plašili su se pitati ga. Tada je došao neki čovjek, sjeo kod njegovih koljena i upitao ga: "Allahov Poslaniče, šta je to *islām*?" Odgovorio je: "Ne pridružuj Allahu ništa, obavljaj namaz, daji zekat i posti ramazan." Reče mu: "Istinu si rekao." Upitao ga je: "Allahov Poslaniče, šta je *īmān*?" Odgovorio je: "Da vjeruješ u Allaha, u Njegove meleke, u Njegove knjige, u susret sa Njime, u Njegove poslanike, da vjeruješ u proživljenje i da vjeruješ u sudbinu, svu." Reče mu: "Istinu si rekao." Upitao ga je: "Allahov Poslaniče, šta je to *iḥsān*?" Odgovorio je: "Da se plašiš Allaha kao da Ga vidiš, jer ti, iako Ga ne vidiš, On tebe vidi." Reče mu: "Istinu si rekao." Upitao ga je: "Allahov Poslaniče, kada će nastupiti Čas?" Odgovorio je: "Onaj ko je upitan za njega ne zna više od onoga koji pita. Reći ću ti o njegovim počecima: Kada vidiš da žena rodi sebi gospodara, to je od njegovih početaka. Kada vidiš bosonoge, nage, gluhe i slijepe vladare ljudi, to je od njegovih početaka. Kada vidiš čuvare stoke kako se međusobno nadmeću u veličini gradnje, to je od njegovih početaka. Nalazi se u pet stvari koje su u skrivenosti, zna ih samo Allah. Potom je proučio: *Uistinu Allah, kod Njega je znanje o Času, spušta kišu i zna šta je u matericama. Duša ne zna šta će sutra steći. I duša ne zna u kojoj će zemlji umrijeti. Allah je, uistinu, Znalac, Obaviješteni.'* (Kur'an, 31:34)" Zatim je taj čovjek ustao. Allahov Poslanik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, reče: "Vratite mi ga!" Zamolio je, no, ne pronađoše ga. Tada Allahov Poslanik, Allah ga blagoslovio →

kao zbir svjedočenja Božije jedinosti i pečatnosti poslanstva blagoslovljenoga Muhammeda, ulaganja truda i borbe na Božijem putu te uspješno obavljenog hadža[24], te, konačno, kao stanje iz kojega se osoba izvodi, i to u vremenskom intervalu koliko traje njegovo kršenje zabrane činjenja bluda, opijanja, krađe i pljačkanja[25]. No, čitajući pažljivo predmetni članak, može se zaključiti da se "Oporuka" fokusira na suštinu vjerovanja (*māhijetu-l-īmān*) kao i okolnosti u kojima je ispovijedanje vjerovanja obavezno.[26] Stoga se u tradicionalnoj muslimanskoj teologiji vjerovanje definira kao potvrđivanje istinitosti, i to istinitosti onoga što je ljudima dostavio blagoslovljeni Muhammed od Uzvišenoga Allaha. Snažnu vezu i međusobnu ovisnost vjerovanja i potvrđivanja istinitosti moguće je prepoznati i u ajetima časnoga Kur'ana.[27]

S druge strane, verbalno svjedočenje vjerovanja nužno je kako bi se osoba u zajednici legitimirala kao vjernik i time stekla svoja prava te preuzela određene obaveze. Ovakav stav su u svojim djelima, pored Ebū Hanīfe, iznosili i El-Māturīdī, El-Eš'arī, El-Bākillānī i El-Isfarā'inī.[28] No, ono što posebno privlači pažnju u ovome tekstu jeste davanje određene prednosti verbalnom svjedočenju u odnosu na potvrđivanje istinitosti, drugim riječima, umjesto, kako je za očekivati, stanju srca, prednost je data tek jednom od njegovih oruđa – jeziku. Klasični komentar navodi da je razlog tome činjenica kako se u izrazu nekoga dijela njegova osnova uvijek podrazumijeva, dočim oslovljavanje sâme osnove ne podrazumijeva istodobno i oslovljavanje njenih dijelova. Zato se i blagoslovljeni Poslanik u namjeri da poduči ljude vjerovanju koncentrirao

---

i podario mu mir, reče: "Ovo je Džibril, želio je da budete podučeni, kad već ne postavljate pitanja." (hadis bilježi Muslim, prenoseći od časnog Abū Hurayre, *Ṣaḥīḥ Muslim*, hadis br. 7., str. 25.)

[24] Allahov Poslanik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, upitan je koje je djelo najvrednije pa je odgovorio: "Vjerovanje (*īmān*) u Allaha i u Njegovoga Poslanika." Rečeno je: A nakon toga?, pa je odgovorio: "Napor (*ǧihād*) na Allahovome putu." Upitano je: A poslije toga?, pa je odgovorio: "Primljeno hodočašće (*ḥaǧǧ*)." (hadis bilježi al-Buḫārī, prenoseći od časnog Abū Hurayre, *Ṣaḥīḥ al-Buḫārī*, hadis br. 26., str. 16.)

[25] Allahov Poslanik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, rekao je: "Dok bludnik blud čini, u tome periodu on nije vjernik, onaj ko pije vino, u tome periodu kada pije nije vjernik, onaj koji krade, u tome periodu dok krade nije vjernik, dok otima plijen a ljudi svoje poglede podižu ka njemu dok pljačka, u tome periodu on nije vjernik." (hadis bilježi al-Buḫārī, prenoseći od časnog Abū Hurayre, *Ṣaḥīḥ al-Buḫārī*, hadis br. 2475., str. 599.)

[26] al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 51.

[27] Npr. u suri "Jusuf", Jusufova, blagoslovljen je, braća nastoje steći povjerenje svoga oca blagoslovljenoga Jakuba te mu iznose laž nadajući se da će u nju po-vjerovati (*īmān*), odnosno da će smatrati istinom ono što mu govore: *"O oče naš", rekoše, "bili smo otišli da se trkamo, a Jusufa smo ostavili kod naših stvari, pa ga je vuk pojeo. A ti nam nećeš vjerovati* (*mu'min*), *iako istinu govorimo."* (Kur'an, 12:17)

[28] al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, Dār al-Fatḥ, bez mjesta izd., 2009., str. 51.

na manifestaciju vjerovanja: svjedočenje, otklanjanje smetnje s puta, moralni integritet i sl., a srčana uvjerenost se u tim iskazima uvijek podrazumijevala.[29]

Ovakav pristup razumijevanju hadisa izrečenih u vezi s pitanjem vjerovanja, često je zanemarivan, posebno u različitim ideologijskim tumačenjima religije. Opredijeljenost teologa da se prednost daje pojavnome u odnosu na suštinsko vremenom je poprimila jedan drugi aspekt, suprotan osnovnoj namjeri Teksta, a to je da je verbalnom očitovanju, odnosno, u daljnjem razvoju, izvanjskim oblicima religioznosti data primarna prednost u odnosu na sâmu suštinu.

Postajući sve više sredstvo zaštite interesa vladajućih grupa, jedan broj vjerskih učenjaka kao da se posvetio prvenstveno nametanju jedinstvenih obrazaca cijeloj *zajednici*, zanemarujući pri tome osnovnu zadaću – njegovanje zdravlja ljudskoga srca. Ovo nije nevažno s obzirom da je riječ o takvom razvoju religijskog života koji će izravno prouzročiti pojavu zasebnih duhovnih bratstava unutar kojih će se posebno insistirati upravo na obrnutom pristupu – radu na čišćenju srca i odgajanju duše, a tek sekundarno podučavanju teorijama različitih škola mišljenja i jurisprudencije. Naznačenom metodom pokušava se cijeli niz pitanja vezanih za vjerovanje – od urođenog dara sklonosti ka Uzvišenom Allahu, preko nužnosti pružanja rane vjerske poduke pa do snaženja ili slabljenja osjećaja bliskosti s Uzvišenim Bogom, o čemu govori naredni članak "Oporuke", protumačiti kroz razumijevanje funkcioniranja duhovnih organa čovjeka.

Krajnje jasan argument valjanosti ovakvog pristupa dat je u časnome Kur'anu, u simbolu svjetlosti koja dolazi od dragog Boga a koja se javlja kroz sjaj kandilja preko ulja jedinstvenog kvaliteta koje su užiže posebnim blagoslovljenim drvetom, te, tako od kandilja, prelama putem svjetiljke i niše u zidu u kojoj je postavljena, dalje prema vani, nudeći svjetlo svima u blizini.[30]

Rererirajući se na ovaj primjer, klasični teolozi nisu propustili u simbolu niše prepoznati zapravo duhovni organ prsa (*sadr*), u primjeru svjetiljke duh

---

[29] Npr: "Vjerovanje (*īmān*) sastoji se od šezdeset i nekoliko ogranaka, a i stid je ogranak vjerovanja." (hadis bilježi al-Buḫārī, prenoseći od časnog Abū Hurayre, *Ṣaḥīḥ al-Buḫārī*, hadis br. 9., str. 13.) U drugoj predaji: "Vjerovanje (*īmān*) sastoji se od sedamdeset i nekoliko, ili šezdeset i nekoliko, ogranaka. Najvredniji od njih su riječi: Nema božanstva osim Allaha (*lā ilāha illallāh*), a najniža od njih je uklanjanje smetnje s puta. A i stid je ogranak vjerovanja." (hadis bilježi Muslim, prenoseći od časnog Abū Hurayre, *Ṣaḥīḥ Muslim*, hadis br. 58., str. 38.)

[30] *Allah je svjetlost nebesa i Zemlje! Primjer svjetlosti Njegove je udubina u zidu u kojoj je svjetiljka, svjetiljka je u kandilju, a kandilj je kao zvijezda blistava koja se užiže blagoslovljenim drvetom maslinovim, ni istočnim ni zapadnim, čije ulje gotovo da sija kad ga vatra ne dotakne; sama svjetlost nad svjetlošću! Allah vodi ka svjetlosti Svojoj onoga koga On hoće. Allah navodi primjere ljudima, Allah sve dobro zna*." (Kur'an, 24:35)

(*fu'ād*), u izrazu kandilja organ srca (*kalb*), a u metafori blagoslovljenoga drveta duhovni organ tajne (*sirr*). Poseban duhovni organ – skriveno (*ḫafī*), koji je locus svjetlosti upute, nalazi se unutar organa tajne, koja se, opet, nalazi unutar organa duha, organ duha nalazi se unutar srca, dočim se srce nalazi unutar prsa. Onoga trena kada Uzvišeni Allah hoće uputiti osobu, ubaci svjetlost u organ *skriveno* koji time počne svjetlucati, što je u časnome Kur'anu opisano kao stanje kada osoba djeluje po uputi svjetlosti koja dolazi od njenog Gospodara.[31] To svjetlucanje prenosi se i na *tajnu* što prouzročuje takva djela kod osobe koja su bitno karakterizirana ispoljavanjem vjerovanja u Božiju jedinost (*tevhīd*) odnosno posljedica su unutarnje odbojnosti prema obožovanju bilo čega i bilo koga pored Uzvišenoga Allaha. Snaga svjetlucanja prenosi se i dalje, prema *duhu* a pokazuje se kroz čovjekovu sposobnost proživljavanja onoga što se spoznaje (*ma'rifa*). Posljedično, svjetlucanje se prenosi i na srce, što za posljedicu ima ozbiljenje vjerovanja (*īmān*) te, konačno, i na prsa rezultirajući realiziranjem stanja predanosti (*islām*). Na ovaj način svaki čovjekov organ djeluje iz te prosvijetljenosti čineći dobro a zabranjujući zlo.

Sve četiri pobrojane karakteristike: ozbiljeno vjerovanje u Božiju jedinost, kušanje spoznaja, ozbiljenje vjerovanja te aktualiziranje stanja predanosti, čine ono što smo ranije oslovili pojmom Religija (*dīn*).[32] Upravo je ovo razlog zbog kojega su, kako smo prethodno napomenuli, klasični muslimanski teolozi vjerovanje definirali kao jedinstvo verbalnog očitovanja te srčanog uvjerenja, međusobno se, s druge strane, razilazeći po pitanju odnosa vjerovanja i ljudskih djela, o čemu ćemo posebno govoriti.[33]

Postavlja se pitanje, kako bi trebalo razumijevati onu vrstu vjerovanja koje nije posljedica srčanoga ubjeđenja već puko slijeđenje (*taklīd*), te što ni ne može rezultirati potpunim predavanjem Uzvišenom Bogu? Imam El-Māturīdī smatra da je i ovakvo vjerovanje ispravno (*sahīh*), argumentirajući to Božijom mudrošću zbog koje je sazrijevanje čovjekovog vjerovanja pitanje postepenog procesa, na čemu su insistirali i vjesnici i poslanici, alejhimu-s-selam, budući da im je Uzvišeni Bog naredio da prije svega nevjernicima predstave religiju i koncept vjerovanja, a tek nakon toga da postepeno objašnjavaju postupak realiziranja vjerovanja kao takvog (*hakīkatu-l-īmān*). Nema nikakve sumnje

---

31 *Zar je isti onaj kome je Allah prsa raširio za predanost* (*islām*) *pa on slijedi svjetlo Gospodara svoga? Teško li se onima čija su srca neosjetljiva kad se Allah spominje. Tî su u očiglednoj zabludi!* (Kur'an, 39:22)

32 Usp.: as-Samarqandī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 12.-13.

33 Usp.: aṣ-Ṣābūnī, *al-Bidāya fī uṣūl ad-dīn*, str. 87.-88. Također opsežnu analizu v.: Adnan Silajdžić, *Četrdeset hadisa sa komentarom*, str. 44.-49.

da je vjerovanje utemeljeno na vlastitom uvjerenju i promišljanju uzvišenije od onoga baziranog na pukom slijeđenju.[34]

Nasuprot ovom stavu, imam El-Eš'arī smatra da vjerovanje na način pukog slijeđenja nije autentično s obzirom da je obaveza vjernika da poznaje svako pitanje vezano za vjerovanje odnosno da je u stanju pružiti racionalni dokaz za svaki problem kako bi bio u mogućnosti odstraniti sve sumnje koje mu se eventualno mogu javiti.[35]

Prethodno obrazloženo pitanje provocira dva naredna problema. Prvi, da li je znanje o ljepoti vjerovanja i važnosti izražavanja zahvalnosti Stvoritelju nešto što se spoznaje strogo racionalnim putem ili nije? Eš'arijska škola i u ovom slučaju, dajući, kako smo ranije naznačili, prednost vjeri u odnosu na razum, insistira da to znanje mora biti utemeljeno na Objavi (*šer'*).[36] Pozivajući se na stav imama Ebū Hanife, većina učenjaka maturidijske škole, pak, tvrdi da je takvo znanje valjano isključivo ukoliko je posljedica racionalnog promišljanja s obzirom da je svrha *ratia* upravo spoznaja bîti stvari.[37] No, jedan dio učenjaka iz Buhare, tradicije koja je prethodila nastanku maturidijske škole, ipak se slaže s mišljenjem imama El-Eš'arīja.[38]

Drugi problem odnosi se na autentičnost ispoljavanja vjerovanja maloljetnog djeteta. Imam El-Māturīdī i u ovom slučaju insistira na važnosti racionalnog promišljanja u ispovijedanju vjerovanja te, u slučaju kada je maloljetno dijete razumno (*'ākil*), i ono ima obavezu ispovijedanja vjerovanja. Ipak, većina učenjaka maturidijske škole opredijelila se za suprotan stav argumentirajući to iskazom blagoslovljenog Božijeg poslanika Muhammeda koji je naglasio da

---

[34] U tradiciji muslimana, najvjerovatnije je riječ o izrijeku časnoga Omera, zabilježena je sljedeća predaja: "Kada bi se mjerilo vjerovanje Ebu Bekra sa vjerovanjem stanovnika Zemlje, njegovo bi prevagnulo." (predaju bilježi Ibn 'Asākir, prenoseći od časnog Ibn 'Umara, *Tārīḫ Madīna Dimašq*, tom XXX, str. 126.-127.)

[35] I mu'tezile smatraju da vjerovanje na način pukoga imitiranja nije autentično, s tim da, za razliku od imama al-Aš'arīja, postavljaju dva uvjeta koja vjernik mora ispuniti: poznavanje svakog problema vezanog za vjerovanje i mogućnost davanja racionalne argumentacije za validan stav, te sposobnost javnoga branjenja tih stavova. V.: Kamāl ibn Abī Šarīf, Ibn Abī Šarīf al-Maqdisī, *Al-Musāmara fī Šarḥ al-Musāyara*, tom II, str. 190.

[36] Ovaj stav zauzimaju i: mu'tezilije, antropomorfisti, haridžije i šiije. V.: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 53.

[37] Slično mišljenje imaju i mu'tezilije, s tim da se suštinska razlika između njih i maturidijske škole u ovome pitanju temelji na različitom razumijevanju pozicije razuma. U skladu s mu'tezilijskim učenjem, racio je nužan kako bi se došlo do bîti stvarî s obzirom da je čovjek tvorac svojih djela, dočim maturidijska škola razum definira kao ključno oruđe (*āla*) po kojem se postiže spoznaja bîti stvarî čiji je jedini tvorac uzvišeni Bog. Usp.: Kamāl ibn Abī Šarīf, Ibn Abī Šarīf al-Maqdisī, *Al-Musāmara fī Šarḥ al-Musāyara*, tom II, str. 201.-203.

[38] V.: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 55.

se maloljetno dijete ne tereti grijehom.[39] No, imam El-Māturīdī sadržaj ove predaje tumačio je kao definiranje odnosa maloljetne osobe prema religijskim propisima (*šerā*ʻ) a ne prema sâmome vjerovanju.[40]

U svakom slučaju, priroda vjerovanja, a sâmim tim i definicija *īmāna*, nikako ne može biti predstavljena jednodimenzionalno. Iz tog razloga ograničavanjem *īmāna* samo na verbalno svjedočenje u praktičnom smislu značilo bi jednako tretiranje stanja iskrenog vjerovanja i stanja dvoličnosti u vjerovanju (*nifāk*). No, dvoličnjaštvo predstavlja takvo neprirodno stanje vjernika da ga Uzvišeni Allah, mnogo snažnije negoli druga negativna svojstva, ističe kao krajnju suprotnost potpunoj predanosti Uzvišenome Bogu, svjedočeći da je priroda dvoličnjaštva zapravo najgora laž.[41] Razlog ovome je što se stanje dvoličnjaštva ne odnosi samo na one slučajeve u kojima se pojedinac ili grupa planski lažno predstavljaju kao sljedbenici istine a u cilju unošenja nereda među zajednicom vjernika[42], u čemu se dominantno iscrpljuju savremeni komentari, već naprosto na svaku osobu koja govori i svjedoči o nečemu što zapravo nije spoznala, o nečemu što joj još uvijek "nije prodrlo u njeno srce"[43]. Potencijalno, riječ je i o svakom vjerniku, čak i o nekoj svakodnevnoj situaciji u kojoj osoba svjedoči istinitost nečega ali to temelji tek na vlastitoj fantaziji (*vehm*)[44], ili je, jednostavno, riječ o posljedici nekritičkog povođenja za stavom većine.[45]

---

39 Muhammed, alejhi-s-selam, rekao je: "Pero se podiže od troje: od spavača dok se ne probudi, od umno poremećene osobe dok se ne izliječi i od djeteta dok ne naraste." (hadis bilježi Abū Dāwūd, prenoseći ga od časne Aiše; *Sunan*, hadis br. 4398., str. 481.) Dio predaje: "od umno poremećene osobe dok se ne izliječi", doslovno glasi: "od onoga ko je u kušnji sve dok ne bude od nje razriješen (*al-mubtalā ḥattā yabra'a*)."

40 Vidi: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 56.

41 *Kad ti dvoličnjaci dolaze, oni govore: "Svjedočimo da si ti, sigurno, Allahov poslanik!" A Allah zna da si ti, zaista, Njegov poslanik, ali Allah svjedoči da su dvoličnjaci pravi lašci*. (63:1)

42 *Oni se iza zakletvi svojih zaklanjaju, pa od Allahova puta odvraćaju. Ružno je, doista, kako postupaju*. (63:2)

43 *Neki Arapi govore: "Mi vjerujemo!" Reci: "Vi ne vjerujete, ali recite: 'Mi se pokoravamo!' jer u srca vaša pravo vjerovanje* (*īmān*) *nije još ušlo. A ako Allaha i Njegova Poslanika budete slušali, On vam nimalo neće umanjiti nagradu za djela vaša." Allah, uistinu, prašta i samilostan je*. (49:14)

44 *To su samo imena koja ste im vi i preci vaši nadjenuli, Allah o njima nikakav dokaz nije poslao; oni se povode samo za pretpostavkama i onim za čim duše žude, a već im dolazi od Gospodara njihova prava uputa*. (53:23)

45 *O Poslaniče, neka te ne zabrinjava to što brzo nevjerovanje ispoljavaju oni koji ustima svojim govore: "Vjerujemo!", a srcem ne vjeruju, i jevreji koji izmišljotine mnogo slušaju i koji tuđe riječi rado prihvaćaju, a tebi ne dolaze, koji smisao riječi s mjesta njihovih izvrću i govore: "Ako vam se ovako presudi, onda pristanite na to, a ako vam se ne presudi, onda nemojte pristati!" A onoga koga Allah želi u njegovoj zabludi ostaviti, ti mu Allahovu naklonost ne možeš nikako osigurati. To su oni čija srca Allah ne želi očistiti; njih na ovome svijetu čeka poniženje, a na onome svijetu patnja golema.* (5:41)

Jednako tako, punina vjerovanja nije u cijelosti oslovljena ni u slučaju reduciranja *īmāna* na dimenziju spoznaje (*ma'rifa*) s obzirom da je autentičan jezik vazda posljedica stanja srca te bez njega ono što je skriveno u intimi ne može biti adekvatno iskazano – kao što je, naprimjer, na ovom svijetu nemoguće zamijetiti dušu ukoliko nije vezana za tijelo. Iz tog razloga, teolozi maturidijske škole odbijali su svako svođenje vjerovanja na samo neke njegove segmente, bilo da je riječ o njegovom definiranju kao verbalno svjedočenje[46] ili tek spoznaja i potvrđivanje istinitosti[47] ili, pak, samo spoznaja[48].

Osobe koje su slijedile ranije objave (doslovno: *oni koji imaju Knjigu*, "ehlu-l-kitāb"), posjedovale su spoznaju istinitosti pečatnosti poslanstva Muhammeda, alejhi-s-selam, štaviše, poznavale su ga bolje negoli vlastitu djecu[49], fenomen koji su na različite načine problematizirali i neki časni pripadnici prve generacije muslimana[50], no, ono što su sljedbenici ranijih objava znali nisu željeli i verbalno posvjedočiti. Ta narušena ravnoteža njihove vlastite intime prouzročila je neautentičnu formu robovanja Uzvišenom Bogu – iskrenu pobožnost nasuprot nedoličnom robovanju. Autentičan povratak Uzvišenom Bogu nužno se događa kroz realiziranje svih komponenti čovjeka, kako onih fizičkih tako i onih duhovnih. Čovjek, naprosto, stvoren kao slabo biće[51], u konstantnoj je potrebi sazrijevanja i dobivanja adekvatne pomoći a najsigurniji put u tom duhovnom rastu podrazumijeva spoznaju istinske prirode njegovih potreba, željâ i projekcija. Stoga svaka izgovorena riječ, svako ukazivanje, doslovno – svaki uzdah, u klasičnoj teologiji tumači se kao važan pokazatelj intime odnosno duhovnog stanja svakog čovjeka.

(Čl. 2.) Pitanje realnosti povećavanja *īmāna*, odnosno njegovoga umanjenja, podijelilo je dvije najdominantnije teološke škole sunizma – maturidijsku i eš'arijsku. Oslovljavanje ovoga problema zapravo pretpostavlja razrješavanje dileme: Da li je *īmān* stvoren (*maḫlūk*) ili nestvoren (*ġajr maḫlūk*)? Učenjaci

---

46 Ovo je stav kerrâmija.

47 Ovo je mišljenje 'Abd Allāh ibn Sa'īd al-Qaṭṭāna.

48 Riječ je o učenju Ǧahm ibn Ṣafwāna i mu'tezilija.

49 *Oni kojima smo dali Knjigu poznaju ga* (*blagoslovljenog Poslanika*) *kao što sinove svoje znaju, ali neki od njih doista svjesno istinu prikrivaju.* (2:146); također vidi: 6:20.

50 Časni 'Abd Allāh ibn Salām rekao je časnome Omeru za blagoslovljenoga poslanika Muhammeda: "Poznajem ga bolje negoli vlastitu djecu." Časni Omer ga je upitao: "Kako to?", na šta časni 'Abd Allāh odgovori: "Jer ne sumnjam da je Muhammed vjesnik, a što se tiče moga djeteta, možda je njegova majka zgriješila..." Tada ga časni Omer poljubi u glavu. (predaju bilježi imam an-Nasafī, *Madārik at-tanzīl wa ḥaqā'iq 'an at-ta'wīl*, str. 86.-87.

51 *Allah želi da vam olakša – a čovjek je stvoren kao slabo biće.* (4:28)

hanefijske tradicije zauzeli su različite stavove o ovome, mada su, prethodno, iskazali jedinstven stav u tome da su sva čovjekova djela stvorena. Tako je tradicija Semerkanda insistirala na tome da je *īmān* stvoren, dočim je tradicija Buhare (npr. ebū-l-Faḍl, Ismā'īl ibn el-Ḥusejn ez-Zāhid i dr.), i Fergane (tada utjecajnog akademskog grada u Turkestanu) smatrala da je svako ko kaže da je *īmān* stvoren počinio nevjerovanje (*kufr*).

Razlog oštrog stava učenjaka Buhare i Semerkanda argumentiran je činjenicom da Uzvišeni Allah govori čovjeku Svojim Govorom, kao nestvorenim Božijim Svojstvom i to upravo posredstvom *īmāna*, pa se, tako, u časnom Kur'anu od čovjeka traži da izgovara: "Nema božanstva osim Allaha (*lā ilāhe illallāh*)"[52], potom: "Muhammed je Allahov poslanik (*Muhammed resūlullāh*)"[53], a sve vrijeme dok se ove vječne riječi izgovaraju ni jedan jedini tren ne prekida se veza između njih i Uzvišenoga Boga.[54]

Nasuprot tome, učenjaci Semerkanda potvrđuju opći stav imama Ebū Hanīfe izražen u "Oporuci" da je sve u vezi s čovjekom, pa tako i svako njegovo djelo, stvoreno. Iako, izvan svake sumnje, časni Kur'an jeste nestvorena riječ Božija, svojstvo govora koje proizlazi iz čovjeka ipak je utemeljen u ljudskoj duši, a ne u dragome Bogu.[55]

Različit pristup problemu stvorenosti ili nestvorenosti *īmāna*, prirodno, nije zastupljen samo unutar strogo hanefijske tradicije. Stav da je *īmān* stvoren zastupali su i Hāris el-Muhāsibī, Dža'fer ibn Harb, 'Abdullāh ibn Kullāb, 'Abdulazīz el-Mekkī i dr., dočim su suprotno mišljenje imali Ahmed ibn Hanbel i većina učenjaka hadisa.[56] Podvojenosti oko ovoga problema, kako smo u uvodu naglasili, odrazile su se i na pitanje mogućnosti povećanja (*zijāda*) odnosno umanjenja (*nuksān*) *īmāna*. Imam Ebū Hanīfa, njegovi učenici i, kasnije, teolozi maturidijske škole, smatrali su da se *īmān* ne povećava niti se smanjuje. Zanimljivo, ovaj stav su prihvatili i neki teolozi eš'arijske škole, poput poznatoga imama Dvaju harema (*imāmu-l-haremejn*) El-Džuvejnī.

52 *Kad im se govorilo: "Nema božanstva osim Allaha (lā ilāha illallāhu)!", oni su se oholili.* (37:35); također vidi: 47:19.

53 *Muhammed je Allahov poslanik, a njegovi sljedbenici su strogi prema nevjernicima, a samilosni među sobom; vidiš ih kako se klanjaju i licem na tle padaju želeći Allahovu nagradu i zadovoljstvo – na licima su im znaci, tragovi od padanja licem na tle. Tako su opisani u Tevratu. A u Indžilu: oni su kao biljka kad izdanak svoj izbaci pa ga onda učvrsti, i on ojača, i ispravi se na svojoj stabljici izazivajući divljenje sijača – da bi On s vjernicima najedio nevjernike. A onima koji vjeruju i dobra djela čine Allah obećava oprost i nagradu veliku.* (48:29)

54 Ibn Abī Šarīf al-Maqdisī, *Al-Musāmara fī Šarḥ al-Musāyara*, tom II, str. 224.

55 Ibid., tom II, str. 226.

56 Ibid., tom II, str. 227.-228.

Nasuprot ovome stavu, velika većina eš'arijskih teologa insistira na tome da se *īmān* povećava i smanjuje.[57] Razlog ovoga razilaženja detektirao je poznati imam Fahruddīn er-Rāzī, naglašavajući da suprotnost u mišljenjima počiva na različitosti sâme definicije vjerovanja odnosno na tome da li su djela (pokornosti i sl.) dio vjerovanja ili nisu.[58]

Ipak, u ovom slučaju moramo naglasiti da su sasvim precizna rješenja ovog problema ponudili naši učitelji akaida – kako ćemo vidjeti. No, prije toga, važno je naglasiti da pri iznošenju oba mišljenja svaka škola ima validnu argumentaciju. Hanefijska tradicija i maturidijska škola, na osnovu svoje definicije *īmāna*, naučava da je vjerovanje, kao izraz potvrđivanja istinitosti, konstantno, da se ne mijenja. Potvrda ovome su Riječi Uzvišenog Allaha kojima se aludira na mogućnost istodobnog prebîvanja vjerovanja – kao potvrđivanja istinitosti (*tasdīk*) i nevjerovanja – kao poricanja (*tekzīb*) kod jednoga čovjeka, međutim, ta istodobnost dva suprotna stanja odnosi se, sasvim jasno, na dva različita objekta, odnosno, vjerovanje u Uzvišenog Boga i istodobno nevjerovanje u božanstva pored dragoga Allaha.[59]

Za razliku od toga, a što bi podrazumijevalo prihvatanje realnosti povećanja i smanjenja *īmāna*, nemoguće je da osoba istodobno i vjeruje i ne vjeruje u identičan objekt vjerovanja, dakle, ne može i vjerovati u Uzvišenoga Boga a istovremeno Ga i negirati.[60] Za razliku od ovog spekulativnog pristupa tumačenju Izvora, učenjaci šafijske tradicije te teolozi zahirijske i eš'arijske škole zastupaju stav da je *īmān* podložan povećanju i umanjenju navodeći kao argumente doslovno značenje tekstova časnoga Kur'ana[61] i riječi blagoslovljenoga poslanika Muhammeda, naročito izrijek o tzv. ograncima *īmāna*.[62]

---

[57] Ibid., tom II, str. 216.

[58] Ibid.

[59] *U religiju nije dozvoljeno silom nagoniti – Pravi put se jasno razlikuje od zablude! Onaj ko ne vjeruje u šejtana, a vjeruje u Allaha – drži se za najčvršću vezu, koja se neće prekinuti. – A Allah sve čuje i zna.* (2:256)

[60] Vidi: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 64.

[61] *Pravi vjernici su samo oni čija se srca strahom ispune kad se Allah spomene, a kad im se riječi Njegove kazuju, īmān im povećavaju i samo se na Gospodara svoga oslanjaju.* (8:2) Također i: *On uliva smirenost u srca vjernika da bi još više povećali īmān koji imaju – a vojske nebesa i Zemlje su Allahove; Allah sve zna i mudar je*. (48:4)
Zanimljivo, Besim Korkut je u svome prijevodu, i to u originalnoj verziji koja nije prošla redakturu Islamske zajednice, imao ovaj problem u vidu te je umjesto doslovnoga značenja koje smo naveli, u ovom slučaju upotrijebio sintagmu *učvršćivanje vjerovanja*.

[62] "Īmān je sedamdeset i nekoliko ogranaka, a stid je dio *īmāna*." U drugoj verziji ove predaje rečeno je: "Īmān je sedamdeset i nekoliko", ili: "šezdeset i nekoliko, ogranaka. Od toga su najvrednije riječi: 'Nema božanstva osim Allaha (*lā ilāha illallāh*)', a najniže je otkloniti smetnju s puta. I stid je dio *īmāna*." (hadis bilježi Muslim, prenoseći od časnog Abū Hurayre; *Saḥīḥ Muslim*, hadis br. 35., str. 38.)

Naši učitelji akaida insistiraju na stavu da su oba mišljenja ispravna – u smislu da ih je moguće veoma lahko uskladiti na način, prvo, jasnoga razumijevanja definicije *īmāna* koja podrazumijeva višedimenzionalno značenje tog pojma, o čemu smo govorili, a potom vodeći računa precizno o kojem aspektu pojma se govori. Tako, ukoliko je riječ o *īmānu* kao vjerovanju, prirodno je da se može povećavati i smanjivati jer je i izvjesno znanje (*jekīn*) podložno promjeni. Tako, uz porast spoznaje (*ma'rifa*) jača i izvjesno znanje, dočim bez spoznaje i sâmo vjerovanje može biti osporeno – o čemu smo govorili u komentaru prethodnog članka.[63]

Nasuprot tome, ako pojam *īmān* tumačimo kao nedugovani i dobrohotni dar Božiji, sasvim je prirodno ustvrditi da se *īmān* kao vjera ne može mijenjati, ne može se povećavati niti smanjivati.[64] Naprosto, riječ je o izravnome Božijem daru datom svakoj osobi činom rođenja, koji joj niko nikada ne može oduzeti. Taj dar Uzvišeni Allah *upisuje* (*iktitāb*) u srce svakoga čovjeka.[65] Kao plod realiziranja svake komponente vjerovanja, pokoravanje propisima Uzvišenoga Gospodare postaje sve očitije te, na osnovu sve većega interesa, i osoba prihvata sve više različitih formi robovanja Uzvišenome Bogu – kao što je prva generacija muslimana povećavala svoje robovanje na osnovu postepenog objavljivanja propisa.[66]

Vjera se u svakome čovjeku i na svakoj osobi pokazuje kao svjetlost i isijavanje, o čemu govori i Objava.[67] Za osobe snažnog srčanog vida, to svjetlo je jasno uočljivo i razlikuje se od čovjeka do čovjeka. Dok jedna grupa vjernika temelji svoje vjerovanje čisto na racionalnoj argumentaciji, dotle druga grupa vjernika snagu vlastitog vjerovanja bazira na srčanoj spoznaji. Iz tog razloga

---

[63] Usp.: Adnan Silajdžić, *Četrdeset hadisa sa komentarom*, 41.-49.

[64] Usp.: Rešid Hafizović, *Teološki traktati 1*, str. 12.-13.

[65] *Ne trebaju ljudi koji u Allaha i u onaj svijet vjeruju biti u ljubavi sa onima koji se Allahu i Poslaniku Njegovu suprotstavljaju, makar im oni bili očevi njihovi, ili braća njihova, ili rođaci njihovi. Njima je On u srca njihova īmān upisao* (*ulā'ik kataba fī qulūbihim al-īmāne*) *i svjetlom Svojim ih osnažio, i On će ih uvesti u džennetske bašče kroz koje će rijeke teći, da u njima vječno ostanu. Allah je njima zadovoljan, a i oni će biti zadovoljni Njime. Oni su na Allahovoj strani, a oni na Allahovoj strani će, sigurno, uspjeti.* (58:22)

[66] "Allah je poslao Svoga Vjesnika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, sa *svjedočenjem*: 'Nema drugog božanstva osim Allaha (*lā ilāha illallāh*)', pa kada su potvrdili istinitost toga, povećao im je sa namazom. Kada su potvrdili istinitost i toga, povećao im je sa postom; kada su potvrdili istinitost toga povećao im je sa zekatom. Kada su potvrdili istinitost toga povećao im je sa hadžom, a kada su potvrdili istinitost toga povećao im je sa džihadom. Time im je upotpunio njihovu Religiju." (izrijek je časnoga Ibn 'Abbāsa, a bilježi aṯ-Ṯa'labī u svome tefsiru: *al-Kašf wa al-Bayān*, tom IX, str. 43.)

[67] *Zar je isti onaj čije je srce Allah učinio sklonim islamu, pa on slijedi svjetlo Gospodara svoga? Teško onima čija su srca neosjetljiva kad se spomene Allah, oni su u pravoj zabludi!* (39:22)

se u nekim djelima govori o različitim kategorijama svjetlosti vjere: vjerovanje koje je posljedica pukog slijeđenja i koje je prisutno kod većine vjernika, vjerovanje koje je rezultat znanja a kojeg njeguju sljedbenici racionalnog promišljanja, potom vjerovanje temeljeno na viđenju, svjedočenje onih koji su postigli stepen izravnog srčanog svjedočenja, vjerovanje po Istini, karakteristično za osobe koje su duhovno kušale istine koje su spoznale, te zbiljsko vjerovanje svojstveno vjernicima na visokim duhovnim stepenima. Najviši stepen vjerovanja, onaj koji je iznad svih pobrojanih, odnosi se isključivo na blagoslovljene Božije poslanike i vjesnike.[68]

(Čl. 3.) Činjenica da i Objava insistira na decidnom kategoriziranju osobe ili kao vjernika (*mu'min*) ili kao nevjernika (*kāfir*), razlog je krajnje odlučnog stava ranih teologa da osoba ne može biti istovremeno i vjerna i nevjerna – kao što neki pojavni objekt ne može biti istodobno i sasvim crn i sasvim bijel. Naslanjajući se na raniji tekst "Oporuke", ponovno se poentira da je temeljni aspekt vjerovanja potvrđivanje istinitosti (*tasdīk*) te, ukoliko neko posvjedoči Božije jedinstvo (*tevhīd*) i pečatnost poslanstva Muhammeda, alejhi-s-selam, on je istinski vjernik. No, u praksi je, uz usvajanje ovog principa, došlo do različitog razumijevanja autentičnosti svjedočenja vlastitog vjerovanja. Tzv. pitanje izuzimanja pri svjedočenju vlastitog vjerovanja (*istisnā'*) posljedica je drukčijega fokusiranja na poruku izgovorenih riječi.

Imam Ebū Hanīfa i njegovi učenici te, kasnije, maturidijska škola negirali su opravdanost uvjetovanog svjedočenja vlastitog vjerovanja. Vjernik opravdano može reći: "Ja sam vjernik (*ene mu'min*)", te nije ispravno izražavanje nedoumice u to. Jednostavno, ne smije se izražavati bilo kakva sumnja (*šekk*) u vlastito vjerovanje. Stoga se u časnom Kur'anu ističe da je vjerovanje i poslanika Muhammeda, alejhi-s-selam, i vjernika u posljednju Božiju Objavu bez ikakvoga uvjetovanja, bez izražavanja bilo kakve sumnje.[69] Nasuprot tome, drugi učenjaci, među njima većina prve generacije muslimana, potom šafije, malikije, hanbelije a kasnije, eš'arije i kullâbije, insistiraju na upotrebi izuzimanja, na način svjedočenja: "Ja sam vjernik, ako Bog da (*in šā' Allāh*)",

---

68 Također usp.: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 65.

69 *Poslanik vjeruje u ono što mu se objavljuje od Gospodara njegova, i vjernici – svaki vjeruje u Allaha, i meleke Njegove, i knjige Njegove, i poslanike Njegove: "Mi ne izdvajamo nijednog od poslanika Njegovih." I oni govore: "Čujemo i pokoravamo se; oprosti nam, Gospodaru naš; Tebi ćemo se vratiti."* (2:285) Takva decidna forma navedena je također u ajetu: *Gospodaru naš, mi smo čuli glasnika koji poziva u vjeru; "Vjerujte u Gospodara vašeg!" – i mi smo mu se odazvali. Gospodaru naš, oprosti nam grijehe naše i pređi preko hrđavih postupaka naših, i učini da poslije smrti budemo s onim dobrim.* (3:193)

argumentirajući svoju poziciju također časnim Kur'anom[70], te izrijekom blagoslovljenoga Muhammeda.[71]

U nekim komentarima razlog preferiranja upotrebe izuzimanja pri svjedočenju vlastitog vjerovanja objašnjava se činjenicom da definicija vjerovanja, naprimjer kod šafijskih učenjaka, obuhvata i djela te sumnja u istinsku narav djela posljedično prouzročuje i sumnju u sâmo vjerovanje konkretne osobe.[72] Međutim, temeljenje sumnje u vjerovanje na osnovu sumnje u vlastito djelo zapravo je stav po kojem se izdvajaju haridžije, dočim je razlog preferiranja upotrebe izuzimanja kod ranije pobrojanih učenjaka drukčije prirode.[73] Naime, riječ je o konstantnoj potrebi odgajanja vlastite duše (*tezkijetu-n-nefs*) te nužnome izražavanju vlastite poniznosti pri iznošenju bilo kojeg stava do koga je učenjak došao zahvaljujući vlastitoj spoznaji. Svaki put kada se želi iznijeti vlastiti sud o nekom problemu, nužno se trebaju imati u vidu i sve posljedice koje se mogu pri tome javiti. Naprosto, poput ploda koji se javlja nakon određenog vremena tako se i suština svakoga djela pokazuje tek prilikom njegovoga okončanja.[74]

Ukoliko je ovo razlog upotrebe izuzimanja prilikom svjedočenja vlastitoga vjerovanja, maturidijska škola tolerira i takav oblik, s tim što se ipak preferira sasvim decidno izražavanje vlastitog vjerovanja.[75]

(Čl. 4.) Bez obzira da li je vjernik počinio neki veliki grijeh, i dalje ostaje vjernik. S obzirom da je temelj vjerovanja potvrđivanje istinitosti (*tasdīk*), to potvrđivanje stalno i ne nestaje čak i ukoliko se osoba odaje činjenju velikog grijeha. Važno je naglasiti da neposluh nije samo nužna posljedica nevjerovanja,

---

70 *Allah će obistiniti san Poslanika Svoga da ćete, sigurno, u Časni hram ući sigurni – ako Allah bude htio* (*in šā' Allāh*) *– neki obrijanih glava, a neki podrezanih kosa, bez straha. On je ono što vi niste znali znao i zato vam je, prije toga, nedavnu pobjedu dao.* (48:27)

71 U predaji časna Aiša kaže da bi, kada bi god Allahov Poslanik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, kod nje proveo noć izišao bi u posljednjem dijelu noći do Baqī'a, i rekao: "Mir neka je na vama, dome naroda vjerničkog (*as-salāmu 'alaikum dāre qawmin mu'minīn*)! Sutra ćete dobiti ono što vam je obećano, po odgodi. A i mi ćemo vam se, ako Bog da (*in šā' Allāh*), pridružiti. Allahu moj, oprosti stanovnicima al-Baqī' al-Ġarqad!" (hadis bilježi imam Muslim; *Ṣaḥīḥ Muslim*, hadis br. 974., str. 431.)

72 Usp.: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 69.-70.

73 Vidi: Komentar na djelo al-Bābirtīja koji su uradili al-'Āyadī i al-Bakrī, fusnota 3, na str. 69.-70.

74 *Onoga dana kad dođe* (dan okupljanja na Onome svijetu)*, bez dopuštenja Njegova niko ni riječ neće izustiti, a među njima bit će nesretnih i sretnih. I nesretni će u Džehennem, u njemu će teško izdisati i udisati; dok je nebesa i Zemlje, u njemu će ostati – osim ako drukčije Gospodar tvoj ne odredi. Gospodar tvoj, zaista, radi ono što želi. A sretni će u Džennet; dok je nebesa i Zemlje, u njemu će boraviti – osim ako drukčije Gospodar tvoj ne odredi; bit će to dar koji će neprekidno trajati.* (11:105-108)

75 Mullā Ḥusayn ibn Iskandar al-Ḥanafī, *al-Ǧawhar al-Munīfa*, str. 6.

a osnova nevjerovanja je poricanje, već je sasvim moguće da iskreni vjernik, i pored istinskog vjerovanja, ipak griješi.[76]

U muslimanskoj povijesti, ovo pitanje različito je rješavano a u teološkim djelima oslovljavano je kao "počinitelj velikoga grijeha" (*murtekibu-l-kebīra*). Različiti odgovori na ovaj problem nisu se iscrpljivali tek na intelektualnoj razini, već su se uglavnom usmjeravali na njegove posljedice. Učenjaci maturidijske i eš'arijske škole insistirali su na rečenom stavu da počinitelj velikoga grijeha ostaje vjernik. Nasuprot njima, rana škola haridžija smatrala je svakog počinitelja i velikog i malog grijeha nevjernikom (*kāfir*) i to onim koji će biti kažnjen vječnim boravkom u Vatri – argumentirajući svoj stav doslovnim shvaćanjem nekih kur'anskih ajeta.[77]

Svaki oblik neposluha, po ovome shvaćanju, ima jedinstven naziv – grijeh.[78]

Blažu poziciju zauzele su mu'tezilije, insistirajući da osoba koja je počinila veliki grijeh zadobiva status grješnika (*fāsik*), te time nije vjernik, ali nije ni nevjernik već se nalazi između te dvije pozicije, u određenom međustanju (*menzila bejne-l-menziletejn*). Njegov konačni status bit će poznat tek na Sudnjem danu.[79]

Specifičnu poziciju zauzeo je i časni Hasan Basri oslovljavajući počinitelja velikog grijeha dvoličnjakom (*munāfik*), budući da su djela koja čini u opreci s onim što verbalno svjedoči. Sâm blagoslovljeni poslanik Muhammed kvalificirao je iznevjeravanje povjernoga znakom dvoličnjaštva.[80] I dvije temeljne škole tradicije *ehli-sunneta ve-l-džemaata* – maturidije i eš'arije, složne su da vjernik kada počini veliki grijeh postaje prijestupnik (*fāsik*), međutim, istodobno naglašavaju i razliku u posljedicama tog čina. Ukoliko veliki grješnik umre a prije toga se ne pokaje iskreno za učinjeni veliki prijestup, najvjerovatnije će biti kažnjen vječnim boravkom u vatri – kao u slučaju svjesnoga i namjernoga ubistva drugoga vjernika a bez ikakvog opravdanja.[81] No, ukoliko

---

[76] Usp: Ibid.

[77] Npr.: *A onoga ko bude neposlušan prema Allahu i Poslaniku Njegovu i ko bude preko granica Njegovih propisa prelazio – On će u vatru baciti, u kojoj će vječno ostati; njega čeka sramna patnja*. (4:14)

[78] al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 71.

[79] Ibid.

[80] "Tri su znaka dvoličnjaka: Kada govori – laže, kada obeća – iznevjeri, i kada mu se nešto povjeri – to iznevjeri." (hadis bilježi al-Buḫārī, a prenosi časni Abū Hurayra; *Ṣaḥīḥ al-Buḫārī*, hadis br. 33., str. 18.

[81] *Onome ko hotimično ubije vjernika kazna će biti – Džehennem, u kome će vječno ostati; Allah će na njega gnjev Svoj spustiti i proklet će ga i patnju mu veliku pripremiti.* (4:93)

je vjernik napravio manji prekršaj, a klonio se velikih grijeha, tada je zabranjeno za njega tvrditi da će biti kažnjen na Sudnjemu danu.[82] Ali čak i u slučaju svjesnoga a neopravdanog ubistva vjernika, ubica i dalje ostaje vjernik, a argument tome je i sâm tekst Objave u kojemu je i ubica stavljen u kategoriju potencijalnih vjernika.[83]

Rješenje za ovaj slučaj pronalazi se u odmazdi (*kisās*), čak i mogućnosti oprosta ali koji mora doći izravno od oštećene strane, niko ne može preuzeti to pravo od nje, i koje mora biti dato bez ikakvih izvanjskih pritisaka.[84] Bez obzira na veličinu grijeha, izuzev ukoliko osoba preseli na vječni svijet kao mnogobožac[85], čovjek može biti pošteđen kazne na drugom svijetu zahvaljujući izravnom Božijem oprostu[86] ili vrijednošću vlastite pokornosti i činjenja dobrih djela[87] ili, pak, na osnovu zagovora nekoga od *dobrih* vjernika.[88] Moguće je da će Uzvišeni Allah vjernika i kazniti na drugome svijetu, no, i u tom slučaju, nakon određenog vremena bit će uveden u Džennet, u Vatri neće vječno ostati.[89]

U muslimanskoj povijesti pitanje statusa počinitelja velikog ili, uopće, bilo kojeg grijeha, često je imao snažne političke konotacije s obzirom da je neko rješenje o eventualnom gubitku statusa vjernika ujedno značilo i gubitak prava u zajednici, a često i opravdanje za pogubljenje te osobe. Imajući iskustva s takvom ružnom praksom, imam Ebū Hanifa insistirao je na zabrani negiranja statusa vjernika bilo kojoj osobi koja, makar samo verbalno, svjedoči Božije jedinstvo i pečatnost poslanstva Muhammeda, alejhi-s-selam. Ovakvim stavom

---

82 *Ako se budete klonili velikih grijehova, onih koji su vam zabranjeni, Mi ćemo preći preko manjih ispada vaših i uvest ćemo vas u divno mjesto.* (4:31)

83 al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 72.-73.

84 *O vjernici! Propisuje vam se odmazda za ubijene: slobodan – za slobodna, i rob – za roba, i žena – za ženu. A onaj kome rod ubijenog oprosti, neka oni velikodušno postupe, a neka im on dobročinstvom uzvrati. To je olakšanje od Gospodara vašeg, i milost. A ko nasilje izvrši i poslije toga, njega bolna patnja čeka.* (2:178)

85 *Allah neće oprostiti da Mu se neko drugi smatra ravnim, a oprostit će manje grijehove od toga kome On hoće. A onaj ko drugog smatra Allahu ravnim čini, izmišljajući laž, grijeh veliki*. (4:48)

86 *Reci: "O robovi moji koji ste se prema sebi ogriješili, ne gubite nadu u Allahovu milost! Allah će, sigurno, sve grijehe oprostiti; On, doista, mnogo prašta i On je milostiv."* (39:53)

87 *On će vas za vaša dobra djela nagraditi i grijehe vam vaše oprostiti. A onaj ko se Allahu i Poslaniku Njegovu bude pokoravao – postići će ono što bude želio.* (33:71)

88 *Allah je – nema božanstva osim Njega – Živi i Vječni! Ne obuzima Ga ni drijemež ni san! Njegovo je ono što je na nebesima i ono što je na Zemlji! Ko se može pred Njim zauzimati* (*yašfa'*) *za nekoga bez dopuštenja Njegova* (*iḏnihi*)*?! On zna šta je bilo i prije njih i šta će biti poslije njih, a od onoga što On zna – drugi znaju samo onoliko koliko On želi. Moć Njegova obuhvaća i nebesa i Zemlju i Njemu ne dojadi održavanje njihovo; On je Svevišnji, Veličanstveni!* (2:255)

89 al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 70.

potencirano je odgađanje konačne odluke u vezi sa statusom počinioca velikog grijeha, i to sve do Posljednjega suda. Usljed ovoga principa odgode ili suspendiranja (*irdžā'*), imam Ebū Hanīfa, a kasnije i njegovi učenici, smatran je pripadnikom škole *murdžija*. No, o ovome ćemo posebno govoriti prilikom komentiranja poslanice imama Ebū Hanīfe upućene Osmānu el-Bettīju. Važno je naglasiti da je snažan organizirani prodor puritanskog religijskog pravca u postratnoj Bosni (*vehabizam*) često praćen upućivanjem prigovara hanefijskoj teološkoj i pravnoj tradiciji bosanskih muslimana, i to upravo kroz poentiranje navodnog pripadništva Ebū Hanīfe školi *murdžija*.

(Čl. 5.) S obzirom da je ranije vjerovanje definirano kao potvrđivanje istine, logički je zaključak da djelo nije dio *īmāna*. Ovakav stav hanefijske odnosno maturidijske škole prouzročio je sasvim specifična razumijevanja religijskog i političkog života unutar muslimanske zajednice. Argumenti za ovakav stav su brojni, a neka smo već ranije navodili.[90] Za razliku od ovakvog pristupa, škola haridžija smatrala je djela dijelom vjerovanja tako da je svako ostavljanje činjenja dobrih djela ili, pak, svjesno činjenje loših djela, ujedno značilo i dospijevanje u stanje nevjerovanja (*kufr*). Posljedično, kako smo i vidjeli, grješnik je mogao biti ubijen.[91] Eksperti u oblasti hadisa također su prihvatili definiciju vjerovanja identičnu hanefijskoj, s tim što su isticali i važnost činjenja djela, koja su razumijevali kao upotpunjenje vjerovanja (*kemālu-l-īmān*), argumentirajući to ranije navođenom predajom o ograncima *īmāna*.[92] Škola kerrâmija smatrala je vjerovanje verbalnim izražavanjem *svjedočanstva* (*šehâdet*), a eventualna nadgradnja smatrana je srčanim potvrđivanjem istinitosti i značila je spas za vjernika. U protivnom, osoba je osuđena na vječnu vatru.[93]

Pozicija imama Ebū Hanīfe te maturidijske škole odnosi se, kako smo naglasili, na sâmu suštinu vjerovanja. Pored toga, spekulativni pristup tumačenju načela vjere omogućio je, objektivno govoreći, znatnu preciznost u definiranju ali i specifičnu otvorenost hanefijske i maturidijske tradicije prema širem krugu vjernika, naročito prema vjerovanju manifestiranom u svakodnevnom životu. Ukoliko bi djelo stvarno bilo primarni konstitutivni dio vjerovanja, kao što je to potvrđivanje istinitosti (*tasdīk*), u tom slučaju bi

---

90 Npr.: *Onima koji u nevidljivi svijet budu vjerovali i molitvu obavljali i udjeljivali dio od onoga što im Mi budemo davali.* (2:3)

91 Usp.: Ibn Ḥağar al-Hayṭamī, *al-Fatḥ al-Mubīn bi Šarḥ al-Arba'īn*, str. 151.

92 Ibid.

93 Ibid., str. 151.-152.

izostavljanjem bilo kojeg, makar i jednog djela, osoba prestajala biti vjernik. Iz tog razloga nije moguće prihvatiti ni prethodno obrazloženi stav o razumijevanju djelâ kao usavršavanja vjerovanja.[94]

Kako je poznato, ne samo da čovjek uslijed različitih okolnosti može propustiti neku propisanu obavezu, poput npr. namaza, već i prilikom spavanja ili, čak, nakon smrti nije više u mogućnosti djelati. U slučaju da su djela zaista dio vjerovanja, tada bi i vjerovanje ljudi u ovim situacijama također bilo poništeno.[95] Štaviše, činjenjem svakog djela čovjek bi se, doslovno, prebacivao iz vjerovanja u nevjerovanje, odnosno posljedično, iz religije u religiju – s obzirom da niz različitih djela prouzročuje niz različitih vjerovanja, koji opet, usljed mnoštva i raznolikosti, mogu označavati čak i različite religije, što je, sâmo po sebi, apsurdno. Iako postoji snažna veza između vjerovanja i djelanja, ipak, svako djelanje ne predstavlja i vjerovanje. Osoba koja obavlja namaz, posti, daje zekat i sl., upravo se oslovljava kao: klanjač, postač, onaj koji daje zekat i sl., a ukoliko bi bila oslovljena kao vjernik, to nužno ne bi značilo da i klanja, posti i sl. Iz tog razloga je i Uzvišeni Allah u časnome Kur'anu kvalificirao vjerovanje kao nužni uvjet (*šarṭ*) činjenju dobrih, pobožnih djela.[96] Iz tog razloga je u slučaju okretanja prve generacije muslimana prema Jerusalemu za vrijeme obavljanja namaza, u vremenu prije objavljivanja propisa o promjeni Kible, rečeno da Uzvišeni Gospodar neće poništiti te namaze[97], s tim da je upotrijebljen pojam "īmān" iz razloga općega značenja tog plemenitog ajeta. Naprosto, svaki trud, ne samo namaz, koji su vjernici uložili prije upotpunjenja vjerozakona, bit će prihvaćen jer je svaki posljedica čvrstog vjerovanja kao osnovnog uvjeta.[98]

(Čl. 6.) Vjerovatno je jedno od najsloženijih pitanja u razumijevanju prirode vjerovanja problem Božijeg određenja, odnosno praktičnog definiranja odnosa predodređenja i slobodne ljudske volje. Iz tog razloga raspravljan je cijeli niz pojmova, no, o njima ćemo nešto više reći u komentaru sljedećeg

---

94 Vidi: an-Nasafī, *at-Tamhīd li Qawā'id at-Tawḥīd*, str. 382.

95 Ibid.

96 *Ko bude dobra djela činio, a vjernik je, trud mu neće lišen nagrade ostati* (*fa lā kufrāna li sa'yih*), *jer smo mu ga, sigurno, Mi pribilježili.* (21:94)

97 *I tako smo od vas stvorili pravednu zajednicu da budete svjedoci protiv ostalih ljudi, i da poslanik bude protiv vas svjedok. I Mi smo promijenili kiblu prema kojoj si se prije okretao samo zato da bismo ukazali na one koji će slijediti Poslanika i na one koji će se stopama svojim vratiti – nekima je to bilo doista teško, ali ne i onima kojima je Allah ukazao na Pravi put. Allah neće dopustiti da propadnu molitve vaše* (*īmānekum*). *– A Allah je prema ljudima zaista vrlo blag i milostiv.* (2:143) Zanimljivo je da je prevodilac Besim Korkut imao u vidu ovu specifičnost.

98 an-Nasafī, *at-Tamhīd li Qawā'id at-Tawḥīd*, str. 383.-384.

članka. Pojednostavljeno rekavši, sve što postoji i sve za šta se na bilo koji način može reći da egzistira, sve je stvorio isključivo Uzvišeni Allah, jedini Tvorac.[99] Ovo se odnosi ne samo na egzistenciju živih bića već i na svaki događaj, svaku pojavu, pa tako i na dobro i zlo. Sve dolazi od Uzvišenog Allaha.[100] Svaka odredba, značila ona dobro ili loše po čovjeka, Božije je određenje i u tome se, po izvorima, i ogleda iskrenost čovjekovog vjerovanja.[101]

Ovako formulirano pitanje vjerovanja u predodređenje podrazumijeva nužnost osvjedočenja u Božije znanje i Njegovo dopuštanje realiziranja svakog događanja, pa tako i svakoga zla, a rani i klasični teološki izvori takvo učenje snažno promiču. Zapravo, ključni problem, barem kako ga razumijeva muslimanska teologija, ne odnosi se, u ovome slučaju, na pitanje "opravdanja" (*dikē*) Božijega djelovanja u svijetu, što će biti dominantan pravac na Zapadu u periodu novovjekovlja, već tretira pitanje stvaranja i moći upravljanja događajima na ovome svijetu. Ono što se želi poentirati jeste da niko, apsolutno niko, nema sposobnost stvarati niti upravljati stvorenim osim Uzvišenoga Allaha.[102] Sve što se može na bilo koji način zamijetiti, u svojoj egzistenciji postoji na unaprijed određeni način, ima "mjeru" (*kader*) koju mu je propisao Uzvišeni Tvorac još prije stvaranja.[103]

Priroda stvari zapravo je posljedica izravnog Božijeg djelovanja, bilo na način unaprijed zadatih osobina neke *stvari* bilo na način izravnog stvaranja svojstava (*akcidencija*) u njoj u svakome trenu. Stvoreno nema vlastitu sposobnost nastanka, razvoja niti propadanja, već se u cijelosti realizira na način koji joj je unaprijed zadat. Imajući ovo u vidu, ispisane su stranice i stranice djela u kojima su autori pokušali pomiriti s jedne strane činjenicu da je čovjek u sposobnosti (*kādir*) priskrbiti sebi dobro i zlo[104] i s druge strane nesumnjivu poruku da je dragi Allah sve unaprijed odredio.

---

99 *Svaku stvar Mi smo s mjerom stvorili*. (54:49)

100 *Ma gdje bili, stići će vas smrt, pa kad bi bili i u visokim kulama. Ako ih stigne kakvo dobro, oni vele: "Ovo je od Allaha!", a snađe li ih kakvo zlo, govore: "Ovo je zbog tebe!" Reci: "Sve je od Allaha!" Pa šta je tim ljudima?! – oni kao da ne razumiju ono što im se govori!* (4:78)

101 "Rob neće vjerovati sve dok ne povjeruje u predodređenje (*qadar*), i ono dobro, i ono zlo." (hadis bilježi aṭ-Ṭabarānī, prenoseći od časnog 'Abd Allāh ibn 'Amra; *al-Mu'ğam al-Awsaṭ*, hadis br. 7043., tom VII, str. 122.)

102 Mullā Ḥusayn ibn Iskandar al-Ḥanafī, *al-Ğawhar al-Munīfa*, str. 8.

103 "Allah je zapisao odredbe svega stvorenoga i prije negoli je stvorio nebesa i Zemlju, i to pedeset hiljada godina prije. A Njegovo Prijestolje (*al-'arš*) bilo je nad vodom." (hadis bilježi Muslim, prenoseći od časnog 'Abd Allāh ibn 'Amr ibn al-'Āṣ, *Ṣaḥīḥ Muslim*, hadis br. 2653., str. 1225.)

104 "Moja zajednica je zajednica u milosti (*marḥūma*). Podignuta je od nje kazna, izuzev kazne kojom sebe svojeručno kažnjavaju." (hadis bilježi aṭ-Ṭabarānī, prenoseći od časnog Abū Hurayre; *al-Mu'ğam al-Awsaṭ*, hadis br. 6909., tom VII, str. 80.)

Pitanje evidentne prisutnosti zla u svijetu razmatrano je od samog početka ljudskog mišljenja. Jedna od najstarijih analiza ovog problema data je unutar tradicije neoplatonizma, na način definiranja ljudske egzistencije putem kategorije samodovoljnosti kao središnjeg pojma između vrhovnoga Dobra s jedne strane, koje je izvor vlastite dobrote te time i nije ništa drugo negoli dobrota, te "dobrih stvari" koje se nalaze u osjetilnom svijetu a čija je dobrota izvedena i, analogno tome, nečista s druge strane.[105] Zaključuje se da je u svemu postojećem prisutan trag dobra[106], a dobro je u pojavnim stvarima veće što te osjetilne stvari osjećaju snažniju žudnju (*nisus*) prema njemu[107], te u tom smislu Dobro predstavlja i princip vraćanja Izvoru.[108]

No, postavlja se pitanje: Otkuda zlo u svijetu? Nema nikakve sumnje da iz vrhovnoga Dobra sve proizlazi, međutim, dobrota osjetilnih stvari sadržana je u "ne-dobru", odnosno u "manjem dobru". Riječ je, naprosto, o velikoj egzistencijalnoj udaljenosti osjetilnoga svijeta od Izvora.[109] Sličan ovome, ali ne i identičan, stav u muslimanskom mišljenju zauzeo je Omer Hajjām, bazirajući svoje učenju na muslimanskom vjerovanju da je Uzvišeni Allah jedini Nužni bîtak (*vādžibu-l-vudžūd*).[110] Iz toga slijedi da je Uzvišeni Allah stvorio sve, jer, kako je rečeno, ništa ne može nastati sâmo od sebe. Zlo (*šerr*) koje postoji u svijetu potječe tek posredno od Uzvišenog Boga, u smislu da je njegovo stvaranje tek indirektne (akcidentalne) naravi s obzirom da izravno proizlazi iz djelovanja stvorenja. Zlo čini tek jedan hiljaditi dio stvorenoga, a ostalih devet stotina devedeset i devet dijelova su dobro. Upravo u tome se i ogleda mudrost u stvaranju jer iako je moguće pojavljivanje zla, ipak, ono čini tek jedan manji dio ukupnog događanja.[111]

Svaki oblik egzistencije proistječe iz Najsvetijeg Bîtka (*el-vudžūdu-l-mukaddes*) i to na precizno utvrđen način i ustroj. Svaka kontradiktornost (*mutaḍādd*) jeste oprečnost, ali ta oprečnost se dešava po nužnosti ustroja svijeta unutar koga je stvorena, a ne kao posljedica nekoga činjenja. Bitak svakog egzistenta nužno nailazi na suprotnost a, s obzirom da je ta kontradiktornost nužna, nužno je i nepostojanje, iz čega se zaključuje da je nužno i sâmo

[105] Vidjeti: Proklo, *Osnove teologije*, Zagreb, "Naprijed", 1997., komentar E. R. Doddsa na ST. 9. i 10., str. 261.

[106] Ibid., ST. 133., str. 183.

[107] Ibid., komentar E. R. Doddsa na ST. 8., str. 259.-260.

[108] Ibid., komentar E. R. Doddsa na ST. 13., str. 264.-265.

[109] Ibid., komentar E. R. Doddsa na ST. 9. i 10., str. 261.

[110] Vidi: Abū al-Fatḥ ʻUmar ibn Ibrāhīm al-Ḫayyām, *al-Ǧawāb ʻan Talāt Masāʼil*, str. 163.-164.

[111] Abū al-Fatḥ ʻUmar ibn Ibrāhīm al-Ḫayyām, *al-Ǧawāb ʻan Ṯalāṯ Masāʼil*, str. 169.

zlo. Drugim riječima, zlo se nalazi u stvorenom, ali ne predstavlja izravno činjenje Uzvišenog Boga.[112]

Rana kršćanska teologija, počevši od patristike, također je tretirala pitanje zla u svijetu insistirajući da zlo nema vlastitu bît već se njegova "ne-bît" izvodi iz slobodne ljudske volje. Iz tog razloga problematiziranje porijekla zla preinačuje se u teologiju morala unutar koje se traga za odgovorom na pitanje: Odakle to da mi zlo činimo? Na tragu neoplatonističke akademije tvrdi se da zlo ne predstavlja neku narav već jednostavno predstavlja gubitak dobra "koji je poprimio ime zla".[113]

Mu'tezilijski teolozi su također na pitanje izvora zla, akcenat pri davanju odgovara pomjerili na sâmog čovjeka, odnosno na ljudsku slobodnu volju. Tako El-Džubā'ī smatra da Uzvišeni Allah čini svaku *stvar* sa svim njenim mogućnostima (*potencijalitet*, *makdara*), a čovjek, kada čini to što je već unaprijed određeno, oslovljava se stvoriteljem.[114] Analogno, nije Uzvišeni Allah stvorio nevjerovanje (*kufr*), niti grijeh (*ma'āsī*), već je stvorio njihovu pojmovnost (*esmā'*) i sudove o njime (*ahkām*). Dao je da vjerovanje bude ono što je lijepo (*husn*), a nevjerovanje ono što je ružno (*kubh*)[115], te stoga Uzvišeni Bog ne želi neposluh (*lem jurid el-ma'āsī*).[116] Na temelju ovoga Mu'ammer ibn 'Abbād negirat će da Uzvišeni Allah stvara zlo (*šerr*) i ružna djela (*sejji'āt*), makar oni, kako su to naučavali drugi pripadnici mu'tezilijske škole, bili samo metafora za bolest i kaznu.[117] Dragi Bog stvara ljude radi dobra (*salāh*) te je upravo dobro, po En-Nazzāmu, i temeljni razlog stvaranja[118], i nikome ne daje bol (*elem*) već samo užitak (*lezzet*).[119] To je razlog pa većina mu'tezilija svrhu davanja bola djetetu razumijeva kao pouku namijenjenu punoljetnim, a Uzvišeni Bog će djetetu tu bol nadoknaditi, jer, u suprotnom, taj čin bio bi nepravda. Štaviše, nijedno dijete, iz tog razloga, neće iskusiti kaznu na drugom svijetu.[120]

Jednako tako i životinjama će sva patnja biti nadoknađena na drugom svijetu, sve će uživati u Džennetu, i bit će im dat najljepši izgled. Njihovo

---

[112] Ibid., 167.-168.

[113] Vidi: Aurelije Augustin, *O državi Božjoj*, svezak drugi, str. 27.- 28.

[114] Usp.: al-Aš'arī, *Maqālāt al-islāmiyyīn*, tom I, str. 271.

[115] Ibid., tom I, str. 298.

[116] Ibid., tom I, str. 299.

[117] Ibid., tom I, str. 312.

[118] Ibid., tom I, str. 318.

[119] Ibid., tom I, str. 314.

[120] Ibid., tom I, str. 319.

uživanje bit će vječno.[121] Imam El-Māturīdī će svu svoju pažnju posvetiti traganju za odgovorom: Zašto se događa zlo u svijetu? Nered (*fesād*), zlo (*šerr*), ružnoća (*kabīh*) i loše djelo (*sū'*) odnose se na stvoreno, ne na Stvoritelja. Iako dragi Bog stvara sve, pobrojani kvaliteti odnose se isključivo na čovjeka.[122]

Nekoliko je razloga postojanja zla. Prvi se odnosi na mogućnost spoznavanja slasti nagrade usljed pokoravanja Uzvišenom Bogu, odnosno boli kazne usljed iskazivanja neposluha. Drugi objašnjava da bol kod čovjeka služi za povećanje sposobnosti promatranja i promišljanja budući da ljudi nisu u tim sposobnostima jednaki.[123] Također, nije svaka supstanca izložena jednakoj šteti odnosno jednakoj koristi te ta različitost služi ljudima kao argument o Egzistenciji jedinog Stvoritelja, Mudrog. Slično tome, svaka bol, ili užitak, otkrivaju apsolutnu samodostatnost (*ġinā*) Uzvišenoga Allaha budući da je On iznad tih stanja.[124]

Imam El-Eš'ārī prednost u promišljanju postojanja zla u svijetu dao je pitanju načina njegovog pojavljivanja. U tom smislu, osnovno polazište je njegova teorija stjecanja (*kesb*), koja podrazumijeva da se činjenje u zbilji odnosi na Uzvišenog Allaha, ali čovjek posjeduje sposobnost stjecanja.[125] Uzvišeni Bog posjeduje izvornu, originalnu moć (*kudra kadīma*), a činom stvaranja u čovjeku je stvorio sposobnost izvedenoga stvaranja, na osnovu u njega položene stvorene moći (*kudra hadīsa*).[126] Nevjerovanje (*kufr*) je ružno (*kabīḥ*), no, iako nevjernik ne zna da je ono ružno, ipak ima sposobnost ono što je ružno činiti. A ono što je ružno, ružno je na osnovu toga što ga je Uzvišeni Allah zabranio činiti, kao što je dobro (*husn*), dobro na osnovu toga što ga je dragi Bog naredio činiti.[127] Allah ne želi nevjerovanje, neposluh, zlo ili laž, no, oni se događaju na osnovu Njegovoga Znanja o tome kako će nešto biti.[128] Uzvišeni Allah ne nanosi štetu nevjernicima ali ne daje ni korist vjernicima, već tu štetu odnosno korist ljudi stječu na temelju vlastitog odazivanja pozivu vjesnikâ, alejhimus-selam, odnosno zavođenju prokletoga šejtana.[129]

---

121 Ibid., tom I, str. 319.-320.

122 V.: al-Māturīdī, *Kitāb at-Tawḥīd*, str. 110.

123 Ibid., str. 175.

124 Ibid., str. 176.

125 Usp.: Adnan Silajdžić, *Filozofijska teologija Abu al-Hasana al-Aš'arija*, str. 174.-183.

126 V.: Ibn Fūrak, *Kitāb Muğarrad maqālāt aš-šayẖ Abī al-Ḥasan al-Aš'arī*, str. 36.-37.; str. 95.

127 Tako, nešto nije lijepo po sebi niti je lijepo zato što ga onaj ko ga čini karakterizira kao lijepo niti je lijepo zato što ga je obavezno činiti a na temelju kvalifikativa koji mu daje onaj ko ga čini iz razloga što je to činjenje obavezno. V.: Ibn Fūrak, *Kitāb al-Muğarrad*, str. 96.

128 Ibid., str. 99.

129 Ibid., str. 103.

Interes za izazov evidentnoga postojanja zla u svijetu prirodno se nastavio i u novovjekovlju, ali zadobivajući dvije specifičnosti. Prvo, s obzirom na utjecaj koncepta mehanicizma (utvrđeni principi prirodnih pojava moraju se objasniti pravilima matematske mehanike), pitanje objašnjenja postojanja zla u svijetu dobiva oblik prakse opravdanja Boga (theodiceja, *theo* + *dikē*) i, drugo, teodiceja se od sada prvenstveno razumijeva kao nastojanje usklađivanja odnosa vjere i razuma.[130] Činjenica da Uzvišeni Allah nije želio ljudima dati konkretan i konačan odgovor na pitanje stvaranja zla, dovoljno pokazuje da će ovaj, i slični problemi, provocirati čovjeka na razmišljanje sve do kraja svijeta. No, jednako tako, brojni plemeniti ajeti i *ortopraksa* blagoslovljenoga poslanika Muhammeda koji ukazuju na razne mogućnosti ljudskog aktivnog odnosa prema suzbijanju širenja zla u svijetu, služe kao osnova ljudskog odgovornog odnosa prema povijesti i razvoju društva.

Kako smo vidjeli na početku, na primjeru imama Ebū Hanīfe, rana muslimanska teologija smatrala je važnim naglasiti da bilo kakav odgovor na narav i izvor zla ni u kojem slučaju ne smije relativizirati vjerovanje u apsolutnost i originalnost Božijega stvaranja.

(Čl. 7.) Pokušavajući u praktičnom smislu razriješiti pitanje Božije apsolutnosti te, nasuprot tome, slobodne ljudske volje, imam Ebū Hanifa ponudio je pregled odnosa s jedne strane ljudskih djela izraženih kroz tri osnovne kategorije: obavezna, pohvalna i grješna, a prema, s druge strane, pitanjima Božije odredbe, zadovoljstva, prijekora i sl. Iako, možda, tako ne djeluje na prvi pogled, ova shema Ebū Hanīfe provocira krajnje složena pitanja. Da bismo ih bolje shvatili, ukratko ćemo objasniti ključnu terminologiju vezanu za njih.

a) Allahovo Znanje (*'ilmullāh*) – općeprihvaćena načelna podjela znanja je na oduvječno znanje (*'ilm kadīm*) i stvoreno znanje (*'ilm hādis*); stvoreno znanje vezano je za stvorenja i nadalje se dijeli na različite kategorije; oduvječno Znanje je znanje koje posjeduje samo Uzvišeni Allah, ono je oduvijek i nepromjenljivo je; Uzvišeni Allah ne spoznaje već sve stvoreno naprosto *zna* pa se kaže da je *'ilm kadīm* apsolutno i savršeno znanje o bîtima svih *stvari* i njihovim svojstvima; s obzirom da je, kako smo već naveli, Uzvišeni Bog jedini stvoritelj, tako je i sve što postoji stvoreno na osnovu Božijeg znanja – stoga se za *oduvječno znanje* kaže da je uzrok opredmećenog (realiziranog, ostvarenog, *fī-l-hāridž*) bîvanja svega što je stvoreno

[130] Iz tog razloga je Leibniz i napisao svoje djelo: *Teodiceja*. V.: Milan Kangrga, *Gottfried Wilhelm Leibniz*, str. 131.-132.

(kontingentno, *mumkināt*); Božije zanje o stvorenome oslovljava se operativnim odnosno praktičkim znanjem (*'ilm fi'lī*), dočim je Njegovo znanje o sâmome Sebi izravnoga karaktera, ono je po Božijoj Bîti (*'ajn Zātihi bi-z-Zāt*);[131] On, uzvišen je, zna sve, sve što stvara to već zna.[132]

b) Allahovo Htijenje (*mešī'atullāh*) – podrazumijeva opću Božiju namjeru činjenja, bez obzira odnosilo se to na davanje postojanja (*īdžādu-l-ma'dūm*) ili oduzimanje egzistencije (*i'dāmu-l-mevdžūd*); po nekima stavovima Allahovo Htijenje isto je što i Allahova Odluka (*kadā'*); Allahovo Htijenje odnosi se na svaki objekat znanja (inteligibiliju, pojmljivost, *ma'lūmāt*), bez obzira da li prema pojmu/imenu, svojstvu, ili bîti te inteligibilije[133]; jednostavno, On što hoće to i bîva.[134]

c) Odluka (*kadā'*) – već smo naglasili da dio učenjaka smatra Odluku sinonimom pojma Allahovo Htijenje, međutim, preciznije se može definirati kao izraz egzistencije svega postojećega, zapisan u Knjizi jasnoj (*kitāb mubīn*)[135], i na Ploči pomno čuvanoj (*levh mahfūz*)[136]; u njima opće postojanje zapisano je do najsitnijih detalja.[137]

d) Allahova Volja (*irādetullāh*) – veže se za sâmo stvaranje i podrazumijeva određivanje specifičnosti (karakteristika) svakoga stvorenja putem davanja egzistencije (postojanja) tome stvorenju (pojavi, čovjeku...) a na osnovu Allahovog Vječnog Znanja o svakom stvorenju; stoga je riječ o pojmu nešto užeg značenja od pojma Htijenja, jer se Volja odnosi prema objektu znanja koji konkretno egzistira (*džā'iz*), bilo da je riječ o njegovom postojanju ili njegovom nepostojanju; posjedovanje volje, općenito, podrazumijeva postojanje moći (sposobnosti, *kudra*), tako da volju ima samo onaj ko je i sposoban nešto činiti. Prema tome, Allahova Volja ujedno označava da Uzvišeni Allah ima moć činiti šta god On hoće[138]; Njegova činjenja nisu apsolutno ničim uvjetovana.[139]

---

[131] Usp.: Ibn Abī Šarīf al-Maqdisī, *Al-Musāmara fī Šarḥ al-Musāyara*, tom I, str. 64.-67.

[132] *Vaš bog je – Allah, drugog božanstva, osim Njega, nema! On svaku stvar znanjem obuhvata!* (20:98)

[133] Vidi: at-Tahānawī, *Mawsū'a kaššāf iṣṭilāḥāt al-funūn wa al-'ulūm*, str. 1553.-1554.

[134] *Ona reče: "Gospodaru moj, kako ću imati dijete kada me nijedan muškarac nije dodirnuo?" – "Eto tako"– reče – "Allah stvara što On hoće. Kada nešto odluči, On samo za to rekne: 'Budi!' – i ono bude."* (3:47)

[135] *Ha Mim. Tako Mi Knjige jasne.* (44:1-2)

[136] *a ovo je Kur'an veličanstveni, na Ploči pomno čuvanoj* (85:21-22)

[137] V.: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 81.

[138] Usp.: al-Ǧurǧānī, *Šarḥ al-Mawāfiq li al-'Īǧī*, tom VI, str. 78.-82.

[139] *Zar ne znaš da se i oni na nebesima i oni na Zemlji Allahu klanjaju, a i Sunce, i Mjesec, i zvijezde, i planine, i drveće, i životinje, i mnogi ljudi, a mnogi i kaznu zaslužuju. A koga Allah ponizi, niko ga ne može poštovanim učiniti; Allah ono što hoće radi.* (22:18)

e) Moć, sposobnost (*kudra*) – riječ je o svojstvu (*sifat*) koje označava da Uzvišeni Allah može nešto činiti ili ne činiti, isključivo na osnovu Svoje Volje, ne postoji mogućnost izvanjskog utjecaja na Njega; kako smo rekli, moć djelovanja proističe iz Njegove Volje[140]; šta god da učini, mogao je, također, to i ne učiniti, ima moć, ali je ne mora upotrijebiti.[141]

f) Stvaranje iz ničega (*tahlīk*), davanje egzistencije nečemu što prije toga nije ni na koji način postojalo, svakoj supstanciji ili njenim karakteristikama (*akcidencije*), svakome kretanju, naprosto, davanje svake vrste moći nečemu te omogućavanje činjenja – bilo onih koja stvorenja rade samovoljno (*ihtijārijj*) bilo onih koja nastaju usljed primoranosti (*idtirārijj*, npr. poput drhtaja ili pulsiranja krvi i sl.)[142]. Sve što na bilo koji način postoji, stvoritelj toga je Uzvišeni Allah[143].
Maturidijska škola razumijeva stvaranje svojstvom različitim od moći (*kudra*), s obzirom da se odnosi na davanje egzistencije nečemu, dočim se izraz "moć" odnosi na sposobnost davanja i egzistencije ali i nepostojanja nečemu[144]. Eš'arijska škola naučava da su pojmovi "tahlīk" i "kudra" zapravo sinonimi.[145]

g) Stvaranje na način uređivanja (*tekvīn*), iako neki implicitno poistovjećuju pojmove "stvaranje iz ništa" i "stvaranje na način uređivanja"[146], razlika, ipak, postoji; *tekvīn* označava proces davanja egzistencije nekoj stvari kojoj je prethodno data materija (*mādde*)[147]; tako, npr., stvaranje kosmosa desilo se kroz nekoliko faza, jer je u početku stvoren u obliku "magline" nakon čega je uređen (*kosmos*, "red", "uređeno") kao nebesa i zemlje;[148] pored rečenoga, pojam *tekv*īn razumijeva se i kao općeniti izraz za stvaranje nastalo kao posljedica Božijega imperativa: "Budi!"[149]

---

140 Vidi: al-Ǧurǧānī, *Mu'ǧam at-ta'rīfāt*, str. 145.

141 *Zar oni ne znaju da je Allah, Stvoritelj nebesa i Zemlje, kadar stvoriti slične njima i da im je već odredio čas oživljenja u koji nema sumnje? A nevjernici samo poriču.* (17:99)

142 Usp.: Ibn Abī Šarīf al-Maqdisī, *Al-Musāmara fī Šarḥ al-Musāyara*, tom I, 96.-98.

143 *To vam je Allah, Gospodar vaš, nema drugog božanstva osim Njega, Stvoritelj svake stvari; zato Njemu robujte; On nad svim bdi!* (6:102)

144 *Ako nešto hoćemo, Mi samo za to reknemo: "Budi!" – i ono bude.* (16:40)

145 Usp.: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 82.

146 Ibid.

147 V.: al-Ǧurǧānī, *Mu'ǧam at-ta'rīfāt*, str. 59.

148 *...zatim je istiwā' nad nebom učinio, dok je nebo još maglina bilo, pa je njemu i Zemlji rekao: "Pojavite se milom ili silom!" – "Pojavljujemo se drage volje!" – odgovorili su.* (41:11)

149 *On je stvoritelj nebesa i Zemlje, i kada nešto odluči, za to samo rekne: "Budi!* (*kun*)*" – i ono bude* (*fa yakūn*). (2:117)

h) Božija Naredba (*emrullāh*) – maturidijska i eš'arijska škola (*ehli-sunnet ve-l-džemaat*) definiraju je kao naredbu koju neko superioran (nadmoćan) izdaje nekome drugom, u smislu "Učini to!"; za razliku od njih, mu'tezilije Allahovu Naredbu smatraju identičnu Allahovoj Volji, jer, po tome mišljenju, šta god da je Allah naredio On to, ujedno, i hoće;[150] ono što On naredi, to sigurno i bude.[151]

i) Činjenje (*fi'l*), djelovanje (*te'sīr*) Uzvišenoga Allaha na bilo šta da On hoće; budući da samo On jedini ima originalnu, istinsku moć, svako činjenje koje potiče od nekog drugog zapravo je odraz Njegovoga činjenja (*min ef'āli nefsihi*);[152] On čini doslovno šta god hoće.[153]

j) Odredba (*kader*), po mišljenju većine teologa maturidijske škole, odnosi se na egzistenciju položenu u konkretnu *stvar*, nakon realiziranja uvjeta za to, a na osnovu Odluke. S druge strane, eš'arijski teolozi odredbu razumijevaju kao djelatno svojstvo (*sifa fi'lijja*), drugim riječima, sâm proces događanja smještanja egzistencije u konkretnu *stvar*.[154]

k) Allahovo Zadovoljstvo (*ridā*)[155] odnosi se na htijenje davanja nagrade za činjenje ili, naprosto, nesuprotstavljanje naređenom odnosno zabranjenom.[156]

Imajući sve rečeno u vidu možemo sistematski izložiti:

- Obavezna djela: po Allahovom su Znanju, u skladu sa Allahovim Htijenjem, po Allahovoj Odluci, u skladu s Njegovom Voljom, po Njegovoj Moći, po Božijoj Naredbi, iz Njegovoga su Činjenja, po Njegovoj Odredbi i u skladu s Njegovim Zadovoljstvom;
- Grješna djela čovjeka: po Allahovom su Znanju, u skladu s Allahovim Htijenjem, po Allahovoj Odluci, u skladu s Njegovom Voljom, po Njegovoj Moći, nisu po Božijoj Naredbi, iz Njegovoga su Činjenja, po Njegovoj Odredbi i nisu po Njegovome Zadovoljstvu;

---

150 Vidi: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 79.

151 *Njegova naredba je, kada nešto hoće, da za to rekne: 'Budi!' – i ono bude.* (36:82)

152 O odnosu Božijega činjenja i činjenja stvorenja, opširnije smo govorili u komentaru prethodnog članka. Detaljnije usp.: al-Ğurğānī, *Šarḥ al-Mawāfiq li al-'Īğī*, tom VIII, str.163.-177.

153 *Dok je nebesa i Zemlje, u njemu će ostati – osim ako drukčije Gospodar tvoj ne odredi. Gospodar tvoj, zaista, čini ono što želi.* (11:107)

154 Vidi: Komentar na djelo al-Bābirtīja koji su uradili al-'Āyadī i al-Bakrī, fusnota 1, na str. 81.

155 *Njih nagrada u Gospodara njihova čeka; edenski vrtovi kroz koji će rijeke teći, u kojima će vječno i zauvijek boraviti; Allah će biti s njima zadovoljan, a i oni će biti s Njime zadovoljni. To će biti za onoga koji se bude bojao Gospodara svoga.* (98:8)

156 Vidi: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 81.

- Pohvalna djela: po Allahovome su Znanju, u skladu s Allahovim Htijenjem, po Allahovoj Odluci, u skladu s Njegovom Voljom, po Njegovoj Moći, nisu po Božijoj Naredbi[157], iz Njegovoga su Činjenja, po Njegovoj Odredbi, i u skladu s Njegovim Zadovoljstvom.

(Čl. 8.) Problem odnosa Uzvišenog Allaha prema Njegovom Prijestolju (*'Arš*) bit će problematiziran tokom cijelog ranog i klasičnog perioda povijesti muslimanskog mišljenja, a jednako će biti aktuelan, iz različitih razloga, i u našem vremenu. Imajući u vidu brojne plemenite ajete časnoga Kur'ana[158], realnost Prijestolja je neupitna. No, jezički oblik koji je upotrijebljen kao svojevrsna definicija odnosa Silnoga Boga i Njegovog Prijestolja – "istivā'", bit će razlog brojnih razilaženja među muslimanskim misliocima.

Slijedeći imama Ebū Hanīfu, maturidijska škola, ali i eš'arijska, insistirat će na razumijevanju "istivā'a" kao nečega što se jeste dogodilo, ali čija se suština, zapravo, ne zna. Drugim riječima, ukoliko se ovo pitanje oslovljava, ne bi trebalo pojam *istivā'a* prevoditi već ga naprosto ponuditi u nekom obliku, kao što je "činjenje istivā'a" ili sl. S druge strane, ukoliko je nužno pojam prevesti, važno je slijediti njegova značenja izražena u časnome Kur'anu, ali uz naglašavanje da je riječ tek o pokušaju približavanja značenja jednog izuzetno složenoga pojma (*mutešābih*) ljudskome poimanju.[159] U tome smislu, polisemičnost pojma *istivā'* može biti predstavljana oblicima: "upotpunjenje"[160], ili "ustaljenje"[161], kao što je to i korišteno u časnome Kur'anu. Antropomorfisti i korporealisti insistirat će na tumačenju *istivā'a* kao "ovladavanja", "zaposjedanja", čak i "sjedanja".

Zanemarujući prethodno istaknutu činjenicu da je riječ o izuzetno složenom polisemičnom pojmu (*mutešābih*), vlastiti argument pronalazili su u

157 Da pohvalna djela jesu o Božijoj Naredbi, bila bi, zapravo, obavezna djela. Pohvalna djela nisu po Božijoj naredbi u smislu njihove obaveznosti, ali jesu u smislu podstakivanja (*nadb*). Vidi: Komentar na djelo al-Bābirtīja koji su uradili al-'Āyadī i al-Bakrī, fusnota 3, na str. 82.

158 Npr.: *On je za vas sve što postoji na Zemlji stvorio, zatim je istivā' prema nebu usmjerio i kao sedam nebesa ga uredio; On sve zna.* (2:29); *Gospodar vaš je Allah, koji je nebesa i Zemlju u šest vremenskih razdoblja stvorio, a onda je istivā' na Prijestolje učinio; On tamom noći prekriva dan, koji ga u stopu prati, a Sunce i Mjesec i zvijezde se pokoravaju Njegovoj volji. Samo On stvara i upravlja! Uzvišen neka je Allah, Gospodar svjetova!* (7:54); *Milostivi, na Prijestolje je istivā' učinio.* (20:5)

159 Vidi: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 89.-90.

160 *I kad se on opasa snagom i upotpuni* (*stasa, istawā'*)*, dadosmo mu mudrost i znanje; tako Mi nagrađujemo one koji dobra djela čine.* (28:14)

161 *I bi rečeno: "O Zemljo, gutaj vodu svoju, a ti, o nebo, prestani!" I voda se povuče i ispuni se odredba, a lađa pristade* (*ustali se, istawat*) *na planini El-Džudi, i bi rečeno: "Daleko nek je narod nevjernički!"* (11:44)

vankontekstualnom čitanju plemenitih kur'anskih ajeta u kojima se oslovljava pojam *istivā'*.[162]

Opravdano je podsjetiti se da (Čl. 9.) *Prvo razumijevanje 1* izričito tvrdi da osoba koja izrazi dvojbu u to "da li je Allah na nebesima ili, pak, na Zemlji", time čini nevjerstvo. Sada, u "Oporuci", to pitanje izražava se preciznije i to na način otvorenog kritikovanja spomenutog vjerovanja u mogućnost doslovnog poistovjećivanja Božijeg sa ljudskim svojstvima, a takva učenja su u vrijeme nastanka "Oporuke" bila sve utjecajnija. Unutar dvije dominantne škole sljedbenika ortoprakse i zajednice (*ehli-sunneta ve-l-džemaata*), maturidijske i eš'arijske, između ostalih, često je navođen stav časnoga Dža'fera es-Sādika koji je, imajući u vidu ovaj problem, ustvrdio da određivanje odnosa Uzvišenog Allaha sa stvorenim kroz upotrebu tri prijedloga: "od" (*min šej'*), "u" (*fī šej'*), i "na" (*'alā šej'*), zapravo znači nevjerovanje (*kufr*). Naučavati da je Uzvišeni Bog "od nečega", znači definirati Ga kao stvorenje (*mahlūk*), što predstavlja izraz nevjerstva. Također, ustvrditi da je Uzvišeni Allah "u nečemu", znači smatrati da je Njegova Egzistencija u jednom trenu uvedena u postojanje (*muhdes*), što je također nevjerstvo. Konačno, reći da je dragi Bog "na nečemu", za sobom povlači vjerovanje u mogućnost da Silni Allah ima potrebu za nečim (*muhtādž*), a i to je vrsta nevjerovanja.[163]

Na temelju obrazloženih učenja, imam El-Māturīdī gradit će svoju teologiju na principu Božije svenadilaznosti (*tenzīh*), koja se u časnome Kur'anu često naglašava.[164] Sve stvoreno (*mā sivā Allāh*) svoju egzistenciju je dobilo od Uzvišenoga Allaha, i mada time sve što postoji nosi trag Božije jedinosti, ipak ništa od toga nije Mu jednako. Sve što je stvoreno u potrebi je za Uzvišenim Gospodarom, ali Uzvišeni Gospodar nije u potrebi za bilo čim, Svojom Egzistencijom sâm je Sebi dostatan (*El-Ganijj*). Jednako tako, sve osim Uzvišenog Allaha sklono je promjeni (*tegajjur*), ali Silni Bog, i nakon stvaranja stvorenja, isti je kao i prije toga, nije se dogodila nikakva promjena u Njemu.[165]

---

162 Vidi: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 88.

163 Vidi: Mullā Ḥusayn ibn Iskandar al-Ḥanafī, *al-Ğawhar al-Munīfa*, str. 11.

164 Npr.: *Stvoritelj nebesa i Zemlje! On vas kao parove stvara – a stvara parove i od stoke – da vas tako razmnožava. Ništa nije kao On! On sve čuje i sve vidi.* (42:11)

165 Kazuje časni 'Imrān ibn Ḥuṣayn: Došao sam kod Vjesnika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, te svezao svoju devu za vrata. Došli su mu ljudi iz plemena Banū Tamīm te im on reče: "Prihvatite muštuluk, vi iz plemena Banū Tamīm", na šta odgovoriše: "Već si nas obradovao, sada nam dadni!" (dva puta). Utom mu dođoše ljudi iz Jemena, pa im reče: "Prihvatite muštuluk, vi iz Jemena, kada ga, već, nisu prihvatili oni iz Banū Tamīma", na šta odgovoriše: "Prihvatamo, Allahov Poslaniče. Došli smo te upitati o ovoj stvari." Reče: "Bio je Allah i nije bila nijedna stvar, osim Njega, a Njegovo Prijestolje bilo je nad vodom. Potom je u Spomenu (*ḏikr*) zapisao svaku stvar. Onda je stvorio nebesa →

Stoga i nije čudo da se pojam *'arš* tumači i kao simbol srca zrelog vjernika (*insān kāmil*)[166], s obzirom da ne postoji ništa postojanije od iskrenog srca, središta istinske plemenitosti, ispunjenoga ljubavlju prema Uzvišenome Allahu i blagoslovljenome Muhammedu.[167]

(Čl. 9.) Ranije u (Čl. 8.) *Prvoga razumjevanja 1*, a susrest ćemo se s tim pitanjem i u (Čl. 2.) te u (Čl. 3.) *Prvoga razumijevanja 2*, problem odnosa: Božijega Govora (*kelāmullāh*), objavljenoga Kur'ana i slušanja Objave (*semā'*), tretiran je s posebnom pažnjom. Svi Božiji poslanici, alejhimu-s-selam, nisu uopće dvojili o tome da je Uzvišeni Allah Onaj koji govori, i to po identičnoj Bîti, svakom blagoslovljenom poslaniku. Mada se, u prvom trenu, doima kao nepotrebno, naglašavanje Božijeg govorenja "po identičnoj Bîti" zapravo je odraz međumuslimanskog ranog razilaženja, čemu ćemo se uskoro vratiti. No, Allahovi blagoslovljeni poslanici imali su natprirodan dar (*mu'džiza*) zbog kojega je njihov poziv Uzvišenome Bogu kod ljudi prouzročio stanje unutarnjeg osjećaja smirenosti i potvrđivanja istinitosti poruke koju su vjesnici širili a da se, istovremeno, vjernici koji su ih slijedili nisu nužno međusobno složili o naravi Božijega govora.[168] Pored toga, svi muslimani vjeruju da Uzvišeni Allah jeste Onaj koji govori (*Mutekellim*), no, na različite načine objašnjavaju značenje Njegovog govorenja.[169]

Slijedeći princip Božije jedinosti (*tevhīd*), mu'tezilije su negirale realnost Božijih Svojstava s obzirom da bi, najkraće rečeno, vjerovanje u njihovu realnost značilo istodobno prihvatanje mnoštva eternalija (vječnih entiteta ili realija), što je, zapravo, oblik pridruživanja Uzvišenome Allahu partnera (*širk*).[170] Iz toga razloga, nisu mogli prihvatiti učenje o Kur'anu kao vječnom Allahovom Govoru, te su naučavali stvorenu narav časnoga Kur'ana (*mahlūk*).[171]

---

i Zemlju." Tada je neko dozvao: "Ode ti deva, Ibn al-Ḥuṣayne!" Stoga otiđoh, a ona se već gubila iza fatamorgane. Dragoga mi Boga, volio sam da joj se nisam ni posvetio. (predaju bilježi al-Buḫārī; *Ṣaḥīḥ al-Buḫārī*, hadis br. 3191., str. 789.)

[166] Vidi: at-Tahānawī, *Mawsū'a kaššāf iṣṭilāḥāt al-funūn wa al-'ulūm*, str. 1171.

[167] "Neka niko od vas ne psuje vrijeme (*dahr*), jer Allah – On je vrijeme. I neka niko od vas nipošto ne kaže za grožđe: 'Karm', jer je plemenitost (*karm*) čovjek koji je predan (*muslim*)." U drugoj verziji se kaže: "Ne govorite: 'karm', jer je plemenitost (*karm*) srce vjernika." (hadis bilježi Muslim, prenoseći od časnog Abū Hurayre; *Saḥīḥ Muslim*, hadis br. 2247., str. 1070.-1071.)

[168] Vidi: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 93.

[169] Ibid.

[170] Usp.: Adnan Silajdžić, *Filozofijska teologija*, str. 131.-133.

[171] Vidi: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 94.

Nasuprot njima, tradicija posthanbelizma, nastala na temelju predaja koje su se prenosile od imama Ahmeda, potvrđivala je vjerovanje u nestvorenu narav Kur'ana (*gajr mahlūk*), no, istodobno je izjednačavajući sa slovima kojima je Kur'an zapisan u Mushafu, kao i glasovima koji se čuju prilikom njegovog učenja/izgovaranja. Argument za svoj stav bazirali su na doslovnom razumijevanju plemenitoga ajeta[172], iz čega su zaključili da oduvječnost (*kadīm*) Govora podrazumijeva i oduvječnost slova u Mushafu i glasova kojima se izgovara.[173] No, maturidijska i eš'arijska škola smatrale su i ovaj stav neispravnim (*bātil*), s obzirom da izgovaranje bilo koje vrste rečenice podrazumijeva slijeđenje i prethođenje slova narednom slovu, odnosno glasa narednom glasu, što je, zapravo, svojstvo stvorenih stvari.[174]

Ovaj stav ukazuje i na temeljnu razliku između nadahnuća koje čovjeku dolazi od Uzvišenog Boga i šejtanskih došaptavanja (*vesvesa*), s obzirom da nadahnuće naprosto prouzročuje specifičan unutarnji osjećaj, kao da je značenje dato u jednom zametku iz kojeg se postepeno ne "sluša" već "razumijeva" đavolsko došaptavanje, slično sugestivnom govoru poput onoga kada bi neko šaptao nekome drugome na uho i time mu, u vidu konkretnih rečenica, prenosio smisao. Plemeniti ajeti u kojima Uzvišeni Allah obavještava ljude o događajima koji su prethodili nekim drugim, kasnijim događajima[175] vječnoga je karaktera (*ezelī*) i nije objavljivan na način rečeničkoga artikuliranja neke prve a potom naredne radnje, već je naprosto dostavljen blagoslovljenim poslanicima a njihovo značenje je posljedica Božijega vječnoga Znanja o svim stvarima.[176]

Upravo u tom smislu razumijeva se i predaja blagoslovljenoga poslanika Muhammeda u kojoj je naglašeno da je Božiji odnos prema časnome Kur'anu znatno neposredniji negoli odnos prema svemu drugome[177], budući da Božije Svojstvo, iako nije sâm On, nije ni ništo što je odvojeno od Njega.[178] Imam al-Māturīdī će istaći da ono što se čuje prilikom učenja/izgovaranja časnoga

---

[172] *Ako te neki od mnogobožaca zamoli za zaštitu, ti ga zaštiti da bi saslušao Allahove riječi, a potom ga otpremi na mjesto pouzdano za njega. To zato što oni pripadaju narodu koji ne zna*. (9:6)

[173] Ovo je bio i stav *kerrâmija*. Vidi: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 96.

[174] Ibid.

[175] Npr.: *Mi smo poslali Nuha narodu njegovu: "Opominji narod svoj prije nego što ga stigne patnja nesnosna!"* (71:1); *Mi smo ga počeli objavljivati u Noći Kadr* (97:1)

[176] Vidi: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 96.

[177] "Kur'an je voljeniji (*aḥabb*) Allahu od nebesa i Zemlje, i svih koji su na njima." (bilježi ad-Dāramī, prenoseći od časnog 'Abd Allāh ibn 'Amra; *Al-Musnad al-Ǧāmi'*, hadis br. 3679., str. 764.-765.)

[178] Mullā Ḥusayn ibn Iskandar al-Ḥanafī, *al-Ǧawhar al-Munīfa*, str. 12.

Kur'ana nije Božiji Govor jer je nemoguće čuti nešto što nije izraženo nekim glasom. Iz tog razloga, napisani sadržaj u Mushafu, a sâmim tim i arapski i svaki drugi jezik na kojem je ljudima dostavljena neka od Božijih Objava, nije sâm po sebi svet već je jednostavno nosilac posebnog blagoslova s obzirom da je baš njime Objava posredovana ljudima. Prilikom učenja riječi zapisanih u Mushafu, one, Božijim davanjem, prouzročuju posebno, blagoslovljeno stanje u čovjeku te je, stoga, i prioritet "otvoriti srce" prilikom učenja časnoga Kur'ana, a tek nakon toga promišljati čisto leksičko značenje proučenih/izgovorenih plemenitih ajeta. S druge strane, imam El-Eš'arī ipak naglašava i aspekt viđenja slova odnosno slušanja zvukova, pa će njegov učenik Ibn Fūrak naznačiti realnost svojevrsnog "susreta" učačevog učenja i Božijeg Govorenja.[179]

U svakom slučaju, maturidijska i eš'arijska škola poentirat će važnost konstantnog vođenja brige vjernika prema časnome Kur'anu, naročito prema njegovom učenju, s obzirom da svako učenje nužno ostavlja posljedice na učačevo srce, a potom, kao ukazivatelj na stanje srca, aktivira se i čovjekov jezik, o čemu smo ranije govorili.[180]

(Čl. 10.) Pitanje preferiranja jednog u odnosu na druge *ashābe* blagoslovljenoga poslanika Muhammeda, tretirat će se i u ranoj muslimanskoj teologiji (pored ovoga riječ je i o Čl. 8., 9. i 10. *Prvoga razumijevanja 2*) i u klasičnoj (posebnu pažnju tome pitanju, kako ćemo vidjeti, posvetiti će imam Eṭ-Ṭaḥāvī). Ono što je zajedničko polazište školama unutar tradicije *ehli-sunneta ve-l-džemaata* jeste preferiranje prve četverice halifa u odnosu na ostale ashabe Muhammeda, alejhi-s-selam.[181] Dok je, kako smo vidjeli, u (Čl. 5.) *Prvoga razumijevanja 1* tek potencirana važnost odustajanja od rasprave o slučaju ubistva časnoga Osmana, u "Oporuci" se, na neki način, to prvobitno uputstvo sada već izražava u formi primarnog učenja, svojevrsne dogme, budući da je sasvim jasno suprotstavljanje ove pozicije stavovima drugih škola.

Većina *mu'tezilija* i *šiije* tvrde da je zapravo časni Alija najvredniji u *zajednici* (*umma*), nakon Muhammeda, alejhi-s-selam. Štaviše, u primarnim izvorima šiizma, uključujući i kanonske zbirke hadisa, navedeni su ozbiljni

179 al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 97.

180 Tako se u klasičnom komentaru prenose riječi časnoga Alije: "Ko uči Kur'an dok stoji u namazu, za svako slovo (*ḥarf*) imat će stotinu dobrih djela. Ko ga uči dok sjedi u namazu, za svako slovo dobit će pedeset dobrih djela. Ko ga uči izvan namaza, a pod abdestom je, imat će dvadeset i pet dobrih djela. Ko ga uči bez abdesta, imat će deset dobrih djela." Vidi: Mullā Ḥusayn ibn Iskandar al-Ḥanafī, *al-Ǧawhar al-Munīfa*, str. 14.

181 Ibid.

prigovori na ponašanje velikog broja ashaba blagoslovljenog Muhammeda, nakon Poslanikovoga, alejhi-s-selam, preseljenja na Vječni svijet.[182]

Kako smo već ranije naveli u komentaru na *Prvo razumijevanje 1*, vremenom će ova razlika biti predstavljena kao ključna doktrinarna razlika između *sunnijskih* i *šiijskih* muslimana. Iako je u ovom članku redoslijed odabranosti ashaba slijedio njihovo historijsko smjenjivanje na poziciji halife, sâm imam Ebū Ḥanīfa davao je prednost časnome Aliji u odnosu na časnoga Osmana[183], što nam potvrđuje da "Oporuku", mada je nastala unutar hanefijske tradicije, ipak nije napisao imam Ebū Ḥanīfa, već je urađena, najvjerovatnije, nakon njegovoga života. No, visoka vrijednost svakoga od prve četverice halifa, čak strogo povijesno motreći, krajnje je neupitna. Već prve generacije muslimana nisu željele bilo koga izjednačiti sa časnim Ebu Bekrom, potom sa časnim: Omerom, Osmanom i Alijom, dočim je rasprava o većim ili manjim kvalitetima ostalih ashaba skoro po pravilu izostajala.[184]

Časni Ebu Bekr, i među našim narodom, uglavnom se ističe kao onaj koji je, za vrijeme progona blagoslovljenoga Muhammeda, bio uz njega, te ga je, zbog toga, i Uzvišeni Allah spomenuo u Svojoj Knjizi.[185] Poslanik Muhammed, alejhi-s-selam, spominjao je, opet, i časnoga Omera, veoma često, dajući mu naznake da će biti stanovnik Dženneta[186], kao što je, slično svjedočenje, izrekao i u vezi sa časnim Osmanom.[187] A što se tiče časnoga Alije, općepoznato je da

---

182 al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 98.

183 Usp.: Ibid., str. 102.

184 "Različito smo vrednovali ljude u vremenu Vjesnika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir. Prednost smo dali Ebu Bekru, potom Omeru ibnu-l-Hattâbu, a nakon njega Osmanu ibnu-l-'Affânu." (predaju bilježi al-Buḫārī, a prenosi časni Ibn 'Umar; *Ṣaḥīḥ al-Buḫārī*, predaja br. 3655., str. 899.)

185 *Ako ga vi ne pomognete – pa pomogao ga je Allah onda kad su ga oni koji ne vjeruju prisilili da ode, kad je s njim bio samo drug njegov, kada su njih dvojica bila u pećini i kada je on rekao drugu svome: "Ne brini se, Allah je s nama!", pa je Allah spustio smirenost na druga njegova, a njega pomogao vojskom koju vi niste vidjeli i učinio da riječ nevjernika bude donja, a Allahova riječ, ona je – gornja. Allah je silan i mudar."* (9:40)
Prenosi časni Ebu Bekr: Rekao sam Vjesniku, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, dok sam bio u pećini: "Kada bi neko od njih samo pogledao ispod svojih nogu, vidio bi nas." A on reče: "Šta misliš, Ebu Bekre, o dvojici, s kojima je Allah treći?" (predaju bilježi al-Buḫārī; *Ṣaḥīḥ al-Buḫārī*, hadis br. 3653., str. 898.)

186 Bili smo jednom kod Allahovoga Poslanika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, te on reče: "Usnio sam, jednom, sebe u Džennetu. Tada vidjeh neku ženu kako uzima abdest u blizini nekog dvorca. Upitah: 'Za koga je ovaj dvorac?', odgovoriše mi: 'Za Omera.' Sjetih se, tada, njegove ljubomore, te se okrenuh otišavši." Tada Omer zaplaka i reče: "Zar na tebe da budem ljubomoran, Allahov Poslaniče?!" (predaju bilježi al-Buḫārī, a prenosi časni Abū Hurayra; *Ṣaḥīḥ al-Buḫārī*, hadis br. 3680., str. 905.)

187 Popeo se Vjesnik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, na Uhud, a sa njim su bili: Ebu Bekr, Omer i Osman. Ono se potrese, te on reče: "Smiri se, Uhude!", i udari nogom po njemu. "Na tebi su samo: →

je blagoslovljeni Muhammed često naglašavao njihovu bliskost[188], ističući čak da je ljubav prema časnome Aliji ujedno i pokazatelj vjerovanja kod vjernika.[189]

Kako smo već spomenuli, strogo preferiranje jednog u odnosu na drugog ashaba blagoslovljenoga Muhammeda, zapravo je neka vrsta simbola jedne grupe, u ovome slučaju sljedbenika *ehli-sunneta ve-l-džemaata*, dočim kao individualan čin, nema stvarnu obaveznost. Kao što je i sâm poslanik Muhammed, alejhi-s-selam, naglasio, svaki njegov ashab, temeljem svoje iskrene ljubavi prema blagoslovljenome Poslaniku, vodilja je svakome vjerniku.[190] Stoga je prirodno da, ne potcjenjujući vrijednost ostalih ashaba, svaka osoba može nekoga od njih smatrati sebi bližim od nekog drugog ashaba blagoslovljenoga Muhammeda.

(Čl. 11.) Ranije u (Čl. 6.) i (Čl. 7.) detaljno je problematizirano pitanje odnosa ljudskih djela, učinjenih po slobodnoj ljudskoj volji, te Božije apsolutne moći. Navest ćemo tek da je već s ranom fazom razvoja muslimanskog mišljenja došlo do razmimoilaženja u rješavanju ovog problema. Veoma rano artikulirano je mišljenje kojeg je razvijala škola *kaderija* da svako djelo stvara doslovno čovjek, te u tome i počiva razlog njegove odgovornosti za učinjeno, na što će se posebno u svojim djelima kasnije koncentrirati *mu'tezilije*. Nasuprot tome stavu, unutar škole *džebrija* iskristalizirano je učenje da čovjek ne posjeduje bilo koji oblik slobode, jer sve za što se odlučuje i sve što čini, pripisuje mu se tek u alegorijskome smislu.[191]

Kako smo vidjeli, maturidijska i eš'arijska škola snažno insistiraju na tome da je jedini tvorac isključivo Uzvišeni Allah, s tim da nude različita rješenja

---

vjesnik, onaj koji je potvrdio istinitost i dva šehida." (predaju bilježi al-Buḫārī, a prenosi časni Anas; *Ṣaḥīḥ al-Buḫārī*, hadis br. 3699., str. 910.)

188 Vjesnik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, rekao je Aliji: "Ti si od mene, a ja sam od tebe!" Na to je rekao Omer: "Preselio je Allahov Poslanik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, a sa njime je bio zadovoljan." (predaju bilježi al-Buḫārī; *Ṣaḥīḥ al-Buḫārī*, nenumerirana predaja na početku poglavlja: "Bāb manāqib 'Alī ibn Abī Ṭālib al-Qurašī al-Hāšimī Abī al-Ḥasan, raḍiya Allāh 'anh", str. 912.)

189 Rekao je Alija: "Tako mi Onoga koji raspučuje sjemenku i Koji stvara čovjeka, stvarno je obećanje temeljnoga Vjesnika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, upućeno meni: Da će me voljeti samo vjernik, a da će me mrziti samo dvoličnjak (*munāfiq*)." (hadis bilježi Muslim, *Ṣaḥīḥ Muslim*, hadis br. 78., str. 51.)

190 "Moji ashabi su poput zvijezda – kojom god da se orijentirate, bit ćete vođeni." (hadis bilježi Ibn 'Abd al-Barr, prenoseći od časnog Ǧābir ibn 'Abd Allāha; *Ǧāmi' bayān al-'ilm wa faḍlih*, hadis br. 1684., str. 898.; ova predaja je slaboga niza prenosilaca (*ḍa'īf*); v. str. 898.-890.; ipak, po mišljenju većine učenjaka, sâma poruka može se prihvatiti ali isključivo u onom segmentu u kojemu su časni *aṣḥābi* zauzimali doslovno isti stav po nekome pitanju kao i blagoslovljeni poslanik Muhammed; v.: komentar br. 1756. str. 923.)

191 Vidi: an-Nasafī, *Baḥr al-kalām*, str. 145.-147.

drugog dijela problema tj. pitanja čovjekovoga utjecaja na vlastita činjenja. Brojni argumenti koji idu u prilogu stavu da Uzvišeni Allah stvara doslovno – sve[192], kontekstualno se razmatraju sa drugim dokazima u kojima je, i pored neupitnosti Božije apsolutnosti, naglašena istinska odgovornost čovjeka za urađeno.[193] Zakrivenost čovjekovoga srca od viđenja Istine, istodobno ga sprečava i u mogućnosti potpunog osvjedočenja u način događanja stvari na ovome svijetu. U fazi potpune ili, pak, dominantne nečistote srca, osoba se oslanja u cijelosti na vlastita čula i diskurzivnu (logičku) percepciju, te svaki učinak pripisuje doslovno sebi. No, sa snaženjem spoznaje, čišćenjem srca i odgajanjem duše, uočava se da je činilac svakog djela isključivo dragi Bog, dočim se čovjeku činjenja pripisuju na način njihovoga stjecanja (*kesb*). Usljed izostanka izravnoga svjedočenja bliskosti s Uzvišenim Bogom (*ferk*), svaka osoba djela veže za sebe, dok se u stanju svjedočenja Istine, bez stvorenoga (*džem'*), jasno prepoznaje da sve stvara isključivo Uzvišeni Allah. Prema tome, stvaranje se odnosi na dragoga Boga, a razlog čovjekove odgovornosti za učinjeno temelji se na mogućnosti stjecanja stvorenoga.[194]

(Čl. 12.) U (Čl. 7.) objašnjeno je značenje pojma "stvaranje" (*tahlīk*). Sve postojeće, kako je nekoliko puta istaknuto, stvorio je Uzvišeni Allah te, u smislu postojanja po darovanoj egzistenciji, svako stvorenje smatra se slabašnim, nemoćnim. Posljedično, promjena bilo kojeg stanja čovjeka, i svakodnevnih životnih ciljeva ali i duhovnoga zrenja, dolazi isključivo od Uzvišenog Allaha. Slabost se ne odnosi samo na nepostojanje snage u ljudskome tijelu, već i na slabost duha.[195]

Osnovni ovozemaljski uzrok jačanja čovjeka jeste opskrba (*rizk*) odnosno hrana, koja se, također, odnosi i na tijelo i na duhovnu dimenziju čovjeka, a i nju, kao i sve drugo, stvorenjima daje Uzvišeni Bog – i dozvoljenu opskrbu (*halāl*) i zabranjenu (*harām*).[196] Na osnovu Izvora, čovjek ima mogućnost prihvatiti samo jednu, samo drugu ili, pak, obje.[197]A opskrbu svaka osoba dobiva

[192] *To vam je Allah, Gospodar vaš, nema drugog božanstva osim Njega, Stvoritelj svake stvari; zato Njemu robujte; On nad svim bdi!* (6:102)

[193] *Vi njih niste ubijali nego Allah; i ti nisi bacio, kad si bacio, nego je Allah bacio, da bi vjernike lijepom kušnjom iskušao – Allah zaista sve čuje i sve zna*. (8:17)

[194] Usp.: an-Nasafī, *Madārik at-tanzīl wa ḥaqā'iq 'an at-ta'wīl*, str. 398.-399.

[195] *Allah je taj koji vas nejakim stvara, i onda vam, poslije nejakosti, snagu daje, a poslije snage iznemoglost i sijede vlasi; On stvara što hoće; On sve zna i sve može*. (30:54)

[196] Vidi: Mullā Ḥusayn ibn Iskandar al-Ḥanafī, *al-Ğawhar al-Munīfa*, str. 16.

[197] *A ima i drugih koji su grijehe svoje priznali, i koji su dobra djela s drugim koja su hrđava izmiješali, njima će, može biti, Allah oprostiti jer Allah prašta i samilostan je.* (9:102)

analogno svome stanju, analogno onome što mu je u konkretnom trenu najpotrebnije i stoga nema stvarnoga utjecaja na ono što mu Gospodar daje te je narav svake opskrbe prvenstveno nebeske naravi.[198] Svakome je propisan konkretan vid opskrbe[199], tačno određen kvantitet, te je niko ne može oduzeti od nekoga drugoga niti može ono njemu namijenjeno naprosto preinačiti.[200]

Za razliku od ovoga stava, *mu'tezilije* su opskrbu smatrale sinonimom pojma "posjedovanje" (*mulk*), međutim, nelogičnost takvoga stava najbolje se potvrđuje činjenicom da opskrba vjernikâ dolazi izravno od Uzvišenog Allaha i nije njihovo vlasništvo[201] pa, posljedično, s njome ni ne mogu raspolagati kako bi htjeli, već se pokoravanje jedinome Gospodaru realizira i kroz udjeljivanje od toga što je dobiveno.[202]

(Čl. 13.) Imajući u vidu način razvoja savremenog društva, pitanje načina stjecanja imetka jedna je od najvažnijih dilema savremenog čovjeka. No, imajući u vidu kontekst u kojem je ovaj stav izrečen, nema nikakve sumnje da je osnovna namjera bila ukazati na važnost ulaganja truda u stjecanje imetka, čiji je cilj osiguranje takvih uvjeta života koji su dostojni čovjeka. Ipak, način dolaska do imovine mora biti u skladu sa, rekli bismo, duhom, temeljnom porukom časnoga Kur'ana i plemenitoga sunneta, a ne tek sa izvanjskim slovom pozitivnog zakona, makar bio u znatnoj mjeri usklađen sa Šerijatom. Ovome ćemo se vratiti nešto kasnije.

Rad je jedna od najvećih vrijednosti na ovome svijetu te časni Kur'an[203] i blagoslovljeni poslanik Muhammed[204] ističu važnost jednog takvog odgovor-

---

198 *A na nebu je opskrba vaša i ono što vam se obećava.* (51:22)

199 *Na Zemlji nema nijednog živog bića, a da ga Allah ne hrani. On zna gdje će koje boraviti i gdje će sahranjeno biti. Sve to ima u jasnoj Knjizi.* (11:6)

200 "Ne postoji nijedno djelo koje približava Džennetu a da vam ga nisam naredio, niti ijedno djelo koje vodi u Vatru a da vam ga nisam zabranio. Neka, slučajno, niko od vas ne kaže da mu je opskrba zakasnila. Džibril, Allah mu podario mir, ubacio je u moja prsa da niko od vas neće napustiti ovaj svijet sve dok mu se opskrba ne upotpuni. Stoga, ljudi, bojte se Allaha, i na najljepši način molite! Ukoliko nekome od vas sporije stiže opskrba, neka je ne traži na način griješenja prema Allahu. Neće se postići vrednota kod Allaha kroz neposluh." (hadis bilježi al-Ḥākim, prenoseći od časnog Ibn Mas'ūda; *al-Mustadrak 'alā Ṣaḥīḥayn*, hadis br. 2189., tom II, str. 5.-6.)

201 *onima koji u nevidljivi svijet budu vjerovali i molitvu obavljali i udjeljivali dio od onoga što smo im Mi dali*. (2:3)

202 Usp.: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 110.-111.

203 *I reci: "Radite! Allah će rad vaš vidjeti, a i Poslanik Njegov i vjernici, i vi ćete biti vraćeni Onome koji zna nevidljivi i vidljivi svijet, pa će vas o onome što ste radili obavijestiti."* (9:105)

204 "Ko traga za ovim svijetom (*za imetkom*) na dozvoljen način, suzdržavajući se od prošenja (*i'stifāfan 'an al-mas'ala*), trudeći se radi svoje porodice, i iz samilosti prema svome komišiji, doći će na Sudnji dan lica poput Mjeseca o uštapu. A ko traga za ovim svijetom na dozvoljen način, no, nadmećući se →

nog odnosa svakog zdravog i sposobnog čovjeka prema stjecanju. Međutim, važno je naglasiti da odnos prema imetku zapravo zavisi od čovjekovog odnosa prema robovanju Uzvišenome Bogu, drugim riječima, svrha čovjekovog života na ovom svijetu jeste postizanje što većeg stepena bliskosti s Uzvišenim Gospodarom (*kurb*) te se upravo iz ove perspektive može zaključiti da je osnovni razlog stjecanja imetka zapravo osiguranje što boljih uvjeta za čovjekovo približavanje Njemu.[205] Stoga, osobi koja ima dovoljni minimum opskrbe stjecanje dodatnog imetka nije obavezno, štaviše, predstavlja tek nešto što joj može biti tolerirano kao vrsta olakšice (*ruhsa*), dočim je aktivno privređivanje obaveza samo za ljude koji su na to nečim primorani – npr. ako nemaju dovoljno uvjeta za život, ukoliko moraju brinuti za svoju porodicu, za svoje bližnje i sl.[206]

Naprosto, odgovornost prema drugima i društvu čovjeku daje obavezu konstantnog staranja za drugog, no, ta briga ni u kojem slučaju ne bi smjela biti suprotna osnovnoj intenciji a to je istinsko robovanje Uzvišenom Gospodaru. Svi blagoslovljeni Božiji vjesnici i poslanici bili su i radnici, tako je Adem, alejhi-s-selam, bio poljoprivrednik, Idriz, alejhi-s-selam, bio je krojač, blagoslovljeni Nuh bio je tesar i graditelj, blagoslovljeni Ibrahim bio je trgovac robom, blagoslovljeni Musa bio je nadničar blagoslovljenoga Šuajba, dočim je sâm Šuajb, alejhi-s-selam, bio čobanin, a Muhammed, alejhi-s-selam, pastir i ratnik.[207] Iz ovoga slijedi da svaki oblik truda treba biti adekvatno i nagrađen, a jedan od najvrednijih poslova je, svakako, podučavanje ljudi časnome Kur'anu,[208] s tim da je uzimanje naknade u ovom slučaju najbolje u formi prihvatanja dara, a ne unaprijed pogođene cijene.[209]

---

u količini (*mukāṯiran*), susrest će Allaha, a On će biti srdit na njega." (bilježi aṭ-Ṭabarānī, a prenosi časni Abū Hurayra; *Musnad aš-Šāmiyyīn*, tom IV, hadis br. 3465., str. 330.) Hadis je jedinstvenog (*ġarīb*) niza prenosilaca. (ibid.)

[205] Odlazili bismo Allahovome Poslaniku, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, te bi nam učio ono što bi mu bilo objavljeno. Tako smo mu došli jednoga dana a on nam prouči: "Spustili smo ovaj imetak radi obavljanja namaza i davanja zekata. Kada bi sin Ademov (*čovjek*) imao jednu dolinu od zlata, volio bi da mu je još jedna. Kada bi mu se dala i druga, volio bi da mu je još treća. Trbuh (*ğawf*) sina Ademovoga može ispuniti samo zemlja. A Allah će prihvatiti pokajanje onoga ko se pokaje." (bilježi al-Bayhaqī, a prenosi časni Abū Wāqid al-Layṯī; *Al-Ğāmi' li Šu'b al-īmān*, hadis br. 9796., str. 496.) Predaja je dobroga (*ḥasan*) niza prenosilaca. (ibid., str. 496.-497.)

[206] Usp.: Mullā Ḥusayn ibn Iskandar al-Ḥanafī, *al-Ğawhar al-Munīfa*, str. 16.

[207] an-Nasafī, *Baḥr al-kalām*, str. 192.

[208] "Najvrednije za šta uzimate nagradu je Allahova Knjiga." (bilježi al-Buhārī, a prenosi časni ibn 'Abbās; *Ṣaḥīḥ al-Buḫārī*, nenumerirana predaja na početku poglavlja: "Bāb mā yu'ṭā fī ar-ruqya 'alā iḥyā' al-'arab bi Fātiḥa al-Kitāb", str. 544.

[209] V. npr.: stav aš-Ša'bīja u vez s ovim. Ibid.

Za razliku od opisanog odnosa prema stjecanju, u savremenom dobu insistira se na pravu svakog čovjeka da stječe višak imetka a većina muslimanskih pravnika zadovoljava se time da čovjek vodi računa da dio novca stečenog putem savremenog finansijskog poslovanja, u kojemu je nemoguće izbjeći kamatno poslovanje, udijeli kao milostinju.[210] Zaključuje se da je pojam kapitala postao u prethodnih skoro tri stotine godina jedna neupitna kategorija, poput modernog božanstva, te je zanimljivo da ni dominantan broj muslimanskih religijskih učenjaka ne dovode u pitanje njegovu narav, već se radije iscrpljuje u raspravama o modusima njegovog stjecanja i upravljanja. Kako smo vidjeli, Izvori islama ne poznaju ovako shvaćenu kategoriju kapitala tako da rana i klasična teologija tretira pitanje ljudskog stjecanja imetka strogo vodeći računa o uvjetima u kojima je takav trud opravdan.

(Čl. 14.) Čini se da pitanje tri kategorije vjernika nije izražen u vidu definiranja jednog univerzalnog kvalificiranja odnosa svake osobe prema pitanju vjerovanja. U tom smislu, dvije karakteristike posebno privlače pažnju. Prva se odnosi na pridruživanje djela (*'amel*) vjerovanju što, kako smo ranije objasnili, nije stav niti hanefijske, niti maturidijske škole. Djelo je nešto što uređuje odnos vjernika prema drugima te tumač (*delīl*) stanja čovjekovoga srca. Upravo se na ovo i misli u predmetnom članku, te se akcenat izražene poruke temelji na drugoj karakteristici, a to je da se čovjekovo vjerovanje najzornije pokazuje u pobožnosti (*takvā*) koja, u svojoj suštini, predstavlja cijeli niz postupaka kojima se osoba odriče i udaljava od svih ružnih djela, od svega onoga što udaljava čovjeka od dragoga Boga.[211] Iz tog razloga, broj prepreka između stvorenja i Gospodara nikada se ne iscrpljuje, na početku putovanja najveća prepreka su pridruživanje Uzvišenom Allahu partnera (*širk*) te nevjerovanje (*kufr*), a potom, postepeno, odricanje od svega drugoga pored Njega.[212] Štaviše, neki teolozi će reći da je, u tim posljednjim etapama približavanja Uzvišenom Gospodaru, najveća prepreka za čovjeka insistiranje na vlastitoj egzistenciji.

(Čl. 15.) U (Čl. 6.), (Čl. 7.), (Čl. 11.) i (Čl. 12.) "Oporuke" raspravljano je o pitanju ljudskih djela, odnosno o tome da li ta djela stvara Uzvišeni Bog ili, pak, čovjek. Nadalje, kako se vidi iz osnovnog teksta, kao da se raniji stav imama Ebū Ḥanīfe želi dodatno potvrditi, te se pitanje stvorenosti djela sada razmatra u formi odnosa sâmoga činjenja (*fi'l*) i mogućnosti ili sposobnosti (*istitā'a*),

---

210 Rehman, Aamir A., *Gulf Capital & Islamic Finance: The Rise of the New Global Players*, str. 192.-193.

211 Usp.: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 112.

212 al-Māturīdī, *Ta'wīlāt ahl as-sunna*, tom I, str. 351.

naprosto, sposobnosti čovjeka da nešto učini. Ranije su *kaderije*, a kasnije *mu'tezilije*, *kerrâmije* i jedan dio *šiijskih* teologa, naučavali da mogućnost ili ljudska snaga prethodi činjenju, argumentirajući to mjestima u časnome Kur'anu u kojima je naglašeno da Uzvišeni Bog nijednu osobu ne opterećuje preko njenih mogućnosti.[213]

Međutim, pored imama Ebū Ḥanīfe, maturidijska i eš'arijska škola insistirat će na stavu da mogućnost dolazi tek uz činjenje, dakle, niti joj prethodi, niti dolazi nakon nje.[214] Temeljni argument također se nalazi u časnome Kur'anu[215] s obzirom da već po svojoj egzistenciji sve stvoreno doslovno ovisi o Uzvišenom Allahu. No, pored toga, prethođenje odnosno naknadno pridruživanje predstavljaju logičku i ontološku (egzistencijalnu) nemogućnost. S jedne strane, ukoliko bi mogućnost prethodila činjenju, a egzistencija mogućnosti je sekundarne naravi (*akcident*), tada ne bi mogla biti aktualizirana i u vrijeme činjenja jer se akcidencija ne može pojaviti u dva različita vremena. Jednako tako, ukoliko bi mogućnost došla nakon činjenja, u tom slučaju ne bi ni bila potrebna, pa bi takva tvrdnja zvučala poput iskaza: "Uhvatio sam nešto ne koristeći ruke" ili sl.[216] Iz tog razloga maturidijska škola smatra izraze: "možnost", "moć" (*kudra*), "snaga" (*kuvvet*) i "sposobnost" (*tāka*) sinonimima, ukoliko se vežu za čovjeka. Oni slijede nakon iskaza volje, a svrha im je utjecati na nešto.[217]

(Čl. 16.) Vodeći računa o kontekstu djela, potiranje po mestvama u "Oporuci" trebalo bi prvenstveno promatrati kao akaidsko (doktrinarno) pitanje, a ne tek kao fikhsko.[218] Stoga isticanje validnosti potiranja po mestvama[219] ima

[213] *Allah nikoga ne opterećuje preko mogućnosti njegovih: u njegovu korist je dobro koje učini, a na njegovu štetu zlo koje uradi. Gospodaru naš, ne kazni nas ako zaboravimo ili što nehotice učinimo! Gospodaru naš, ne tovari na nas breme kao što si ga tovario na one prije nas! Gospodaru naš, ne stavljaj nam u dužnost ono što ne možemo podnijeti, pobriši grijehe naše i oprosti nam, i smiluj se na nas. Ti si Gospodar naš pa nam pomozi protiv naroda koji ne vjeruje!* (2:286) Također v.: 2:233; 6:152; 7:42; 23:62.

[214] Usp: Mullā Ḥusayn ibn Iskandar al-Ḥanafī, *al-Ğawhar al-Munīfa*, str. 19.

[215] *Vi se, eto, pozivate da trošite na Allahovu putu, ali, neki od vas su škrti – ako škrtari, na svoju štetu škrtari, jer Allah je samodostatan, a vi ste u potrebi. – A ako glave okrenete, On će vas drugim narodom zamijeniti, koji onda kao što ste vi neće biti.* (47:38)

[216] Usp.: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 113.-114.

[217] Ibid., str. 113.

[218] al-Bābirtī je ovome problemu skoro u cijelosti pristupio s pozicije prava. Vidi: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 114.-117.

[219] Šurayḥ ibn Hānī prenosi: Otišao sam do Aiše da je pitam o potiranju po mestvama, pa mi reče: "Drži se Ibn Abī Ṭāliba, njega pitaj. On je putovao sa Allahovim Poslanikom, Allah ga blagoslovio i podario mu mir." Upitali smo njega, a on reče: "Allahov Poslanik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, propisao je (*ğa'ala*) tri dana i te tri noći za putnika, a dan i noć za rezidenta (*onoga ko nije putnik*)." (hadis bilježi Muslim, prenoseći od časnog Alije ibn Abî Tâliba; *Ṣaḥīḥ Muslim*, hadis br. 276., str. 141.) Identičan hadis prenosi i časni al-Ḥakam ibn 'Utayba. (Ibid.)

trostruko značenje. Prvo, insistiranje na valjanosti potiranja po mestvama dodatno potvrđuje pozicioniranje hadisa kao izvora vjere. Kako ćemo vidjeti kasnije, u *Prvome razumijevanju 2*, pojam "obaveza" (*vādžib*) upotrijebljen u ovoj poslanici[220], bit će zamijenjen pojmom "sunna", što govori već o fazi strožijeg distingviranja pojmova "hadis" i "sunnet". Drugo, kao i svaki drugi članak, i predmetni sadržaj nastoji izložiti religijski identitet jedne grupe te se skoro uvijek postavlja kao suprotnost stavovima druge grupe. Tako, *haridžije*, *šiije* i *zâhirije* nisu prihvatili validnost ovoga stava.[221] Konačno, potiranje po mestvama u znatnoj mjeri oslovljava i pitanje odnosa Objave i razuma, s obzirom da su rana hanefijska tradicija a i, kasnije, maturidijska škola, insistirali na nužnosti racionalnog razumijevanja i tumačenja Izvora. Kao da se ovim člankom "Oporuke" željelo naglasiti da razum, premda jedan od najvažnijih darova Uzvišenoga Boga čovjeku, ima svoju granicu te da bez Objave spoznaja nije cjelovita. Konačno, imam El-Māturīdī će upravo na ovakav način i definirati izvore spoznaje.

(Čl. 17.) Ranije u (Čl. 6.), (Čl. 7.) i (Čl. 15.) te u komentarima na njih, oslovljavano je pitanje predodređenja. Pozivanjem na egzistenciju Pera (*kalem*), predodređenje se dovodi u sâm fokus muslimanskog vjerovanja, štaviše, s obzirom na njegovo tretiranje u Izvorima, potvrđivanje egzistencije Pera dovodi se u izravnu vezu sa vjerovanjem.[222] Iako je ispisan cijeli niz rasprava o naravi čak i obliku (izgledu) Pera, ono što je neupitno jeste da ga Objava predstavlja kao biće sa darovanom sposobnosti ispisivanja redaka.[223] Ono što je ispisano odnosi se na egzistenciju svega postojećeg, onoga što u tome trenu Uzvišeni Allah još uvijek nije stvorio, no, što će u određenom trenu stvoriti. U tom smislu, Pero je i simbol tajne postojanja, s obzirom da je i opća i svaka pojedinačna egzistencija ispisivana upravo preko njega na Ploču pomno čuvanu (*el-levhu-l-mahfūz*), te je stoga i rečeno da je Pero ono prvo što je Uzvišeni Bog stvorio.[224]

---

[220] Usp: Mullā Ḥusayn ibn Iskandar al-Ḥanafī, *al-Ğawhar al-Munīfa*, str. 20.

[221] al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 116.

[222] *Nun. Tako Mi Pera* (*qalam*) *i onoga što oni pišu*. (68:1) Usp.: Rešid Hafizović, *Stubovi islama i džihad*, str. 179.-189.

[223] *I sve što su uradili u listovima je, i sve, i malo i veliko, u retke je stavljeno.* (54:52)

[224] Časni 'Ubāda ibn aṣ-Ṣāmit rekao je svome sinu: Sinak, nećeš osjetiti slast zbilje vjerovanja sve dok ne budeš znao da ono što te zadesilo nije te moglo mimoići, a ono što te mimoišlo nije te moglo zadesiti. Čuo sam Allahovoga Poslanika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, da kaže: "Ono prvo što je Allah stvorio jeste Pero (*al-Qalam*). Potom mu je rekao: 'Piši!', a ono je upitalo: 'Gospodaru, šta da pišem?' Piši pojedinosti (*sudbine*, *maqādīr*) svake stvari, pa čak i nastup Časa (*Sudnjega dana*)!'" Sinko, stvarno sam čuo Allahovoga Poslanika, Allah ga blagoslovio i podaro mu mir, da kaže: "Ko →

S obzirom na puninu prirode Pera, u klasičnoj teologiji El-Kalem se tumači i kao idealna narav blagoslovljenog poslanika Muhammeda[225], s obzirom da u svom i duhovnom i historijskom bîvanju upravo Muhammed, alejhi-s-selam, okuplja sve savršenosti, te je, time, *uzor* svemu[226], i izraz najuzvišenijeg ćudoređa[227]. Čak, njegova, alejhi-s-selam, narav izjednačena je sa sâmim Kur'anom.[228] Pero i Ploča pomno čuvana na kojoj Kalem ispisuje retke svake moguće egzistencije, izraz su života i smrti, svake opskrbe, počasti i poniženja.[229]

(Čl. 18.-22.) Ovaj dio "Oporuke" precizira značenje vjerovanja u Posljednji dan (*jevmu-l-āhir*), a posebno se koncentrira na događaje koji slijede nakon čovjekove smrti odnosno preseljenja na drugi svijet – ahiret. No, središnje pitanje je svakako narav "međustanja", odnosno egzistencije čovjeka koja slijedi nakon ovozemaljskog života a prije definitivnog smještanja u dimenziju Dženneta ili, ne daj Bože, u strahote Vatre. Ta "međufaza" oslovljava se pojmom berzah (*berzah*) a tretirana je u časnome Kur'anu na različite načine.[230] Po tome, ono osnovno značenje toga pojma jeste prepreka, nešto što zaprečava čovjeka da vidi dalje. Zapravo, riječ je o dimenziji koja je skrivena za većinu ljudi, stoga se potvrđivanje istinitosti njenog postojanja, s obzirom da je jedina informacija

umre bez ovoga (*vjerovanja u Pero, 'alā ġayri hāḏā*), taj nije od mene." (Hadis bilježi Abū Dāwūd; *Sunan*, hadis br. 4700., str. 512.)

[225] Usp.: Rešid Hafizović, *Teološki traktati 1*, str. 156.-157.; o idealnoj naravi čovjeka, v.: Adnan Silajdžić, *Četrdeset hadisa sa komentarom*, str. 135.-145.

[226] *Vi u Allahovom Poslaniku imate najljepši uzor za onoga koji se nada Allahovoj milosti i nagradi na onome svijetu, i koji često Allaha spominje*. (33:21)

[227] *Jer ti si, zaista, najljepše ćudi*. (68:4)

[228] Časni Sa'd ibn Hišām ibn 'Āmir upitao je časnu Aišu: Majko vjernih, reci mi o ćudi Allahovog Poslanika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir. Ona upita: "Učiš li Kur'an?" Odgovorih: "Da." Ona reče: "Ćud Allahovoga Poslanika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, bila je Kur'an." (hadis bilježi al-Ḥākim; *al-Mustadrak 'alā Ṣaḥīḥayn*, hadis br. 3899., tom II, str. 586.)

[229] Rekao je časni Ibn 'Abbās: "Ono od čega je Allah stvorio Ploču pomno čuvanu jeste bijeli biser. Njene dvije stranice su od crvenih koralja. Pero Njegovo je svjetlost, i Knjiga Njegova je svjetlost. U nju pogleda svaki dan tri stotine i šezdeset pogleda ili puta, a svaki taj put stvori, opskrbi, oživi, umrtvi, počasti i unizi; čini šta god hoće. To su Njegove riječi: *'svakoga trena On se zanima nečim'* (55:29)." (predaju bilježi al-Ḥākim; *al-Mustadrak 'alā Ṣaḥīḥayn*, hadis br. 3975., tom II, str. 611.)

[230] Ne ulazeći u detaljnija jezička razmatranja, napomenut ćemo da je riječ *barzaẖ* kod nas normirana u obliku "berzah" (v.: Senahid Halilović, *Pravopis bosanskog jezika*, str. 169.), a u časnome Kur'anu upotrijebljena je na tri mjesta: *da uradim kakvo dobro u onome što sam ostavio!' – Nikada! To su riječi koje će on uzalud govoriti – pred njima će prepreka* (*barzaẖ*) *biti sve do dana kada će oživljeni biti."* (23:100) *Potom: "On je dvije vodene površine jednu pored druge ostavio – jedna je pitka i slatka, druga slana i gorka, a između njih je pregradu* (*barzaẖ*) *i nevidljivu branu postavio."* (25:53) Te: *između njih je pregrada* (*barzaẖ*) *i oni se ne miješaju* (55:20)

o njenom postojanju data u časnome Kur'anu i plemenitom sunnetu, smatra jednim od sastavnih dijelova vjerovanja.

Dimenzija berzaha, po mišljenju sljedbenika *ehli-sunneta ve-l-džemaata*, predstavlja fazu egzistencije u kojoj se također, kao i na ovome svijetu, događaju "oživljenje" i "smrt", "patnja" i "radost", s tim što su kvaliteti toga života znatno drukčiji, ali je i utjecaj čovjeka na ta događanja skoro u cijelosti onemogućen.[231] Vjerovatno je u teološkoj literaturi najpoznatiji primjer "aktivnog" življenja u dimenziji berzaha slučaj časnoga Sābita el-Bunānīja, pripadnika druge generacije muslimana (*tābi'*), za kojega su njegovi savremenici posvjedočili da je i nakon smrti nastavio obavljati namaz u svome grobu.[232] Riječ je samo o jednome u nizu slučajeva[233], koji su u punoj saglasnosti sa onim sadržajem časnoga Kur'ana koji predstavlja dimenziju berzaha kao dimenziju daljnjeg življenja[234] – sličnoga onome kojeg su ljudi imali na ovome svijetu.[235]

Stanje uživanja odnosno trpljenja bola, pa, sâmim time i aktivnosti odnosno mogućnosti uspostavljanja neke vrste odnosa prema životu na ovome svijetu, zavise od čistote srca i odgojenosti duše te su duše Božijih poslanikâ, alejhimu-s-selam, u potpunosti slobodne (*mutlakan*), dočim su druge duše, snažnije ili slabije, vezane (*mukajjeden*) za svijet berzaha te tek pasivno promatraju ono što im se događa. Simbol drugoga svijeta je blagoslovljeni melek Israfil, najčešće dovođen u vezu sa proživljenjem nakon smrti čemu prethodi njegovo puhanje u rog (*ṣūr*).[236]

---

[231] Usp: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 121.

[232] Yūsuf ibn 'Aṭṭiyya prenio je da je čuo Ṯābita kako je upitao Ḥamīd aṭ-Ṭawīla: "Abū 'Ubayde, da li je došlo do tebe (*da li si čuo*) da neko obavlja namaz u grobu (osim vjesnikâ)?", na šta mu je ovaj odgovorio: "Ne", a na to Ṯābit reče: "Allahu moj, ukoliko si dopustio nekome da klanja u svome grobu, pa dopusti Ṯābitu da klanja u svome grobu." Ṯābit je klanjao stojeći sve dok ne bi iznemogao, a kada bi onemoćao, tada bi klanjao sjedeći. (*Uobičajeno*) stajanje zapravo bilo bi sjedenje i učio bi. Kada bi htio učiniti sedždu, odmotao bi svoj ogrtač." Šaybān ibn Ğisr prenosi od svoga oca: "Bio sam, tako mi Boga, Onoga osim kojega drugoga božanstva nema, kod rake Ṯābita al-Bunānīja, a sa mnom je bio i Ḥumayd aṭ-Ṭawīl" (ili je bio neko drugi s njime, prenosilac ove predaje Muḥammad nije u to siguran). "Kada smo poredali sve cigle, jedna cigla pade te ga vidjeh kako klanja u svome grobu. Rekoh ovome što je bio sa mnom: 'Zar i ti ne vidiš?', a on mi odgovori: 'Šuti!' Kada smo sagradili i sa svime završili, otišli smo njegovoj kćerki i upitali je: 'Šta je radio tvoj otac?' Ona upita: 'Šta ste to vidjeli?' Rekli smo joj, a ona reče: 'Pedeset godina bdio je noću. A kada bi počelo svitati, molio bi u svojoj dovi: – Allahu moj, ako si dao bilo kome od Svojih stvorenja (*da obavlja*) namaz u svome grobu, pa podari to meni. – Allah nije odbio ovu molbu." (v.: Abū Nu'aym al-Isfahānī, *Ḥilya al-awliyā' wa ṭabaqāt al-aṣfiyā'*, tom II, str. 319.)

[233] Usp. npr.: as-Suyūṭī, *Šarḥ aṣ-ṣudūr bi šarḥ ḥāl al-mawtā wa al-qubūr*, str. 202.-229.

[234] V.: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 121.

[235] Npr.: *"Gospodaru naš", reći će oni, "dva puta si nas usmrtio i dva puta si nas oživio; mi priznajemo grijehe naše, pa ima li ikakva načina da se iziđe?"* (40:11)

[236] *I u rog* (*ṣūr*) *će se puhnuti, i umrijeće oni na nebesima i oni na Zemlji, ostat će samo oni koje bude Allah odabrao; poslije će se u rog po drugi put puhnuti i oni će, odjednom, ustati i čekati*. (39:68)

Budući da riječ "rog" na arapskom jeziku ima glagolsku osnovu identičnu pojmu "oblik" (*sūra*), u klasičnim djelima se razumijeva da blagoslovljeni melek Israfil ima sposobnost darovanu od Uzvišenog Allaha da proživljuje ljude na drugom svijetu u onom obliku (na osnovu one njihove suštine) kojim su suštinski živjeli na ovom prolaznome svijetu, odnosno na osnovu one karakteristike koja je dominirala u njihovim životima na ovom svijetu. Tako, duše Božijih vjesnikâ i poslanikâ nakon napuštanja njihovih blagoslovljenih tijelâ, dobivaju suštinu miska i kamfora. Imaju mogućnosti jesti i uživati u Džennetu, a noću se smještaju u kandilje koji svijetle podno Allahovog Prijestolja.[237] Duše onih koji su svojim životima posvjedočili vjerovanje u dragog Boga (*šehidi*) nakon izlaska iz svojih blagoslovljenih tijela i dalje žive[238], no, sada smješteni u utrobe zelenih ptica, te su u mogućnosti jesti džennetske plodove.[239] Duše poslušnih vjernika odlaze u Džennet, po njemu se kreću, ali ne mogu niti jesti džennetske plodove niti u Džennetu uživati. S druge strane, duše neposlušnih vjernika nalaze se u zraku, između Zemlje i nebesa.

Nasuprot svih njih, duše nevjernika nalaze se u nutrinama crnih ptica, u predjelu Sidždžīn, ispod sedme zemlje. Vezane su za njihova tijela te bîvaju kažnjavane a tijela osjećaju bol.[240]

Prebivalište poslušnih vjernika je ʻIllijjūn.[241] Duše dobrih vjernika mogu biti prisutne i primijećene na ovome svijetu[242] i može ih vidjeti tek manji broj

---

[237] Usp.: an-Nasafī, *Baḥr al-kalām*, str. 254.

[238] *Nikako ne smatraj mrtvima one koji su na Allahovu putu izginuli! Ne, oni su živi i u obilju su kod Gospodara svoga, radosni zbog onoga što im je Allah od dobrote Svoje dao i veseli zbog onih koji im se još nisu pridružili, za koje nikakva straha neće biti i koji ni za čim neće tugovati; radovat će se Allahovoj nagradi i milosti i tome što Allah neće dopustiti da propadne nagrada onima koji su bili vjernici.* (3:169-171)

[239] Časni Masrūq upitao je časnoga ʻAbd Allāh ibn Masʻūda o plemenitom ajetu: *Nikako ne smatraj mrtvima one koji su na Allahovu putu izginuli! Ne, oni su živi i u obilju su kod Gospodara svoga* (3:169), pa je odgovorio: – Pitali smo i mi o tome, te je rekao (*Muhammed, alejhi-s-selam*): "Njihove duše su u unutrašnjosti zelene ptice. Imaju svjetiljke (kandilje) zakačene za Prijestolje. Iz Dženneta izlaze i odlaze kamo hoće, a potom se vraćaju u te kandilje. Pojavi im se njihov Gospodar kroz sjaj te ih upita: 'Želite li išta?' A oni odgovaraju: 'A šta bismo mogli željeti?! Odlazimo iz Dženneta kamo god hoćemo.' Ovo im se dogodi tri puta. A potom, kada shvate da neće prestati biti to pitani, kažu: 'Gospodaru, želimo da nam se duše vrate u naša tijela ne bismo li bili još jednom ubijeni' Kada se vidi da nemaju nikakvu (*drugu*) želju, tada budu ostavljeni." (hadis bilježi Muslim; *Saḥīḥ Muslim*, hadis br. 1887., str. 912.)

[240] an-Nasafī, *Baḥr al-kalām*, str. 255.

[241] Ibid. Pojam ʻIlliyyūn u časnome Kur'anu spominje se u svom širem značenju, mjesta u kojem se nalazi Knjiga o dobrim ljudima, te je i samo prebivalište predstavljeno kao "ispisana Knjiga", a vjernici koji su ostvarili visok stepen blizine (*qurb*) s Uzvišenim Allahom (*muqarrabūn*) imaju mogućnost ʻIlliyyūn posvjedočiti svojim srčanim vidom (*šuhūd*): *Uistinu! Knjiga čestitih je u Ilijjunu, a znaš li ti šta je Ilijjun? Knjiga ispisana! – svjedoče je oni Allahu bliski.* (83:18-21)

[242] Npr. slučaj Putovanja (*isrā'*) blagoslovljenog poslanika Muhammeda, prilikom kojeg su za njim klanjali svi raniji vjesnici i poslanici, o čemu ćemo kasnije više govoriti.

ljudi, a neke od njih mogu biti pokazane manjem broju vjernika u obliku svoje duhovne aspiracije (*himet*), njihovog temeljnog kvaliteta koji je u njima dominirao na ovom svijetu, kao što je to bio slučaj s ranije spomenutim časnim Sābitom el-Bunānījem i njegovom ljubavlju prema namazu.

Stanja na ovome svijetu i u berzahu snažno su povezana pa se tako i objašnjava činjenica da duše, iako bez tjelesnih osjetila, i dalje osjećaju radost i bol. U predajama koje ćemo uskoro navesti ističe se da i nakon realnog razdvajanja duše od tijela, naslade ili, ne daj Bože, kažnjavanja duše osjeća i tijelo koje je od nje odvojeno. Stoga sve ono što iskusi duša koja napušta tijelo prilikom sna, što je stanje krajnje blisko stanju smrti[243], bilo ugodno ili neugodno, nužno osjeća i tijelo, iako sâmo tijelo nije izloženo tome iskustvu. Tako viđenje voljene osobe koja je ranije umrla na snu prouzročuje zadovoljstvo kod onoga koji je usnio a to zadovoljstvo traje i nakon njegovog buđenja. Iako je tijelo mirovalo, kretanja i sva iskustva duše praktično se odražavaju na svaki organ čovjekovog tijela, pa kao da je snivač i dušom i tijelom doživio to što je usniveno. Primjer za to je odnos Sunca koje je visoko na nebu, te njegove svjetlosti koja se rasprostire po Zemlji: iako je riječ o dvije različite pojave, snažna veza između njih ipak postoji, te se, u određenom smislu, i pored te međusobne odvojenosti može konstatirati da su zapravo jedno.[244]

Konačno, uputno je reći da je moguće da vjernik ugleda duše drugih umrlih, npr. u snu, međutim, u većini slučajeva, riječ je zapravo o meleku kojem je dat oblik konkretne osobe a s ciljem da prenese neku poruku onome ko ga vidi. Iz svega dosada rečenoga, zaključuje se da duše i u dimenziji berzaha žive, te da mogu biti kažnjene, i to i duše nevjernika i duše neposlušnih vjernika,[245] a vrste tih kazni su brojne.[246] Ukoliko neposlušni vjernik umre na dan ili noć petka, njegova kazna u grobu trajat će samo jedan tren, a ukoliko umre u neki drugi dan, kazna u grobu prekinut će se na dan džume i neće

---

243 *Allah uzima duše u času njihove smrti, a i onih koji spavaju, pa zadržava one kojima je odredio da umru, a ostavlja one druge do roka određenog. To su, zaista, dokazi za one koji razmišljaju.* (39:42)

244 an-Nasafī, *Baḥr al-kalām*, str. 255.

245 Prošao je Allahov Poslanik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, pored dva groba, te reče: "Njih dva se kažnjavaju, ali se ne kažnjavaju zbog nečeg velikog. Jedan od njih prenosio je riječi drugih (*namīma*), a drugi se nije čuvao od svoje mokraće." Potom je zatražio svježu palminu granu i prelomio je na dva dijela, a potom je zasadio: jednu kod ovoga, a drugu kod onoga. Tada reče: "Nadati se da će im obojici biti olakšano dok se (*palmina grana*) ne osuši." (hadis bilježi Muslim, a prenosi časni Ibn ʻAbbās; *Saḥīḥ Muslim*, hadis br. 292., str. 147.)

246 Jedna od njih je, da dragi Bog svakoga sačuva, stješnjavanje groba te, sljedstveno tome, stiskanje kostiju ukopanoga, jedne o drugu: "Grob je tjeskoban (*ḍaġṭa*), ako se iko od toga spasio, spasio se Saʻd ibn Muʻāḏ." (hadis bilježi Ibn Ḥibbān, a prenosi časna Aiša; Ibn Balbān al-Fārisī, *al-Iḥsān fī taqrīb Ṣaḥīḥ Ibn Ḥibbān*, tom VII, hadis br. 3112., str. 379.)

joj biti izložen sve do Sudnjega dana. Nasuprot tome, patnje nevjerne duše u grobu trajat će sve do Sudnjega dana, s tim da će se prekidati svake džume i za vrijeme trajanja mjeseca ramazana, iz poštovanja prema blagoslovljenom poslaniku Muhammedu.[247]

Iskušenja u berzahu događaju se svakom umrlom, bez obzira da li mu je tijelo cjelovito ukopano ili samo dio, ili se ne zna za njegov grob, ili je, pak, tijelo u potpunosti nestalo (npr. uslijed napada divlje zvijeri i sl.).[248] U svakom slučaju, duše na mjestima ukopa odnosno na mjestu svoje smrti, očekuju vjernike da ih posjete[249], i premda postoje posebni dani u kojima su posjete umrlima posebno vrijedne[250], pohvalno je obilaziti ih tokom cijele sedmice. Svaki odlazak u posjetu umrlome zapravo je stvarni susret te se od ljudi zahtijeva strogo vođenje računa o ponašanju prilikom posjete mezarovima - čak i učenja Kur'ana ili zikra na grobovima trebaju biti umjerena, glasovi ne smiju biti previše podizani budući da duše u berzahu sve čuju.[251]

Duše u međusvijetu ispituju dva meleka za to posebno zadužena: Munkir i Nekîr. Iako rana teološka škola *džehmija* te jedan broj *mu'tezilija* negiraju istinitost ovoga stava[252], argumenti za njega su brojni.[253] Konačna staništa svake osobe, ako Bog da Džennet ili, ne daj Bože, Vatra, već su stvoreni. Neki prvaci mu'tezilijske škole, poput: 'Abbāda ibn es-Sajmīrīja i 'Abduldžebbāra,

---

[247] Qāḍī Ğukkan Kuğarātī al-Ḥanafī al-Hindī, *Hazāna ar-riwāyāt fī al-furū'*, fol. 123., strana b.

[248] Mullā Ḥusayn ibn Iskandar al-Ḥanafī, *al-Ğawhar al-Munīfa*, str. 28.

[249] Qāḍī Ğukkan Kuğarātī al-Ḥanafī al-Hindī, *Hazāna ar-riwāyāt fī al-furū'*, fol. 122., strana b.

[250] Lijepo je (*ḥasan*) obići umrle u petak nakon džuma-namaza, u subotu do izlaska Sunca, te u četvrtak u prvom ili u drugom dijelu dana (postoje dvije predaje). Pored ostaloga, lijepo je proučiti suru Fatiha, Ajetu-l-kursiju, sedam (ili jedanaest) puta suru Ihlas, a nakon toga zamoliti: "Allahu moj, molim Te zbog Muhammeda i Porodice Muhammedove, nemoj kazniti ovoga umrlog" (*Allāhumma innī 'es'eluka bi ḥaqqi Muḥammadin wa Āli Muḥammad an lā tu'aḏḏib hāḏā al-mayt*). Vidi: Qāḍī Ğukkan Kuğarātī al-Ḥanafī al-Hindī, *Hazāna ar-riwāyāt fī al-furū'*, fol. 124., strana b.

[251] Qāḍī Ğukkan Kuğarātī al-Ḥanafī al-Hindī, *Hazāna ar-riwāyāt fī al-furū'*, fol. 124., strana a.

[252] Usp.: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 123.

[253] Npr.: "Kada se ukopa umrli", ili je rekao: "neko od vas", "dođu mu dva meleka, crna i plava. Za jednoga kažu da je Munkir, a za drugoga da je Nekîr. Potom obojica upitaju: 'Šta si govorio za ovoga čovjeka?' A on odgovori ono što je i govorio: 'On je Allahov rob i Njegov poslanik, svjedočim da nema božanstva osim Allaha, i da je Muhammed Njegov rob i Njegov poslanik.' Tada ova dvojica kažu: 'Znali smo da ćeš to reći. Potom mu se proširi prostor u grobu sedamdeset puta sedamdeset hvata, onda mu se unutra rasvijetli, te mu se kaže: 'Spavaj!' A on kaže: 'Da se vratim svojoj rodbini i da ih obavijestim?' A njih dvojica odgovore: 'Spavaj, kao što spava mladoženja, onaj kojega će probuditi njegov najdraži ukućanin!' Tako će ostati sve dok ga iz te njegove postelje ne proživi Allah. A ukoliko je dvoličnjak, reći će: 'Čuo sam ljude kako govore pa sam i ja to govorio. Ne znam.' Tada mu njih dvojica kažu: 'Znali smo da ćeš to reći.' Potom će biti Zemlji rečeno: 'Skupi mu se!', pa će mu se skupiti te će su u njoj stiskati njegove kosti. Tako će biti kažnjavan sve dok ga iz te njegove postelje ne proživi Allah." (hadis bilježi at-Tirmiḏī, a prenosi časni Abū Hurayra; *Sunan at–Tirmiḏī*, tom I, hadis br. 1071., str. 544.)

suprotstavljaju se ovom stavu smatrajući da ne može postojati racionalno obrazloženje za to, budući da oni koji trebaju nastanjivati Džennet i Džehennem još uvijek nisu tu prisutni te nema razloga da njihova vječna prebivališta budu unaprijed stvorena, odnosno, što je stav Ebū Hāšima, da vjerovanje u njihovo već sadašnje postojanje nije kontradiktorno razumu već da za to ne postoje autentični argumenti u Izvorima.[254]

No, već u časnome Kur'anu doslovno je naglašeno postojanje i Dženneta i Džehennema – i to mjestâ koja su "pripremljena" za svoje stanovnike.[255] Pored ovoga, mu'tezilije izose i još neke druge primjedbe koje nećemo ovdje razmatrati.[256]

Jedno od događanja na Sudnjemu danu podrazumijeva i mjerenje, odnosno, doslovno – vaganje čovjekovih djela.[257] Svako dobro djelo bit će adekvatno nagrađeno, s obzirom na svoju "težinu", ali, jednako tako, i svako loše djelo.[258] A konačni ishod zavisit će od njihovog međusobnog odnosa.[259] Važno je naglasiti da, iako Izvori opisuju doslovno vaganje djela, ipak, to ne znači da svako učinjeno djelo može biti mjereno veličinama na koje je navikao ljudski razum, tj. da npr. svjedočenje istine pred nasilnikom može biti izraženo kroz neku mjernu jedinicu. Riječ je o specifičnome, samo dragome Bogu poznatome,

---

[254] Usp.: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 123.-124.

[255] *I nastojte zaslužiti oprost Gospodara svoga i Džennet prostran kao nebesa i Zemlja, pripremljen za one koji se Allaha boje* (3:133) *To su oni koji u dokaze Gospodara svoga ne budu vjerovali i koji budu poricali da će pred Njega izići; zbog toga će trud njihov uzaludan biti i na Sudnjem danu im nikakva značaja nećemo dati.To su oni koji u dokaze Gospodara svoga ne budu vjerovali i koji budu poricali da će pred Njega izići; zbog toga će trud njihov uzaludan biti i na Sudnjem danu im nikakva značaja nećemo dati. "Nadmećite se da u Gospodara svoga zaslužite oprost i Džennet, prostran koliko su nebo i Zemlja prostrani, i pripremljen za one koji u Allaha i poslanike Njegove vjeruju. To je Allahova blagodat koju će dati onome kome On hoće; a u Allaha je blagodat velika.* (57:21) *I čuvajte se vatre za nevjernike pripremljene.* (3:131)

[256] Riječ je o jednom, naizgled, paradoksalnom tumačenju koje podrazumijeva, kako se vidi npr. iz plemenitoga ajeta (57:21), da prostranstvo Dženneta i Džehennema, budući da je identične veličine kao što su prostranstva nebesa i zemalja, naprosto nema gdje biti smješteno, s obzirom da sve što je stvoreno raspoređeno je unutar nebesa i zemalja. Tvrditi da su Džennet i Džehennem već sada stvoreni, značilo bi da je nešto veće od prostora koje ga obujmljuje, što je nemoguće. No, radi se o tome da prostor unutar kojeg je stvoreno smješteno, ne obuhvata samo nebesa i zemlje. Izrazi upotrijebljeni u časnom Kur'anu koji govore o "pripremljenosti" Dženneta i Džehennema, logički podrazumijevaju da ono što je "pripremljeno" mora biti prije toga stvoreno, jer, ukoliko nije stvoreno, ne bi moglo biti ni pripremljeno, kao što se npr. džamijski prostor ne može očistiti ukoliko ta džamija uopće nije ni sagrađena. Vidi: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 126.

[257] *Mi ćemo na Sudnjem danu ispravne terazije postaviti, pa se nikome krivo neće učiniti.* (21:47)

[258] *Mjerenje toga dana bit će pravedno: oni čija dobra djela prevagnu, oni će šta žele postići; a oni čija dobra djela budu lahka, oni će, zato što dokaze Naše nisu priznavali, stradati.* (7:8-9)

[259] *Onaj u koga njegova djela budu teška – u ugodnu životu će živjeti, a onaj u koga njegova djela budu lahka – boravište će mu bezdan biti.* (101:6-9)

valoriziranju svakoga djela koje će svoju suštinsku vrijednost pokazati upravo na Mizan-tereziji. Ne treba zaboraviti npr. da neka djela koja čovjek učini, ljudi smatraju beznačajnim mada su ona kod dragog Allaha krajnje važna[260], i obratno, neka djela koja se doimaju značajnim, mogu biti na Sudnjem danu u cijelosti poništena.[261] I događanje mjerenja ljudskih djela također je krajnje živopisno predstavljeno u Izvorima, što dodatno potvrđuje stav da opise treba prihvatiti i u njihovom doslovnom značenju.[262]

U svome životu svaki čovjek čini dobra i loša djela, a svako djelo brižljivo se bilježi u registrima meleka zaduženih za čuvanje ili memoriranje svakog djela.[263] Na taj način ispisuje se knjiga djelâ svakog čovjeka[264], te će svako lično na Sudnjemu danu tu svoju knjigu čitati.[265] Osoba koja je bila dobra, knjigu će primiti na čitanje u svoju desnu ruku i bit će joj dostavljena sprijeda, dočim će neposlušnik knjigu dobiti na čitanje u svoju lijevu ruku a dostavljena će mu biti sleđa.[266] Zavisno od toga, vječni život bit će ugodan ili, ne daj Bože, patnja.[267]

Kada se sve sagleda u jednom kontekstu, jasno je da, s obzirom da sve ima samo jednoga tvorca – Uzvišenoga Allaha, sve što je stvoreno ima jedinstvenu

---

[260] *kad ste to jezicima svojim prepričavati stali i kad ste na sva usta govorili ono o čemu niste ništa znali, a vi ste to sitnicom smatrali, ali je ono Allahu krupno*. (24:15)

[261] *"To su oni koji u dokaze Gospodara svoga ne budu vjerovali i koji budu poricali da će pred Njega izići; zbog toga će trud njihov uzaludan biti i na Sudnjem danu im nikakva značaja nećemo dati."* (18:105)

[262] Uistinu će Allah spasiti jednoga čovjeka iz moje *zajednice* pred svim stvorenjima na Sudnjemu danu. Potom će mu se raširiti devedeset i devet registara (*sidžila*), a svaki registar je onoliki koliko dopire pogled. Onda će mu se reći: 'Poričeš li išta od ovoga? Da li su ti nepravdu učinili spisi Čuvarâ?' Odgovorit će: 'Ne, o Gospodaru.' Upitat će: 'Imaš li kakvo opravdanje (*uzur*)?', a odgovorit će: 'Ne, o Gospodaru.' Tada će mu se reći: 'Naprotiv, imaš kod nas jedno dobro djelo, stoga ti danas neće biti učinjena nepravda.' Izvadit će se jedna kartica na kojoj piše: 'Svjedočim da nema božanstva osim Allaha, i svjedočim da je Muhammed Njegov rob i Njegov poslanik.' Reći će mu: 'Donesi svoj teret (*wazn*)!' Odgovorit će: 'O, Gospodaru, šta je ta kartica u odnosu na ove registre?!' Odgovorit će: 'Neće ti biti učinjena nepravda.' Registri će biti stavljeni na jedan tas, a ona kartica na drugi tas. Registri će biti lahki, a ona kartica bit će teška. Ništa nije teže od Allahovoga imena!" (hadis bilježi at-Tirmiḏī, a prenosi časni 'Abd Allāh ibn Amr ibn al-'Āṣ; *Sunan at–Tirmiḏī*, tom III, hadis br. 2639., str. 52.-53.)

[263] *"a nad vama bdiju čuvari, kod Nas cijenjeni pisari* (*kirām kātibīn*)*, koji znaju ono što radite."* (82:10-12)

[264] al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 128.-129.

[265] "I svakom čovjeku ćemo ono što uradi o vrat privezati, a na Sudnjem danu ćemo mu knjigu otvorenu pokazati: 'Čitaj knjigu svoju, dosta ti je danas što ćeš svoj račun polagati!'" (17:13-14)

[266] *"Tada će ispitivani biti, i nijedna tajna vaša neće sakrivena ostati: onaj kome se knjiga njegova u desnu ruku njegovu da – reći će: 'Evo vam, čitajte knjigu moju, ja sam čvrsto vjerovao da ću račun svoj polagati.' I on će biti u životu zadovoljnom, u Džennetu predivnom, čiji će plodovi na dohvat ruke biti. 'Jedite i pijte radosni, za ono što ste u danima minulim zaradili!' A onaj kome se dâ knjiga u lijevu ruku njegovu reći će: 'Kamo sreće da mi knjiga moja ni data nije."* (69:18-25)

[267] *"Onaj kome bude knjiga njegova u desnu ruku njegovu data lahko će račun položiti i svojima će se radostan vratiti; a onaj kome bude knjiga njegova iza leđa njegovih data propast će prizivati i u ognju će gorjeti, jer je sa čeljadi svojom radostan bio i mislio da se nikada neće vratiti – a hoće! Gospodar njegov o njemu, zaista, sve zna!"* (84:7-15)

matricu, osnovu, te je moguće ustanoviti brojne analogije između različitih faza egzistencije, ali njihovo valjano razumijevanje zavisi od adekvatnoga čitanja Izvora.

(Čl. 23.-27.) Sâm završetak "Oporuke" problematizira daljnja pitanja vezana za nastup i događanje Sudnjega dana tematizirajući: proživljenje, viđenje Uzvišenoga Allaha, zagovor blagoslovljenog Muhammeda, vrijednost časne Aiše te vječnost ostanka u Džennetu odnosno Vatri. No, čini se da se središnja poruka završnih članaka odnosi na narav proživljenja, tj., još konkretnije, pretpostavlja pozitivan odgovor na pitanje: Da li se proživljenje odnosi samo na dušu ili, pak, i na dušu i na tijelo? U povijesti muslimanskoga mišljenja te, naročito, unutar različitih religijskih tradicija, ponuđeni su brojni odgovori. Ne ulazeći u širu raspravu, vrijedi naglasiti da temeljem Izvora, proživljenje podrazumijeva i dušu[268] i tijelo[269].

Zanimljivo je primijetiti da u osnovnom tekstu "Poruke" nije precizirano da proživljenje podrazumijeva i tjelesnu i duševnu dimenziju, što će neki kritičari iskoristiti i iznijeti prigovor da učenje o tjelesnom proživljenju nije naslijeđe hanefijske tradicije niti maturidijske teološke škole. Međutim, sâm kontekst unutar kojega se navodi plemeniti ajet (22:7) koji oslovljava događanje "proživljenja onih u grobovima", jasno svjedoči da je riječ i o tjelesnom proživljenju budući da, kako smo o tome opširnije govorili u prethodnom komentaru, duše jesu vezane za svoje grobove ali ih ne nastanjuju, dočim se tijela nalaze upravo u grobovima.[270] Nakon proživljenja, za vjernike koji su bili dobri na ovom svijetu te, sada, nagrađeni, Džennetom posebna nagrada je viđenje Uzvišenoga Gospodara.

Iako je u povijesti muslimanskog mišljenja pokušavano strogo racionalno objasniti sâm način toga viđenja, štaviše, kako je i poznato, upravo konstantno

---

[268] *I nijedna duša (nafs) ne zna kakve ih, kao nagrada za ono što su činili, skrivene radosti čekaju.* (32:17); također: *One koji čine dobra djela čeka nagrada, i više od toga! Lica njihova neće tama i sjeta prekrivati; oni će stanovnici Dženneta biti, u njemu će vječno boraviti.* (10:26)

[269] *I Nama navodi primjer, a zaboravlja kako je stvoren, i govori: "Ko će oživiti kosti kad budu truhle?" Reci: "Oživit će ih Onaj koji ih je prvi put stvorio; On dobro zna sve što je stvorio."* (36:78-79); također: *I puhnut će se u rog, pa će oni iz grobova prema Gospodaru svome pohrliti.* (36:51); potom: *I kad dođu do nje, uši njihove, i oči njihove, i kože njihove svedočit će protiv njih o onome što su radili. "Zašto svjedočite protiv nas!" – upitat će oni kože svoje. – "Allah, koji je dao sposobnost govora svakome biću, obdario je darom govora i nas" – odgovorit će. – "On vas je prvi put stvorio i Njemu ste se, evo, vratili."* (41:20-21); jednako tako i: *A zar on ne zna da će, kada budu oživljeni oni koji su u grobovima...* (100:9); te: *I što će Čas oživljenja, u to nema sumnje, doći i što će Allah one u grobovima oživiti.* (22:7); i brojni drugi plemeniti ajeti.

[270] al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 130.-131.

promišljanje predstavlja razlog napretka ljudskoga društva, u tekstu "Oporuke" naglašeno je da ipak nije moguće do kraja racionalno obrazložiti kakvoću (*kejfijja*) toga viđenja, te da nije dolično, u odnosu prema apsolutnoj savršenosti Uzvišenoga Boga, događanje viđenja porediti (*tešbīh*) odnosno doslovno izjednačavati s nekim svakodnevnim ljudskim iskustvom. Viđenje dragoga Gospodara (*ru'ja*) istina je, štaviše, kako god da ga vjernici u Džennetu vide, ugledat će Ga jasno poput, kako je upotrijebljena metafora, viđenja Mjeseca o uštapu[271], što će, posljedično, pričiniti veliku radost za njih.[272] Nešto ćemo detaljnije ovo pitanje tretirati u komentaru na *Prvo razumijevanje 2*.

Kako smo ranije objasnili, vjernici koji su počinili veliki grijeh (*kebīra*) i dalje ostaju vjernici, a na Sudnjemu danu imat će priliku za iskup. Jedna od tih mogućnosti, ona, moglo bi se reći, najizvjesnija, odnosi se na zagovor (*šafā'at*) Muhammeda, alejhi-s-selam[273], i to zagovor[274] koji će počinioci velikoga grijeha imati bez obzira da li su se stigli još na ovome svijetu za svoje griješenje pokajati.[275]

U ovoj fazi razvoja muslimanskog društva u kojoj je napisana *Waṣiyya* (Oporuka), političke razlike između sunnija i šiija već su bile velike, te sadržaj "Oporuke" sada jednu od tih razlika tretira kao doktrinarnu. Riječ je o brojnim strašnim i neopravdanim uvredama upućivanim časnoj Aiši, po kojoj je posebno bila poznata skupina *rāfiḍija*, ogranka šiija. U časnome Kur'anu će tim povodom biti objavljen cijeli niz propisa, ali će sadržaj iznijeti i oštru kritiku odnosa vjernika prema toj potvori, posebno poentirajući jedan strašan muk umjesto odgovorne odbrane nevinih, te izostanak jasne osude onih koji naprosto "uživaju", kako je rečeno u časome Kur'anu, potvarajući nevine vjernike.[276]

---

271 Ǧarīr ibn 'Abd Allāh prenosi: Sjedili smo kod Allahovoga Poslanika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, kad on pogleda u Mjesec u noći uštapa, te reče: "Što se tiče vas, vidjet ćete Gospodara svoga kao što vidite ovaj Mjesec, nećete imati sumnje u svoje viđenje. Pa, ako možete izbjegavajte propuštanje namaza prije izlaska Sunca, i prije njegovoga zalaska." (hadis bilježi Muslim; *Ṣaḥīḥ Muslim*, hadis br. 633., str. 285.)

272 *Toga dana će neka lica blistava biti,u Gospodara svoga će gledati.* (75:22-23)

273 "Moj zagovor je za počinioce velikih grijeha u mojoj *zajednici* (*umma*)." (hadis bilježi at-Tirmiḏī, a prenosi časni Ǧābir ibn 'Abd Allāh; *Sunan at–Tirmiḏī*, tom II, hadis br. 2436., str. 581.-582.)

274 Usp.: Adnan Silajdžić, *Četrdeset hadisa sa komentarom*, str. 71.-74.

275 al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 137.-138.

276 *Objavljujemo suru i njezine propise činimo obaveznim! U njoj objavljujemo jasne dokaze da biste pouku primili. Bludnicu i bludnika izbičujte sa stotinu udaraca biča, svakog od njih, i neka vas pri vršenju Allahovih propisa ne obuzima prema njima nikakvo sažaljenje, ako u Allaha i u onaj svijet vjerujete, i neka kažnjavanju njihovu jedna skupina vjernika prisustvuje! Bludnik se ne treba ženiti osim bludnicom ili mnogoboškinjom, a bludnica ne treba biti poželjna osim bludniku ili mnogobošcu,* →

U tom smislu sadržaj plemenitih ajeta u kojima se tretira potvora na časnu Aišu aktuelni su i u današnjem društvu, a skoro svakodnevni nemili događaji unutar zajednice bosanskih muslimana to samo potvrđuju.[277]

Posljednje pitanje koje se obrađuje u "Oporuci" odnosi se na vječnost života ljudi nakon proživljenja, i to u dvije dimenzije: Dženneta i, ne daj Bože, Vatre. Pitanje vječnosti boravka (*huld*) raspravljano je skoro u svim muslimanskim teološkim djelima, a moguće je izvesti tri osnovna zaključka. Prvo, dobri vjernici vječno će boraviti u Džennetu. Slično, i neposlušni vjernici, nakon perioda provedenog u Vatri, bit će izvedeni iz Džehennema te nastanjeni vječno u Džennetu. No, oko trećeg pitanja: "Da li nevjernici ostaju vječno u Vatri", postoji razlika među sljedbenicima *ehli-sunneta ve-l-džemaata*, tj. između *maturidijske* i *eš'arijske* teološke škole. S jedne strane, *maturidijska* škola smatra da je boravak nepopravljivih nevjernika u Paklu vječan, iz njega nikada neće izići.[278] Naime, imam El-Māturīdī pravi razliku između nevjerovanja (*kufr*) i činjenja grijeha (*zunūb*) i to na način da nevjerovanje

---

to je zabranjeno vjernicima. One koji okrive poštene žene, a ne dokažu to s četiri svjedoka, sa osamdeset udaraca biča izbičujte i nikada više svjedočenje njihovo ne primajte; to su nečasni ljudi, osim onih koji se poslije toga pokaju i poprave, jer i Allah prašta i samilostan je! A oni koji okrive svoje žene, a ne budu imali drugih svjedoka, nego su samo oni svjedoci, potvrdit će svoje svjedočenje zakletvom Allahom, i to četiri puta da zaista govore istinu, a peti put da ih pogodi Allahovo prokletstvo ako lažu! A ona će kazne biti pošteđena, ako se četiri puta Allahom zakune da on, doista, laže, a peti put da je stigne Allahova srdžba, ako on govori istinu! A da nije Allahove dobrote prema vama i milosti Njegove i da Allah ne prima pokajanje i da mudar nije... Među vama je bilo onih koji su iznosili potvoru. Vi ne smatrajte to nekim zlom po vas; ne, to je dobro po vas. Svaki od njih bit će kažnjen prema grijehu koji je zaslužio, a onoga od njih koji je to najviše činio čeka patnja velika. Zašto, čim ste to čuli, nisu vjernici i vjernice jedni o drugima dobro pomislili i rekli: 'Ovo je očita potvora!' Zašto nisu četvericu svjedoka doveli? A pošto svjedoke nisu doveli, oni su onda kod Allaha lažljivci. A da nije Allahove dobrote prema vama i milosti Njegove i na ovome i na onome svijetu, već bi vas stigla teška kazna zbog onoga u što ste se upustili kad ste to jezicima svojim prepričavati stali i kad ste na sva usta govorili ono o čemu niste ništa znali, a vi ste to sitnicom smatrali, ali je ono Allahu krupno. Zašto niste, čim ste to čuli, rekli: "Ne dolikuje nam da o tome govorimo, hvaljen neka si Ti! To je velika potvora!" Allah vam naređuje da više nikad tako nešto ne ponovite, ako ste vjernici, i Allah vam propise objašnjava; a Allah sve zna i mudar je. One koji vole da se o vjernicama šire bestidne glasine čeka teška kazna i na ovome i na onome svijetu; Allah sve zna, a vi ne znate.A da nije Allahove dobrote prema vama i milosti Njegove i da Allah nije blag i milostiv... O vjernici, ne idite šejtanovim stopama! Onoga ko bude išao šejtanovim stopama on će na razvrat i odvratna djela navoditi. A da nije Allahove dobrote prema vama i milosti Njegove, nijedan se od vas ne bi nikad od grijeha očistio; ali Allah čisti onoga koga On hoće. Allah sve čuje i sve zna. (24:1-21)

[277] Uputno je obratiti pažnju na jedno od brojnih pojašnjenja ovoga strašnog događaja napisanih na našem jeziku, koje je urađeno znanstveno adekvatno ali i krajnje emotivno što otkriva snažnu razočaranost autora tom neopravdanom pasivnošću rane muslimanske zajednice: Haris Čengić, "Kazivanje o Muhammedu, alejhisselam, (XIV dio): Hudejbija" (http://znaci.com/book/export/html/138); stranica je bila aktivna 29. 02. 2016.

[278] Npr.: *A oni koji ne budu vjerovali i knjige Naše budu poricali – bit će stanovnici Džehennema; u njemu će vječno ostati.* (2:39)

razumijeva kao opći pojam koji znači čvrsto opredjeljenje za negiranje Božije jedinosti i pečatnosti blagoslovljenog Muhammeda, te čvrstu odlučnost za konstantno griješenje. U tom smislu nevjerovanje je zapravo zaseban pravac, posebna škola (*mezheb*), i na te sljedbenike odnose se plemeniti ajeti koji najavljuju vječnost ostanka takvih ljudi u Vatri.[279] Nasuprot tome, *eš'arijski* teolozi ipak ostavljaju mogućnost kasnijeg izvođenja nevjernika iz Vatre[280], a na osnovu neopisive Božije milosti.[281]

[279] Usp.: al-Māturīdī, *Kitāb at-Tawḥīd*, str. 361.-365.

[280] Usp.: al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, str. 139.-140.

[281] *"I dosudi nam milost na ovome svijetu, i na onome svijetu – mi se, vraćamo Tebi!" – "Kaznom Svojom Ja kažnjavam koga hoću", reče On, "a milost Moja obuhvaća sve; dat ću je onima koji se budu grijeha klonili i zekat davali, i onima koji u dokaze Naše budu vjerovali."* (7: 157) *I Musa odabra iz naroda svoga sedamdeset ljudi da u određeno vrijeme stanu pred Nas. A kad ih zadesi potres, on reče: "Gospodaru moj, da si htio, mogao si i njih i mene uništiti još prije. Zar da nas uništiš zbog onoga što su uradili bezumnici naši? To je samo iskušenje Tvoje kojim Ti, koga hoćeš, u zabludi ostavljaš, a kome hoćeš, na Pravi put ukazuješ; Ti si Gospodar naš, pa nam oprosti i smiluj nam se, jer Ti praštaš najviše; i dosudi nam milost na ovome svijetu, i na onome svijetu – mi se, vraćamo Tebi!" – "Kaznom Svojom Ja kažnjavam koga hoću", reče On, "a milost Moja obuhvaća sve; dat ću je onima koji se budu grijeha klonili i zekat davali, i onima koji u dokaze Naše budu vjerovali, onima koji će slijediti Poslanika, vjesnika, koji neće znati čitati ni pisati, kojeg oni kod sebe, u Tevratu i Indžilu, zapisana nalaze, koji će od njih tražiti da čine dobra djela, a od odvratnih odvraćati ih, koji će im lijepa jela dozvoliti, a ružna im zabraniti, koji će ih tereta i teškoća koje su oni imali osloboditi. Zato će oni koji budu u njega vjerovali, koji ga budu podržavali i pomagali i svjetlo po njemu poslano slijedili – postići ono što budu željeli."* (7:155-157)

TREĆA POSLANICA

El-Fikhu-l-ekber 2 (*Prvo razumijevanje 2*)

UVOD U KOMENTAR

Na osnovu našega rasporeda, poslanica *Prvo razumijevanje 2* treća je po starosti rasprava koja se pripisuje imamu Ebū Hanīfi. Kako će se vidjeti u njenome sadržaju, zastupljene su brojne specifičnosti u odnosu na *Prvo razumijevanje 1* što nudi snažnu osnovu za stav da ni ovo djelo nije autorski rad imama Ebū Hanīfe. Od svih posebnosti tri ćemo posebno izdvojiti.

Početni dio *El-Fikhu-l-ekber 1* (*Prvo razumijevanje 1*) otkriva pokušaj sistematiziranja muslimanskog vjerovanja ali i njegovog sistematskog uređivanja na način *creda* prisutnih u židovskoj i kršćanskoj tradiciji. Ne treba zaboraviti da je *Prvo razumijevanje 1* otpočelo na jedan apologetski način, oslovljavajući najozbiljnije izazove sa kojima se sučelila muslimanska zajednica u to vrijeme te odmah nudeći adekvatan odgovor na njih. Tako se može zaključiti da je *Prvo razumijevanje 1* napisano kao odgovor na pitanja koja su, vjerovatno učenici, postavili imamu Ebū Hanīfi ili, pak, kao posljedica rasprava koju su otpočeli voditi u njegovom prisustvu, dočim je, s druge strane, *El-Fikhu-l-ekber 2* (*Prvo razumijevanje 2*) svojevrsni "ilmihal" organizirane zajednice. Ovaj spomenuti fenomen brižljivog zapisivanja odgovora učitelja, odnosno učenjaka (*ʿālim*) na postavljena pitanja njegovoga učenika (*muteʿallim*) poslužit će za ispisivanje još jednog teološkog djela hanefijske tradicije *Učenjak i učenik*; koji će, slijedeći metodologiju hanefijske tradicije, također iz počasti biti pripisan učitelju – Ebū Hanīfi.

Drugo, na osnovu sadržaja ove poslanice (v. naročito osnovni tekst i komentar Čl. 4.) primjećuje se da je *El-Fikhu-l-ekber 2* (*Prvo razumijevanje 2*) ispisivano dominantno na matrici hanefijske odnosno maturidijske škole mišljenja, međutim, njen sadržaj jednako je karakteriziran i eš'arijskim te

hanbelijskim stavovima. Teško je bezrezervno zaključiti da je *Prvo razumijevanje 2* posljedica nekog zajedničkog "projekta" najdominantnijih učenjaka sunnijske škole mišljenja, međutim, moguće je naslutiti da je tadašnje muslimansko društvo, naročito grupe koje su bile u to vrijeme na odgovornim visokim društvenim pozicijama, snažno podržalo jedan ovakav sadržaj. U najmanju ruku, može se pretpostaviti da je, usljed sada već visokog stepena razvijenosti teologije muslimana, došlo do neizbježnih međusobnih utjecaja te su se škole, prirodno, opredjeljivale za stavove koji su imali snažniju argumentaciju. Mada, treba naglasiti, struktura ove poslanice, koja otkriva, kako smo rekli, očite hanefijsko-maturidijske principe ali argumentirane, s vremena na vrijeme, stavovima eš'arijske škole i hanbelijske tradicije, ipak upućuje na određeno svjesno kreiranje sadržaja koji bi bio blizak svim trim pravcima sunijskog mišljenja.

I treće, slično kao i *El-Vasijja* (*Oporuka*), *Prvo razumijevanje 2* sadrži znatan broj stručnih teoloških termina, pojmova koji, kao jezički izrazi, jesu oslovljeni u časnome Kur'anu i plemenitome sunnetu, međutim, kao stručni teološki tehnički pojmovi nisu ranije korišteni.

Dvije prethodno spomenute karakteristike daju dovoljno povoda da sadržaj *El-Fikhu-l-ekber 2* (*Prvog razumijevanja 2*) smjestimo u IX st., vrijeme u kojemu je djelovao imam Ebū-l-Hasan el-Eš'arī. Kako su zabilježili priručnici muslimanske teologije, naprimjer, upravo je imam El-Eš'arī prvi detaljno razradio pojam *stjecanja – kesb*, dajući mu značenje drukčije od onoga koje su ranije naučavali *kaderije* (al-Baġdādī, *Uṣūl ad-dīn*, str. 133.-137.), a upravo se o tom pitanju raspravlja na stranicama *Prvog razumijevanja 2*.

Mogućnost, kako smo naveli, ispisivanja jednog zajedničkog *creda* sljedbenika *ehli-sunneta ve-l-džemaata*, odnosno kreiranje svojevrsnog zajedničkog "dokumenta" teoloških škola *maturidija* i *eš'arija*, iz nekoga razloga, kao da je pratio nedostatak snage za njegovo cjelovito realiziranje te je ostatak teksta dominantno ispisan kao svojevrstan tumač tom uvodnom, općem dijelu.

U *El-Fikhu-l-ekber 2* (*Prvom razumijevanju 2*) tretiraju se sljedeća pitanja: vjerovanje (*'īmān*), Allahova Svojstva i Imena, Kur'an, oslovljavanje Uzvišenoga Allaha kao *stvar*, stavaranje iz ničega, vjesnici, status muslimana počinioca velikog grijeha, potiranje po mestvama, klanjanje namaza za vjernikom - grješnikom, licemjerstvo (*rijā'*), znakovi (*'ājāt*) kod vjesnikâ i počasti (*kerāma*) kod *dobrih*, viđenje Uzvišenog Allaha na ahiretu, zagovor (*šefā'at*), vaganje djela (*mīzān*), pitanja Munkira i Nekīra, vođenje (*hidāja*), sinovi i kćerke Allahovog Poslanika, alejhi-s-selam, te uzdignuće (*mi'rādž*).

Na kraju bismo istakli da je poslanica *El-Fikhu-l-ekber 2* (*Prvo razumijevanje 2*) ranije prevođena na naš jezik. Prvi put, koliko znamo, nepotpisani prevodilac objavio je ovo djelo pod naslovom: “Ebu Hanife, Fikhul-ekber” (*Islamska misao*, Sarajevo, god. II, 1980., br. 1, str. 10.-13.). Potom je, kako smo ranije naglasili, u periodu između 1993. i 1994. godine hafiz Nevad Kahteran, priredio dvojezičnu skriptu (arapski i bosanski) na kojoj je ponuđen i integralni prijevod *Prvoga razumijevanja 2* (Aqa’id islamski kredo: Ebu Hanifa (700-767) El-Fiqh el-Ekber I, El-Fikh el-Ekber II, Islamski teološki fakultet u Sarajevu, samo za internu upotrebu, str. 1(*b*).-10.). Nepune dvije godine nakon toga, dr. Mustafa Cerić objavio je svoj prijevod u dva nastavka (“Pravne škole u islamu”, *Preporod*, Sarajevo, br. 17/600, 15. novembar 1996., str. 3.; br. 18/601, 1. decembar 1996., str. 3.). Konačno, 2008. godine *El-Fikhu-l-ekber* objavljen je kao sastavni dio knjige: “Kratki komentar na Fikhu’l-ekber djelo imama Ebu Hanife” (Muhammed ibn Abdurrahman el-Humejjis, Bužim, “Ilum”).

Mi smo se u našem prijevodu *El-Fikhu-l-ekber 2* (*Prvog razumijevanja 2*) orijentirali tekstom prezentiranim kod imama El-Kevserīja (*al-ʻAqīda wa ʻilm al-kalām: min aʻmāl al-ʾimām Zāhid al-Kawṯarī*, Bejrut, Dār al-kutub al-ʻilmiyya, 2004., str. 619.-624.).

Kao i u slučaju *El-Fikhu-l-ekber 1* (*Prvo razumijevanje 1*) te *El-Vasijje* (*Oporuka*), ni poslanica *El-Fikhu-l-ekber 2* nije komentirana na našem jeziku.

TEKST POSLANICE

بِاسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

١) أَصْلُ التَّوْحِيدِ وَمَا يَصِحُّ الْاِعْتِقَادُ عَلَيْهِ، يَجِبُ أَنْ يَقُولَ: آمَنْتُ بِاللَّهِ، وَمَلَائِكَتِهِ، وَكُتُبِهِ، وَرُسُلِهِ، وَالْبَعْثِ بَعْدَ الْمَوْتِ وَالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى، وَالْحِسَابِ، وَالْمِيزَانِ، وَالْجَنَّةِ، وَالنَّارِ، وَذَلِكَ حَقٌّ كُلُّهُ.

٢) وَاللَّهُ تَعَالَى وَاحِدٌ لَا مِنْ طَرِيقِ الْعَدَدِ، وَلَكِنْ مِنْ طَرِيقِ أَنَّهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ، وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ. لَا يُشْبِهُ شَيْئًا مِنَ الْأَشْيَاءِ مِنْ خَلْقِهِ، وَلَا يُشْبِهُهُ شَيْءٌ مِنْ خَلْقِهِ، لَمْ يَزَلْ وَلَا يَزَالُ بِأَسْمَائِهِ وَصِفَاتِهِ الذَّاتِيَّةِ وَالْفِعْلِيَّةِ.

أَمَّا الذَّاتِيَّةُ: فَالْحَيَاةُ وَالْقُدْرَةُ وَالْعِلْمُ وَالْكَلَامُ وَالسَّمْعُ وَالْبَصَرُ وَالْإِرَادَةُ. وَأَمَّا الْفِعْلِيَّةُ: فَالتَّخْلِيقُ وَالتَّرْزِيقُ وَالْإِنْشَاءُ وَالْإِبْدَاعُ وَالصُّنْعُ، وَغَيْرُ ذَلِكَ مِنْ صِفَاتِ الْفِعْلِ. لَمْ يَزَلْ وَلَا يَزَالُ بِصِفَاتِهِ، لَمْ يَحْدُثْ لَهُ صِفَةٌ وَلَا اِسْمٌ. لَمْ يَزَلْ عَالِمًا بِعِلْمِهِ، وَالْعِلْمِ صِفَتُهُ فِي الْأَزَلِ. قَادِرًا بِقُدْرَتِهِ، وَالْقُدْرَةُ صِفَةٌ لَهُ فِي الْأَزَلِ. وَخَالِقًا بِتَخْلِيقِهِ، وَالتَّخْلِيقُ صِفَةٌ لَهُ فِي الْأَزَلِ. وَفَاعِلاً بِفِعْلِهِ، وَالْفِعْلُ صِفَةٌ لَهُ فِي الْأَزَلِ.

وَالْفَاعِلُ هُوَ اللَّهُ تَعَالَى، وَالْفِعْلُ صِفَتُهُ فِي الْأَزَلِ، وَالْمَفْعُولُ مَخْلُوقٌ، وَفِعْلُ اللَّهِ تَعَالَى غَيْرُ مَخْلُوقٍ، وَصِفَاتُهُ فِي الْأَزَلِ غَيْرُ مُحْدَثَةٍ وَلَا مَخْلُوقَةٍ، فَمَنْ قَالَ إِنَّهَا مَخْلُوقَةٌ أَوْ مُحْدَثَةٌ أَوْ وَقَفَ أَوْ شَكَّ فِيهَا فَهُوَ كَافِرٌ بِاللَّهِ.

٣) وَالْقُرْآنُ كَلَامُ اللَّهِ تَعَالَى فِي الْمَصَاحِفِ مَكْتُوبٌ، وَفِي الْقُلُوبِ مَحْفُوظٌ، وَعَلَى الْأَلْسُنِ مَقْرُوءٌ، وَعَلَى النَّبِيِّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ مُنَزَّلٌ، وَلَفْظُنَا بِالْقُرْآنِ مَخْلُوقٌ، وَكِتَابَتُنَا لَهُ مَخْلُوقَةٌ، وَقِرَاءَتُنَا لَهُ مَخْلُوقَةٌ، وَالْقُرْآنُ غَيْرُ مَخْلُوقٍ.

وَمَا ذَكَرَهُ اللَّهُ فِي الْقُرْآنِ حِكَايَةً عَنْ مُوسَى وَغَيْرِهِ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ، وَعَنْ فِرْعَوْنَ وَإِبْلِيسَ، فَإِنَّ ذَلِكَ كُلَّهُ كَلَامُ اللَّهِ تَعَالَى إِخْبَارًا عَنْهُمْ، وَكَلَامُ اللَّهِ تَعَالَى غَيْرُ مَخْلُوقٍ وَكَلَامُ مُوسَى وَغَيْرِهِ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ مَخْلُوقٌ، وَالْقُرْآنُ كَلَامُ اللَّهِ تَعَالَى فَهُوَ قَدِيمٌ، لَا كَلَامُهُمْ. وَسَمِعَ مُوسَى كَلَامَ اللَّهِ تَعَالَى: (وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا) وَقَدْ كَانَ اللَّهُ تَعَالَى مُتَكَلِّمًا، وَلَمْ يَكُنْ كَلَّمَ مُوسَى، وَقَدْ كَانَ اللَّهُ تَعَالَى خَالِقًا فِي الْأَزَلِ وَلَمْ يَخْلُقِ الْخَلْقَ (لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ) فَلَمَّا كَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى، كَلَّمَهُ بِكَلَامِهِ الَّذِي هُوَ لَهُ صِفَةٌ فِي الْأَزَلِ.

وَصِفَاتُهُ كُلُّهَا فِي الْأَزَلِ بِخِلَافِ صِفَاتِ الْمَخْلُوقِينَ، يَعْلَمُ لَا كَعِلْمِنَا، يَقْدِرُ لَا كَقُدْرَتِنَا، يَرَى لَا كَرُؤْيَتِنَا، يَتَكَلَّمُ لَا كَكَلَامِنَا، وَيَسْمَعُ لَا كَسَمْعِنَا. وَنَحْنُ نَتَكَلَّمُ بِالْآلَاتِ وَالْحُرُوفِ، وَاللَّهُ تَعَالَى يَتَكَلَّمُ بِلَا آلَةٍ وَلَا حُرُوفٍ. وَالْحُرُوفُ مَخْلُوقَةٌ، وَكَلَامُ اللَّهِ تَعَالَى غَيْرُ مَخْلُوقٍ.

٤) وَهُوَ شَيْءٌ لَا كَالْأَشْيَاءِ، وَمَعْنَى الشَّيْءِ إِثْبَاتُهُ بِلَا جِسْمٍ وَلَا جَوْهَرٍ وَلَا عَرَضٍ، وَلَا حَدَّ لَهُ، وَلَا ضِدَّ لَهُ، وَلَا نِدَّ لَهُ، وَلَا مِثْلَ لَهُ. وَلَهُ يَدٌ وَوَجْهٌ وَنَفْسٌ كَمَا ذَكَرَهُ اللَّهُ تَعَالَى فِي الْقُرْآنِ، مِنْ ذِكْرِ الْوَجْهِ وَالْيَدِ وَالنَّفْسِ فَهُوَ لَهُ صِفَةٌ بِلَا كَيْفٍ، وَلَا يُقَالُ إِنَّ يَدَهُ قُدْرَتُهُ أَوْ نِعْمَتُهُ، لِأَنَّ فِيهِ إِبْطَالَ الصِّفَةِ، وَهُوَ قَوْلُ أَهْلِ الْقَدَرِ وَالْإِعْتِزَالِ، وَلَكِنْ يَدُهُ صِفَتُهُ بِلَا كَيْفٍ، وَغَضَبُهُ وَرِضَاهُ صِفَتَانِ مِنْ صِفَاتِهِ بِلَا كَيْفٍ.

٥) خَلَقَ اللَّهُ تَعَالَى الْأَشْيَاءَ لَا مِنْ شَيْءٍ. وَكَانَ اللَّهُ تَعَالَى عَالِمًا فِي الْأَزَلِ بِالْأَشْيَاءِ قَبْلَ كَوْنِهَا، وَهُوَ الَّذِي قَدَّرَ الْأَشْيَاءَ وَقَضَاهَا، وَلَا يَكُونُ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْآخِرَةِ شَيْءٌ إِلَّا بِمَشِيئَتِهِ وَعِلْمِهِ وَقَضَائِهِ وَقَدَرِهِ وَكَتْبِهِ فِي اللَّوْحِ الْمَحْفُوظِ وَلَكِنْ كَتْبَهُ بِالْوَصْفِ لَا بِالْحُكْمِ. وَالْقَضَاءُ وَالْقَدَرُ وَالْمَشِيئَةُ صِفَاتُهُ فِي الْأَزَلِ بِلَا كَيْفٍ، يَعْلَمُ اللَّهُ تَعَالَى الْمَعْدُومَ فِي حَالِ عَدَمِهِ مَعْدُومًا، وَيَعْلَمُ أَنَّهُ كَيْفَ يَكُونُ إِذَا أَوْجَدَهُ، وَيَعْلَمُ اللَّهُ تَعَالَى الْمَوْجُودَ فِي حَالِ وُجُودِهِ مَوْجُودًا، وَيَعْلَمُ أَنَّهُ كَيْفَ يَكُونُ فَنَاؤُهُ، وَيَعْلَمُ اللَّهُ تَعَالَى الْقَائِمَ فِي حَالِ قِيَامِهِ قَائِمًا، وَإِذَا قَعَدَ عَلِمَهُ قَاعِدًا فِي حَالِ قُعُودِهِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَتَغَيَّرَ عِلْمُهُ، أَوْ يَحْدُثَ لَهُ عِلْمٌ، وَلَكِنْ التَّغَيُّرُ وَاخْتِلَافُ الْأَحْوَالِ يَحْدُثُ فِي الْمَخْلُوقِينَ.

٦) خَلَقَ الْخَلْقَ سَلِيمًا مِنَ الْكُفْرِ وَالْإِيمَانِ، ثُمَّ خَاطَبَهُمْ وَأَمَرَهُمْ وَنَهَاهُمْ، فَكَفَرَ مَنْ كَفَرَ بِفِعْلِهِ وَإِنْكَارِهِ وَجُحُودِهِ الْحَقَّ بِخِذْلَانِ اللَّهِ تَعَالَى إِيَّاهُ، وَآمَنَ مَنْ آمَنَ بِفِعْلِهِ وَإِقْرَارِهِ وَتَصْدِيقِهِ بِتَوْفِيقِ اللَّهِ تَعَالَى إِيَّاهُ وَنُصْرَتِهِ لَهُ.

أَخْرَجَ ذُرِّيَّةَ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ صُلْبِهِ عَلَى صُوَرِ الذَّرِّ، فَجَعَلَ لَهُمْ عَقْلاً. فَخَاطَبَهُمْ وَأَمَرَهُمْ بِالْإِيمَانِ وَنَهَاهُمْ عَنِ الْكُفْرِ وَالْكُفْرَانِ فَأَقَرُّوا لَهُ بِالرُّبُوبِيَّةِ فَكَانَ ذَلِكَ مِنْهُمْ إِيمَانًا، فَهُمْ يُولَدُونَ عَلَى تِلْكَ الْفِطْرَةِ، وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَقَدْ بَدَّلَ وَغَيَّرَ، وَمَنْ آمَنَ وَصَدَّقَ فَقَدْ ثَبَتَ عَلَيْهِ وَدَامَ.

وَلَمْ يُجْبِرْ أَحَدًا مِنْ خَلْقِهِ عَلَى الْكُفْرِ وَعَلَى الْإِيمَانِ. وَلَا خَلَقَهُمْ مُؤْمِنًا وَلَا كَافِرًا، وَلَكِنْ خَلَقَهُمْ أَشْخَاصًا، وَالْإِيمَانُ وَالْكُفْرُ فِعْلُ الْعِبَادِ، يَعْلَمُ اللَّهُ تَعَالَى مَنْ يَكْفُرُ فِي حَالِ كُفْرِهِ كَافِرًا فَإِذَا آمَنَ بَعْدَ ذَلِكَ عَلِمَهُ مُؤْمِنًا فِي حَالِ إِيمَانِهِ، مِنْ غَيْرِ أَنْ يَتَغَيَّرَ عِلْمُهُ وَصِفَتُهُ.

وَجَمِيعُ أَفْعَالِ الْعِبَادِ مِنَ الْحَرَكَةِ وَالسُّكُونِ كَسْبُهُمْ عَلَى الْحَقِيقَةِ، وَاللَّهُ تَعَالَى خَالِقُهَا، وَهِيَ كُلُّهَا بِمَشِيئَتِهِ وَعِلْمِهِ وَقَضَائِهِ وَقَدَرِهِ.

٧) وَالطَّاعَاتُ كُلُّهَا مَا كَانَتْ وَاجِبَةً بِأَمْرِ اللَّهِ تَعَالَى وَبِمَحَبَّتِهِ وَبِرِضَائِهِ وَعِلْمِهِ وَمَشِيئَتِهِ وَقَضَائِهِ وَتَقْدِيرِهِ، وَالْمَعَاصِي كُلُّهَا بِعِلْمِهِ وَقَضَائِهِ وَتَقْدِيرِهِ وَمَشِيئَتِهِ لَا بِمَحَبَّتِهِ وَلَا بِرِضَائِهِ وَلَا بِأَمْرِهِ.

٨) وَالْأَنْبِيَاءُ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ كُلُّهُمْ مُنَزَّهُونَ عَنِ الصَّغَائِرِ وَالْكَبَائِرِ وَالْكُفْرِ وَالْقَبَائِحِ وَقَدْ كَانَتْ مِنْهُمْ زَلَّاتٌ وَخَطِيئَاتٌ.

٩) وَمُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ، نَبِيُّهُ وَعَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَصَفِيُّهُ، وَلَمْ يَعْبُدِ الصَّنَمَ، وَلَمْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ طَرْفَةَ عَيْنٍ قَطُّ، وَلَمْ يَرْتَكِبْ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً قَطُّ.

١٠) وَأَفْضَلُ النَّاسِ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ: أَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، ثُمَّ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ ثُمَّ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ ثُمَّ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، رِضْوَانُ اللَّهِ تَعَالَى عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ. غَابِرِينَ عَلَى الْحَقِّ، وَمَعَ الْحَقِّ، كَمَا كَانُوا نَتَوَلَّاهُمْ جَمِيعًا. وَلَا نَذْكُرُ الصَّحَابَةَ.

١١) وَلَا نُكَفِّرُ مُسْلِمًا بِذَنْبٍ مِنَ الذُّنُوبِ وَإِنْ كَانَتْ كَبِيرَةً إِذَا لَمْ يَسْتَحِلَّهَا، وَلَا نُزِيلُ عَنْهُ اسْمَ الْإِيمَانِ وَنُسَمِّيهِ مُؤْمِنًا حَقِيقَةً، وَيَجُوزُ أَنْ يَكُونَ مُؤْمِنًا فَاسِقًا غَيْرَ كَافِرٍ.

١٢) وَالْمَسْحُ عَلَى الْخُفَّيْنِ سُنَّةٌ، وَالتَّرَاوِيحُ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ سُنَّةٌ.

١٣) وَالصَّلَاةُ خَلْفَ كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ جَائِزَةٌ.

١٤) وَلَا نَقُولُ إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا تَضُرُّهُ الذُّنُوبُ. وَإِنَّهُ لَا يَدْخُلُ النَّارَ، وَلَا إِنَّهُ يُخَلَّدُ فِيهَا وَإِنْ كَانَ فَاسِقًا بَعْدَ أَنْ يَخْرُجَ مِنَ الدُّنْيَا مُؤْمِنًا، وَلَا نَقُولُ إِنَّ حَسَنَاتِنَا مَقْبُولَةٌ، وَسَيِّئَاتِنَا مَغْفُورَةٌ

كَقَوْلِ الْمُرْجِئَةِ وَلَكِنْ نَقُولُ اَلْمَسْئَلَةُ مُبَيَّنَةٌ مُفَصَّلَةٌ: مَنْ عَمِلَ حَسَنَةً بِشَرَائِطِهَا خَالِيَةً عَنِ الْعُيُوبِ الْمُفْسِدَةِ وَالْمَعَانِي الْمُبْطِلَةِ، وَلَمْ يُبْطِلْهَا حَتَّى خَرَجَ مِنَ الدُّنْيَا، فَإِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى لَا يُضِيعُهَا بَلْ يَقْبَلُهَا مِنْهُ وَيُثِيبُهُ عَلَيْهَا. وَمَا كَانَ مِنَ السَّيِّئَاتِ دُونَ الشِّرْكِ وَالْكُفْرِ وَلَمْ يَتُبْ عَنْهَا حَتَّى مَاتَ مُؤْمِنًا فَإِنَّهُ فِي مَشِيئَةِ اللّٰهِ تَعَالَى إِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ، وَإِنْ شَاءَ عَفَا عَنْهُ وَلَمْ يُعَذِّبْهُ بِالنَّارِ أَبَدًا.

١٥) وَالرِّيَاءُ إِذَا وَقَعَ فِي عَمَلٍ مِنَ الْأَعْمَالِ فَإِنَّهُ يُبْطِلُ أَجْرَهُ، وَكَذَا الْعُجْبُ.

١٦) وَالْآيَاتُ لِلْأَنْبِيَاءِ وَالْكَرَامَاتُ لِلْأَوْلِيَاءِ حَقٌّ. وَأَمَّا الَّتِي تَكُونُ لِأَعْدَائِهِ مِثْلَ إِبْلِيسَ وَفِرْعَوْنَ وَالدَّجَّالِ مِمَّا رُوِيَ فِي الْأَخْبَارِ أَنَّهُ كَانَ لَهُمْ فَلَا نُسَمِّيهَا آيَاتٍ وَلَا كَرَامَاتٍ، وَلَكِنْ نُسَمِّيهَا قَضَاءَ حَاجَاتٍ لَهُمْ، وَذَلِكَ لِأَنَّ اللّٰهَ تَعَالَى يَقْضِي حَاجَاتِ أَعْدَائِهِ اسْتِدْرَاجًا وَعُقُوبَةً لَهُمْ، فَيَغْتَرُّونَ بِهِ، وَيَزْدَادُونَ عِصْيَانًا أَوْ كُفْرًا، وَذَلِكَ كُلُّهُ جَائِزٌ وَمُمْكِنٌ. وَكَانَ اللّٰهُ خَالِقًا قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ، وَرَازِقًا قَبْلَ أَنْ يَرْزُقَ.

١٧) وَاللّٰهُ تَعَالَى يُرَى فِي الْآخِرَةِ، وَيَرَاهُ الْمُؤْمِنُونَ وَهُمْ فِي الْجَنَّةِ بِأَعْيُنِ رُؤُوسِهِمْ بِلَا تَشْبِيهٍ وَلَا كَيْفِيَّةٍ وَلَا كَمِّيَّةٍ وَلَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ خَلْقِهِ مَسَافَةٌ.

١٨) وَالْإِيمَانُ هُوَ الْإِقْرَارُ وَالتَّصْدِيقُ. وَإِيمَانُ أَهْلِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَا يَزِيدُ وَلَا يَنْقُصُ وَالْمُؤْمِنُونَ مُسْتَوُونَ فِي الْإِيمَانِ وَالتَّوْحِيدِ مُتَفَاضِلُونَ فِي الْأَعْمَالِ.

وَالْإِسْلَامُ هُوَ التَّسْلِيمُ وَالْاِنْقِيَادُ لِأَوَامِرِ اللّٰهِ تَعَالَى فَفِي طَرِيقِ اللُّغَةِ فَرْقٌ بَيْنَ الْإِيمَانِ وَالْإِسْلَامِ وَلَكِنْ لَا يَكُونُ إِيمَانٌ بِلَا إِسْلَامٍ، وَلَا إِسْلَامٌ بِلَا إِيمَانٍ، فَهُمَا كَالظَّهْرِ مَعَ الْبَطْنِ. وَالدِّينُ اِسْمٌ وَاقِعٌ عَلَى الْإِيمَانِ وَالْإِسْلَامِ وَالشَّرَائِعِ كُلِّهَا.

١٩) نَعْرِفُ اللّٰهَ تَعَالَى حَقَّ مَعْرِفَتِهِ كَمَا وَصَفَ نَفْسَهُ وَلَيْسَ يَقْدِرُ أَحَدٌ أَنْ يَعْبُدَ اللّٰهَ تَعَالَى حَقَّ عِبَادَتِهِ كَمَا هُوَ أَهْلٌ لَهُ. لَكِنَّهُ يَعْبُدُهُ بِأَمْرِهِ كَمَا أَمَرَ. وَيَسْتَوِي الْمُؤْمِنُونَ كُلُّهُمْ فِي الْمَعْرِفَةِ

وَالْيَقِينِ وَالتَّوَكُّلِ وَالْمَحَبَّةِ وَالرِّضَاءِ وَالْخَوْفِ وَالرَّجَاءِ وَالْإِيمَانِ، وَيَتَفَاوَتُونَ فِيمَا دُونَ الْإِيمَانِ فِي ذَلِكَ كُلِّهِ. وَاللَّهُ تَعَالَى مُتَفَضِّلٌ عَلَى عِبَادِهِ، عَادِلٌ، قَدْ يُعْطِي مِنَ الثَّوَابِ أَضْعَافَ مَا يَسْتَوْجِبُهُ الْعَبْدُ تَفَضُّلاً مِنْهُ، وَقَدْ يُعَاقِبُ عَلَى الذَّنْبِ عَدْلاً مِنْهُ، وَقَدْ يَعْفُو فَضْلاً مِنْهُ. وَشَفَاعَةُ الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ حَقٌّ.

٢٠) وَشَفَاعَةُ نَبِيِّنَا صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ لِلْمُؤْمِنِينَ الْمُذْنِبِينَ وَلِأَهْلِ الْكَبَائِرِ مِنْهُمْ الْمُسْتَوْجِبِينَ لِلْعِقَابِ حَقٌّ ثَابِتٌ.

٢١) وَوَزْنُ الْأَعْمَالِ بِالْمِيزَانِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَقٌّ، وَالْقِصَاصُ فِيمَا بَيْنَ الْخُصُومِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَسَنَاتُ، طَرْحُ السَّيِّئَاتِ عَلَيْهِمْ جَائِزٌ وَحَقٌّ، وَحَوْضُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَقٌّ، وَالْجَنَّةُ وَالنَّارُ مَخْلُوقَتَانِ الْيَوْمَ لَا تَفْنَيَانِ أَبَدًا.

٢٢) وَاللَّهُ تَعَالَى يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ فَضْلاً مِنْهُ وَيُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ عَدْلاً مِنْهُ، وَإِضْلَالُهُ خِذْلَانُهُ، وَتَفْسِيرُ الْخِذْلَانِ: أَنْ لَا يُوَفِّقَ الْعَبْدَ إِلَى مَا يَرْضَاهُ مِنْهُ، وَهُوَ عَدْلٌ مِنْهُ، وَكَذَا عُقُوبَةُ الْمَخْذُولِ عَلَى الْمَعْصِيَةِ. وَلَا نَقُولُ: إِنَّ الشَّيْطَانَ يَسْلُبُ الْإِيمَانَ مِنْ عَبْدِهِ الْمُؤْمِنِ قَهْرًا وَجَبْرًا، وَلَكِنْ نَقُولُ: اَلْعَبْدُ يَدَعُ الْإِيمَانَ فَإِذَا تَرَكَهُ فَحِينَئِذٍ يَسْلُبُهُ مِنْهُ الشَّيْطَانُ.

٢٣) وَسُؤَالُ مُنْكَرٍ وَنَكِيرٍ فِي الْقَبْرِ حَقٌّ، وَإِعَادَةُ الرُّوحِ إِلَى الْعَبْدِ فِي قَبْرِهِ حَقٌّ. وَضَغْطَةُ الْقَبْرِ حَقٌّ. وَعَذَابُهُ حَقٌّ كَائِنٌ لِلْكُفَّارِ كُلِّهِمْ وَلِبَعْضِ الْمُسْلِمِينَ.

٢٤) وَكُلُّ مَا ذَكَرَهُ الْعُلَمَاءُ بِالْفَارِسِيَّةِ مِنْ صِفَاتِ اللَّهِ تَعَالَى عَزَّتْ أَسْمَاؤُهُ وَتَعَالَتْ صِفَاتُهُ فَجَائِزٌ الْقَوْلُ بِهِ، سِوَى الْيَدِ بِالْفَارِسِيَّةِ، وَيَجُوزُ أَنْ يُقَالَ (بُرُوِى خدَا) بِلَا تَشْبِيهٍ وَلَا كَيْفِيَّةٍ.

٢٥) وَلَيْسَ قُرْبُ اللَّهِ تَعَالَى وَلَا بُعْدُهُ مِنْ طَرِيقِ طُولِ الْمَسَافَةِ وَقِصَرِهَا وَلَا عَلَى مَعْنَى الْكَرَامَةِ وَالْهَوَانِ، وَلَكِنْ الْمُطِيعُ قَرِيبٌ مِنْهُ بِلَا كَيْفٍ، وَالْعَاصِي بَعِيدٌ عَنْهُ بِلَا كَيْفٍ. وَالْقُرْبُ وَالْبُعْدُ وَالْإِقْبَالُ يَقَعُ عَلَى الْمُنَاجِي. وَكَذَلِكَ جِوَارُهُ فِي الْجَنَّةِ، وَالْوُقُوفُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِلَا كَيْفٍ.

٢٦) وَالْقُرآنُ مُنَزَّلٌ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ وَهُوَ فِي الْمُصْحَفِ مَكْتُوبٌ، وَآيَاتُ الْقُرآنِ كُلُّهَا فِي مَعْنَى الْكَلَامِ مُسْتَوِيَةٌ فِي الْفَضِيلَةِ وَالْعَظَمَةِ. إِلَّا أَنَّ لِبَعْضِهَا فَضِيلَةَ الذِّكْرِ وَفَضِيلَةَ الْمَذْكُورِ مِثْلَ آيَةِ الْكُرسِيِّ. لِأَنَّ الْمَذْكُورَ فِيهَا جَلَالُ اللَّهِ وَعَظَمَتُهُ وَصِفَتُهُ، فَاجْتَمَعَتْ فِيهَا فَضِيلَتَانِ: فَضِيلَةُ الذِّكْرِ، وَفَضِيلَةُ الْمَذْكُورِ، وَفِي صِفَةِ الْكُفَّارِ فَضِيلَةُ الذِّكْرِ فَحَسْبُ، وَلَيْسَ فِي الْمَذْكُورِ وَهُمُ الْكُفَّارُ فَضِيلَةٌ. وَكَذَلِكَ الْأَسْمَاءُ وَالصِّفَاتُ كُلُّهَا مُسْتَوِيَةٌ فِي الْفَضِيلَةِ وَالْعَظَمَةِ لَا تَفَاوُتَ بَيْنَهُمَا. وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَاتَ عَلَى الْإِيمَانِ، وَأَبُو طَالِبٍ عَمُّهُ، صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ، وَأَبُو عَلِيٍّ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، مَاتَ كَافِرًا.

٢٧) وَقَاسِمٌ وَطَاهِرٌ وَإِبْرَاهِيمُ كَانُوا بَنِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ، وَفَاطِمَةُ وَزَيْنَبُ وَرُقَيَّةُ وَأُمُّ كُلْثُومَ كُنَّ جَمِيعًا بَنَاتِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ وَرَضِيَ عَنْهُنَّ.

٢٨) وَإِذَا أُشْكِلَ عَلَى الْإِنْسَانِ شَيْءٌ مِنْ دَقَائِقِ عِلْمِ التَّوْحِيدِ فَيَنْبَغِي لَهُ أَنْ يَعْتَقِدَ فِي الْحَالِ مَا هُوَ الصَّوَابُ عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى، إِلَى أَنْ يَجِدَ عَالِمًا فَيَسْأَلَهُ، وَلَا يَسَعُهُ تَأْخِيرُ الطَّلَبِ، وَلَا يُعْذَرُ بِالْوَقْفِ فِيهِ، وَيَكْفُرُ إِنْ وَقَفَ.

٢٩) وَخَبَرُ الْمِعْرَاجِ حَقٌّ، فَمَنْ رَدَّهُ فَهُوَ ضَالٌّ مُبْتَدِعٌ. وَخُرُوجُ الدَّجَّالِ، وَيَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ، وَطُلُوعُ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا، وَنُزُولُ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنَ السَّمَاءِ، وَسَائِرُ عَلَامَاتِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ عَلَى مَا وَرَدَتْ بِهِ الْأَخْبَارُ الصَّحِيحَةُ حَقٌّ كَائِنٌ.

وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ.

PRIJEVOD

U ime Allaha, Svemilosnog, Samilosnog.

1. Kada je riječ o temelju jedinosti (*tevhīd*) odnosno autentičnom vjerovanju, obavezno je izgovoriti: Vjerujem u Allaha, u Njegove meleke, Njegove knjige, Njegove poslanike, u proživljenje nakon smrti, u to da je sudbina, dobro ili zlo, od Uzvišenog Allaha, u polaganje računa, u Mizan-tereziju, u Džennet i Džehennem – sve to je istina.

2. Uzvišeni Allah jedan je, ne na način broja, već u smislu da nema druga, nije rodio niti je rođen i ništa Mu ravno nije. Nijednoj *stvari* (*šej'*) među Svojim stvorenjima ne sliči niti Mu ijedna *stvar* među Njegovim stvorenjima sliči. Oduvijek je i zauvijek sa Svojim Imenima, i sa Svojim Svojstvima, esencijalnim i djelatnim.

   Esencijalna Svojstva su: Život, Moć, Znanje, Govor, Sluh, Vid i Volja. Djelatna Svojstva su: stvaranje, opskrbljivanje, prvotno stvaranje (*inšā'*), izravno bezuzročno stvaranje (*iz-uma*, *ibdā'*), proizvođenje (*san'*) i ostala djelatna Svojstva.

   Oduvijek je i zauvijek sa Svojstvima. Nijedno Njegovo Svojstvo niti Ime nije stvoreno. Oduvijek je Onaj koji zna na osnovu Svoga znanja, a Znanje je vječno svojstvo. Oduvijek je Onaj koji je moćan na osnovu Svoje moći, a Moć je vječno svojstvo. Oduvijek je Onaj koji Govori na osnovu Svoga govora, a Govor je vječno svojstvo. Oduvijek je Stvoritelj na osnovu Svoga stvaranja, a Stvaranje je vječno svojstvo. Oduvijek je Činilac na osnovu Svoga činjenja, a Činjenje je vječno svojstvo.

   Činilac, to je Uzvišeni Allah, činjenje je vječno svojstvo, a učinjeno ono je stvoreno, dočim je sâmo činjenje Uzvišenoga Allaha nestvoreno. Njegova Svojstva su vječna, *nisu uvedena u postojanje niti su stvorena*. Ko kaže da su stvorena ili uvedena u postojanje, ili izrazi u vezi s njima rezerviranost odnosno sumnju, taj ne vjeruje u Uzvišenog Allaha.

3. Kur'an je Allahov Govor zapisan u Mushafima, pamćen u srcima, jezikom učen/čitan, spušten Vjesniku, Uzvišeni Allah blagoslovio njega i njegovu porodicu i podario im mir. Naše izgovaranje Kur'ana stvoreno je, naše ispisivanje Kur'ana stvoreno je, naše učenje/čitanje Kur'ana stvoreno je, ali Kur'an nije stvoren.

   Kazivanja koja je Uzvišeni Allah naveo u Kur'anu – o Mûsâu i drugim vjesnicima, neka je na njih blagoslov i mir, o Faraonu i Iblīsu sve je to Govor Uzvišenog Allaha u kojem obavještava o njima. Allahov Govor nije stvoren,

ali je govor Mūsāa i drugih stvorenja stvoren. Kur'an je Govor Uzvišenog Allaha pa je, prema tome, oduvječan, dok njihov govor nije. Mūsā, neka je na njega blagoslov i mir, slušao je Govor Uzvišenog Allaha, što je On i potvrdio: *a Allah je sigurno s Mūsāom razgovarao*[1]. Allah je, pak, bio Onaj koji govori i dok nije razgovarao s Mûsâom, neka je na njega blagoslov i mir. Uzvišeni Allah bio je Stvoritelj u oduvječnosti i dok nije stvorio stvorenja: *Niko nije kao On! On sve čuje i sve vidi.*[2] I kada je Allah razgovarao s Mūsāom, govorio je Svojim Govorom koji je Njegovo vječno svojstvo.

Sva Njegova Svojstva su vječna za razliku od svojstava stvorenja. On zna, ali ne na način našega znanja, On može, ali ne na način naše moći, On vidi, ali ne na način našega viđenja (*odnosno gledanja*), On govori ali ne na način našega govora, On čuje, ali ne na način našega čujenja. Mi govorimo uz pomoć organa i glasova, a Uzvišeni Allah ne govori uz pomoć organa niti glasova. Glasovi su stvoreni, dočim govor Uzvišenog Allaha nije stvoren.

4. On je *stvar* ali ne kao *stvari*. Značenje "stvar" je ono što jeste, bez tijela, supstance ili akcidencije. On nema ograničenja, nema Svoje nasuprotnosti, nema takmaca, nema ništa što Mu je slično. On ima Ruku, Lice i Dušu, kao što je Uzvišeni Allah spomenuo u Kur'anu: "Lice", "Ruka" i "Duša". To su Njegova vječna svojstva bez (*problematiziranja*) kakvoće (*bi lā kejf*). Ne može se reći da je Njegova ruka u stvari Njegova moć ili da je Njegova blagodat jer bi taj iskaz značio negiranje Svojstva, što bi bio stav zagovornika apsolutne slobode (*kaderije*) i onih koji su se izdvojili (*mu'tezilije*). Već, Njegova ruka je Njegovo svojstvo bez (*problematiziranja*) kakvoće. Tako su i Njegova srdžba i Njegovo zadovoljstvo dva svojstva među Njegovim Svojstvima, bez (*problematiziranja*) kakvoće.
5. Uzvišeni Allah stvorio je *stvari* iz ničega (dosl. "ni iz čega", *lā min šej'*). Uzvišeni Allah znao je oduvijek te *stvari* i prije nego što su stvorene – On je odredio *stvari* i njima upravlja. I nema na ovome svijetu niti na drugome bilo koje *stvari* a da nije po Njegovoj volji, s Njegovim znanjem, uz Njegovo upravljanje, s Njegovim određenjem i da je nije On zapisao u Ploči pomno čuvanoj opisavši je, ali ne u smislu davanja naredbe. Odredba (*kadā'*), upravljanje (*kader*) i htijenje (*meši'a*) Njegova su Svojstva, bez (*problematiziranja*)

[1] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *...i poslanicima o kojima smo ti prije kazivali i poslanicima o kojima ti nismo kazivali – a Allah je, sigurno, s Musaom razgovarao.* (4:164)

[2] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Stvoritelj nebesa i Zemlje! On vas kao parove stvara – a stvara parove i od stoke – da vas tako razmnožava. Niko nije kao On! On sve čuje i sve vidi.* (42:11)

kakvoće. Uzvišeni Allah zna i nepostojeće kao nepostojeće dok još ne postoji i zna kakvo će ono biti kada mu podari egzistenciju. Uzvišeni Allah zna postojeće kao postojeće u njegovom postojanju, i zna kakav će biti njegov nestanak. Uzvišeni Allah zna onoga ko stoji kao stajača dok stoji, kada sjedne, On ga zna da sjedi dok sjedi, a da mu se pri tome nije promijenilo Znanje niti mu je Znanje uvedeno u postojanje. Promjena i razlika stanjâ svojstveni su (*dosl. uvode se u postojanje*) samo stvorenjima.

6. Stvorio je stvorenja bez nevjerovanja ili vjerovanja, potom im se obratio te im je određene stvari naredio odnosno zabranio. Nevjernici su postali takvi svojim činjenjem, negiranjem i osporavanjem istine jer ih je Uzvišeni Allah napustio (*hizlān*). Vjernici su postali takvi svojim činjenjem, svjedočenjem i potvrđivanjem istine jer ih je Uzvišeni Allah uputio i dao im pomoć.

   Izveo je potomstvo Adema, neka je na njega mir, iz njegove kičme u oblicima sitnih čestica i podario im razum. Obratio im se i naredio im vjerovanje a zabranio nevjerovanje i nezahvalnost. Priznali su Mu da je Gospodar, i to je bilo njihovo vjerovanje pa bîvaju rođeni u toj prirodi (*fitra*). Ko nakon toga ne vjeruje taj je unio izmjenu i promjenu, a ko vjeruje i potvrđuje istinitost taj je (*ostao*) postojan i ustrajan (*na toj izvornosti*).

   Nikoga od svojih stvorenja ne prisiljava na nevjerovanje ili na vjerovanje. Ne stvara ih kao vjernike ili nevjernike, već ih stvara kao osobe (*ašhās*). Vjerovanje i nevjerovanje čin su roba (*čovjeka*). Uzvišeni Allah zna ko ne vjeruje da je nevjernik dok je taj u stanju nevjerovanja, a kada nakon toga povjeruje, zna ga da je vjernik dok je taj u stanju vjerovanja – i to sve bez promjene Njegovog Znanja ili Svojstva.

   Sva činjenja robova (*ljudi*): kretanje ili mirovanje, zapravo su ono što su stekli (*kesbuhum ʻale-l-hakīka*), a Uzvišeni Allah to stvara. Sve je to po Njegovom htijenju, uz Njegovo znanje, po Njegovoj odredbi i uz Njegovo upravljanje.

7. Svaka pokornost obavezna je jer ju je Uzvišeni Allah naredio, voli je, zadovoljan je s njome, zna je, hoće je, odredio ju je i upravlja njome. A svaka nepokornost uz Njegovo je znanje, po Njegovom određenju, uz Njegovo upravljanje i po Njegovome htijenju, ali je On ne voli, nije s Njegovim zadovoljstvom niti je po Njegovoj naredbi.

8. Vjesnici, neka je na njih blagoslov i mir, svi su čisti od malih i velikih grijeha, od nevjerstva i ružnih stvari, ali su imali poskliznuća i pogrešaka.

9. Allahov poslanik Muhammed, Uzvišeni Allah blagoslovio njega i njegovu porodicu i podario im mir, Njegov je vjesnik, Njegov rob, Njegov poslanik

i Njegov odabranik. Nije robovao idolima, nije Allahu pridruživao bilo koga niti jedan jedini tren i uopće nije nikada počinio bilo mali bilo veliki grijeh.

10. Najvredniji ljudi nakon Allahovog Poslanika, Uzvišeni Allah blagoslovio njega i njegovu porodicu i podario im mir, su: Ebu Bekr, koji je potvrdio istinitost (*es-siddīk*), Allah s njime zadovoljan bio, potom Omer ibnu-l-Hattāb, zatim Osman ibn 'Affān te Alija ibn Ebī Tālib, neka je Allahovo zadovoljstvo na svima njima. Bili su uz istinu i ostali su uz istinu, kao takve sve ih prihvatamo i ne raspravljamo o njima.
11. Nijednog muslimana koji počini bilo koji grijeh, makar i veliki, ne proglašavamo nevjernikom, sve dok ga on ne smatra dozvoljenim, i ne poričemo mu vjerovanje već ga oslovljavamo istinskim vjernikom. On može biti grješan vjernik ali nije nevjernik.
12. Potiranje po mestvama je sunnet. I teravih-namaz u mjesecu ramazanu također je sunnet.
13. Dozvoljeno je obaviti namaz za svakim predvodnikom ako je vjernik, bio on dobar ili grješan.
14. Ne tvrdimo da vjerniku koji je bio grješan, ukoliko napusti ovaj svijet kao vjernik, neće naškoditi grijesi ili da neće ući u Vatru, niti da će biti vječno u njoj. Također ne tvrdimo da će naša dobra djela biti prihvaćena a da će nam loša biti oproštena – kako to naučavaju *murdžije*, već kažemo da je to pitanje jasno i razloženo: ko čini dobra djela uz uvjet da su čista od grešaka koje bi ih pokvarile, i kvarnih suština, te ih ne pokvari sve dok ne ode sa ovoga svijeta, Uzvišeni Allah ih neće poništiti već će ih od njega prihvatiti i za njih ih nagraditi. Ako se vjernik zbog loših djela, osim pridruživanja druga Uzvišenome Allahu (*širk*) i nevjerstva, ne pokaje sve do smrti, u zavisnosti od htijenja Uzvišenog Allaha bit će kažnjen – ukoliko On htjedne, ili će mu oprostiti – ako htjedne i neće ga kazniti vječnom Vatrom.
15. Ukoliko se licemjerstvo (*rijā'*) pojavi u nekom djelu, pokvarit će nagradu – isto to važi i za samoljublje (*'udžb*).
16. *Znakovi* kod vjesnikâ (*el-ājāt li-l-enbijā'*) i *počasti* kod miljenika (*el-kerāmāt li-l-evlijā'*) istina su. A ono što je kod Njegovih neprijatelja – poput Iblīsa, Faraona i Dedždžâla, što se prenosi u predajama da su posjedovali, to ne oslovljavamo *znakovima* niti *počastima* već naprosto udovoljavanjem njihovim potrebama. Razlog ovome je što Uzvišeni Allah ispunjava i potrebe Svojih neprijatelja kako bi bili još više zavedeni, kažnjeni i obmanuti, pa da postanu još neposlušniji ili još veći nevjernici. Sve je ovo moguće (*džā'iz*)

i pojmljivo (*mumkin*). Allah je bio stvoritelj i prije stvaranja, i Opskrbitelj i prije opskrbljivanja.

17. Uzvišeni Allah bit će viđen na ahiretu, vidjet će Ga vjernici koji su u Džennetu svojim fizičkim očima[3], (*uz isključivanje iz toga svakoga vida:*) sličnosti (*antropomorfizma*), (*problematiziranja*) kakvoće i kvantuma, niti će između Njega i Njegovih stvorenja biti neka (*fizička*) razdaljina.

18. Vjerovanje (*īmān*) je očitovanje (*ikrār*) i potvrđivanje istinitosti (*tasdīk*). Vjerovanje stanovnika nebesa i Zemlje niti se povećava niti se smanjuje. Vjernici su jednaki u pitanju vjerovanja i priznavanja Božije jedinosti (*tevhīd*), a jedni su vredniji od drugih po svojim djelima.

    Islam je pokoravanje (*teslīm*) i vezanje za naredbe Uzvišenog Allaha. Iako, jezički motreno, postoji razlika između *īmāna* i *islāma*, ipak, nema *īmāna* bez *islāma*, i nema *islāma* bez *īmāna*, već je to dvoje poput leđa i stomaka. Vjera (*dīn*) je pojam koji se odnosi na *īmān*, *islām* i sve šerijatske propise.

19. Uzvišenoga Allaha spoznajemo istinskim (*znanjem*) spoznavanjem – onako kako je sâm Sebe opisao, i niko ne može robovati Uzvišenom Allahu istinskim robovanjem kako je On toga dostojan, nego Mu robuje pridržavajući se Njegovih naredbi – kako je On to naredio. Svi su vjernici jednaki u pitanju proživljene spoznaje (*ma'rifa*), pouzdanja, oslanjanja, voljenja, zadovoljstva, strahovanja, nadanja i vjerovanja, a jedni druge nadilaze u svim onim stvarima koje su izvan sâmog vjerovanja. Uzvišeni Allah je velikodušan prema Svojim robovima i pravedan – iz Svoje dobrote dariva nagradu višestruko veću od one koju je rob (*čovjek*) zaslužio, a po Svojoj pravdi kažnjava zbog grijeha ili velikodušno oprašta. Zagovor vjesnikā, neka je na njih blagoslov i mir, istina je.

20. Zagovor našega Vjesnika, Uzvišeni Allah blagoslovio njega i njegovu porodicu i podario im mir, za griješne je vjernike, i za počinitelje velikih grijeha koji zaslužuju kaznu, i to je pouzdana istina.

21. Vaganje djela na Vagi na Dan uspravljanja, istina je. Naravnjavanje (*uzvraćanje*, *kisās*) među zavađenim na Dan uspravljanja, pa ukoliko (*oni koji su nekoga zakinuli*) nemaju dobrih djela, na njih će se prebaciti loša djela (*onoga koga su zakinuli*), i to je moguće i istina je. Bazen (*havd*) Vjesnika, Uzvišeni Allah ga blagoslovio i mir mu podario, istina je. Džennet i Vatra već sada postoje, i nikada ih neće nestati.

---

[3] Doslovno: *"očima koje su u njihovim glavama"* (*bi a'yun ru'ūsihim*).

22. Uzvišeni Allah vodi onoga koga On hoće iz Svoje dobrote, a zavodi onoga koga On hoće iz Svoje pravičnosti. To Njegovo zavođenje zapravo je ostavljanje bez pomoći (*hizlān*), a objašnjenje – šta je to "ostavljanje bez pomoći", to je da učini da rob (*čovjek*) ne bude u saglasnosti s onim s čime je On zadovoljan, i to je dio Njegove pravičnosti. Tako je i s kažnjavanjem onoga koji je ostavljen bez pomoći za neposlušnost. Ne tvrdimo da šejtan lišava vjernoga roba vjerovanja, silom, primoravajući ga, već kažemo da rob ostavlja vjerovanje pa kada ga napusti tada ga šejtan otima (*odnosno uzima*) od njega.
23. Pitanja Munkira i Nekīra u grobu, istina su. Povratak duše (*rūh*) robu u njegovom grobu, istina je. Tjeskoba groba istina je, i kazna u njemu istina je, namijenjena svim ustrajnim nevjernicima i nekim muslimanima.
24. Sva Svojstva Uzvišenoga Allaha, silna su. Njegova Imena i Uzvišeni Njegovi Atributi, koje su izrekli učenjaci (*'ulemā'*) na perzijskom jeziku, dozvoljeno je tako izgovarati, izuzev pojma "ruka" na perzijskom jeziku. Dozvoljeno je reći *roya ẖodā* (dosl. "Božije Lice"), bez (*primjesa*) sličnosti (*antropomorfizma*) i (*problematiziranja*) kakvoće.
25. Blizina Uzvišenoga Allaha i udaljenost Njegova, ne odnose se na veličinu niti kratkoću razdaljine, nemaju smisao počasti (*kerāma*) ili prezrenosti. Jednostavno, ko je pokoran taj Mu je blizu, bez (*problematiziranja*) kakvoće, a ko je neposlušan taj je daleko od Njega, bez (*problematiziranja*) kakvoće. Bliskost, udaljenost i približavanje događaju se čovjeku koji zaziva u intimi (*munādžī*), a tako je i sa blizinom sa Njim u Džennetu i stajanjem pred Njim – razumijevaju se bez (*problematiziranja*) kakvoće.
26. Kur'an je spušten Allahovom Poslaniku, a u Mushafu je zapisan. Svi kur'anski ajeti imaju značenje Govora i jednaki su po vrijednosti i veličanstvenosti, s tim da neki imaju dodatnu vrijednost zbog učenja (*ili sjećanja, zikr*), odnosno onoga što se spominje (*u njima*). Naprimjer Ajetu-l-Kursijja, u njoj se spominje Allahova veličanstvenost, Njegova uzvišenost, i Njegova Svojstva, pa objedinjuje dvije vrijednosti: vrijednost sjećanja (*zikr*) i vrijednost onoga što se spominje, dok ajeti u kojima se spominje neko svojstvo ustrajnih nevjernika imaju samo vrijednost *zikra* (a ne i vrijednost onoga što se u njima spominje). Tako su sva Imena i Svojstva identične vrijednosti i veličanstvenosti, nema nejednakosti među njima. Allahov Poslanik, Uzvišeni Allah ga blagoslovio i podario mir, umro je u vjerovanju, a njegov, Uzvišeni Allah blagoslovio njega i njegovu porodicu i podario im mir, amidža Ebū Tālib, otac Alijin, Allah s njime zadovoljan bio, umro je kao nevjernik.

27. Kasim, Tahir i Ibrahim bili su sinovi Allahovog Poslanika, Uzvišeni Allah blagoslovio njega i njegovu porodicu i podario im mir. Fatima, Zejneb, Rukaja i Umm Kulsum, kćerke su Allahovog Poslanika, Uzvišeni Allah blagoslovio njega i njegovu porodicu i podario im mir, i sa njima bio zadovoljan.
28. Ukoliko se čovjeku pojavi kakva poteškoća vezana za neki detalj koji se odnosi na znanje o Božijoj jedinosti (*tevhīd*), trebao bi da, dok je u tome stanju, vjeruje u ono što je kod Uzvišenoga Allaha ispravno dok ne pronađe učenjaka (*'ālim*) kojega će za to upitati. Ne bi smio odgađati to traganje jer neće imati opravdanja ako ostane (pri tome), postat će nevjernik ukoliko se na tome zadrži.
29. Predaja o Uzdignuću (*mi'rādž*) istina je, ko o tome dvoji taj je zalutao, inovator je. Pojavljivanje Deddždžāla (*Dağğāl*), Je'džūdža i Me'džūdža (*Ya'ğūğ* i *Ma'ğūğ*), rađanje Sunca sa zapada, silazak Isāa, neka je na njega mir, sa neba i ostali znakovi Dana uspravljanja, koje navode autentične predaje, istina je pouzdana.

   Allah vodi koga On hoće prema Pravome putu.

KOMENTAR

(Čl. 1.) Na jednom mjestu, u vidu složene rečenice, predstavljena je osnova muslimanskog vjerovanja. Časni Kur'an, kao objava Uzvišenoga Boga, i plemeniti sunnet, ne predstavljaju neki udžbenik vjerovanja, obredoslovlja i sl., već se uputstva o autentičnom vjerovanju iz njih izvode. Sva načela data su u njima, ali historijska razrada plod je ljudskoga razumijevanja Objave.[4] U tom smislu, autor svake teološke poslanice svoj rad predstavlja kao najautentičniji oblik tumačenja Izvora. Tako je i *Prvo razumijevanje 2* predstavljeno kao sāmi temelj vjerovanja (*aslu-t-tevhīd*). U klasičnim komentarima, obrasci vjerovanja (*'akā'id*) predstavljeni su kao posljedica razumske interpretacije časnoga Kur'ana i sunneta, s tim da se sadržaj Objave prihvata kao "korektor" racionalnih sudova. U svakom onom slučaju u kome neki sadržaj Objave ne može biti potvrđen razumom, prednost se daje Tekstu, a racionalno se nastoji odbraniti opravdanost bezuvjetnog pokoravanja doslovnome značenju.[5] Međutim, opravdanost tog "bezuvjetnog pokoravanja" često se, u takvim slučajevima,

[4] Usp. Adnan Silajdžić, *Teološko tumačenje duhovnih institucija islamskog vjerovanja*, str. 2.-5.; Rešid Hafizović, *Stubovi islama i džihad*, str. 11.-12.

[5] Vidi: 'Alī ibn Sulṭān Muḥammad al-Qārī, *Minaḥ ar-rawḍ al-azhar*, str. 49.-50.

podržava usmjeravanjem pažnje vjernika na uređenu narav različitih psiholoških i prirodnih fenomena, koji se, logički zaključujući, ne bi mogli javiti i razvijati sāmi po sebi.

Različite muslimanske teološke škole ponudit će raznovrsna objašnjenja toga, rekli bismo – fizičkoga razvoja svijeta, međutim, sve i jedna insistirala je na tome da je svijet, ne samo sa svojim posebnostima već i kao cjelina, mogao biti drukčiji, čak, nije ga moralo ni biti. Ovakav koncept razumijevanja svega stvorenoga kao kontingentnih bića (*mumkināt*), u prvi plan ističe i logičku neupitnost jestva (Egzistencije) Nužnoga bića (*vādžibu-l-vudžūd*)[6], Uzvišenoga Allaha, po kojemu sve stvoreno i postoji.[7] Sve što je stvoreno u sebi nosi pečat Božijega činjenja te se smatra da svaka osoba, pa čak i deklarirani nevjernici, duboko u sebi nosi spoznaju Allahovoga jestva.[8] Riječ je o temeljnoj prirodi svakoga čovjeka koja se nikada ne mijenja[9], s kojom se svaka osoba rađa[10], međutim, čovjek ima sposobnost realizirati je ili je se, pak, odreći. Upravo to odricanje, izostanak vlastitog, unutarnjeg aktualiziranja tog urođenog dara, kod ljudi porađa sumnju (*šekk*) te je i osnovna zadaća blagoslovljenih poslanikā dostaviti od dragoga Boga poruku cijelome čovječanstvu te time pomoći ljudima da se riješe sumnje koju osjećaju.[11]

U ranijim komentarima naveli smo da je jezičko očitovanje (*ikrār bi-l-lisān*) tek jedna komponenta vjerovanja ali jednako važna kao i ostale. Značaj verbalnog očitovanja ogleda se u nužnosti uspostavljanja uvjeta pune slobode iz

---

6 Vidi: Muḥyī ad-Dīn ibn Muḥammad ibn Bahā' ad-Dīn, *Al-qawl al-faṣl šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 19.-26.

7 *Stvaranje nebesa i Zemlje, smjena noći i dana, lađa koja morem plovi s korisnim tovarom za ljude, kiša koju Allah pušta s neba pa tako u život vraća zemlju nakon mrtvila njezina – po kojoj je rasijao svakojaka živa bića, promjena vjetrova, oblaci koji između neba i Zemlje lebde – doista su dokazi za one koji imaju pameti.* (2:164)

8 Npr.: *A da ih upitaš: "Ko je stvorio nebesa i Zemlju?" – sigurno bi rekli: "Allah!" – a ti reci: "Hvaljen neka je Allah!" – samo što većina njih ne zna.* (31:25)

9 *Ti upravi lice svoje Religiji, kao pravi vjernik, djelu Allahovu* (fiṭra), *prema kojoj je On ljude načinio – ne treba se mijenjati Allahova Religija, ali većina ljudi to ne zna.* (30:30)

10 "Nema nijednoga novorođenčeta a da nije rođeno s temeljnom naravi (*fiṭra*), a potom ga njegova dva roditelja učine jevrejom, kršćaninom i vatropoklonikom, onako kako i životinja rodi životinju, zdravu i ispravnu – vidite li na njoj ikakvu manjkavost?!" A onda (nakon što je prenio riječi blagoslovljenoga poslanika Muhammeda) Abū Hurayra reče: "Ako hoćete, proučite ovaj ajet: *Ti upravi lice svoje Religiji, kao pravi vjernik, Religiji, djelu Allahovu* (fiṭra Allāh) *prema kojoj je On ljude načinio – ne treba da se mijenja Allahova Religija, jer to je prava Religija, ali većina ljudi to ne zna.*" (30:30) (hadis bilježi Muslim; *Ṣaḥīḥ Muslim*, hadis br. 2658., str. 1226.)

11 *Poslanici njihovi su govorili: "Zar se može sumnjati* (šakk) *u Allaha, Stvoritelja nebesa i Zemlje. On vas poziva da bi vam neke grijehe vaše oprostio i da bi vas do roka određenog ostavio." Oni su odgovorili: "Vi ste ljudi kao i mi; hoćete da nas odvratite od onih kojima su se preci naši klanjali – pa, donesite nam čudo vidljivo!"* (14:10)

koje osoba svjedoči svoje vjerovanje. U tome počiva jedan od ključnih razloga aktivnog odnosa blagoslovljenih poslanikā prema društvu u kome su živjeli. Osiguravanje uvjeta autentičnog *svjedočenja* (*šehāda*) Božije jedinosti (*tevhīd*)[12] podrazumijeva, u svojoj posljednjoj fazi, kreiranje takvih okolnosti u kojima osoba može, bez ikakvog straha od posljedica, i jezički jasno artikulirati vjerovanje u Uzvišenoga Allaha[13], čime se, posljedično, upotpunjuje vjerovanje.

Pored vjerovanja u Uzvišenog Allaha, posvjedočenog srcem te verbalno potvrđenog iz slobode i u slobodi, obaveza je posvjedočiti i vjerovanje u meleke. Pored brojnih opisa i definicija meleka[14], ovaj put istaći ćemo njihovo dominantno predstavljanje u teološkoj literaturi kao plemenitih bića, čistih i bezgrješnih, koji nisu niti muškoga niti ženskoga spola.[15] Potpuno su pokorni Uzvišenome Bogu, prefinjenoga su tijela poput zraka, a mogu uzimati različite izglede.[16] Ipak, njihova najznačajnija karakteristika je konstantno robovanje Uzvišenom Allahu.[17] Posjeduju krila, par, tri krila, četiri i tako dalje[18], a mjesto prebivanja većine meleka su nebesa.[19]

Općenito, meleci se dijele na dvije grupe. U prvoj se nalaze uzdignuti (*‘alevijjūn*) i oni koji su bliski (*mukarrebūn*), a to su meleci u cijelosti posvećeni, uronjeni u obožavanje i robovanje Uzvišenome Bogu te nisu svjesni ničega drugoga. Stoga se u literaturi i navodi da se na njih nije odnosila naredba činjenja sedžde blagoslovljenom Ademu[20], i to ne iz razloga nepokornosti Uzvišenom Gospodaru, već što se ta naredba naprosto podudarila sa njihovim

---

12 “Naređeno mi je da se borim protiv ljudi sve dok ne *posvjedoče* (*ḥattā yašhadū*) da nema drugog božanstva osim Allaha i da je Muhammed Allahov poslanik, dok ne budu obavljali namaz, davali zekat. Kada to budu činili, kod mene su zaštićeni njihova krv i imetak, osim kad to pravda nalaže.” (hadis bilježi Muslim; *Ṣaḥīḥ Muslim*, hadis br. 21, verzija br. 35, str. 32.)

13 “Naređeno mi je da se borim protiv ljudi sve dok ne *izgovore* (*ḥattā yaqūlū*): ‘Nema božanstva osim Allaha.’ Pa ko izgovori: ‘Nema božanstva osim Allaha’, kod mene su zaštićeni njegov imetak i njegov život (*doslovno – duša - nafs*), osim kad to pravda nalaže. A njegov račun svodit će Allah.” (hadis bilježi Muslim; *Ṣaḥīḥ Muslim*, Rijad, Dār ṭayba li an-našr wa at-tawzī‘, 2006., hadis br. 21, verzija br. 33, str. 31.)

14 Usp.: at-Tahānawī, *Mawsū‘a kaššāf iṣṭilāḥāt al-funūn wa al-‘ulūm*, Bejrut, Maktaba Lubnān Nāširūn, 1996., str. 1640.-1642.

15 *Oni meleke, koji su robovi Milostivoga, ženama nazivaju. Zar su oni prisustvovali stvaranju njihovu? – Njihova tvrđenja biće zapisana i oni će odgovarati!* (43:19)

16 Usp.: an-Nasafī, *Šarḥ al-‘umda fī ‘aqīda ahl as-sunna wa al-ǧamā‘a*, str. 458.-459.

17 *Hvale Ga noću i danju, ne malaksavaju.* (21:20)

18 *Hvaljen neka je Allah, stvoritelj nebesa i Zemlje, koji meleke sa po dva, tri i četiri krila čini izaslanicima; On onome što stvara dodaje što hoće, On, uistinu, sve može.* (35:1)

19 an-Nasafī, *Šarḥ al-‘umda*, str. 460.-461.

20 *A kada rekosmo melecima: “Poklonite se Ademu!” – oni se pokloniše, ali Iblis ne htjede, on se uzoholi i posta nevjernik.* (2:34)

konstantnim robovanjem.[21] Drugu grupu meleka čine oni meleci koji su zaduženi za sprovođenje Božijih naredbi – jedan dio njih egzistira na nabesima a drugi dio na Zemlji.[22]

Vjerovanje u Božije knjige podrazumijeva svjedočenje istinitosti sadržaja svih ranijih Božijih objava, a punina spuštanja objave data je u časnome Kur'anu.[23] Koliko je poznato, ukupno su objavljene stotinu i četiri knjige: blagoslovljenome Ademu deset poslanica, blagoslovljenome Šītu pedeset poslanica, blagoslovljenome Idrisu trideset poslanica, blagoslovljenome Ibrahimu deset poslanica, Tevrāt je objavljen blagoslovljenome Mūsāu, Zebūr blagoslovljenome Davudu, Indžīl blagoslovljenome Isāu, i Kur'an blagoslovljenome Muhammedu.[24]

Analogno rečenome, vjerovanje podrazumijeva i potvrđivanje istinitosti poslanstva svih Allahovih poslanikā i vjesnikā, počevši od prvoga – Adema/Adama, preko Nuha/Noe, Ibrahima/Abrahama, Mūsāa/Mojsija, Isāa/Isusa, pa do posljednjega, pečatnoga poslanika Muhammeda, neka su na sve njih Božiji blagoslov i mir. S obzirom na jedinstvenost njihove zadaće, među njima, u smislu ljubavi vjernika prema poslanicima, ne postoji nikakva razlika.[25] Načelna podjela ovih Božijih odabranika je: na poslanike (jednina – *resūl*) koji dobivaju objavu i u vidu knjige, te donose neke izmjene u Šerijat, i na vjesnike (jednina – *nebijj*) koji ne donose knjigu i neke izmjene u Vjerozakon.[26]

Kako smo ranije naveli, pitanje proživljenja umrlih često je tretirano u Izvorima[27] te je, sasvim prirodno, tokom povijesti muslimanskog mišljenja postavljano pitanje: "Da li ta činjenica istodobno znači i vjerovanje u neku vrstu 'seljenja' duša iz tijela u tijelo?" Iako, istina, neki opisi sugeriraju da će duše biti smještene u tijelima drukčijim od onih koja su imale na ovome svijetu[28],

---

[21] Rešid Hafizović, *Teološki traktati 1*, str. 72.-74.

[22] Vidi: Abū al-Muntahā al-Maġnīsāwī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 3027.

[23] *On tebi objavljuje Knjigu, pravu istinu, koja prethodne potvrđuje, a Tevrat i Indžil objavio je još prije, kao putokaz ljudima, a objavio je i ostale koje rastavljaju istinu od neistine. One koji u Allahove riječi ne vjeruju čeka teška patnja; – a Allah je silan i strog.* (3:3-4)

[24] Muḥyī ad-Dīn ibn Muḥammad ibn Bahā' ad-Dīn, *Al-qawl al-faṣl*, str. 3027.

[25] *Poslanik vjeruje u ono što mu se objavljuje od Gospodara njegova, i vjernici – svaki vjeruje u Allaha, i meleke Njegove, i knjige Njegove, i poslanike Njegove: "Mi ne izdvajamo nijednog od poslanika Njegovih." I oni govore: "Čujemo i pokoravamo se; oprosti nam, Gospodaru naš; tebi ćemo se vratiti."* (2:285)

[26] Mada, po mišljenju nekih istraživača, pojmovi "poslanik" i "vjesnik" imaju identično značenje. Usp.: Muḥyī ad-Dīn ibn Muḥammad ibn Bahā' ad-Dīn, *Al-qawl al-faṣl*, str. 3027. Detaljnije o ovoj razlici v.: at-Taftāzānī, Š*arḥ al-maqāṣid*, tom V, str. 5.-6.

[27] *Vi ćete, poslije toga, pomrijeti, zatim ćete, na onome svijetu, oživljeni biti.* (23:15-16)

[28] Npr.: "Stanovnici Dženneta su bez dlaka na tijelu, bez dlaka na licu, sa surmom, mladost im neće nikada proći niti će im se odjeća pohabati." (hadis valjanoga niza prenosilaca (*ḥasan*) bilježi at-Tirmiḏī, a prenosi časni Abū Hurayra; *Ǧāmi' at-Tirmiḏī*, hadis br. 2539., str. 412.)

ipak je riječ o istim tijelima ali koja će nositi drukčije karakteristike. Naime, njihova osnova bit će identična, jer samo jedno tijelo odgovara jednoj duši, dočim će posebne karakteristike toga tijela biti date u svojim najsavršenijim kvalitetima. Sličan primjer moguće je uočiti na ovome svijetu, kod osobe u poznim godinama života. Premda se njeno tijelo razlikuje od stanja u kojem se nalazilo u vremenu mladosti, riječ je o identičnome tijelu.[29]

Kako smo u ranijim komentarima naglasili, proživljenje se odnosi i na tijelo i na dušu. Konačno, vjerovanje u istinitost polaganja računa, Mīzān-terezije, Dženneta i Džehhenema, već smo obrađivali.

(Čl. 2.) Nakon ponuđenog presjeka osnova vjerovanja, prirodno se pažnja usmjerava na razumijevanje jestva (*Egzistencije*) Uzvišenoga Boga, kako je ono izloženo u Izvorima vjere. Karakteriziranje Uzvišenoga Allaha kao "jednoga" (*vāhid*) ne podrazumijeva matematski pristup, po kojemu je broj "jedan", npr. polovina broja "dva", već ima značenje Božije jedinosti (*vāhidijja*), Njega kao Jedinoga koji sām po Sebi jeste, po kojemu sve drugo po/stoji, dočim On nikoga i ništa ne treba.[30] Iz tog razloga je logično ovaj segment učenja prezentirati kroz sadržaj časne kur'anske sure "Ihlās"[31], u kojoj je Uzvišeni Bog predstavljen kroz Svoja Lijepa Imena, a, potom, kroz Svoj odnos prema svijetu, prema stvorenome. Navedena su četiri Lijepa Božija Imena: On (*Huve*, *Hū*), kao izraz dragoga Boga koji je nepromjenljiv, apsolutan, od svega različit a po kome sve ostalo bīva[32], Allah, kao izraz sāme Božije Bīti[33], Jedini (*Ehad*)[34], Onaj kome se niko i ništa, ni u čemu, ne može pridružiti, i Onaj kome se sve vraća (*Samed*), Onaj koji je sve stvorio a potom u svakome od stvorenja položio potrebu za Sobom[35].

No, kako god Uzvišeni Allah bio jedini stvoritelj, jednako tako, ništa od stvorenoga ne može biti upoređeno s Njim. Drugim riječima, Uzvišeni Bog konstantno sudjeluje u stvorenom svijetu[36], međutim, to sudjelovanje ne

---

29 ʻAlī ibn Sulṭān Muḥammad al-Qārī, *Minaḥ ar-rawḍ al-azhar*, str. 57.

30 Muḥyī ad-Dīn ibn Muḥammad ibn Bahā' ad-Dīn, *Al-qawl al-faṣl*, str. 126.-127.

31 *Reci: "On* (Hū) *je Allah – Jedan* (Aḥad)*! Allah je Utočište svakom* (Ṣamad)*! Nije rodio i rođen nije, i niko Mu ravan nije!"* (112:1-5)

32 Tako je časni Alija učio u svojim dovama: "O, On, o, Onaj nema nijednoga 'on' osim On, o, Onaj po kojemu bīva onstvo svakoga 'on'!" (*yā Hū, yā Man lā hū illā Hū, yā men biHi kānet huwiyyat kulli hū*) Vidi: al-Māturīdī, *Ta'wīlāt ahl as-sunna*, tom V, str. 537.

33 Ibid., tom V, str. 538.-539.

34 Ibid., tom V, str. 539.-540.

35 Ibid., tom V, str. 540.-541.

36 Usp.: Adnan Silajdžić, *Teološko tumačenje duhovnih institucija islamskog vjerovanja*, str. 13.-14.; Rešid Hafizović, *Teološki traktati 1*, str. 29.-30.

može biti objašnjeno niti na način Njegovog proistjecanja iz Višeg dobra, kako su to predstavljali neoplatonisti, niti u vidu tjelesnog proistjecanja bilo čega iz Njega, kako to naučavaju kršćanski i dio jevrejskih teologa[37], kao ni bilo kojim vidom posredovanja preko stvorenoga, što isključuje svaki oblik inkluzivnog i supstantivnog monoteizma, odnosno panteizma, henotizma ili monolatrije.[38] Naprosto, Uzvišeni Allah djeluje u svijetu putem Svojih Lijepih Imena, otkrivajući Se, u nekim segmentima, preko Svojih jedinstvenih Svojstava, a, u drugim slučajevima, preko Svojstava kojim iskazuju dvije suprotnosti Božijega činjenja. Prva vrsta Svojstava odnosi se na Božiju Bīt, a u tekstu ih je, zbog njihove specifičnosti, navedeno sedam, mada je moguće pobrojati još neka[39]: Život (*hajāt*), Moć (*kudra*), Znanje (*'ilm*), Govor (*kelām*), Sluh (*sem'*), Vid (*besar*) i Volja (*irāda*). Druga vrsta svojstava nazivaju se operativna ili djelatna, a za svako se može naći i njegova suprotnost, pa tako Uzvišeni Allah daje ali i oduzima život, stvara ali i razgrađuje, daje korist ali i nanosi štetu[40] i sl.[41] No, kako god da je Uzvišeni Bog Sebe opisao s Lijepim Imenima, On je nosilac toga Imena oduvijek, što znači i onda kada još uvijek nije ništa stvorio te, posljedično, nije ništa ni postojalo što bi Ga moglo spoznati preko Njegovih Imenā.[42]

(Čl. 3.) U ranijim komentarima opširno smo govorili o Allahovome Svojstvu Govora te o časnom Kur'anu zapisanom u formi Mushafa. Klasični komentari[43] koncentriraju se na pitanja koja smo obradili te je dovoljno naglasiti da ono što se postavlja u fokus promišljanja u *Prvome razumijevanju 2* može biti predstavljeno kroz tri decidna, nepobitna stava, no koja, radi daljnjeg značenja, možemo, naravno – samo uvjetno, osloviti i kao premise (pretpostavke) preko kojih bi trebalo doći do daljnjeg rješenja:

---

[37] *Jevreji govore: "Uzejr je – Allahov sin", a kršćani kažu: "Mesih je – Allahov sin." To su riječi njihove, iz usta njihovih, oponašaju riječi nevjernika prijašnjih – ubio ih Allah! Kuda se odmeću?* (9:30)

[38] Vidi: Muḥyī ad-Dīn ibn Muḥammad ibn Bahā' ad-Dīn, *Al-qawl al-faṣl*, str. 126.-133.

[39] U našim udžbenicima za početnike u kojima se predstavljaju osnove muslimanskog vjerovanja – ilmihal, ta svojstva oslovljena sa: "Svojstvima Božije Bīti" (*aṣ-ṣifāt aḏ-ḏātiyya*), navedeno ih je šest: Bog ima i postoji (*Bog jeste*, *wuǧūd*), nije postao (*oduvječan je*, *qidam*), neće Ga nestati (*zauvječan je*, *baqā*), jedan je (*waḥdāniyya*), nije nikome i ničemu sličan (*muḫālafa li al-ḥawādiṯ*), sām po Sebi opstoji (*qiyām bi nafsihi*). Vidi npr.: Fejzulah Hadžibajrić, *Ilmihal - Osnovi islamske vjere*, str. 12.

[40] Usp.: Abū al-Muntahā al-Maġnīsāwī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 3030.-3031.

[41] U tradicionalnim udžbenicima za početnike, ova Svojstva oslovljavaju se Pozitivnim Svojstvima (*aṣ-ṣifāt aṯ-ṯubūtiyya*), a pobrojano ih je osam: Bog živi (*ḥayāt*), sve zna (*'ilm*), sve čuje (*sam'*), sve vidi (*baṣar*), sve čini Svojom Voljom (*irāda*), svemoćan je (*qudra*), govori Svojim Božanskim govorom (*kalām*), i sve stvara, uzdržava i rastvara (*takwīn*). Vidi: Fejzulah Hadžibajrić, *Ilmihal*, str. 13.

[42] Vidi: 'Alī ibn Sulṭān Muḥammad al-Qārī, *Minaḥ ar-rawḍ al-azhar*, str. 87.-91.

[43] Usp.: Ibid., str. 91.-117.

a) Božiji Govor je oduvječan (*ezelī*) i zauvječan (*ebedī*)
b) ljudski govor je stvoren (*mahlūk*)
c) ljudsko čitanje/učenje časnoga Kur'ana predstavlja čin "susreta" vječnosti, Govora kao Božijeg vječnog Svojstva (*kadīm*) i stvorenosti, ljudskog zamjećivanja, promišljanja te verbalnog artikuliranja sadržaja časnoga Kur'ana.

Kako smo rekli, zaključak izveden iz ovih stavova pretpostavlja mogućnost jednog nadnaravnog događanja, uspostavljanja sasvim konkretne veze (*nisba*) između vječnog i prolaznog. Objektivno motreći, ta *veza* je *tajna*, nemoguće je racionalno objasniti, u nju se jednostavno vjeruje. Naime, za razliku od Govora Uzvišenog Allaha, stvorenja koriste govor kojega čine zvukovi. Činom učenja/čitanja Kur'ana, čovjek proizvodi zvukove, koje, opet, čine slova i glasovi. Iako to što čovjek uči/čita jeste vječni Božiji Govor, ono što artikulira nije Božiji Govor. S jedne strane, upotreba slova podrazumijeva uzastopno smjenjivanje jednoga slova drugim, što podrazumijeva da jedan nastaje, drugi nestaje i tako redom, a što se, ni u kojemu slučaju, ne može odnositi na Allahov Govor jer nijedan njegov dio ne nastaje, budući da oduvijek jeste, niti nestaje.[44] Također, glasovi koje čovjek artikulira nisu Božiji Govor budući da je svaki glas zaseban a povezivanje glasova znači postojanje sličnosti, dočim Allahova Svojstva nisu ničemu slična.[45]

Tako se zaključuje da Božiji Govor (*kelāmullāh*) nije arapski, nije hebrejski, niti aramejski, jer su to jezici koje čine slova i glasovi. No, s druge strane, tajna *veze* vječnoga i stvorenoga ogleda se i u tome što nadnaravni dar dat čovjeku pomoću kojega može realizirati *vezu* s vječnim Govorom, podrazumijeva mogućnost odnošenja prema Allahovom Govoru kroz strogo propisanu formu izraženu na arapskom jeziku, i tada se to učenje oslovljava "učenjem Kur'ana", kao što se ranije, najvjerovatnije, odnošenje kroz strogo propisanu formu izraženu na aramejskom jeziku oslovljavalo "učenjem Indžīla", odnosno na hebrejskom jeziku, "učenjem Tevrāta".[46] Jednostavno, sāmo učenje nije Božiji Govor, a ono što se uči jeste Božiji Govor.[47]

U tom smislu ne postoji dvojba oko toga da li su dijelovi časnoga Kur'ana u kojima je citiran govor stvorenja također Božiji Govor ili ne, jer Uzvišeni Bog govori po Svome vječnome Znanju o događajima koji su unaprijed zapisani na Ploči pomno čuvanoj te, tako, sve što jeste tekst časnoga Kur'ana – Božiji je

[44] Usp.: Ğamāl ad-Dīn Aḥmad ibn Muḥammad al-Ġaznawī, *Uṣūl ad-dīn*, str. 102.-103.
[45] Ibid., str. 103.
[46] Ibid.
[47] Ibid., str. 104.

Govor, čak i u njemu citirane riječi stvorenja, ali je svaka situacija ozbiljena u historiji, u kojoj su stvorenja izgovorila konkretne riječi, stvorena, te je, time, i njihov govor realiziran u historiji – stvoren.[48] Iz tog razloga je svako učenje/izgovaranje i to doslovno svakoga "harfa" časnoga Kur'an neopisivo događanje realiziranja *tajne* uspostavljanja *veze* ljudske duše sa vječnim Božijim Govorom, događanje koje svaki put uzdrma ljudsko biće, cjelokupno tijelo i srce[49], a svaka riječ čovjeka otvara za spoznaju i spašava od svakoga vida zla[50].

Učenje Kur'ana prvenstveno je duboko duhovno iskustvo, a artikuliranje konkretnog smisla u ljudskom jeziku, iako iznimno važno, ipak je sekundarnog značaja.[51] Ono što nadahnjuje i vodi čovjeka u spoznaji, to je Govor, a ne puki zvuk.[52]

(Čl. 4.) Imajući u vidu i sadržaje *Thore* te teksta Staroga zavjeta, moguće je zaključiti da je jedan od najvećih religijskih izazova u povijesti čovječanstva razumijevanje pitanja Božijih antropomorfnih atributa, Svojstava koja Uzvišenoga Allaha opisuju na način kojim Ga je moguće predočiti putem analogijskoga poređenja sa Njegovim stvorenjima, konkretnije, sa čovjekom. Ipak, ta analogija podrazumijeva tek sličnost u dimenziji pojmova, odnosno imenovanja svojstava, a nikako sličnost između esencija (bīti). Uzvišeni Bog, objavljujući se čovjeku na način opisivanja Sebe u Knjizi, govori pojmovima koje čovjek može, barem u određenoj mjeri, shvatiti, ali apsolutnost i jedinost

48 Usp.: Muḥyī ad-Dīn ibn Muḥammad ibn Bahā' ad-Dīn, *al-Qawl al-faṣl*, str. 172.-179.

49 *Allah objavljuje najljepši govor, Knjigu sličnu po smislu, čije se poruke ponavljaju, zbog kojih podilazi jeza one koji se Gospodara svoga boje, a kada se spomene ime Allahovo, kože njihove i srca njihova se smiruju. Ona je Allahov Pravi put na koji On ukazuje onome kome On hoće; a onoga koga Allah ostavi u zabludi niko na Pravi put neće moći uputiti.* (39:23)

50 "Ko dođe na neko mjesto a potom prouči: 'Utječem se Allahovim potpunim Riječima od zla kojeg je stvorio (*A'ūḏu bi kalimāt Allāh at-tāmmāt min šarri mā ḫalaq*)', ništa mu neće moći nauditi sve dok ne ode sa toga mjesta." (hadis bilježi Muslim, a prenosi časna Ḫawla bint Ḥakīm as-Sulamiyya; *Ṣaḥīḥ Muslim*, hadis br. 2708., str. 1246.)
U drugoj predaji se kaže: Došao je neki čovjek Allahovome Poslaniku, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, te mu reče: "Allahov Poslaniče, sinoć me je ubola škorpija." A on odgovori: "Zašto nisi proučio kada si omrknuo: 'Utječem se Allahovim potpunim Riječima od zla kojeg je stvorio', ne bi ti naudila." (hadis bilježi Muslim, a prenosi časni Abū Hurayra; *Ṣaḥīḥ Muslim*, hadis br. 2709., str. 1246.)

51 Jer, izvan svake sumnje, svaki zvuk zasigurno je stvorio Uzvišeni Allah, dočim je Njegov govor vječan. Usp.: at-Taftāzānī, *Šarḥ al-maqāṣid*, tom I, str. 273.-276.

52 *I narod Musaov, poslije odlaska njegova, prihvati od nakita svoga kip teleta koje je rikalo. Zar nisu vidjeli da im ono ne govori i da ih putem Pravim ne vodi? Oni ga prihvatiše i prema sebi se ogriješiše.* (7:148) Stoga se u teologiji govori o, uvjetno rečeno, "metajeziku Objave", i, zapravo to je ta karakteristika časnoga Kur'ana prema kojoj je bilo koje djelo stvorenja naprosto nemoćno (*i'ǧāz*). Usporedi: Rešid Hafizović, *Stubovi islama i džihad*, str. 16.

Božije Bīti naprosto je neopisiva.[53] Iz tog razloga bilo je od iznimne važnost u teološkoj literaturi pitanje antropomorfizma sasvim decidno osloviti. Vjerovatno najzorniji primjer Božijega samoopisivanja u formi navođenja antropomorfnih svojstava odnosi se na pojam "stvar" (*šej'*), naročito imajući u vidu da svakodnevni ljudski govor iznimno često operira s ovim izrazom. Tako je i u našem jeziku – pod izrazom "stvar" u svakodnevnom govoru podrazumijeva se nešto materijalno, često fizički prisutno te neodređeno. No, tehnički vokabular filozofije i teologije, onaj izgrađivan na časnom Kur'anu i plemenitom sunnetu, pojam "stvar" definira kao bilo što o čemu se na neki način može nešto iskazati. U tom smislu *stvar* je opći pojam koji označava egzistenciju nečega kakvo ono stvarno jeste po nužnosti vlastite bīti (esencije), za razliku od pojave koju određuju izvanjske okolnosti i čega je spoznaja, u tom smislu, tek sekundarne naravi. *Stvar* posjeduje vlastitu egzistenciju koja je realizirana u izvanjskome bitku.[54]

S obzirom na često oslovljavanje Uzvišenoga Allaha kao *stvari* u časnome Kur'anu[55] sve rečeno podrazumijeva nužnost preciznijeg definiranja pojma "stvar". Stoga su, naslanjajući se na raniju tradiciju Aristotelove logike, muslimanski teolozi napravili razliku između nekoliko pojmova izravno vezanih za taj termin. Prvi pojam, u ovome smislu, jeste tijelo (*džism*), a svako tijelo podložno je vlastitom dijeljenju. Logički, svako dijeljenje podrazumijeva složenost, sve što je složeno to je ujedno i stvoreno, a sve što je stvoreno u potrebi je za stvoriteljem. Tako svako kontigentno (moguće) tijelo ima potrebu za Nužnim bītkom, a to je, kako smo u ranijim komentarima naglasili, Uzvišeni Allah.[56]

Nadalje, što se tiče supstancije (*dževher*), njena osnovna karakteristika je da posjeduje vlastitu egzistenciju, za razliku od akcidencija (*a'rād*) koje vlastitu egzistenciju nemaju. No, svaka supstancija je podloga odnosno mjesto smještanja akcidencija tako da je i supstancija podložna promjeni, po ranijem silogizmu stvorena je, te, posljedično, u potrebi za svojim stvoriteljem, Uzvišenim Allahom.[57] Naprosto, dragi Allah uzvišen je od toga da se na Njega može

[53] Vidi više: Adnan Silajdžić, *Filozofijska teologija Abu al-Hasana al-Aš'arija*, str. 152.-159.

[54] Vidi: al-Ǧurǧānī, *Muʻǧam at-Taʻrīfāt*, str. 111.

[55] Npr.: *Stvoritelj nebesa i Zemlje! On vas kao parove stvara – a stvara parove i od stoke – da vas tako razmnožava. Nijedna stvar nije kao On* (lays ka miṯlihi šay')*! On sve čuje i sve vidi.* (42:11) *Reci: "Koja stvar* (*šay'*) *je svjedok najpouzdaniji?" – i odgovori: "Allah, On će između mene i vas svjedok biti. A meni se ovaj Kur'an objavljuje i da njime vas i one do kojih on dopre opominjem. Zar vi, zaista, tvrdite da pored Allaha ima i drugih bogova?" Reci: "Ja ne tvrdim." Reci: "Samo je On – Bog i ja nemam ništa s tim što vi smatrate druge Njemu ravnim."* (6:19)

[56] Abū al-Muntahā al-Maġnīsāwī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 3036.

[57] Ibid.

odnositi bilo koja stvorena kategorija, što podrazumijeva ne samo ograničenje (*hadd*), nasuprotnost (*didd*), rivalstvo (*nidd*) i sličnost (*misl*)[58] već doslovno bilo šta čime operira ljudski razum, pa tako ni Njegovo određivanje smjerom (*džiha*), na čemu će, za razliku od običaja imama sljedbenika *ehli-sunneta ve-l-džemaata* kasnije insistirati pripadnici posthanbelijske tradicije poput Ibn Tejmijje, Ibn Kajjima el-Dževzijje, i dr.[59]

U ovoj fazi razvoja muslimanske teologije primjetna je tendencija objedinjavanja članaka vjerovanja svih dominantnih sunijskih škola. Tako, npr., pored osnovnog pristupa rađenog na matrici hanefijske odnosno maturidijske škole, svi klasični komentari prepoznaju sasvim očit utjecaj i eš'arijskog mezheba, naročito u izlaganju koncepta "*Stvar* ali ne kao druge *stvari*", što se, prirodno, odražava i na sām sadržaj komentara.[60] Dovoljno je spomenuti problematiziranje najmanje čestice svakog tijela – *atoma* (*džuz'*), i to kao nezavisnog (*munfered*) te nedjeljivog atoma (*džuz' lā jetedžezze'*), a u kontekstu obrazlaganja odnosa: tijelo – supstancija – akcidencija, odnosno Stvoritelj (*Hālik*) – stvoreno (*halk*) o čemu, usljed determiniranosti prostorom, sada nećemo opširnije govoriti.[61]

Konačno, sintagma: "bez (*propitivanja*) kakvoće (*bi lā kejf*)" očit je odraz hanbelijske tradicije, mada je sasvim moguće, s obzirom na rani angažman imama el-Eš'arīja, da su upravo on, ili njegovi učenici, utjecali na populariziranje tog izrijeka u teologiji, s tim, da je eš'arijsko razumijevanje problema Božijih Svojstava i Imenā izuzetno složeno ali i adekvatno argumentirano.[62]

(Čl. 5.) Nakon, moglo bi se reći, uvodnih stavova čiji je cilj bio pojasniti konkretne pojmove, logično se u središte pažnje postavlja pitanje prirode odnosa Uzvišenog Boga prema Njegovim stvorenjima. Ukoliko bismo pratili sadržaj klasičnih teoloških komentara, moguće bi bilo ustvrditi da je oslovljeni problem bio posebno interesantan muslimanskim društvima u kojima su ti autori živjeli.

58 Usp.: Bahā' ad-Dīn, *Al-qawl al-faṣl*, str. 214.-222.

59 Vidi npr. komentar Ibn Abī al-'Izza na poslanicu imama aṭ-Ṭaḥāwīja: "Šarḥ al-'aqīda aṭ-Ṭaḥāwiyya", Mu'assasa ar-risāla, bez mjesta i god. izd. Po mišljenju većine hanefijskih teologa, al-'Izz, iako je sebi davao pridjev "hanefija" (*al-Ḥanafī*), zapravo je unio učenje Ibn Taymiyye u svoj Komentar (npr. str. 219.-221.), odstupajući, time, ne samo od pravca sljedbenika *ehli-sunneta ve-l-džemaata* već se na nekim mjestima eksplicitno suprotstavljajući i sāmom imamu aṭ-Ṭaḥāwīji (str. 77.-78: i str. ¸470.-471.; 486.). O njegovom iskrivljivanju tradicionalnog nauka vidi npr.: al-Kawṯarī, *al-Ḥāwī fī sīra al-imām Abī Ğa'far aṭ-Ṭaḥāwī*, fusnota na str. 39.-40.

60 Usp.: 'Alī al-Qārī, *Minaḥ ar-rawḍ al-azhar*, str. 118.-119.; Abū al-Muntahā al-Maġnīsāwī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, 3036.-3037.; Muḥammad ibn Bahā' ad-Dīn, *Al-qawl al-faṣl*, str. 223.-224.

61 Vidi: Adnan Silajdžić, *Filozofijska teologija Abu al-Hasana al-Aš'arija*, str. 54.-55.

62 Vidi: Ibn Fūrak, *Kitāb al-muğarrad*, str. 38.-39.

Međutim, kako ćemo vidjeti, ovo pitanje snažno je artikulirano i u našem vremenu. Odnos Uzvišenog Allaha prema stvorenjima podrazumijeva s jedne strane Njegovo znanje o stvorenjima te, nadalje, znanje o općim stvarima vezanim za njih (*kullijjāt*) i znanje o svakom mogućem detalju vezanom za njihovu egzistenciju (*džuz'ijjāt*).[63] I drugo, razumijevanje odnosa onoga po čemu nešto jeste (suština nečega, bīt), prema prisustvu bića u cjelini (*egzistencija*).

Mu'tezilije su naučavale da Uzvišeni Gospodar poznaje stvorenja prije njihovih egzistencija, međutim, to poznavanje ipak ne sukladira suštinama *stvarî*, već njihovome realiziranju nakon što su uvedena u postojanje (*kablijja zamānijja*) s obzirom da su, po tom mišljenju, suštine svega stvorenoga (*Svijet*) oduvječne kao i dragi Bog, a On ih uvodi u postojanje, o čemu smo ranije govorili. No, stav hanefijskih odnosno maturidijskih te eš'arijskih teologa, koji se bazira na doslovnom značenju plemenitoga kur'anskog ajeta u kojem se naglašava da dragi Allah stvara *doslovno sve*[64], insistira na tome da je Uzvišeni Allah stvoritelj i svih suštinâ (*bîti*) te da je i Njegovo znanje o njima *suštinsko* (*kablijja zātijja*). Drugim riječima, ne samo da Mu ništa nije skriveno već, kako smo ranije ustvrdili, da On to hoće, *stvarī* ne bi ni bilo.[65]

Jednako tako, Uzvišeni Allah, upravo zato što sve samo On stvara, doslovno *sve* i zna[66] što podrazumijeva i znanje o općim stvarima i događajima ali i poznavanje svakog mogućeg detalja.[67] Stoga klasična muslimanska teologija sljedbenika *ehli-sunneta ve-l-džemaata* naučava da ni kod kojeg stvorenja njegova bīt i egzistencija ne koincidiraju s obzirom da u svakom mogućem smislu potrebuju Stvoritelja. Bīt i bītak jedino koincidiraju kod Uzvišenog Allaha, zbog čega se u stručnoj literaturi i ističe problem oslovljavanja Božijega jestva kao "egzistencije" s obzirom da doslovno *ništa* nije poput Njega, tako da Njegovom jestvu nije sličan nijedan oblik bīvanja.[68] Upravo je iz tog razloga blagoslovljeni poslanik Muhammed odnos Božije jedinosti i svega pored Njega (*mā sivā Allāh*) svodio na ravan odnosa Allahovoga jestva prema egzistenciji svega

---

[63] Usp: al-Maġnīsāwī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, fol. 38., b).

[64] *To vam je Allah, Gospodar vaš, nema drugog božanstva osim Njega, Stvoritelj svake stvari; zato Njemu robujte; On nad svim bdi!* (Kur'an, 6:102); također vidi: 13:16., 39:62., i 40:62.

[65] Usp.: Bahā' ad-Dīn, *Al-qawl al-faṣl*, str. 229.-231.

[66] *A kako i ne bi znao Onaj koji stvara, Onaj koji sve potanko zna, koji je o svemu obaviješten.* (Kur'an, 67:14)

[67] 'Alī al-Qārī, *Minaḥ ar-rawḍ al-azhar*, str. 130.-132.

[68] Stoga se, ponekad, za Allahovo jestvo, ukoliko se želi makar približno izraziti terminom "egzistencija", koristi oblik napisan velikim početnim slovom: "Egzistencija", ili se, s druge strane, upotrebljavaju različiti teologijski pojmovi kao: "wuǧūd" (*Bītak*), "ḏāt" (*Bīt*), ranije navođeni pojam "wāǧib al-wuǧūd", "wāhib aṣ-ṣuwar" (*Darovatelj suštinā/oblikā*), i brojni drugi izrazi čiji je cilj naglasiti Božiju jedinstvenost i apsolutnost.

stvorenoga ističući da ono što Uzvišeni Allah hoće – to i bīva, te obratno, ono što On neće, toga ni nema.[69]

Obraćajući pažnju na sadržaj stručnih rasprava u našem vremenu koje se vode u okviru programa međunarodnih foruma (npr. u Davosu) i velikih internacionalnih simpozija (poput Sajma nauke u Rimu i sl.), primjećuje se postepeno potiskivanje ideje agresivnog ateizma, kojoj je prethodila tendencija "tolerantnijeg ateizma", različitim agnostičkim učenjima koja se nastoje dovesti u vezu sa savremenim popularnim znanstvenim hipotezama. Tako, naprimjer, znanstvena teorija postojanja osnovnoga *locusa* beskonačne mase u kojem su, prije nastanka kosmosa, prebivale sve čestice (tijela) bez bilo kakvih kakvoća (*gravitacioni* ili *vremensko-prostorni singularitet*), dovodi se u vezu s brojnim religijskim teorijama, često mitovima zastupljenim u tzv. prirodnim religijama. No, s vremena na vrijeme, ova teorija *vremensko-prostornog singulariteta* poredi se sa mu'tezilijskim učenjem o *Nebītku* (*ma'dūm*) upravo zbog naučavanja da je ono "ništa" iz čega Uzvišeni Allah stvara svijet, ipak "Nešto" (*el-lā-šej'*).[70] Drugim riječima, već postojeće esencije (*suštine*) dragi Bog naprosto realizira, podaruje im egzistenciju.

Unutar maturidijske teologije, oslovljavajući ovom prilikom, naravno, spomenutu teoriju *singulariteta* tek načelno, moguće je ustvrditi da ne postoji neka posebna argumentacija temeljem koje bi ova teorija kvantne mehanike bila osporena, no, njeno tumačenje na način poistovjećivanja sa mu'tezilijskom teorijom Nebītka itekako je neadekvatno. Kako smo nekoliko puta naglasili, precizno *kako* je stvoren kosmos, naročito u smislu razumijevanja toga fenomena unutar teorija moderne znanosti, nije poznato, no, ono što jeste naglašeno i u časnome Kur'anu[71], i u plemenitome sunnetu[72], te i racionalno argumentirano

---

[69] Imam al-Bayhaqī je naslovio cijelo poglavlje sa: "Ono što Allah hoće to i bude, a ono što neće toga ni nema (*mā šā' Allāh kāna, wa mā lam yaša' lam yakun*)". U jednoj predaji plemenita majka časnoga 'Abd al-Ḥamīda, štićenika plemena Banū Hāšim, prenijela mu je da ju je poslanik Muhammed, alejhi-s-selam, podučio: "Reci kada osvaneš: Slavljen je Allah, i hvaljen, nema snage osim sa Allahom, ono što Allah hoće to i bude, a ono što neće toga ni nema (*subḥān Allāh wa bi ḥamdih lā quwwa illā bi Allāh mā šā' Allāh kāna, wa mā lam yaša' lam yakun*), i znaj da Allah doslovno svaku *stvar* može učiniti, te da On Svojim znanjem sve obuhvata. Ko ovo izgovori kada osvane bit će sačuvan sve dok ne omrkne, a ko ovo izgovori kada omrkne, bit će sačuvan dok ne osvane." (al-Bayhaqī, *Kitāb al-'Asmā' wa aṣ-Ṣifāt*, str. 160.)

[70] Usp.: Adnan Silajdžić, *Filozofijska teologija*, str. 40.-42.

[71] *Poslanici njihovi su govorili: "Zar se može sumnjati u Allaha, koji je Originalni stvoritelj* (Fāṭir) *nebesa i Zemlje. On vas poziva da bi vam neke grijehe vaše oprostio i da bi vas do roka određenog ostavio." Oni su odgovorili: "Vi ste ljudi kao i mi; hoćete da nas odvratite od onih kojima su se preci naši klanjali, pa, donesite nam čudo vidljivo!"* (Kur'an, 14:10)

[72] Npr. predaja koju smo ranije navodili, a u kojoj časni 'Imrān ibn Ḥuṣayn prenosi sljedeće riječi blagoslovljenog poslanika Muhammeda: "Bio je Allah, Silni i Veličanstveni, a nije bilo nijedne *stvari* →

(*kosmološki dokaz Božijega jestva*), podrazumijeva da je Uzvišeni Allah jedini tvorac, što uključuje i stvaranje svake pojedinačne esencije bilo čega.[73] Podario je stvorenjima sposobnost proizvođenja stvari (*san'a*) koje ranije nisu u tome obliku postojale (npr. gradnja nastambi ili, u savremenosti, doslovno "proizvodnja" ljudskoga tkiva ili organâ), međutim, u svim tim slučajevima čovjek koristi temeljnu materiju (*mādda*) koju je ranije stvorio Uzvišeni Gospodar. Odatle i izrijek blagoslovljenog poslanika Muhammeda koji je, posljedično, postao formula često korištena u teologiji da je, pored ostalog, Uzvišeni Bog i *stvoritelj svakog proizvoditelja i njegovog proizvoda*.[74] Dragi Bog je svemu što postoji odredio namjenu i način kako će egzistencija svega postojećeg biti realizirana. Stoga, iako se ljudima čini da ništa na svijetu nije unaprijed zadato, ipak, sve što se događa ostvaruje se na osnovu Božijega određenja koje je prethodilo stvaranju.[75]

Suština postojećega, esencija svake *stvari*, iz ljudske perspektive, konstantno se mijenja, no, dragome Bogu sve je unaprijed poznato. Za tu dimenziju bītka koja se odnosi na suštine svih stvari poznate isključivo dragome Allahu, kaže se da je predstavljena postojanim esencijama svih *stvarī* (*a'jān sābita*), nepromjenljivim prirodama svega što je Uzvišeni Allah stvorio.[76] Iako jeste sve predodređeno, smisao čovjekovoga života na ovome svijetu

---

prije Njega. Njegovo Prijestolje bilo je nad vodom. Potom je stvorio nebesa i Zemlju, te je u Spomenicu (*aḏ-Ḏikr*) zapisao svaku *stvar*." (bilježi al-Bayhaqī, *as-Sunan al-kubrā*, tom IX, hadis br. 17701., str. 4.) Učitelji religije u svojim su komentarima često nakon Muhammedovih, alejhi-s-selam, riječi: "Bio je Allah, Silni i Veličanstveni, a nije bilo nijedne *stvari* prije Njega", isticali: "Ali On je i sada onakav kakav je oduvijek i bio (*wa Huwa al-'ān 'alā mā kān*)", čime se želi istaći da stvaranjem stvorenoga nije došlo ni do kakve promjene u Uzvišenom Allahu. Vidi: 'Alī al-Qārī, *Minaḥ ar-rawḍ al-azhar*, str. 129.

73 Svako *uvođenje u postojanje* potrebuje materiju, makar bila riječ i o najneznatnijem stvorenju. Usp.: at-Taftāzānī, *Šarḥ al-maqāṣid*, tom III, str. 121.

74 "Uistinu je Allah stvoritelj svakoga proizvoditelja i njegovoga proizvoda (*inna Allāh ḫāliq kulli ṣāni' wa ṣan'atih*)". (bilježi al-Ḥākim, a prenosi časni Rib'ī ibn Ḥirāš; *al-Mustadrak 'alā aṣ-ṣaḥīḥayn*, tom I, hadis br. 85. i 86., str. 77.

75 Pojmove *qaḍā'* i *qadar* ranije smo protumačili. Bilo bi zanimljivo ovdje navesti tumačenje ovih pojmova koje je jedan od starih profesora teologije u Sarajevu rahmetli profesor Ahmed-ef. Burek iznosio svojim učenicima: "Razlikujemo *kada-i mubrem* i *kada-i muallak*, što znači, neminovna odredba i ovisna odredba. Rahmetli Ahmed-ef. Burek to je ovako objašnjavao: Pretpostavimo da je nekom čovjeku kaderom određeno da mu na glavu padne teret od stotinu kila. Ako je to *kada-i mubrem*, to onda može biti kamen od sto kilograma, i ako na čovjeka padne toliki kamen, sigurno će ga usmrtiti. Ali tih stotinu kila može mu se sručiti na glavu u vidu kiše, kap po kap, na određenom pređenom putu i za izvjesno vrijeme. Tada mu se neće desiti ništa, a *kada* je izvršen. To je onda *kada-i muallak* - ovisna odredba. Ovisnost je bila padanjem kiše." Vidi: Fejzulah Hadžibajrić, "Bilješke i komentari", u knjizi: Mevlana Dželaludin Rumi, *Mesnevija*, tom I, komentar br. 2531, str. 338.-339.

76 Vidi: 'Alī al-Qārī, *Minaḥ ar-rawḍ al-azhar*, str. 130.; Ilyās ibn Ibrāhīm as-Sīnūbī (u nekim rukopisima pogrešno navedeno kao "aš-Šaybānī"), *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, fol. 21, b).

pokazuje se u moralnom i predanom djelovanju, činjenju sukladnom onome za šta je svaka osoba i stvorena, u čemu se i ogleda svrha odgovornog odnosa prema povijesti.[77]

(Čl. 6.) Ranije naznačeno pitanje neizvjesnosti svakodnevnog života s jedne strane te predodređenosti svega postojećeg s druge strane u ranoj i klasičnoj muslimanskoj teologiji objašnjava se kroz aktualiziranje tri principa – sva tri, prirodno, data u izvorima vjerovanja. Središnji pojam, o kojem smo nešto ranije govorili te se nećemo previše na njemu zadržati, odnosi se na netaknutost, "djevičanstvo" ljudske prirode. Doslovno *svaka osoba* rađa se sa svojom autentičnom prirodom, jedinom originalnom (*fitra*), koja podrazumijeva već oslovljeni *dar upisane vjere.*

Ukoliko bi bilo moguće ovozemaljski život provesti u potpunoj izolaciji od izvanjskih utjecaja, čovjek bi, na osnovu svoje temeljne naravi, mogao spoznati da ima Gospodara koji jeste, Koji sve stvara i Koji nema druga. Međutim, različiti izvanjski i unutarnji faktori utječu da čovjek mijenja svoja duhovna stanja, da zrije u vlastitoj spoznaji. To zrijenje, odnosno, kako se u našoj literaturi oslovljava: "odgovor na dar vjere", naziva se vjerovanjem (*īmān kesbī*), koje se gradi kroz četiri osnovna faktora: urođenu vjeru (*īmān*), objavljeni Vjerozakon (*islām*), autentičnu Religiju (*dīn*) te dinamiku konstantnog duhovnog ozbiljenja (*ihsān*).[78] No, ljudska egzistencija realizira se kroz dva opozitna principa: izostanak Allahove pomoći nekoj osobi (*hazlān*)[79] te čovjekovu sposobnost stjecanja (*kesb*)[80]. Rečeno u prvi plan rasprave postavlja pitanje ljudskoga činjenja i djelanja, o čemu smo već govorili[81].

---

[77] Časni Alija prenosi: Sjedili smo s Vjesnikom, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, imao je neki štap kojim je strugao po zemlji. Potom je pogeo glavu i rekao: "Svakome od vas propisano je njegovo mjesto, ili u Vatri ili u Džennetu." Upita neko iz grupe: "Hoćemo li se (onda) osloniti (na to), Allahov Poslaniče?" Odgovori: "Ne. Radite, a svako će biti upravljen (prema svom odredištu)!" A onda je proučio: *Onome koji udjeljuje i ne griješi i ono najljepše smatra istinitim, njega ćemo prema Džennetu upraviti; a onome koji tvrdiči i osjeća se neovisnim i ono najljepše smatra lažnim – njega ćemo prema Džehennemu upraviti!* (Kur'an, 92:5)." (hadis bilježi al-Buḫārī; *aṣ-Ṣaḥīḥ*, hadis br. 6605., str. 1637.

[78] Ranije smo navodili poznati tzv. Džibrilov hadis.

[79] *Ako vas Allah pomogne, niko vas neće moći pobijediti, a ako vas ostavi bez podrške* (yaḫḏulkum), *ko je taj ko vam, osim Njega, može pomoći? I samo u Allaha neka se pouzdaju vjernici.* (Kur'an, 3:160)

[80] *Allah nikoga ne opterećuje preko mogućnosti njegovih: pripada mu ono što stekne* (kasabat)*, a i protiv njega je ono što stekne* (iktasabat). *Gospodaru naš, ne kazni nas ako zaboravimo ili što nehotice učinimo! Gospodaru naš, ne tovari na nas breme kao što si ga tovario na one prije nas! Gospodaru naš, ne stavljaj nam u dužnost ono što ne možemo podnijeti, pobriši grijehe naše i oprosti nam, i smiluj se na nas. Ti si Gospodar naš pa nam pomozi protiv naroda koji ne vjeruje!* (Kur'an, 2:286)

[81] Najkraće rečeno, svako ljudsko činjenje događa se isključivo po Božijoj moći (*qudra*). Vidi: at-Taftāzānī, *Šarḥ al-maqāṣid*, tom IV, str. 227.-247.

Uzvišni Allah na Ploču pomno čuvanu zapisao je sve šta će biti i kada će biti, no, to napisano podrazumijeva detaljan opis događaja koji će se dogoditi na osnovu Allahovog vječnog znanja, a ne u smislu prisile odnosno primoranosti (*džebr*) stvorenja na bilo kakva činjenja. Kao i vjerovanje tako i svaki postupak čovjeka omogućen je Božijim davanjem, no sāma njegova aktualizacija dešava se po izboru (*ihtijār*) svake osobe. Na tome se temelji odgovornost svake individue koju, doslovno svaku – pojedinačno, Uzvišeni Allah stvara posvećujući, tako, svakome maksimalnu pažnju i polažući u svakoga Svoju ljubav. Bliskost s Uzvišenim Gospodarom bazira se na ljubavi i *izvanvremenski zavjet* (*mīsāk*) zapravo je ugovor utemeljen na ljubavi budući da je dragi Bog zadovoljan s ljudima koje On voli i koji Njega vole.

(Čl. 7.) Pitanja tretirana u ovom članku potpunije su izložena u (Čl. 7.) "Oporuke", te smo se u komentaru na taj članak dostatno zadržali. Imajući u vidu da je sadržaj oba članka, i predmetnoga a i onoga u "Oporuci", suštinski sličan, moguće je da je u *Prvom razumijevanju 2* nastalom, kako smo naglasili, najvjerovatnije kao zajedničkome *credu* svih teoloških škola unutar tradicije sljedbenika *ehli-sunneta ve-l-džemaata*, upravo i uvršten kao svojevrsni siže "Oporuke", jednog od ključnih djela hanefijske odnosno maturidijske teologije.

(Čl. 8.-9.) Po svemu sudeći, ovo je jedan od najstarijih dokumenata ove vrste, možda i najstariji, u kojemu je ispoljena potreba da se posebno naglasi izuzetan duhovni status kako blagoslovljenih poslanika tako i posljednjega vjesnika Muhammeda, alejhi-s-selam. Razlozi za ovo su, najvjerovatnije, dvostruki. Prvo, presudan je utjecaj izvršila šiijska teologija s obzirom na njeno rano učenje o nepogrešivosti *imamā*, koje se izravno naslanjalo na pitanje nepogrešivosti odnosno neporočnosti (*'ismet*) Božijih poslanika i vjesnika. Drugo, snaženje organizirane upravne vlasti nekada direktno a nekada indirektno podrazumijevalo je sve otvorenije davanje podrške stavovima "dvorskih" učenjaka koji su, iz želje osiguravanja pozicija osoba na vlasti a radi vlastitih interesa, nerijetko donosili takva pravna rješenja (*fetva*) u kojima su relativizirane one vrijednosti koje su mogle poslužiti i kao izravna kritika svakome ko se nalazi na odgovornoj društvenoj poziciji. Stoga su i duhovni kvaliteti Božijih poslanika, alejhimu-s-selam, na neki način u javnosti potiskivani.

Kao posljedica svega rečenoga, učenjaci *ehli-sunneta ve-l-džemaata* su u ovom svom, kako smo ga ranije uvjetno oslovili, "zajedničkome dokumentu" željeli ponovno naglasiti spomenutu važnost duhovnih i moralnih uzora svih blagoslovljenih Allahovih poslanika, a naročito Muhammeda, alejhi-s-selam.

Od toga vremena, ova učenja, naravno – građena na izvorima vjere: časnome Kur'anu i plemenitoj *ortopraksi*, postala su polazište za sav daljnji govor o istini poslanstva. No, tu su se, vremenom, učenjaci susretali i sa nizom problema, no, što je veoma zanimljivo i iznimno važno, bez obzira da li je riječ o sunnijskim ili šiijskim teolozima, davali su na njih, uglavnom, identična rješenja.

Ranije smo već naglasili razliku između pojmova: "vjesnik" (*nebijj*) i "poslanik" (*resūl*). Iako ne postoji pouzdan podatak, u tradiciji muslimana govori se o stotinu dvadeset i četiri hiljade Božijih vjesnika[82], od kojih je bilo tri stotine i petnaest poslanika.[83] Tekst časnoga Kur'ana[84] te brojna govorenja blagoslovljenog poslanika Muhammeda[85], govore o određenim posrnućima

[82] Časni Abū Ḏarr al-Ġifārī prenosi: Otišao sam kod Allahovoga Poslanika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, dok je bio u džamiji, prekinuo sam mu osamu, a on mi reče: "Abū Ḏarre, džamija ima svoj pozdrav." Upitao sam: "A koji je njen pozdrav, Allahov Poslaniče?" Odgovori: "Dva rekata." Klanjao sam ih, potom mi se on okrenu te ga upitah: "Allahov Poslaniče, naredio si mi da klanjam, a šta je namaz?" Odgovori: "Najbolja stvar, pa ko hoće neka umanji, a ko hoće neka poveća." Upitah: "Allahov Poslaniče, koje djelo Allah najviše voli?" Odgovori: "Vjerovanje u Allaha." Potom je naveo ostatak razgovora, da bi potom rekao: Upitah: "Allahov Poslaniče, koliko je bilo vjesnika?" Odgovori: "Stotinu dvadeset i četiri hiljade vjesnika." Upitah: "Koliko je među njima bilo poslanika?" Odgovori: "Tri stotine i trinaest." Te je naveo ostatak predaje. (bilježi al-Ḥākim, *al-Mustadrak 'alā aṣ-ṣaḥīḥayn*, tom II, hadis br. str. 701.-702. Niz prenosilaca ove predaje je slab (*ḍa'īf*). Vidi: Ibid., str. 702., fusnota označena zvjezdicom.

[83] Časni Abū Ḏarr al-Ġifārī prenosi: Otišao sam kod Allahovoga Poslanika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, dok je bio u džamiji te sam sjeo kod njega. Upita me: "Abū Ḏarre, jesi li klanjao?" Odgovorih: "Nisam." Reče mi: "Ustani i klanjaj." Ustao sam i klanjao, a potom dođoh i sjedoh do njega. Reče mi: "Abū Ḏarre, traži utočište kod Allaha od šejtana, i ljudskih i džinskih." Upitah: "Allahov Poslaniče, zar ima ljudskih šejtana?" Odgovori: "Da." Upitah: "Allahov Poslaniče, namaz (*koja je njegova vrijednost, n.p.*)?" Odgovori: "Najbolja stvar, ko hoće neka umanji, a ko hoće neka poveća." Upitah: "Allahov Poslaniče, a post?" Odgovori: "Zajam koji će se naknaditi. A kod Allaha dobit će se i više." Upitah: "Allahov Poslaniče, a iskreno udjeljivanje (*sadaka*)?" Odgovori: "Vraća se višestruko uvećana." Upitah: "Allahov Poslaniče, koja je najvrednija?" Odgovori: "Koju škrtac s naporom dadne ili koja se u tajnosti udijeli siromahu." Upitah: "Allahov Poslaniče, ko je bio prvi vjesnik?" Odgovori: "Adem." Upitah: "Allahov Poslaniče, zar je on bio vjesnik?" Odgovori: "Da, vjesnik kome je govoreno." Upitah: "Allahov Poslaniče, koliko je bilo poslanika?" Odgovori: "Nešto više od tri stotine i deset (*ṯalāṯ mi'a wa biḍ'a 'ašara*), sve zajedno." Jednom prilikom je rekao: "(*i*) petnaest." Upitao sam: "A Adem je bio vjesnik?" Odgovori: "Da, vjesnik kome je govoreno." Upitah: "Allahov Poslaniče, šta je najuzvišenije od onoga što ti je spušteno?" Odgovori: "Âjetu-l-kursijja: *'Allah, nema drugoga božanstva, samo On, Živi, Onaj koji sve obdržava.'* (2:255)" (bilježi imam Aḥmad, *al-Musnad*, tom XXXV, hadis br. 21546., str. 431.-432.; niz prenosilaca ove predaje je slab (*ḍa'īf*). Vidi: Ibid., str. 432., fusnota b. 3.

[84] Npr.: *I njih dvoje pojedoše s njega i ukazaše im se stidna mjesta njihova pa počeše po njima lišće džennetsko stavljati - tako Adem nije Gospodara svoga poslušao i s puta je skrenuo.* (Kur'an, 20:121.); *I Zunnunu se, kada srdit ode i pomisli da ga nećemo kazniti - pa poslije u tminama zavapi: "Nema božanstva, osim Tebe, hvaljen neka si, a ja sam se zaista ogriješio prema sebi!"* (Kur'an, 21:87.)

[85] Npr. u jednoj predaji časni Anas prenosi sljedeće riječi blagoslovljenoga poslanika Muhammeda: Vjernici će na Sudnjemu danu biti zadržani pa će se zabrinuti, i reći: "Da zamolimo zagovor kod našeg Gospodara ne bi li nas prenio sa ovoga našeg mjesta." Otići će Ademu i reći: "Ti si Adem, otac ljudi. Allah te stvorio Svojim rukama i nastanio te u Svome Džennetu, učinio je da ti Njegovi →

koja su u svojim životima imali neki Božiji poslanici. Tako je nastao problem usklađivanja s jedne strane stava izraženog u ovom članku *Prvog razumijevanja 2* da su blagoslovljeni poslanici i vjesnici čisti od bilo kakvoga grijeha, makar i poskliznuća, a naročito činjenja tzv. velikih grijeha, te s druge strane autentičnih informacija koje govore o njihovim nesavršenostima. Rješenje je ponuđeno na sljedeći način. Prvo, apsolutno svi Božiji vjesnici (što je, kako smo ranije objasnili, općenitiji pojam koji podrazumijeva i poslanike) nisu nikada: pridružili Uzvišenom Bogu partnera (*širk*), počinili nevjerovanje (*kufr*) ili bilo kakav veliki grijeh (*kebā'ir*).[86]

No, što se tiče vremena prije i nakon dobivanja poslanstva, stavovi različitih škola donekle su suprotni. Hanefijski teolozi[87], šiijski učenjaci[88] te većina derviških učenjaka (*mutesavvifi*)[89] zastupaju mišljenje da nijedan vjesnik nije nikada uradio bilo koji od nabrojana tri prekršaja, ni za vrijeme niti prije perioda poslanstva. Za razliku od njih, *mu'tezilije* i *hašvije* smatraju da je moguće da

---

meleci sedždu učine, i podučio te imenima svih stvari. Zamoli zagovor za nas kod svoga Gospodara kako bi nas prenio sa ovoga našeg mjesta." Odgovorit će: "Nisam za to." Potom će spomenuti svoj grijeh kada je jeo sa stabla a to mu je bilo zabranjeno. "No, otiđite Nuhu, prvome vjesniku kojega je Uzvišeni Allah poslao stanovnicima Zamlje." Otići će Nuhu, a on će im reći: "Nisam za to." Tada će spomenuti svoj grijeh kojega je počinio jer je molio svoga Gospodara za nešto o čemu nije znao. "Ali, otiđite Ibrahimu, prisnome prijatelju Svemilosnoga." Otići će Ibrahimu pa će reći: "Nisam za to", i navest će tri laži koje je slagao. "Već, otiđite Mūsāu, robu kojemu je Allah dao Tevrat, s kojim je razgovarao, i približio ga kako bi bio spašen." Otići će Mūsāu pa će im reći: "Nisam za to." Spomenut će im svoj grijeh kada je ubio čovjeka (*dosl. "ubistvo duše"*). "No, otiđite Īsāu, Allahovome robu i poslaniku, Allahovome Duhu i Njegovoj Riječi." Otići će Īsāu te će im reći: "Nisam za to, već otiđite Muhammedu, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, robu kojemu je Allah oprostio sve njegove grijehe koji su prethodili i one kasnije." Tako će mi doći, te ću zamoliti svoga Gospodara dozvolu za Njegov dom, a On će mi dozvoliti. Kada Ga vidim, učinit ću sedždu, te će me ostaviti onoliko koliko Allah hoće da me ostavi, a zatim će reći: "Uspravi se, Muhammede i reci, bit ćeš slušan. Traži zagovor, bit će ti zagovor prihvaćen. Moli, bit će ti dato." Podići ću glavu te ću izreći hvalu svome Gospodaru, hvalu i slavu koju me je On podučio. Odobrit će mi do jedne mjere te ću izići i uvesti ih u Džennet. (*Časni*) Qatāda kaže: "Također sam ga čuo kako kaže: 'Te ću izići i izvesti ih iz Vatre a uvesti u Džennet.'" Potom ću se vratiti te zamoliti od svoga Gospodara dozvolu da uđem u Njegov dom, te će mi dozvoliti. Kada Ga vidim, učinit ću sedždu te će me ostaviti onoliko koliko Allah hoće da me ostavi. Onda će mi reći: "Podigni se, Muhammede, i reci, bit ćeš slušan. Traži zagovor i bit će ti dozvoljen, zamoli i dat će ti se." Podići ću glavu te ću izreći slavu i hvalu svome Gospodaru, kako me je On podučio. Odobrit će mi do jedne mjere te ću izići i uvesti ih u Džennet. (*Časni*) Qatāde kaže: "Čuo sam ga da je rekao: 'te ću izići i izvesti ih iz Vatre a uvesti u Džennet.'" Tako da će u Vatri ostati samo onaj koga je tu zadržao Kur'an. Tj., ko će obavezno biti u Vatri. Potom je proučio ajet: *Gospodar tvoj će ti na onome svijetu hvale dostojno mjesto darovati.* (Kur'an, 17:79) Te reče: Ovo je *hvale dostojno mjesto* koje je On obećao vašemu Vjesniku, Allah ga blagoslovio i podario mu mir." (hadis bilježi al-Buḫārī, *aṣ-Ṣaḥīḥ*, hadis br. 7440., str. 1837.-1838.

86 Vidi: Abū Muḥammad 'Abd al-Qādir, *ad-Durr al-azhar fī šarḥ al-fiqh al-akbar*, str. 24.-25.

87 al-Bazdawī, *al-Fiqh al-akbar*, str. 15.; 'Alī al-Qārī, *Minaḥ ar-rawḍ al-azhar*, str. 170.-171.

88 Bahā' ad-Dīn, *Al-qawl al-faṣl*, str. 292.-293.

89 'Alī al-Qārī, *Minaḥ ar-rawḍ al-azhar*, str. 172.

su neki Božiji vjesnici prije poslanstva ipak počinili grijeh.[90] Stav hanefijskih teologa kasnije će potvrditi i teolozi maturidijske te eš'arijske škole insistirajući da navedeni primjeri iz časnoga Kur'ana i plemenitoga sunneta podrazumijevaju da je svaki prekršaj koji su napravili zapravo bio kušnja koja im je data od Uzvišenog Boga te su konkretnu pogrešku učinili iz zaborava[91] ili, naprosto, nesvjesno[92] a sve radi daljnjega razvoja događaja koji trebaju služiti kao primjer i pouka čovječanstvu.[93]

Za razliku od ovih rješenja, učenjaci svih tradicija i škola mišljenja složni su da blagoslovljeni poslanik Muhammed nije nikada napravio bilo kakav prekršaj ni prije vremena poslanstva, a naročito ne nakon dobivanja te zadaće.[94] Ipak, nekoliko ajeta časnoga Kur'ana govori, u određenom smislu, Muhammedu, alejhi-s-selam, kroz prijekor a usljed sasvim konkretnih propusta. Ovdje će biti iskorištena ranije spomenuta argumentacija mutesavvifa i šiija da je, zapravo, riječ o nesvjesnom propustu koji je zapravo poslužio kao primjer. Važno je još navesti da većina hanefijskih odnosno maturidijskih teologa zastupa mišljenje da se uopće, kada je u pitanju život blagoslovljenoga vjesnika Muhammeda, ni ne može praviti razlika između perioda prije i nakon poslanstva. Razlog tome je predaja koja potvrđuje da je Muhammed, alejhi-s-selam, bio poslanik već od rođenja. Štaviše, njegova zadaća poslanstva ozbiljena je

90 as-Sīnūbī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, fol. 28, a).

91 Npr. u sâmom časnom Kur'anu rečeno je za blagoslovljenoga poslanika Adema: *"A Ademu smo odmah u početku naredili; ali on je zaboravio, i nije odlučan bio."* (Kur'an, 20:115.)

92 Usp.: 'Alī al-Qārī, *Minaḥ ar-rawḍ al-azhar*, str. 172.; Abū Muḥammad 'Abd al-Qādir, *ad-Durr al-azhar*, 25.

93 Ovo je jedan od temeljnih problema koji se obrađuje na predavanjima iz oblasti imanskih i islamskih šarta na prvoj godini studija teologije na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu. Naprosto, ukoliko je počinjen iz neznanja, nesvjesno i nenamjerno, a nakon njega slijedi iskreni žal i kajanje, grijeh, da još jednom ponovimo – nesvjesno učinjen, odvodi vjernika koji se iskreno kaje u jednu sasvim novu dimenziju vlastitog sazrijevanja. Tako je, u jednoj predaji, npr., rečeno: "Tako mi Onoga u čijoj je ruci moja duša, kada ne biste griješili, Allah bi vas odstranio a doveo bi narod koji čini grijeh a potom od Allaha moli za oprost, pa da im On oprosti." (hadis bilježi Muslim, a prenosi časni Abū Hurayra; *aṣ-Ṣaḥīḥ*, hadis br. 2749., str. 1260.) S obzirom da je čovjek nesavršeno stvorenje ali kojemu je dat dar konstantnoga poboljšavanja, jedini način duhovnoga zrenja može biti postignut iskrenim moljenjem Uzvišenome Bogu. Ponekad, čovjek se "zaustavi" u svome duhovnome rastu, uživajući plodove stepena na kome se nalazi. Iz toga razloga se događa da Uzvišeni Allah podari zaborav ili trenutni nemar Svome robu, kako bi ovaj za tren zgriješio a potom, usljed silnoga kajanja i pojačanog te iskrenijeg moljenja Uzvišenome Allahu, zasluži oprost te se uzdigne na naredni, viši duhovni položaj. Ovo je i razlog pa većina *mutesavvifa* i manji dio teologa smatra da se stanja trenutnoga nemara (*sahw*) i zaborava (*nisyān*) ne mogu pripisati Božijim poslanicima, alejhimu-s-selam, budući da su oni, kao savršene osobe, konstantan primjer svim ljudima. Njihova "poskliznuća" su, zapravo, izravni diktat sudbine koji ima cilj prezentirati sasvim konkretnu poruku za čovječanstvo. Usp.: 'Alī al-Qārī, *Minaḥ ar-rawḍ al-azhar*, str. 172.

94 al-Bazdawī, *al-Fiqh al-akbar*, str. 17.; as-Sīnūbī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, fol. 29, b), 30, b).

još prije stvaranja blagoslovljenoga Adema.[95] Iz ovoga je izveden nauk, tako često naglašavan i u časnome Kur'anu i u plemenitome sunnetu, da su svi raniji vjesnici zapravo bili najava dolaska Muhammeda, alejhi-s-selam, baš kao što je svaki stadij duhovnoga razvoja čovječanstva podrazumijevao i dosezanje svoga zenita. Punina, uvjetno rečeno, "duhovnoga punoljetstva" čovječanstva počinje sa rođenjem blagoslovljenog Muhammeda. Istodobno, ulazak ljudskoga roda u duhovno punoljetstvo označava tek mogućnost potpunoga zrijenja svakog pojedinca, no, stepen ili dinamika toga rasta krajnje je individualne naravi te je čest slučaj da dvije osobe, rođene u isto vrijeme, nemaju jednak stepen duhovne zrelosti, odnosno, "žive različitu starosnu dob vjere".[96]

Jednostavno rečeno, s dospijevanjem do punine duhovne zrelosti čovječanstva, svakoj osobi omogućeno je dosezanje takvih duhovnih stepeni – kakav nije bilo moguće dosegnuti ranije. Tako je i sāmo vjesništvo blagoslovljenoga Muhammeda, iako istoga, jedinstvenoga izvora kao i sva druga (stoga se i govori o zabrani pravljenja suštinske razlike između vjesnikā), u znatnoj mjeri posebno, odnosno izuzetno specifično.[97]

(Čl. 10.-12.) Problemi raspravljani u ova tri članka: pitanje hijerarhijskog vrednovanja prve četverice halifa, Allah dragi s njima zadovoljan bio, potom puno poštivanje svačijega vjerovanja i zabrana oslovljavanja nevjernikom (*kāfir*) onog vjernika koji je sklon grijehu, makar i velikom, te autentičnost prakse potiranja po mestvama, ranije su detaljno objašnjeni. Klasični komentari, naravno, podrobno raspravljaju o ovim pitanjima, kako smo već naveli, međutim, ovom prilikom ćemo tek skrenuti pažnju na dvije zajedničke karakteristike ovih članaka. Prva se odnosi na primjetnu, uvjetno rečeno – "dogmatsku" narav *Prvoga razumijevanja 2*. Naprimjer, u slučaju hijerarhijskog vrednovanja četverice halifa, dragi Allah s njima zadovoljan bio, u *Prvome razumijevanju 1*, kako smo naglasili, prepoznaje se vezanost sadržaja za strašni događaj i

---

[95] U jednoj predaji časni Maysara al-Fağr kaže: – Pitao sam Allahovog Poslanika: "Kada si postao vjesnik?", te mi je odgovorio: "Adem je bio između duha (*rūḥ*) i tijela." (hadis bilježi al-Ḥākim; *al-Mustadrak 'alā aṣ-ṣaḥīḥayn*, tom II, hadis br. 4268., str. 715.) U drugoj predaji Muhammed, alejhi-s-selam, je rekao: "U periodu između stvaranja Adema i udahnjivanja duha u njega." (prenosi časni Abū Hurayre, a bilježi al-Ḥākim; *al-Mustadrak 'alā aṣ-ṣaḥīḥayn*, tom II, hadis br. 4269., str. 715.) Usp.: Rešid Hafizović, *Teološki traktati 1*, str. 157.-158.

[96] Vidi: Rešid Hafizović, *Teološki traktati 1*, str. 10.-11.

[97] Npr., u jednoj predaji blagoslovljeni poslanik Muhammed kaže: "Odlikovan sam u odnosu na ostale vjesnike, sa šestero: data mi je punina govora, pomognut sam strahom, dozvoljen mi je plijen, Zemlja mi je učinjena čistom i mjestom za činjenje sedžde (*masğid*), poslan sam svemu stvorenome, i sa mnom se završava vjesništvo." (predaju bilježi Muslim, a prenosi časni Abū Hurayra; *aṣ-Ṣaḥīḥ*, hadis br. 523., str. 237.)

ubistvo časnoga Osmana. U "Oporuci" je ta emotivna reakcija, na neki način, usmjerena prema izražavanju neke smjernice koja bi utjecala na kasnije generacije vjernika da se ne sukobljavaju oko tog pitanja. Konačno, u *Prvome razumijevanju 2* to uvedeno hijerarhijsko vrednovanje dobiva i definitivan "doktrinarni" status vežući se logički za pitanje neporočnosti blagoslovljenih vjesnika.

Zanimljivo je da se identična praksa prepoznaje i u klasičnim tesavvufskim učenjima (npr. kod časnoga Ibn ʻArebīja), jer je u toj dimenziji muslimanskoga mišljenja hijerarhijsko vrednovanje prve četverice halifa definirano na način da je Uzvišeni Allah svakome od njih, u onome trenu dok je bio halifa, istodobno podario i status najprisnijeg Božijeg prijatelja, starješine svih *dobrih* u svome vremenu (*kutb gavs*). Međutim, nemoguće je ne uočiti da, slijedeći ovu logiku, nije artikuliran i članak koji bi oslovio i zločin na Kerbeli, odnosno maskar nad porodicom blagoslovljenog poslanika Muhammeda – *Ehlu-l-Bejt*, a napose časnoga Husejna, unuka Muhammeda, alejhi-s-selam. Kako je poznato, a o tome ćemo detaljnije govoriti kada budemo izlagali klasična muslimanska *creda* – sva četverica mezhebskih imama isticala su obavezu osuđivanja ovoga zločina čak i konstantnog proklinjanja tadašnjeg vladara Jezīda, sina časnoga Muavije, koji je naredio masakr. Kasniji učitelji vjere od te prakse su odustali. No, upravo taj podatak potvrđuje spomenutu "dogmatsku" narav *Prvoga razumijevanja 2*, koje je, kako smo naveli, nastalo upravo negdje u vrijeme djelovanja časnih imama El-Māturīdīja i El-Ešʻarīja.

Druga karakteristika, naročito potenciranje običaja potiranja po mestvama, otkriva definitivno diferenciranje između pojmova "sunnet" i "hadis", odnosno, sada već snažnije izraženo "doktrinarno" međusobno udaljavanje sunnija i šiija. Naime, za razliku od potenciranja potiranja po mestvama izraženog u *Prvom razumijevanju 1* koje je značilo insistiranje na sunnetu kao drugom osnovnom izvoru islama, u *Prvom razumijevanju 2* taj običaj se postavlja kao pravna praksa različita od one koja se primjenjuje u *džaferijskoj* pravnoj školi koju slijedi većina šiijskih muslimana. Riječ je o kreiranju, inoviranju svojevrsne logičke *vrsne* odnosno "bliže" *razlike* (*faslu-l-karīb*, *differentia specifica*), kao doktrinarne oznake kojom se međusobno razlikuju dvije potkategorije iako suštinski pripadaju jednoj istoj klasi. Kako je poznato, daljnji tok povijesti, naročito moderno ideologijsko tumačenje religije pa time i islama, dovest će ovo razlikovanje do krajnjih tačaka tako da je danas, jednim dijelom i među muslimanima, moguće steći dojam da se, zapravo, radi o dvije skoro zasebne "religije".

(Čl. 13.) Stav o ispravnosti obavljanja namaza za bilo kojim predvodnikom - imamom, bez obzira da li je riječ o otvorenom grješniku ili ne, samo pod uvjetom da je musliman, otvara brojna pitanja a samo ćemo neka od njih ovdje osloviti. Svi klasični komentari pozivaju se na predaju zabilježenu od blagoslovljenog poslanika Muhammeda, u kojoj je istaknuto da je opravdano slijediti svakog imama, makar bio i grješnik. Međutim, autori koji su zabilježili takve predaje nisu uspjeli pronaći ispravan niz prenosilaca.[98] Stoga je moguće zaključiti da je želja muslimanskih teologa koji su živjeli u vremenu nastanka *Prvoga razumijevanja 2* bila osigurati kakav-takav argument koji bi, makar djelimično, bio utemeljen u izvorima vjerovanja, a koji bi poslužio, s jedne strane, sprečavanju pobuna koje bi bile podizane protiv nepravednih vladara, te, s druge strane, bio interpretiran kao logički nastavak prethodnih članaka, naročito onoga koji govori o nužnosti zaustavljanja rasprava među muslimanima o događajima koji su obilježili prelazak s prvoga u drugo stoljeća po Hidžri, tj. događaj oko ubistva časnoga Osmana, te masakr na Kerbeli nad časnim Ehli-bejtom.

Iako je ova preporuka, u općem značenju, porijeklom iz časnoga Kur'ana[99], zanimljivo je istaći da su svi, čak i sām imam Ebu Hanīfa, koji su insistirali na nemiješanju kasnijih generacija u sukobe svojih prethodnika, konstantno osporavani.[100] Komentatori hanefijske tradicije su, moglo bi se zaključiti, bili svjesni nepotpunosti jednog ovakvog argumenta, međutim, postoji i drugi, znatno opravdaniji, razlog prihvatanja ovoga stava kao dijela muslimanskog vjerovanja. Činjenica da se, makar i u manje vjerodostojnim predajama, ističe kako je valjano vođstvo i onoga muslimana koji čini grješna djela izravno potvrđuje stav hanefijske te, kasnije, maturidijske škole da djela (*a'māl*) nisu

[98] Abū Dāwūd bilježi sljedeću predaju: "*Džihad* vam je obaveza uz svakog predvodnika, bio on grješnik (*fāğir*) ili ispravan (*barr*). I namaz vam je obavezan za svakim muslimanom, bio on grješnik ili ispravan, makar činio i velike grijehe, namaz vam je obavezan za svakim muslimanom, bio on grješnik ili ispravan, makar činio i velike grijehe." (hadis prenosi časni Abū Hurayra; *as-Sunan*, hadis br. 2533., str. 287.) Međutim, imam al-Munḏirī ocjenjuje da je niz prenosilaca prekinut (*munqaṭi'*), jer časni Makḥūl nije ovu predaju čuo od časnoga Abū Hurayra (v.: ibid., napomena uz navedeni hadis). Identičnu predaju bilježi i al-Bayhaqī, također je prenoseći od časnoga Abū Hurayra (*as-Sunan al-kubrā*, tom III, hadis br. 5300., str. 173.) Komentator Ibn at-Turkmānī ističe da je predaja, također, zaustavljena kod časnoga Makḥūla (*mursal*), te da je ne prenosi časni Abū Hurayra (v.: Ibid., fusnota br. 1). Istu predaju, potpuno jednakog niza prenosilaca bilježi i ad-Dāraquṭnī (*as-Sunan*, poglavlje "Kitāb al-'īdayn", odjeljak: "Bāb ṣifa man tağūz aṣ-ṣalāt ma'ah wa aṣ-ṣalāt 'alayh", hadis br. 6., str. 398.).

[99] *Taj narod je bio i nestao; njega čeka ono što je zaslužio, i vas će čekati ono što ćete zaslužiti, i vi nećete biti pitani za ono što su oni radili.* (Kur'an, 2:134) Također v.: Kur'an, 2:141.

[100] O tome će više biti riječi u narednoj poslanici, pismu časnoga Abu Ḥanīfe upućeno 'Uṯmān al-Battīju.

dio vjerovanja već samo važan aspekat njegove savršenosti. Kako smo ranije objasnili, temelj vjerovanja čine: spoznaja i verbalno očitovanje.[101]

O angažiranosti sadržaja ovog članka govore i primjedbe izražene u komentarima – barem ih mi tako razumijevamo – kao indirektne primjedbe, u kojima je istaknuto da se na osnovu predaje blagoslovljenog poslanika Muhammeda u kojoj je izražen stav da od moralnog integriteta izravno zavisi kvalitet namaza kao i opći napredak muslimanskog društva[102], ukoliko ga predvodi pobožna i krajnje moralna osoba, može problematizirati baš ovako oslovljen predmetni članak, a ne, npr., u afirmativnoj formi: Nužno je insistirati na pobožnosti i moralnom integritetu svakog predvodnika.[103] U svakom slučaju, u želji da onemoguće razvoj anarhije u društvu, muslimanski teolozi insistirali su na obavezi klanjanja za svakim imamom kojega je legalna vlast imenovala na tu poziciju, a svako izbjegavanje obavljanja namaza u zajednici a iz razloga grješnosti imama, kvalificira se kao nedozvoljena inovacija (*bid'a*) i grijeh.[104]

(Čl. 14.) S obzirom da svaki povijesni i kulturni okvir, prirodno, diktira prioritete specifične za taj period tako i razumijevanje potrebe insistiranja na posebnim naglascima unutar obrazaca vjerovanja izravno zavisi od općeg društveno-političkog ambijenta u kojem autori *creda* žive i djeluju. Ranije smo, u uvodu, naglasili da je definiranje obrazaca vjerovanja (*credo*) zapravo artikuliranje sāme osnove vjerovanja – svjedočenja (*šehāda*), a unutar sasvim konkretnog vremenskog, kulturnog, ekonomskog, vojnog i svakog drugog konteksta. Drugim riječima, teološki problemi izvedene naravi (*furū'*) uvijek su drukčiji te i njihova oslovljavanja trebaju slijediti aktuelne prilike u društvu.

U vremenu nastanka *Prvoga razumijevanja 2*, jedna od osnovnih potreba bila je, što smo već naglasili, kreiranje svojevrsnog "centra", jedinstvene pozicije koja bi bila zajedničko polazište najdominantnijih teoloških i pravnih

---

101 Vidi: as-Sīnūbī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, fol. 24., b).

102 "Ukoliko vas raduje da vam namaz bude prihvaćen, neka vam imame/neka vas predvode najbolji među vama. Oni su kao izaslanici između vas i vašeg silnog i veličanstvenog Gospodara." (hadis bilježi al-Ḥākim, a prenosi časni Marṯad ibn Abī Marṯad al-Ġanawī; *al-Mustadrak 'alā aṣ-ṣaḥīḥayn*, tom III, hadis br. 5045., str. 268.)

103 al-Bazdawī, *al-Fiqh al-akbar*, str. 19.; al-Maġnīsāwī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, fol. 63., a). (izdanje komentara al-Maġnīsāwīja kojega je priredio Aḥmad Hāšim Raḥīm, završava se sa okončanjem komentara na sadržaj *Prvoga razumijevanja 2* koji govori o spoznaji Uzvišenog Allaha (*ilāhiyāt*). Stoga ćemo se u nastavku pozivati na rukopis djela al-Maġnīsāwīja, koje se nalazi u arhivu biblioteke u Rijadu, Ğāmi'a al-malik Su'ūd, rukopis br. 108.)

104 Usp.: 'Alī al-Qārī, *Minaḥ ar-rawḍ al-azhar*, str. 228.

škola u tom vremenu. Da je to stvarno tako, upravo je očit primjer definiranje odnosa vjerovanja (*īmān*) i griješenja. Centralni položaj, "ortodoksija", izražena je kao središnje rješenje između tri u to vrijeme izuzetno utjecajne teorije. Teološka škola *murdžija*, o kojoj će nešto više biti riječi u komentaru na narednu poslanicu, smatrala je da nakon što osoba srcem spozna Uzvišenog Boga, grijeh ne može naškoditi njenom vjerovanju. Škola *mu'tezilija*, pak, zauzimala je stav da vjernik koji je činio male grijehe te je umro s vjerovanjem ali se za svoje prijestupe nije pokajao, naprosto mora biti kažnjen na drugom svijetu, jer dragi Bog "mora" ispuniti Svoju prijetnju (*ve'īd*) da će grješnike kazniti. A što se tiče statusa počinioca velikog grijeha, o čemu smo govorili, on se ne smatra nevjernikom ali se, jednako tako, ne može okvalificirati niti kao vjernik. Konačno, škola *haridžija* smatrala je da će počinilac maloga grijeha biti kažnjen, dočim je osoba koja je uradili veliki grijeh time postala nevjernik (*kāfir*). Pozicija sljedbenika *ehli-sunneta ve-l-džemaata* podrazumijeva da u svakom slučaju sudbina čovjeka na drugom svijetu izravno zavisi od Božijega htijenja (*mešī'a*) te ne može, ni u kojem slučaju, biti uvjetovana bilo kojim izvanjskim faktorom.

Na osnovu poruka časnoga Kur'ana, osoba koja počini jedan od velikih grijeha i umre bez pokajanja, bit će, vjerovatno, kažnjena.[105] Vjernik koji učini bilo mali bilo veliki grijeh te se pokaje i s pokajanjem i preseli na vječni svijet, bit će smješten u Džennet.[106] Međutim, vjernik koji je bio grješnik te je umro bez pokajanja, izravno zavisi od Allahove Volje: ukoliko On hoće, oprostit će mu, a ukoliko On hoće, kaznit će ga[107], ali će, u svakom slučaju, biti u Džennetu, makar i nakon određenog boravka u Vatri.[108] Kako god, odluku izravno donosi Uzvišeni Gospodar, jer usljed Svoje svemoći može činiti šta god hoće, a na osnovu Svoga Znanja, poznaje sve pa i ono što je za sva Njegova stvorenja sakriveno.[109] A pokajanje je siguran način stjecanja Božijega oprosta.[110]

(Čl. 15.) Kvalitet svakog učinjenog djela u cijelosti zavisi od iskrenosti s kojom je ono rađeno. Odnos prema Uzvišenom Bogu podrazumijeva izravnost te taj

---

105 *Uzaludno je kanjanje onih koji čine hrđava djela, a koji, kad se nekom od njih približi smrt, govore: "Sad se zaista kajem!", a i onima koji umru kao nevjernici. Njima smo bolnu patnju pripremili.* (Kur'an, 4:18)

106 al-Maġnīsāwī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, fol. 64., a).

107 as-Sīnūbī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, fol. 35., b).

108 Usp.: at-Taftāzānī, *Šarḥ al-maqāṣid*, tom V, str. 140.-141.

109 *Ako se ti glasno moliš – pa, On zna ono što je tajno i najskrivenije.* (Kur'an, 20:7)

110 U jednoj predaji blagoslovljeni poslanik Muhammed kaže: "Onaj ko se kaje usljed učinjenoga grijeha, taj je poput onoga koji uopće grijeha nema." (hadis bilježi Ibn Māğa, a prenosi časni Abū 'Ubayda ibn 'Abd Allah, a on od svoga oca; *as-Sunan*, tom II, hadis br. 4250., str. 1419.-1420.)

susret čovjeka i Boga, bez posrednika, najpotpuniji je način na koji stvorenje može "osjetiti" Allahovu jednoću. Ranije smo objasnili da Uzvišeni Bog nema potrebu za bilo čim, a iz Svoje milosti stvara stvorenja te, kao krunski dar, podaruje im mogućnost *svjedočenja* Božije jedinosti. To osvjedočenje (*šuhūd*), znači, podrazumijeva susret, odnos čovjek – Uzvišeni Bog te se, tako, realizira kroz paradoks: *svjedočenje* Jednosti kroz aktualiziranje para. Takav odnos dvojine temeljni je znak prirode jer sve u prirodi ima svoj par.[111] No, da bi savršenstvo *susreta* bilo postignuto, uvjet je da čovjekov odnos prema Jedinosti bude u potpunosti iskren.[112]

Stoga se kao osnovna opasnost koja može narušiti taj odnos te postizanje punine stepena *osvjedočenja*, ističe *licemjerstvo* (*rijā*'). Klasični komentari *licemjerstvo* umjesto sa *dvoličnjaštvom* (*nifāk*), kako je u djelima na našemu jeziku to zastupljeno, radije izjednačuju sa samoprikazivanjem, odnosno željom da osoba sāma sebe pohvali pred nekim za neki svoj kvalitet, naprosto, želja da drugi čuju za njene kvalitete.[113] Okretanje svoga lica prema bilo kome drugom osim prema Uzvišenom Bogu uzrok je spriječenosti *kušanja* ljepote Božije blizine, te je to i razlog da dragi Allah takav odnos oslovljava robovanjem podijeljene naravi[114], u kojemu osoba svoje činjenje ne posvećuje isključivo Njemu, slavljen je, već, u određenoj ili pak identičnoj mjeri, još nekome ili još nečemu drugom.[115]

Neki komentatori otići će tako daleko u svom razumijevanju ovog problema da će, pozivajući se na doslovni smisao nekih izrijeka blagoslovljenog poslanika Muhammeda[116], ustvrditi da *licemjerstvo* kao i *samoljublje* (*'udžb*)

---

[111] *I od svega po par stvaramo da biste vi razmislili!* (Kur'an, 51:49)

[112] Stoga se u teološkim djelima valjanost obavljanja namaza uvjetuje sa svjesnim donošenjem tri odluke (*niyya*), koje, na osnovu principa hanefijske škole, o čemu smo ranije govorili, trebaju potjecati iz srca, te biti i verbalno artikulirane. Dok se prva odnosi na riješenost obavljanja namaza, a treća na odlučnost okretanja prema časnoj Kabi u Mekki (*qibla*), ona srednja podrazumijeva iskrenost (*iḫlāṣ*): da će se osoba moliti *isključivo* Uzvišenom Allahu. Prenosi se da je časni Uvejs el-Karānī rekao: "Makar robovao Allahu onako kako Mu robuju svi stanovnici Zemlje i nebesa, neće ti biti prihvaćeno sve dok u tome ne budeš iskren." Upitan je: "A kako se može biti iskren?" Odgovorio je: "Da budeš siguran od odgovornosti za pridruživanje partnera Allahu, te da svrhu svoga tijela razumijevaš samo kao sredstvo za robovanje Allahu." Usp.: as-Sīnūbī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, fol. 44., b)

[113] 'Alī al-Qārī, *Minaḥ ar-rawḍ al-azhar*, str. 223.

[114] *Reci: "Ja sam čovjek kao i vi, meni se objavljuje da je vaš Bog - jedan Bog. Ko žudi susresti Gospodara svoga, neka čini dobra djela i neka, robujući Gospodaru svome, Njemu nikoga ne pridružuje!"* (Kur'an, 18:110)

[115] 'Alī al-Qārī, *Minaḥ ar-rawḍ al-azhar*, str. 224.

[116] Npr.: "Zavist jede dobra djela kao što vatra jede drva. Iskreno udjeljivanje (*sadaka*) gasi grijehe kao što voda gasi vatru. Namaz je svjetlo vjernika, a post je štit od Vatre." (hadis bilježi Ibn Māğe, a prenosi časni Anas ibn Mālik; *as-Sunan*, tom II, hadis br. 4210., str. 1408.) Predaja je slabog niza prenosilaca (*ḍa'īf*). Vidi: Ibid., napomena uz navedenu predaju.

doslovno poništavaju, obezvređuju učinjeno djelo.[117] Ipak, imajući u vidu da je Uzvišeni Allah Sebi propisao da u svemu što čini, Njegova milost sve obuhvata[118] te da svako dobro djelo, pored blagoslova, istodobno i poništava loše djelo[119], bliži smo stavu da je zapravo riječ o umanjenju kvalitete odnosno stepena blagoslova (*bereke*) urađenoga djela.[120] No, to ne znači da opasnost bolesti neodgojene duše treba olahko shvatiti. Naprotiv, procesi čišćenja duše i glačanja srca uvjet su ispunjavanja kur'anskog propisa obaveznosti postizanja stepena maksimalne bliskosti s Uzvišenim Gospodarom (*kurb*).[121] Taj stepen zapravo je osnovna obaveza zbog koje će svaka osoba polagati račun na Sudnjem danu.

(Čl. 16.) Iako su, kako ćemo vidjeti, kur'anske i hadiske predaje o posebnim počastima koje dragi Allah dariva Svojim bliskim i odanim stvorenjima, bile poznate prvim generacijama muslimana, te nadnaravne sposobnosti *dobrih* bit će negirane u dijelu muslimanske zajednice. Prvo će škola *mu'tezilija* tvrditi da je riječ o metaforično iskazanim pohvalama konkretnim osobama budući da ljudski razum svjedoči harmoniju po kojoj se događa sve u prirodi, zakon koji je zadat i od kojeg nema odstupanja. U modernom dobu, sa širenjem utjecaja pozitivne znanosti, neki muslimanski učenjaci zauzet će stav identičan tvrdnji *mu'tezilija*. Konačno, s prodorom puritanskih ideja među muslimanima, naročito kroz pokret vehabizma, posebne počasti davane nekim iskrenim Božijim robovima neće biti negirane ali će fenomen *dobrih* biti snažno relativiziran.

Klasični teološki komentari naučavaju opću podjelu počasti koje Uzvišeni Allah dariva nekim Svojim iskrenim robovima, na *znak* (*'ājet*) ili natprirodnost (*mu'džiza*), koje su dobivali Božiji vjesnici i poslanici, alejhimu-s-selam, te na *počast* (*kerāmet*), koja se dariva pojedinim dragom Allahu bliskim vjernicima – *dobrima* (*velijj/evlija*). Dvije su osnovne razlike između *znaka* i *počasti*. Prvo, *znak* ujedno ima i karakteristiku *izazova* za one koji ne vjeruju u poslanstvo konkretnoga poslanika. Taj izazov može rezultirati ili uputom osobe koja nije ranije vjerovala u poslanstvo ili, pak, definitivnim odbijanjem

[117] 'Alī al-Qārī, *Minaḥ ar-rawḍ al-azhar*, str. 224.

[118] *"I dosudi nam milost na ovome svijetu, i na onome svijetu – mi se, vraćamo Tebi." "Kaznom Svojom Ja kažnjavam koga hoću", reče On, "a milost Moja obuhvaća sve; dat ću je onima koji se budu grijeha klonili i zekat davali, i onima koji u dokaze Naše budu vjerovali."* (Kur'an, 7:156)

[119] *I obavljaj molitvu početkom i krajem dana, i u prvim časovima noći! Dobra djela zaista poništavaju hrđava. To je pouka za one koji pouku žele.* (Kur'an, 11:11.)

[120] al-Bazdawī, *al-Fiqh al-akbar*, str. 20.

[121] *Ne valja to! Ti njega ne slušaj, već sedždu učini i približi se!* (Kur'an, 96:19)

slijeđenja poslanika odnosno autentičnog vjerovanja u dragoga Boga. I drugo, svaka *počast* zapravo je odraz nekog *znaka* datog poslaniku čijoj *zajednici* (*ummet*) *dobri* pripada. Iz tog razloga, *dobri* nerado "otkrivaju" *počasti* koje im je Uzvišeni Allah darovao budući da se može dogoditi da vremenom osoba koja je počašćena zaboravi da je ta blagodat tek odraz poslanika kojega slijedi, i stekne utisak da je to nešto naprosto samo njoj dato. Time se javlja mogućnost iskazivanja prethodno spomenutog *licemjerstva* te ostalih bolesti duše koji se iz toga razvijaju, poput: oholosti (*kibr*), dvoličnjaštva (*nifāk*), samoljublja i dr.

Može se, štaviše, zaključiti da hanefijska te, kasnije, maturidijska i eš'arijska teologija problem *znaka* razumijeva suprotno od u uvodu spomenutog poimanja tog pitanja kod *mu'tezilija*. Osnovni princip je da se čovjek veoma lahko navikava na *uobičajeni* način događaja u prirodi te ljudskom životu uopće, zbog čega klasična muslimanska teologija koristi pojam *suspendiranja običajenoga* (*havāriku-l-'ādāt*) kao definiciju vjesničkoga *znaka* odnosno *natprirodnosti*. Imajući ovo u vidu, lahko je prihvatiti da i stvorenja koja su u izvorima vjerovanja okarakterizirana kao neprijatelji vjernikā, poput faraona i Iblīsa, mogu posjedovati neke natprirodne sposobnosti. No, te su im specifičnosti date, prvo, da bi i sāmi bili njima zavedeni[122] i, drugo, da bi zavodili ljude a vjernicima bili konstantna opomena za Božiju svemoć i apsolutnost, odnosno podsjećanje na logiku realiziranja ljudskog života koje se događa kroz međusobni odnos: izostanka Božije pomoći nekoj osobi (*hazlān*) i čovjekove sposobnosti stjecanja (*kesb*), o čemu smo govorili u (Čl. 6.).[123]

Da bi se i terminološki naznačila prethodno opisana razlika, za stvorenja koja nisu Božiji *prijatelji*, ne upotrebljavaju se pojmovi: *znak*, *počast*, i sl., već se jednostavno govori o prihvaćanju nekih njihovih molbi koje upućuju Uzvišenome Bogu,[124] mada i između takvih stvorenja postoji znatna razlika u

---

[122] Tako je faraon, naprimjer, svoju vladavinu razumijevao kao jedinstvenu iz razloga date mu sposobnosti da izmijeni uobičajeni tok načina smjene događaja u prirodi, poput kretanja rijeke u suprotnome smjeru, što je nagoviješteno u časnome Kur'anu: *I faraon obznani narodu svome: "O narode moj", reče on, "zar meni ne pripada carstvo u Misiru i ovi rukavci rijeke koji ispred mene teku, shvaćate li?"* (Kur'an, 43:51)

[123] Zanimljivo je da su, ne pravdajući niti izbor Faraona ni izbor Iblīsa, klasični teolozi ipak pravili razliku između njih dvojice, u smislu različitog ispoljavanja neposluha prema Uzvišenom Bogu. Dok je Faraon sebi otvoreno pripisivao božanstvenost, Iblīs to nikada nije uradio jer je njegov neposluh rođen usljed nedostatka potpunosti spoznaje te nekontrolirane ljubomore. Štaviše, navodi se i jedna predaja po kojoj je Iblīs jednom prilikom pokucao na vrata Faraona te mu je, nakon što je Faraon pun oholosti podigao ton i upitao: "Ko je?", Iblīs odgovorio: "Kako ćeš za sebe tvrditi da si božanstvo kada nisi u stanju znati ni ko ti je pred vratim." Vidi: 'Alī al-Qārī, *Minaḥ ar-rawḍ al-azhar*, str. 243.-244.

[124] *"Daj mi vremena do Dana njihova oživljenja", zamoli on* (Iblīs). *"Daje ti se vremena", reče On.* (Kur'an, 7:14-15)

njihovom intimnom odnosu prema Uzvišenome Allahu[125], no, o tome nećemo ovdje opširnije govoriti.

(Čl. 17.-18.) Ova pitana tretirana su u “Oporuci” (Čl. 24., te Čl. 1.-5.), te u *Prvom razumijevanju 1* (Čl. 6.) kao i u našim komentarima na te članke.

(Čl. 19.) Iako se, na osnovu prvog čitanja, ne bi moglo tako zaključiti, ipak, jasno je da je osnovna namjera ovog članka definiranje odnosa između vjere i vjerovanja, odnosno između vjerovanja kao izraza pukoga oponašanja i vjerovanja kao postizanja duhovnog stepena dobročinstva (*ihsān*). Kako smo ranije naveli, svaki čovjek rađa se s darom vjere – to davanje je opće naravi i u tome su svi ljudi jednaki. Međutim, vjerovanje, kao ljudski odgovor na *dar vjere*, bitno je individualan i intiman čin. Posljedično, nijedan čovjek nije jednak drugome u svome robovanju Uzvišenome Bogu. Svaki početak duhovnoga zrenja jeste bitno karakteriziran oponašanjem (*taklīd*), no, kao i odgoj djeteta, i ta praksa “oponašanja u vjerovanju” treba biti postepeno prekinuta s postizanjem “mladenačkoga doba” duhovnoga zrenja. Premda ni taj period nije jednak za sve ljude (već smo govorili o fenomenu “starosnog doba vjere”), analogijom da stjecanjem mogućnosti, prvo razumskoga prosuđivanja (*sinnur-rušd*) a potom i kušanja te uživanja u prvim fizičkim intimnim odnosima, čime osoba postaje spolno zrela (*bulūg*), čovjek dobiva pravo formiranja vlastite porodice, jednako tako i stjecanjem poduke i usvajanjem znanja te *kušanjem* (*zevk*) prvih duhovnih iskustava, vjerniku se otvara mogućnost razvijanja vlastitog odgovora na dar vjere.

Tokom cijelog života svakom čovjeku je potrebno “duhovno mentorstvo”, no, nakon dosezanja “mladenačkoga doba duhovnosti” ono više ne bi trebalo biti dato u obliku “diktiranja” formi ponašanja, već na način pružanja brižnoga odgoja (*terbijja*) i savjetovanja (*nasīḥa*) koja mogu osigurati samo vjernici koji su ranije duhovno sazreli.[126] Proces zrenja nikada se ne završava, kao što ni blagoslovljeni poslanik Muhammed nije nikada prestao robovati uzvišenome Gospodaru.[127]

---

[125] Abū Muḥammad ʻAbd al-Qādir, *ad-Durr al-azhar*, str. 61.-63.

[126] Jednom prilikom blagoslovljeni poslanik Muhammed rekao je: “Religija (*dīn*) je savjet.” Upitaše: “Kome on pripada?” Odgovori: “Allahu, Njegovoj Knjizi, Njegovome Poslaniku, muslimanskim prvacima te njima (*muslimanima*) općenito.” (hadis bilježi Muslim, a prenosi časni Tamīm ad-Dārī; *aṣ-Ṣaḥīḥ*, hadis br. 55., str. 44.)

[127] Samo iz tog razloga voljeni Muhammed, alejhi-s-selam, govori o sedamdeset odnosno stotinu vrsta koprena dnevno zbog kojih se i sām, blagoslovljen je, svaki dan kajao: “Kajem se Allahu dnevno stotinu puta.” (hadis bilježi al-Bazzār, a prenosi časni Anas; *al-Musnad*, tom XIII, hadis br. 7021., →

S obzirom da se sve u prirodi događa postepeno, tako se i obaveza približavanja Uzvišenome Gospodaru realizira dio po dio, korak po korak, a to duhovno putovanje (*sulūk*) kreće se od predanosti i pokornosti (*teslīm*)[128], preko svjesnoga robovanja Uzvišenome Allahu na osnovu objektivnih mogućnosti[129], pa do istinskoga robovanja Gospodaru na način koji On stvarno i zaslužuje.[130]

Kompletan proces duhovnog rasta razvija se s jedne strane spoznavanjem Uzvišenog Allaha preko smjernica kojima je On sām Sebe opisao (Božija Lijepa Imena i Svojstva), te s druge strane slijedeći *ortopraksu* (*sunna*) blagoslovljenoga Poslanika, koja predstavlja jedinu praksu nekog stvorenja koja sadrži univerzalne i vječne vrijednosti. Slično ranijem oslovljavanju pitanja odnosa *počasti dobrih* prema vjesničkim *nadnaravnostima* i odgoju ta savjetovanja sazrelih vjernika imaju cilj dovesti početnika u stanje spoznavanja temeljnih karakteristika Muhammeda, alejhi-s-selam, stvorenja s najljepšom ćudi.[131]

(Čl. 20.-23.) Teološki problemi navedeni u člancima vjerovanja 20.-22., ranije su navedeni u "Oporuci" (redom: Čl. 25.; 20.-23.; 6.) te smo ih tamo i komentirali, kao i članak 23. koji je navođen te obrazložen u *Prvom razumijevanju 1* (Čl. 10.) kao i u "Oporuci" (Čl. 18. i 19.).

(Čl. 24.-25.) Nekoliko smo puta ranije isticali, podjela Božijih Svojstava podrazumijeva i fenomen Atributa preko čijeg ih je leksičkog izraza moguće dovesti u vezu s osobinama Božijih stvorenja. Ta Svojstva sličnosti (*mutešābiha*) ni u kojem slučaju ne bi smjela biti shvaćena niti interpretirana na način uporedivosti, pogotovo ne esencijalne sličnosti s karakteristikama stvorenja. Iz tog razloga se već u ranoj muslimanskoj teologiji naglašava da bilo koje Božije Svojstvo treba navoditi u onoj formi u kojoj je navedeno u izvorima vjerovanja, prihvatajući ih te ujedno vjerujući da nije moguće izraziti njihovo štostvo odnosno kakvoću (*bi lā kejfe*). Iz tog razloga skrenuta je pažnja da prilikom

str. 367.) U drugoj predaji je navedeno da je blagoslovljeni Muhammed znao bdjeti u robovanju Uzvišenom Gospodaru do te mjere da bi mu noge otekle. Upitan: "Zašto to radiš kada ti je Allah oprostio i ranije i buduće pogreške?", odgovorio je: "Pa zar ne bih trebao biti zahvalan rob?!" (hadis bilježi al-Bazzār, a prenosi također časni Anas; *al-Musnad*, tom XIII, hadis br. 7290., str. 484.)

128 *Neki beduini govore: "Mi vjerujemo!" Reci: "Vi ne vjerujete, ali recite: – Mi se pokoravamo!, jer u srca vaša prava religija još nije ušla. A ako Allaha i Njegova Poslanika budete slušali, On vam nimalo neće umanjiti nagradu za djela vaša." – Allah, uistinu, prašta i samilostan je.* (Kur'an, 49:14)

129 *Zato se Allaha bojte koliko možete, i slušajte i pokoravajte se i milostinju udjeljujte – za svoje dobro. A oni koji budu sačuvani gramzljivosti, bit će tī koji će uspjeti.* (Kur'an, 64:16)

130 *O vjernici, bojte se Allaha onako kako se treba bojati i umirite samo kao muslimani!* (Kur'an, 3:102)

131 *Ti si, zaista, najljepše ćudi.* (Kur'an, 68:4)

jezičkog prevođenja Svojstava sa arapskoga, kao jezika Objave, na druge jezike, u onim slučajevima u kojima bi prijevod imao polisemno značenje, radije treba zadržati izvorni oblik. U tekstu je naveden konkretno perzijski, no, ovo pravilo odnosi se i na sve druge jezike.

Svrha izbjegavanja strogog antropomorfizma, koji bi mogao završiti i u korporealizmu, jednako se odnosi na sve aspekte govora o Uzvišenom Allahu. No, s obzirom da jezik predstavlja konstantno promjenljivi fenomen ljudske komunikacije, nužno je u nekim krajnjim situacijama u kojima nema drugog rješenja, neka Allahova Svojstva i simbolički predstaviti ali uz objašnjenje da je riječ tek o nastojanju nuđenja jasnijeg objašnjenja a ne o njihovom definiranju kao metaforama, po čemu je bila poznata škola mu'tezilija. Ipak, iz ove mogućnosti isključeno je simboličko objašnjavanje Božijega Svojstva "Lica" (*vedžh*), s obzirom da se njegovo značenje, koliko je to moguće zaključiti iz teksta časnoga Kur'ana, najvjerovatnije odnosi na Allahovu Bīt, na dragoga Boga *kao takvog*. Jednako tako, činjenica da su Atributi baš to što jesu a ne ono kako ih čovjek razumijeva, prouzročuje i nužnost vođenja računa da Uzvišeni Allah preko njih ne bude predstavljen kao neko biće slično čovjeku, i to u bilo kojem smislu. Kako je poznato, ovu praksu njegovala je škola *haševija*, a u modernom dobu po ovome učenju je posebno karakterističan pokret puritanizma (selefizam i vehabizam). Stoga i govorenje o čovjekovoj "bliskosti" odnosno "udaljenosti" od Uzvišenog Boga nema doslovno značenje već naprosto pokazuje stepen čovjekove odanosti i posvećenosti spoznaji Uzvišenog Allaha.[132]

(Čl. 26.) Sadržaj ovoga članka raspravljali smo u komentaru na (Čl. 3.), odnosno u analizi (Čl. 9.) "Oporuke".

(Čl. 27.) U nekim pogrešno prepisanim rukopisima vjerovatno je, kako objašnjava imam el-Kevserī, sāma struktura arapske rečenice odnosno arapsko pismo, zbunilo prepisivača originalnog rukopisa te je ponovljenu česticu "mā",

[132] Imam 'Alī al-Qārī na ovom mjestu navest će neutemeljenost i neispravnost stava u kojem nepoznati autor tvrdi da se događanje "bliskosti" i "blizine" odnosi i na stvorenje i na Uzvišenog Gospodara, u smislu da je dragi Bog konstantno "blizu" robu, dok se rob može od dragoga Boga udaljavati ili Mu se, pak, približavati. U svakom slučaju odnos "bliskosti" ili "udaljenosti" između Uzvišenoga Allaha i Njegovog stvorenja, taj autor razumijeva kroz prostorni odnos tj. fizičku razdaljinu (*masāfa*). Ovakav stav pretpostavlja da se realiziranje "bliskosti" i "udaljenosti" događa u doslovnom smislu, što podrazumijeva da se Uzvišenom Allahu, kako smo nekoliko puta istakli – stvoritelju *doslovno svega*, mogu pripisati kategorije koje su stvorene, poput: mjesta, pravca i sl. Vidi: 'Alī al-Qārī, *Minaḥ ar-rawḍ al-azhar*, str. 304., 305. (priređivač izdanja navodi da je riječ o komentaru na Poslanicu imama aṭ-Ṭaḥāwīja, koju je kao svoje djelo potpisao Ibn Abī al-'Izz, v.: str. 304., fusnota br. 2.; usp.: Ibn Abī al-'Izz, *Šarḥ al-'aqīda aṭ-Ṭaḥāwiyya*, tom II, str. 372.-394.)

ispred glagola "umrijeti" izraženog u trećem licu dvojine, shvatio kao previd originalnog autora te je jednu izbrisao, nakon čega je nastao oblik: "mātā" (*umrli su njih dvoje*), umjesto izraza: "mā mātā" (*njih dvoje nisu umrli*), pa je rečenica dobila značenje: "mātā 'ale-l-kufri" (*umrli su njih dvoje u nevjerstvu*), umjesto: "mā mātā 'ale-l-kufri" (*njih dvoje nisu umrli u nevjerstvu*).[133]

Predmetni članak, zapravo, potvrđuje da je blagoslovljeni poslanik Muhammed preselio na drugi svijet s autentičnim vjerovanjem, kao što je to bio slučaj kod svih Allahovih vjesnika. Stoga se ovaj članak vjerovanja može razumjeti i kao autorova potvrda, njegovo svjedočenje da je poslanik Muhammed, alejhi-s-selam, dostavio ljudima Objavu od Uzvišenoga Boga. Na osnovu stavova klasičnih teologa, zaključuje se da je moguće svjedočiti za tri kategorije ljudi da će ući u Džennet. Prva kategorija su poslanici i vjesnici – i ovaj stav je kategorične prirode (*kat'ī*). Druga grupa ljudi za koje se može posvjedočiti da će ući u Džennet su oni vjernici za koje je tekst časnoga Kur'ana potvrdio da im je vječni boravak u Džennetu. Ovo mišljenje zauzima većina učenjaka te je ono relativne naravi (*zannī*). Konačno, treća kategorija su one osobe za koje drugi muslimani posvjedoče da su bili u ovome životu dobri.[134]

Naravno, u sva tri slučaja riječ je o mišljenjima donesenim na osnovu doslovnog razumijevanja izvora vjerovanja, a samo dragi Allah zna šta će biti čije vječno boravište.[135]

Iako okvir našeg rada ne predviđa detaljno izlaganje stava sljedbenika *ehli-sunneta ve-l-džemaata* u vezi sa statusom časnih roditelja blagoslovljenoga poslanika Muhammeda, samo ćemo istaći da je opće mišljenje da će i njegovi roditelji biti smješteni u Džennet.[136] Predaje iz kojih bi se moglo, na prvi dojam, naslutiti da će njegovi, blagoslovljen je, časni roditelji, ne daj Bože, završiti u Vatri[137], pravilno je razumijevati u smislu govora o precima koji nisu željeli prihvatiti poziv vjesnikā koji su djelovali u njihovom vremenu.[138] Možda ovaj komentar i ne bi trebalo posebno naglašavati, no, primjetne su pogrešne interpretacije tih predaja i u našem vremenu, a što, najvjerovatnije, predstavlja planirani pristup slabljenja autoriteta, naročito autoriteta starijih,

---

133 Vidi: al-Kawṯarī, *al-'Aqīda wa 'ilm al-kalām*, str. 566.-567.

134 Riječ je o predaji koju bilježi Muslim a koju smo ranije u knjizi navodili.

135 Vidi: 'Alī al-Qārī, *Minaḥ ar-rawḍ al-azhar*, str. 311.-312.

136 Usp.: al-Kawṯarī, *al-'Aqīda wa 'ilm al-kalām*, str. 566.

137 Npr. predaja: Neki čovjek upitao je: "Allahov Poslaniče, gdje je moj otac?", i on mu je rekao: "U Vatri." Kada je krenuo, pozvao ga je i rekao mu: "Moj predak i tvoj otac su u Vatri." (hadis bilježi Muslim, a prenosi časni Anas; *aṣ-Ṣaḥīḥ*, hadis br. 203., str. 114.)

138 Širu raspravu vidi: Abū Muḥammad 'Abd al-Qādir, *ad-Durr al-azhar*, str. 61.-62.

odnosno roditelja, kod mladih, odnosno djece, što u potpunosti odgovara naravi savremenog društva.[139]

(Čl. 28.) Sadržaj ovoga članka raspravljali smo, u različitim kontekstima, u prvom dijelu *Prvog razumijevanja 2*, tj. do (Čl. 7.). Kako smo već istakli u uvodu, moguće je da se prvobitno nastojala izraditi precizna lista članaka muslimanskog vjerovanja, no, iz nekog razloga, autor je od toga odustao, odnosno, nisu uspjeli ono što su planirali sistematski izložiti. Stoga pretpostavljamo da je ovaj sadržaj prvobitno bio dio uvodnih članaka.

(Čl. 29.) Posljednji dio Poslanice posvećen je događanju odnosno nastupu Posljednjega dana (*jevmu-l-'āhir*). Pored toga, autor je iskoristio priliku te, na neki način, zatvorio krug izlaganja ponovno se koncentrirajući na izvore vjerovanja. Prvi događaj koji je u ovom članku izložen zapravo se odnosi na iskustvo, prvo, noćnoga putovanja blagoslovljenoga poslanika Muhammeda iz Mekke u Jerusalem (*el-isrā'*), a potom i njegovoga uzdignuća (*mi'rādž*) i to na najviše nebeske visine. Prvi događaj je kategorične naravi, s obzirom da je eksplicitno oslovljen u časnome Kur'anu[140], dočim je drugi događaj relativne naravi, imajući u vidu da se izravno oslovljava tek u predajama zabilježenim od blagoslovljenoga Muhammeda, a kur'anski ajeti govore o pojedinim iskustvima koje je Poslanik, alejhi-s-selam, prilikom *uzdignuća* doživio.[141] Iz tog razloga prevladava mišljenje da je potvrđivanje istinitosti događaja *isra'a* i *mi'radža* sastavni dio muslimanskog vjerovanja. Onaj ko bi negirao iskustvo Poslanikovog, alejhi-s-selam, *noćnoga putovanja* počinio bi time nevjerstvo (*kufr*), jer bi se usprotivio plemenitim ajetima časnoga Kur'ana. S druge strane, ukoliko bi neko poricao događaj *uzdignuća* blagoslovljenoga Muhammeda, bio bi kvalificiran kao osoba koja uvodi nedozvoljene novine (*bid'a*).[142]

---

[139] I sām komentator al-Qārī dvojio je o mogućnosti da plemeniti roditelji blagoslovljenog poslanika Muhammeda nisu bili vjernici te da bi, ne daj Bože, mogli završiti u Vatri (v.: 'Alī al-Qārī, *Minaḥ ar-rawḍ al-azhar*, str. 313.). Međutim, kasnije je, u svojim posljednjim djelima, naprimjer u komentaru na slavno djelo: "aš-Šifā", izričito naglasio da su oba roditelja Muhammeda, alejhisselam, – časna Amina i časni Abdullah, plemenite i časne osobe (al-Mullā 'Alī al-Qārī, *Šarḥ aš-Šifā li al-Qāḍī 'Iyyāḍ*, Bejrut, Dār al-kutub al-'ilmiyya, bez god. izd., tom I, str. 198.-199.), te da su bili vjernici. (usp.: Ibid, tom I, str. 751.-752.)

[140] *Hvaljen neka je Onaj koji je u jednom času noći preveo Svoga roba iz Hrama časnog u Hram daleki, čiju smo okolinu blagoslovili kako bismo mu neka znamenja Naša pokazali. – On, uistinu, sve čuje i sve vidi.* (Kur'an, 17:1)

[141] *Zatim se približio, pa nadnio – blizu koliko dva luka ili bliže – i objavio robu Njegovu ono što je objavio, srce nije poreklo ono što je vidio, pa zašto se prepirete s njim o onom što je vidio?* (Kur'an, 53:8-12)

[142] 'Alī al-Qārī, *Minaḥ ar-rawḍ al-azhar*, str. 321.-322.

U ovom komentaru nećemo se detaljno upuštati u vremensko redanje predznaka nastupa Posljednjega dana. Na osnovu izvora vjerovanja, autor je naprosto poentirao sljedeće istine koje će se dogoditi: pojava Dedždžāla[143], prodor narodā Jedžūdž i Medžūdž[144], izlazak Sunca na zapadu te silazak blagoslovljenog poslanika Isāa na Zemlju. No, sāme strahote koje će se desiti neposredno pred Posljednji dan, doživjet će samo najgore osobe.[145] Iako se ne navodi u osnovnome tekstu, komentari nedvojbeno ističu da muslimansko vjerovanje uključuje i potvrđivanje istinitosti pojavljivanja časnoga imama Mehdija, koji će se susresti s blagoslovljenim Isāom.[146]

143 "Nema nijednog vjesnika a da nije opominjao svoju *zajednicu* na nepopravljivog lažljivca, na jedno oko slijepoga. Stvarno, on je slijep na jedno oko, a vaš Gospodar nije slijep. Između očiju mu je ispisano: *k-f-r*." (hadis bilježi Muslim, a prenosi časni Anas ibn Mālik; *aṣ-Ṣaḥīḥ*, hadis br. 2933., str. 1340.)

144 *I kada se otvore Jedžudž i Medžudž i kada se ljudi budu niz sve strmine žurno spuštali.* (Kur'an, 21:96) Ranije su se već kretali po Zemlji, usp.: Kur'an, 18:94.

145 "Čas (*Smak svijeta*) dogodit će se samo najlošijim ljudima." (hadis bilježi Muslim, a prenosi časni 'Abd Allāh; *aṣ-Ṣaḥīḥ*, hadis br. 2949., str. 1350.)

146 'Alī al-Qārī, *Minaḥ ar-rawḍ al-azhar*, str. 325.

ČETVRTA POSLANICA

Pismo Ebu Hanīfe upućeno Osmānu el-Bettīju

UVOD U KOMENTAR

Pismo Ebu Hanīfe upućeno Osmānu el-Bettīju predstavlja izuzetno značajan dokument koji odražava posljedice podjela u prvoj generaciji muslimana te nastavak razvoja međumuslimanske netrpeljivosti. No, ovdje nije riječ o velikoj podjeli na sunnije i šiije, već o razmimoilaženju među sāmim sunnijama. Iako poslanica ne predstavlja teološku raspravu u smislu izlaganja članaka vjerovanja (*credo*) poput sadržaja ostalih poslanica imama Ebu Hanīfe, ipak, njegove ranije iznesene temeljne teološke stavove, odnosno stavove hanefijskih teologa, ovo pismo potvrđuje. Pored toga, njegov sadržaj je posebno aktuelan, slobodni smo primijetiti, i u našemu vremenu s obzirom da se različitim pokuđenim metodama (poput: laganja, korištenja opsjene, difamiranja i dr.), argumentirani stavovi hanefijske teološke škole napadaju i nastoje relativizirati.

Imajući u vidu mišljenje muslimanskih teologa (poput imama El-Kevserīja, *El-'Akīdetu ve 'ilmu-l-kelām*, str. 565.) te orijentalista filologa, zaključujemo da je riječ o autentičnom djelu Ebu Hanīfe, najvjerovatnije o dijelu opširnije korespondencije između Najvećega imama (*el-'imāmu-l-a'zam*) i Osmāna el-Bettīja, učenjaka iz Basre, no, za sada, od ukupne prepiske poznato je samo ovo pismo. Pored toga, i činjenica da se u tekstu ne navodi niti jedna predaja blagoslovljenog poslanika Muhammeda, dočim se, nasuprot tome, insistira na prihvatanju i odanom slijeđenju *ortoprakse* (*sunna*), a odnos između upotrebe pojmova "hadis" i "sunnet" u člancima vjerovanja objasnili smo u dosadašnjim komentarima, govori u prilog tome da je riječ o starijem dokumentu.

Kako smo naglasili, ne neki strogo fundamentalno-teološki sadržaj već, prije svega, njen aplikativni aspekt razlog je tretiranja i ovoga pisma unutar našega djela: "Akaidska učenja Ebū Hanīfe", kao i činjenica da je, pored *El-Fikhu-l-ekber 1* (*Prvo razumijevanje 1*), riječ stvarno o autorskom djelu Ebu Hanīfe.

U poslanici se oslovljavaju sljedeći problemi: osnovni princip *murdžijskoga* nauka, odnos pokoravanja (*islām*) prema vjerovanju (*'īmān*), sadržaj vjerovanja, pitanje Božijega vođenja (*hidāja*), status vjernika grješnika, odnos prema međusobnim sukobima prve generacije muslimana te odnos prema *ortopraksi* (*sunna*).

Zanimljivo je da, na osnovu našega saznanja, Pismo Ebu Hanīfe upućeno Osmānu el-Bettīju nije bilo posebno interesantno istraživačima, a čak se nije ni pridavala pažnja pisanju komentara na njega.

Rekli bismo, posljedično tome, koliko je nama poznato, ni na našemu jeziku ova poslanica nije prevođena te, logično, nije ni komentirana.

Sadržaj pisma preuzeli smo iz djela imama El-Kevserīja (*al-'Aqīdatu wa 'ilm al-kalām: Min 'a'māl al-'imām Muḥammad Zāhid al-Kawṯarī*, Bejrut, Dār al-kutub al-'ilmiyya, 2004., str. 629.-632.).

TEKST PISMA

(رِسَالَةُ أَبِي حَنِيفَةَ إِلَى عُثْمَانَ الْبَتِّيِّ عَالِمِ أَهْلِ الْبَصْرَةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا
فِي التَّبَرِّي مِمَّا يُرْمَى بِهِ مِنَ الْإِرْجَاءِ كَذِبًا وَزُورًا مِنْ جَهَلَةٍ أَغْرَارٍ)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ، رَوَى الْإِمَامُ حُسَامُ الدِّينِ الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ الْحَجَّاجِ السُّغْنَاقِيُّ، عَنْ حَافِظِ الدِّينِ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ نَصْرٍ الْبُخَارِيِّ، عَنْ شَمْسِ الْأَئِمَّةِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ السَّتَّارِ الْكَرْدَرِيِّ، عَنْ بُرْهَانِ الدِّينِ أَبِي الْحَسَنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ الْجَلِيلِ الْمَرْغِينَانِيِّ عَنْ ضِيَاءِ الدِّينِ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ نَاصِرِ الْيَرْسُوخِيِّ، عَنْ عَلَاءِ الدِّينِ أَبِي بَكْرٍ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ السَّمَرْقَنْدِيِّ، عَنْ أَبِي الْمُعِينِ مَيْمُونِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْمَكْحُولِيِّ النَّسَفِيِّ، عَنْ أَبِي زَكَرِيَّا يَحْيَى بْنِ مُطَرِّفٍ الْبَلْخِيِّ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ السَّمَرْقَنْدِيِّ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ الْبُسْتِيِّ، عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ الْفَارِسِيِّ عَنْ نُصَيْرِ بْنِ يَحْيَى الْفَقِيهِ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ

مُحَمَّد بْنِ سماعَةَ التَّيمِيِّ، عَنِ الْإِمَامِ أَبِي يُوسُفَ يَعْقُوبَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْأَنْصَارِيِّ، عَنِ الْإِمَامِ الْأَعْظَمِ أَبِي حَنِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَعَنْهُمْ أَنَّهُ قَالَ:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مِنْ أَبِي حَنِيفَةَ إِلَى عُثْمَانَ الْبَتِّيِّ: سَلَامٌ عَلَيْكَ، فَإِنِّي أَحْمَدُ إِلَيْكَ اللَّهَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ، أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّي أُوصِيكَ بِتَقْوَى اللَّهِ وَطَاعَتِهِ، وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا وَجَازِيًا. بَلَغَنِي كِتَابُكَ، وَفَهِمْتُ الَّذِي فِيهِ مِنْ نَصِيحَتِكَ، وَقَدْ كَتَبْتَ أَنَّهُ دَعَاكَ إِلَى الْكِتَابِ بِمَا كَتَبْتَ حِرْصُكَ عَلَى الْخَيْرِ وَالنَّصِيحَةِ، وَعَلَى ذَلِكَ كَانَ مَوْضِعُهُ عِنْدَنَا،

١) كَتَبْتَ تَذْكُرُ أَنَّهُ بَلَغَكَ أَنِّي مِنَ الْمُرْجِئَةِ وَأَنِّي أَقُولُ: مُؤْمِنٌ ضَالٌّ، وَأَنَّ ذَلِكَ يَشُقُّ عَلَيْكَ، وَلَعَمْرِي مَا فِي شَيْءٍ بَاعِدٍ عَنِ اللَّهِ تَعَالَى عُذْرٌ لِأَهْلِهِ، وَلَا فِيمَا أَحْدَثَ النَّاسُ وَابْتَدَعُوا أَمْرٌ يُهْتَدَى بِهِ، وَلَا الْأَمْرُ إِلَّا مَا جَاءَ بِهِ الْقُرْآنُ وَدَعَا إِلَيْهِ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَ عَلَيْهِ أَصْحَابُهُ حَتَّى تَفَرَّقَ النَّاسُ، وَأَمَّا مَا سِوَى ذَلِكَ فَمُبْتَدَعٌ وَمُحْدَثٌ، فَإِنَّهُ كِتَابِي إِلَيْكَ، فَاحْذَرْ رَأْيَكَ عَلَى نَفْسِكَ، وَتَخَوَّفْ أَنْ يَدْخُلَ الشَّيْطَانُ عَلَيْكَ عَصَمَنَا اللَّهُ وَإِيَّاكَ بِطَاعَتِهِ، وَنَسْأَلُهُ التَّوْفِيقَ لَنَا وَلَكَ بِرَحْمَتِهِ،

٢) ثُمَّ أُخْبِرُكَ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا أَهْلَ شِرْكٍ قَبْلَ أَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ تَعَالَى مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَبَعَثَ مُحَمَّدًا يَدْعُوهُمْ إِلَى الْإِسْلَامِ، فَدَعَاهُمْ إِلَى أَنْ يَشْهَدُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَالْإِقْرَارِ بِمَا جَاءَ بِهِ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى؛ وَكَانَ الدَّاخِلُ فِي الْإِسْلَامِ مُؤْمِنًا بَرِيئًا مِنَ الشِّرْكِ، حَرَامًا مَالُهُ وَدَمُهُ، لَهُ حَقُّ الْمُسْلِمِينَ وَحُرْمَتُهُمْ،

٣) وَكَانَ التَّارِكُ لِذَلِكَ حِينَ دَعَا إِلَيْهِ كَافِرًا بَرِيئًا مِنَ الْإِيمَانِ، حَلَالًا مَالُهُ وَدَمُهُ، لَا يُقْبَلُ مِنْهُ إِلَّا الدُّخُولُ فِي الْإِسْلَامِ أَوِ الْقَتْلُ. إِلَّا مَا ذَكَرَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى فِي أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ إِعْطَاءِ الْجِزْيَةِ،

٤) ثُمَّ نزَلَتِ الْفَرَائِضُ بَعْدَ ذَلِكَ عَلَى أَهْلِ التَّصْدِيقِ. فكَانَ الْأَخْذُ بِهَا عَمَلًا مَعَ الْإِيمَانِ وَلِذَلِكَ يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: (الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) وَقَالَ: (وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا) وَأَشْبَاهُ ذَلِكَ مِنَ الْقُرْآنِ. فَلَمْ يَكُنِ الْمُضَيِّعُ لِلْعَمَلِ مُضَيِّعًا لِلتَّصْدِيقِ، وَقَدْ أَصَابَ التَّصْدِيقَ بِغَيْرِ عَمَلٍ، وَلَوْ كَانَ الْمُضَيِّعُ لِلْعَمَلِ مُضَيِّعًا لِلتَّصْدِيقِ لَانْتَقَلُوا بِتَضْيِيعِهِ مِنْ اِسْمِ الْإِيمَانِ وَحُرْمَتِهِ وَحَقِّهِ، وَرَجَعُوا إِلَى حَالِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا مِنَ الشِّرْكِ. وَمِمَّا يُعْرَفُ بِهِ اِخْتِلَافُهُمَا أَنَّ النَّاسَ لَا يَخْتَلِفُونَ فِي التَّصْدِيقِ، وَلَا يَتَفَاضَلُونَ فِيهِ. وَقَدْ يَتَفَاضَلُونَ فِي الْعَمَلِ. وَتَخْتَلِفُ فَرَائِضُهُمْ. وَدِينُ أَهْلِ السَّمَاءِ وَدِينُ الرُّسُلِ وَاحِدٌ. فَلِذَلِكَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: (شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ).

٥) وَاعْلَمْ أَنَّ الْهُدَى فِي التَّصْدِيقِ بِاللَّهِ وَبِرُسُلِهِ لَيْسَ كَالْهُدَى فِيمَا افْتُرِضَ مِنَ الْأَعْمَالِ، وَمِنْ أَيْنَ يُشْكِلُ ذَلِكَ عَلَيْكَ؟ وَ أَنْتَ تُسَمِّيهِ مُؤْمِنًا بِتَصْدِيقِهِ كَمَا سَمَّاهُ اللَّهُ تَعَالَى فِي كِتَابِهِ وَتُسَمِّيهِ جَاهِلًا بِمَا لَا يَعْلَمُ مِنَ الْفَرَائِضِ. وَهُوَ إِنَّمَا يَتَعَلَّمُ مَا يَجْهَلُ. فَهَلْ يَكُونُ الضَّالُّ عَنْ مَعْرِفَةِ اللَّهِ تَعَالَى وَمَعْرِفَةِ رَسُولِهِ كَالضَّالِّ عَنْ مَعْرِفَةِ مَا يَتَعَلَّمُهُ النَّاسُ وَهُمْ مُؤْمِنُونَ؟! وَقَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى فِي تَعْلِيمِهِ الْفَرَائِضَ: (يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ) وَقَالَ: (أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى)، وَقَالَ: (فَعَلْتُهَا إِذًا وَأَنَا مِنَ الضَّالِّينَ) يَعْنِي مِنَ الْجَاهِلِينَ، وَالْحُجَّةُ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى وَالسُّنَّةِ عَلَى تَصْدِيقِ ذَلِكَ أَبْيَنُ وَأَوْضَحُ مِنْ أَنْ تُشْكِلَ عَلَى مِثْلِكَ. أَوَلَسْتَ تَقُولُ: مُؤْمِنٌ ظَالِمٌ، وَمُؤْمِنٌ مُذْنِبٌ، وَمُؤْمِنٌ مُخْطِئٌ وَمُؤْمِنٌ عَاصٍ، وَمُؤْمِنٌ جَائِرٌ؟ هَلْ يَكُونُ فِيمَا ظَلَمَ وَأَخْطَأَ مُهْتَدِيًا فِيهِ مَعَ هُدَاهُ فِي الْإِيمَانِ، أَوْ يَكُونُ ضَالًّا عَنِ الْحَقِّ الَّذِي أَخْطَأَهُ؟ وَقَوْلُ بَنِي يَعْقُوبَ عَلَى نَبِيِّنَا وَعَلَيْهِمُ السَّلَامُ لِأَبِيهِمْ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ، أَتَظُنُّ أَنَّهُمْ عَنَوْا إِنَّكَ لَفِي كُفْرِكَ الْقَدِيمِ؟ حَاشَا لِلَّهِ أَنْ تَفْهَمَ هَذَا، وَأَنْتَ بِالِقٌ رَآنٌ عَالِمٌ، وَاعْلَمْ أَنَّ الْأَمْرَ لَوْ كَانَ كَمَا كَتَبْتَ بِهِ إِلَيْنَا أَنَّ النَّاسَ كَانُوا أَهْلَ تَصْدِيقٍ قَبْلَ

الْفَرَائِضِ ثُمَّ جاءَتِ الْفَرَائِضُ، لَكَانَ يَنْبَغِي لِأَهْلِ التَّصْدِيقِ أَنْ يَسْتَحِقُّوا (اِسْمَ التَّصْدِيقِ بِالْعَمَلِ حِينَ كُلِّفُوا بِهِ، وَلَمْ تُفَسِّرْ لِي مَا هُمْ وَمَا دِينُهُمْ وَمَا مُسْتَقَرُّهُمْ عِنْدَكَ) قَبْلَ ذَلِكَ؟ إِذَا هُمْ لَمْ يَسْتَحِقُّوا الْاِسْمَ إِلَّا بِالْعَمَلِ حِينَ كُلِّفُوا فَإِنْ زَعَمْتَ أَنَّهُمْ مُؤْمِنُونَ تُجْرِي عَلَيْهِمْ أَحْكَامُ الْمُسْلِمِينَ وَحُرْمَتُهُمْ صَدَّقْتَ وَكَانَ صَوَابًا، لِمَا كَتَبْتُ بِهِ إِلَيْكَ. وَإِنْ زَعَمْتَ أَنَّهُمْ كُفَّارٌ فَقَدِ ابْتَدَعْتَ وَخَالَفْتَ النَّبِيَّ وَالْقُرْآنَ. وَإِنْ قُلْتَ بِقَوْلِ مَنْ تَعَنَّتَ مِنْ أَهْلِ الْبِدَعِ وَزَعَمْتَ أَنَّهُ لَيْسَ بِكَافِرٍ وَلَا مُؤْمِنٍ فَاعْلَمْ أَنَّ هَذَا الْقَوْلَ بِدْعَةٌ وَخِلَافٌ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابِهِ. وَقَدْ سُمِّيَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَعُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، أَوْ أَمِيرَ الْمُطِيعِينَ فِي الْفَرَائِضِ كُلِّهَا يَعْنُونَ؟ وَقَدْ سَمَّى عَلِيٌّ أَهْلَ حَرْبِهِ مِنْ أَهْلِ الشَّامِ مُؤْمِنِينَ فِي كِتَابِ الْقَضِيَّةِ. أَوَكَانُوا مُهْتَدِينَ وَهُوَ يَقْتُلُهُمْ؟ وَقَدِ اقْتَتَلَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَمْ تَكُنِ الْفِئَتَانِ مُهْتَدِيَتَيْنِ جَمِيعًا، فَمَا اسْمُ الْبَاغِيَةِ عِنْدَكَ؟ فَوَاللَّهِ مَا أَعْلَمُ مِنْ ذُنُوبِ أَهْلِ الْقِبْلَةِ ذَنْبًا أَعْظَمَ مِنَ الْقَتْلِ ثُمَّ دِمَاءِ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ خَاصَّةً. فَمَا اسْمُ الْفَرِيقَيْنِ عِنْدَكَ؟ وَلَيْسَا مُهْتَدِيَيْنِ جَمِيعًا فَإِنْ زَعَمْتَ أَنَّهُمَا مُهْتَدِيَانِ جَمِيعًا اِبْتَدَعْتَ، وَإِنْ زَعَمْتَ أَنَّهُمَا ضَالَّانِ جَمِيعًا اِبْتَدَعْتَ وَإِنْ قُلْتَ أَنَّ أَحَدَهُمَا مُهْتَدٍ فَمَا الْآخَرُ؟! فَإِنْ قُلْتَ اَللَّهُ أَعْلَمُ أَصَبْتَ. تَفَهَّمْ هَذَا الَّذِي كَتَبْتُ بِهِ إِلَيْكَ.

٦) وَاعْلَمْ أَنِّي أَقُولُ: أَهْلُ الْقِبْلَةِ مُؤْمِنُونَ لَسْتُ أُخْرِجُهُمْ مِنَ الْإِيمَانِ بِتَضْيِيعِ شَيْءٍ مِنَ الْفَرَائِضِ. فَمَنْ أَطَاعَ اللَّهَ تَعَالَى فِي الْفَرَائِضِ كُلِّهَا مَعَ الْإِيمَانِ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ عِنْدَنَا، وَمَنْ تَرَكَ الْإِيمَانَ وَالْعَمَلَ كَانَ كَافِرًا مِنْ أَهْلِ النَّارِ، وَمَنْ أَصَابَ الْإِيمَانَ وَضَيَّعَ شَيْئًا مِنَ الْفَرَائِضِ كَانَ مُؤْمِنًا مُذْنِبًا، وَكَانَ لِلَّهِ تَعَالَى فِيهِ الْمَشِيئَةُ إِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ وَإِنْ شَاءَ غَفَرَ لَهُ، فَإِنْ عَذَّبَهُ عَلَى تَضْيِيعِهِ شَيْئًا فَعَلَى ذَنْبٍ يُعَذِّبُهُ. وَإِنْ غَفَرَ لَهُ فَذَنْبًا يَغْفِرُ.

٧) وَإِنِّي أَقُولُ فِيمَا مَضَى مِنْ اِخْتِلَافِ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا كَانَ بَيْنَهُمْ: اَللَّهُ أَعْلَمُ. وَلَا أَظُنُّ هَذَا إِلَّا رَأْيَكَ فِي أَهْلِ الْقِبْلَةِ لِأَنَّهُ أَمْرُ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَمْرُ حَمَلَةِ السُّنَّةِ وَالْفِقْهِ. زَعَمَ أَخُوكَ عَطَاءُ بْنُ أَبِي رَبَاحٍ وَنَحْنُ نَصِفُ لَهُ هَذَا: إِنَّ هَذَا أَمْرُ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. وَزَعَمَ أَخُوكَ نَافِعٌ هَذَا وَأَنَّهُ فَارَقَ ابْنَ عُمَرَ عَلَى هَذَا. وَزَعَمَ سَالِمٌ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ: هَذَا أَمْرُ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. وَزَعَمَ أَخُوكَ نَافِعٌ أَنَّ هَذَا أَمْرُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا وَزَعَمَ ذَلِكَ أَيْضًا عَبْدُ الْكَرِيمِ عَنْ طَاوُسٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: إِنَّ هَذَا أَمْرُهُ. وَقَدْ بَلَغَنِي عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ حِينَ كَتَبَ الْقَضِيَّةَ أَنَّهُ يُسَمِّي الطَّائِفَتَيْنِ مُؤْمِنِينَ جَمِيعًا. وَزَعَمَ ذَلِكَ أَيْضًا عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ كَمَا رَوَاهُ مَنْ لَقِيَنِي مِنْ إِخْوَانِكَ فِيمَا بَلَغَنِي عَنْكَ. ثُمَّ قَالَ: ضَعُوا لِي فِي هَذَا كِتَابًا ثُمَّ أَنْشَأَ يُعَلِّمُهُ وَلَدَهُ. يَأْمُرُهُمْ بِتَعْلِيمِهِ عَلَّمَهُ جُلَسَاءَكَ رَحِمَكَ اللَّهُ تَعَالَى. فَكَانَ بِمَكَانٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ. وَاعْلَمْ أَنَّ أَفْضَلَ مَا عَلِمْتُمْ وَمَا تُعَلِّمُونَ النَّاسَ السُّنَّةُ وَأَنْتَ يَنْبَغِي لَكَ أَنْ تَعْرِفَ أَهْلَهَا الَّذِينَ يَنْبَغِي أَنْ يَتَعَلَّمُوهَا. وَأَمَّا مَا ذَكَرْتَ مِنِ اسْمِ الْمُرْجِئَةِ فَمَا ذَنْبُ قَوْمٍ تَكَلَّمُوا بِعَدْلٍ وَسَمَّاهُمْ أَهْلُ الْبِدَعِ بِهَذَا الِاسْمِ؟ وَلَكِنَّهُمْ أَهْلُ الْعَدْلِ وَأَهْلُ السُّنَّةِ، وَإِنَّمَا هَذَا اسْمٌ سَمَّاهُمْ بِهِ أَهْلُ شَنَآنٍ، وَلَعَمْرِي مَا يُهَجِّنُ عَدْلًا لَوْ دَعَوْتَ إِلَيْهِ النَّاسَ فَوَافَقُوكَ عَلَيْهِ أَنْ يُسَمِّيَهُمْ أَهْلُ شَنَآنِ الْمُرْجِئَةِ، فَلَوْ فَعَلُوا ذَلِكَ كَانَ هَذَا الِاسْمُ بِدْعَةً، فَهَلْ يُهَجِّنُ ذَلِكَ مَا أَخَذْتَ بِهِ مِنْ أَهْلِ الْعَدْلِ، ثُمَّ إِنَّهُ لَوْ لَا كَرَاهِيَةُ التَّطْوِيلِ وَأَنْ يَكْثُرَ التَّفْسِيرُ لَشَرَحْتُ لَكَ الْأُمُورَ الَّتِي أَجَبْتُكَ بِهَا فِيمَا كَتَبْتُ بِهِ، ثُمَّ إِنْ أَشْكَلَ عَلَيْكَ شَيْءٌ أَوْ أَدْخَلَ عَلَيْكَ أَهْلُ الْبِدَعِ شَيْئًا فَأَعْلِمْنِي أُجِبْكَ فِيهِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى، ثُمَّ لَا آلُوكَ وَنَفْسِي خَيْرًا وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ. لَا تَدَعِ الْكِتَابَ إِلَيَّ بِسَلَامَتِكَ وَحَاجَتِكَ، رَزَقَنَا اللَّهُ مُنْقَلَبًا كَرِيمًا وَحَيَاةً طَيِّبَةً، وَسَلَامُ اللَّهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

PRIJEVOD

(Pismo Ebu Hanīfe Osmānu el-Bettīju, učenjaku iz Basre, r.a.
O oslobađanju od potvora i laži vezanih za moju navodnu
pripadnost murdžijama, koje su izrekle ljubomorne neznalice)

U ime Allaha, Svemilosnog, Samilosnog,

Hvala Allahu, Gospodaru svjetova, blagoslov i mir neka su na našem prvaku Muhammedu, njegovoj porodici, i svim ashabima. Prenosi imam Husāmuddīn el-Husejn ibn ʻAlī ibn el-Hadždžādž es-Sugnākī, od Hāfizuddīna Muhammeda ibn Muhammeda ibn Nasra el-Buhārīja, od sunca predvodnika Muhammeda ibn ʻAbdussettāra el-Kerderīja, od Burhānuddīna Ebū-l-Hasana ʻAlīja ibn Ebī Bekra ibn ʻAbduldželīla el-Merġīnānīja, od Dijāuddīna Muhammeda ibn el-Husejna ibn Nāsira el-Jersūhīja, od ʻAlāuddīna Ebī Bekra Muhammeda ibn Ahmeda es-Semerkandīja, od Ebu-l-Muʻīna Mejmūna ibn Muhammeda el-Mekhūlīja en-Nesefīja, od Ebū Zekerijjāa Jahjāa ibn Mutarrifa el-Belhīja, od Ebū Sāliha Muhammeda ibn el-Husejna es-Semerkandīja, od Ebū Seʻīda Muhammeda ibn Ebī Bekra el-Bustīja, od Ebū-l-Hasana ʻAlīja ibn Ahmeda el-Fārisīja, od Nasīra ibn Jaḥjāa el-Fakīha, od Ebū ʻAbdullāha Muhammeda ibn Simāʻa et-Temīmīja, od imama Ebū Jūsufa Jaʻkūba ibn Ibrāhīma el-Ensārīja, od najvećeg imama (*el-imāmu-l-aʻzam*) Ebū Ḥanīfe, Allah s njime i sa njima zadovoljan bio, i kaže:

U ime Allaha, Svemilosnog, Samilosnog,

Od Ebū Hanīfe, za Osmāna el-Bettīja: Mir s tobom (*selāmun ʻalejk*), hvalim Allaha, Onoga osim kojega drugoga božanstva nema, stoga ti oporučujem da budeš bogobojazan i da Mu budeš poslušan – On je dovoljan za svođenje računa i naknadu za učinjena djela. Dostavljena mi je tvoja knjiga (*pismo*), shvatio sam tvoj savjet kojim je ona protkana. Kažeš da si bio potaknut da je napišeš onim što sam ja već ranije bio napisao, da bih te podstaknuo na dobro i da bih te poučio.

1. Pišeš navodeći da je do tebe doprla vijest da sam *murdžija*, da iznosim tvrdnju o: "zabludjelom vjerniku" te da ti to teško pada. Tako mi života, ni u čemu što udaljava od Allaha ne može biti opravdanje onima koji to tako prakticiraju niti se ikakva novotarija može uzeti za uputu. Stvar se u tome ograničava isključivo na ono što je donio Kur'an i čemu je pozivao Muhammed, Allah ga blagoslovio i podario mu mir. Time su se bili rukovodili

i njegovi ashabi, sve dok se ljudi nisu međusobno razišli. Sve osim toga je puka novotarija odnosno nešto što je novo uvedeno u sadržaje vjerovanja. Ovo pismo ti pišem svojom rukom pa se čuvaj da ti vijest (o meni) koja je doprla do tebe ne naškodi; čuvaj se da te ne obuzda šejtan, a neka nas i tebe Allah, pokornošću Njemu, od toga sačuva. Molimo Ga da Svojom milošću uputi i nas i tebe.

2. Nakon toga želim te obavijestiti da su ljudi bili višebošci prije nego što je Uzvišeni Allah poslao Muhammeda, Allah ga blagoslovio i podario mu mir. Zbog toga je poslao Muhammeda da ih pozove u islam, i on ih je pozvao da posvjedoče da nema božanstva osim Allaha, Njega jedinoga, Koji nema sudruga, i da priznaju ono što mu je objavljeno od Uzvišenog Allaha. Onaj ko je prihvatio islam taj je, udaljivši se od mnogoboštva, postao vjernik (*mu'min*) čime su njegov imetak i krv postajali nepovredivima, imao je sva prava koja uživaju muslimani kao i njihovu zaštitu.
3. Osoba koja to nije prihvatila prilikom pozivanja u islam, ostala je, udaljivši se od vjerovanja, biti nevjernikom (*kāfir*), i time su njegov imetak i krv bili dozvoljeni, što znači da se od njega prihvatalo ili da prihvati islam ili da bude ubijen. Naravano, iz ovog principa bili su izuzeti sljedbenici ranije Objave (*ehlu-l-kitāb*) za koje je Uzvišeni Allah rekao da trebaju plaćati materijalnu naknadu (*džizja*).
4. Nakon toga, onima koji su potvrdili istinitost (*tasdīk*) objavljeni su propisi (*ferā'id*). Tako je izvršavanje propisa bilo nešto što uporedo postoji s vjerovanjem te je iz tog razloga Uzvišeni i Silni Allah rekao: *Oni koji vjeruju, i dobra djela rade*[1]. I rekao je: *Pa ko vjeruje u Allaha, i radi dobra djela*[2], i slično tome što je navedeno u Kur'anu. Prema tome, ako neko ne čini djela ne znači da ne potvrđuje istinitost (*tasdīk*); istinitost se može potvrditi i bez činjenja djela. Naime, ukoliko bi nepostojanje djela značilo i izostanak potvrđivanja istinitosti, u tom slučaju bili bi udaljeni od pojma "vjerovanje", njegove zaštite i prava koji se u tom smislu podrazumijevaju te bi se

---

[1] Ove riječi navedene su u nekoliko plemenitih ajeta, npr.: *Tog dana vlast će samo Allah imati, On će im suditi: vjernici, i oni koji su dobra djela činili bit će u džennetskim baščama uživanja.* (22:56) Također usp.: 2:25; 2:82; 2:277; 3:57; 4:57; 4:122; 4:173; 5:9; 5:93; 7:42; 10:4; 10:9; 11:23; 13:29; 14:23; 18:30; 18:107; 19:96; 22:14; 22:23; 22:50; 26:227; 29:7; 29:9; 29:58; 30:15; 30:45; 31:8; 32:19; 34:4; 35:7; 38:24; 38:28; 40:58; 41:8; 42:22, 42:23; 42:26; 45:21; 45:30; 47:2, 12.; 48:29; 65:11; 84:25; 85:11; 95:6; 98:7; 103:3.

[2] Ajet u cijelosti glasi: *Poslanika, koji vam Allahove ajete jasne kazuje, da bi iz tmina na svjetlo izveo one koji vjeruju, i dobra djela čine. A onoga ko bude u Allaha vjerovao i dobro činio – uvest će u džennetske bašče, kroz koje će rijeke teći, i vječno i zauvijek će u njima ostati, divnu će mu opskrbu Allah davati.* (65:11) Također usp.: 64:9.

vratili stanju politeizma u kojemu su prethodno živjeli. Ono na temelju čega se može znati da se radi o dvije različite stvari ili dimenzije jest to što se ljudi međusobno ne razlikuju u potvrđivanju istinitosti (*tasdīk*) niti na temelju toga stječu prednost jedni nad drugima, već su jedni od drugih bolji po svojemu djelu, dok su im propisi bili različiti, a religija (*dīn*) stanovnika nebesa i Božijih poslanikā – uvijek je bila jedna. Stoga je Uzvišeni Allah rekao: *On vam objavljuje religiju* (dīn) *istu onu koju je propisao Nuhu i koju objavljujemo tebi, i koju smo naredili Ibrahimu i Mūsāu i Īsāu: "Religiju uspostavite i u tome se ne podvajajte!"*[3]

5. Znaj da vođenje prema potvrđivanju istinitosti (*tasdīk*) Allaha i Njegovih poslanika, nije kao upućivanje na propisana djela. Odakle ti nedoumica o tome?! Ta, ti oslovljavaš vjernikom osobu na temelju njenog potvrđivanja istinitosti, kao što je tako oslovljava i Allah u Svojoj Knjizi. Također je oslovljavaš neznalicom (*džāhil*) ukoliko ne poznaje propise. No, takva osoba uči, odnosno može naučiti ono što ne zna. Pa, da li je zalutali u pogledu spoznaje Uzvišenoga Allaha i spoznaje Njegovog poslanika, poput zalutaloga u poznavanju onoga što ljudi postižu učenjem, a pri tome su vjernici?! Uzvišeni Allah o Svom podučavanju ljudi propisima kaže: *To vam Allah objašnjava, da ne zalutate. A Allah zna sve.*[4] Također kaže: "*Ako jedna od njih dvije zaluta, da tu prvu druga podsjeti*."[5] Rekao je i: *Učinio sam to onda bivši zalutalim*[6], tj. neznalicom.

---

[3] Ajet u cjelini glasi: "*On vam propisuje u religiji* (dīn) *isto ono što je propisao Nuhu i ono što objavljujemo tebi, i ono što smo naredili Ibrahimu i Mūsāu Īsāu. 'Religiju uspostavite i u tome se ne podvajajte!' Teško je onima koji Allahu druge ravnim smatraju da se tvome pozivu odazovu. Allah za to odabire onoga koga On hoće i upućuje u to onoga ko Mu se iskreno obrati.*" (42:13)

[4] Ajet u cijelosti glasi: *Oni traže od tebe tumačenje, reci: "Allah će vam kazati propis o kelāli: ako neko umre, i ne bude imao djeteta, a ima sestru, njoj – polovina njegove ostavštine, a on će naslijediti nju ako ona ne bude imala dijete; a ako su dvije, njima – dvije trećine njegove ostavštine. A ako su oni braća i sestre, onda će muškarcu pripasti dio jednak koliko dvjema ženskima. To vam Allah objašnjava, da ne zalutate. A Allah zna sve."* (5:176)

[5] Ajet u cijelosti glasi: *O vjernici, zapišite kada jedan od drugog pozajmljujete do određenoga roka. I neka jedan pisar između vas to vjerno napiše i neka se pisar ne uzdržava da napiše, ta Allah ga je poučio; neka on piše, a dužnik neka mu u pero kazuje i neka se boji Allaha, Gospodara svoga, i neka ne umanji ništa od toga. A ako je dužnik rasipnik ili slab, ili ako nije u stanju u pero kazivati, onda neka kazuje njegov staratelj, i to vjerno. I navedite dva svjedoka, dva muškarca vaša, a ako nema dvojice muškaraca, onda jednog muškarca i dvije žene, koje prihvaćate kao svjedoke; ako jedna od njih dvije zaluta, da tu prvu druga podsjeti. Svjedoci se trebaju na svaki poziv odazivati. I neka vam ne bude mrsko da ga utanačite pismeno, bio mali ili veliki, s naznakom roka vraćanja. To vam je kod Allaha ispravnije i prilikom svjedočenja jače, i da ne sumnjate – bolje; ali, ako je riječ o robi koju iz ruke u ruku obrćete, onda nećete zgriješiti ako to ne zapišete. Navedite svjedoke i kada kupoprodajne ugovore zaključujete i neka ne bude oštećen ni pisar, ni svjedok. A ako to učinite, onda ste zgriješili. I bojte se Allaha – Allah vas uči, i Allah sve zna.* (2:282)

[6] 26:20.

A argument iz Knjige Uzvišenoga Allaha i Sunneta, koji se odnosi na potvrđivanje istinitosti, očitiji je i jasniji da bi neko poput tebe oko toga imao bilo kakvih nedoumica. Zar i ti ne kažeš: "nepravedni vjernik (*mu'min zālim*)", "grješni vjernik (*mu'min muznib*)", "poskliznuli vjernik" (*mu'min muhti'*), "Bogu neposlušni vjernik" (*mu'min 'ās*), i "nasilni vjernik" (*mu'min džā'ir*)?! Da li je u tome što je postupio nepravedno ili je u nečemu pogriješio imao istu uputu kao i u pogledu vjerovanja ili je, pak, bio u zabludi prema Istini pa ju je (iz tog razloga) zaobišao? Misliš li da su sinovi Jakubovi, neka je na našega Vjesnika i na njih mir, kada su svome ocu rekli: *Ti si u svojoj staroj zabludi*[7] željeli reći: "Ti si u svom starom nevjerovanju"?! Ne dao Bog da to tako razumijevaš stvari, a prosvijećen si, uman i učen čovjek!

Znaj da, kad bi stvar bila onakva kakvom si nam je ti predstavio u svome pismu – tj. da su ljudi potvrđivali istinitost i prije donošenja propisa te da su potom objavljeni propisi, u tom slučaju bi se takvi trebali odnosno mogli oslovljavati onima koji potvrđuju istinitost čineći djela kojima su zaduženi, no nisi mi objasnio ko su bili ti ljudi, kakva im je bila religija prije toga i kakav status imaju kod tebe. Ukoliko, dakle, taj naziv mogu zaslužiti isključivo djelom kad im je propisano, onda – ako tvrdiš da su vjernici i da se na njih odnose propisi predviđeni za muslimane i da im se imaju zaštititi njihove svetosti, govoriš istinu i to bi bilo ispravno, temeljem ovoga što ti pišem, a ako bi ustvrdio da su nevjernici, time bi postao inovator i suprotstavio se Vjesniku i Kur'anu.

Ako bi, pak, rekao onako kako govore uporni inovatori i ustvrdio da takav nije ni nevjernik ni vjernik, znaj da bi takav tvoj stav predstavljao novotariju i suprotstavljanje Vjesniku, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, te njegovim ashabima.

Alija, Allah s njime zadovoljan bio, nazvan je zapovjednikom vjernika (*emīru-l-mu'minīn*), a i Omer, Allah njime zadovoljan bio, zapovjednikom vjernika, odnosno zapovjednikom pokornih (*emīru-l-muti'īn*) – misliš li da je to podrazumijevalo da su oni zapovjednici samo onima koji su bili pokorni u svim propisima? Alija je stanovnike Šâma, s kojima je ratovao, oslovljavao vjernicima u dokumentu o njihovim razmiricama (*Kitābu-l-kadijje*) – zar misliš da su oni bili upućeni na ispravno postupanje a da ih je on, i pored toga, ubijao?! Ashabi Allahovoga Poslanika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, ratovali su jedni protiv drugih, no nisu svi bili upućeni u ono

[7] Ajet u cijelosti glasi: *"Allaha nam" – rekoše oni – "ti si u svojoj staroj zabludi."* (12:95)

što je bilo ispravno. Šta, onda, kod tebe znači pojam "buntovnik" (*bāgija*)? Ja bogme ne znam da je bilo koji grijeh onih koji se okreću prema Kibli veći od ubijanja, a naročito prolijevanja krvi Muhammedovih, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, ashaba! Pa, kako onda ti oslovljavaš te dvije skupine? Nisu obje ispravno postupale. Ako bi ustvrdio da su svi pravilno postupali, unio bi novotariju, a ako bi ustvrdio da su svi bili (u tom pogledu) u zabludi, opet bi unio novotariju. Ako bi, pak, ustvrdio da je jedna od njih pravilno postupala, šta je, onda, sa drugom? Ako bi rekao: "Bog zna!", bio bi u pravu. Eto, dobro razmisli o ovome što sam ti napisao!

6. Znaj da je moj stav ovakav: oni koji se okreću prema Kibli vjernici su, ne mislim da su postali nevjernici ako su zanemarili bilo koji propis. Mi držimo da je svaki onaj ko se pokorava Uzvišenom Allahu izvršavajući sve propise, uz vjerovanje, stanovnik Dženneta, a da je onaj ko napusti i vjerovanje i djelovanje (*el-iman ve-l-'amel*) nevjernik, stanovnik Džehennema. Ko posjeduje vjerovanje (*el-iman*) a izostavi neku strogu vjersku obavezu (*farz*), taj je grješni vjernik (*mu'min muznib*) i prepušten je htijenju Uzvišenog Allaha: ako htjedne – kaznit će ga, a ako htjedne – oprostit će mu. Ako ga kazni za neki grijeh, kazna će biti primjerena tom grijehu, a ako mu oprosti, bit će mu grijeh oprošten.

7. U pogledu nesloge koja je izbila u međusobnim odnosima ashaba Božijega Poslanika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, smatram: Allah zna. Držim da je ovo i tvoje mišljenje o onima koji se okreću prema Kibli, jer su se toga držali i Poslanikovi, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, ashabi i velikani Sunneta i islamskoga prava. Tvoj brat 'Atā' ibn Ebī Rebah, mi ga ovdje parafraziramo, kaže ovako: "Tog su stajališta bili ashabi Allahovog Poslanika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir." Tako je tvrdio i tvoj brat Nāfi', i time oponirao Ibn Omeru. Sālim, pozivajući se na Se'īda ibn Džubejra, tvrdio je: "To je bio stav ashaba Allahovog Poslanika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir." Tvoj brat Nāfi' tvrdi da je ovo i stav 'Abdullāha ibn Omera, Allah s njima dvojicom zadovoljan bio, a to također tvrdi i 'Abdulkerīm – on, posredstvom Tāvusa prenosi da je Ibn 'Abbās, Allah s njima dvojicom zadovoljan bio, rekao: "I on je (tj. 'Abdullah ibn Omer) bio tog stava."

   Također sam saznao da je Alija ibn Ebī Tālib, Allah s njime bio zadovoljan, pišući o problemu pocijepanosti muslimanske zajednice (*Kitābu-l-kadijje*), obje skupine oslovljavao vjernicima. Takav stav imao je i Omer ibn 'Abdulazīz, kako su mi to prenijela tvoja braća koja su se susrela sa mnom i informirala me o tebi. Potom je rekao: "Napišite mi o ovome knjigu!", a onda je počeo tome podučavati i svoju djecu, zahtijevajući da to

dobro nauče. Pa poduči i ti tome svoje sabesjednike, Allah Uzvišeni ti se smilovao! – jer je to zadobilo visok status kod muslimana.

Znaj da je najvrjednije što ste naučili i čemu podučavate ljude – Sunnet. A ti, tebi je obaveza da prepoznaš one koji su ga dostojni i koji trebaju da ga nauče.

Što se, pak, tiče naziva "murdžija", pa kakav je grijeh onih koji govore ispravno, a oni koji uvode novotarije u vjeru ih etiketiraju tim imenom?! Naprotiv, oni koji govore ispravno, oni su ljudi istine i sljedbenici Sunneta. To je naziv kojim su ih prozvali ljudi koje pokreću porivi mržnje. Kunem ti se, istini neće nimalo nauditi ako joj pozoveš ljude i oni ti se odazovu, a onda ih oni koje pokreću porivi mržnje prozovu murdžijama. Ako bi oni tako i postupili, to bi bila novotarija u vjeri. No, da li bi to imalo naškodilo onome što si ti prihvatio od pobornika istine?!

Da se ne bojim da ću oduljiti i biti preopširan u tumačenju, potanko bih ti objasnio pitanja na koja sam ti odgovorio u svojem pismu. Ukoliko ti, pak, nešto bude nejasno, ili ti inovatori u međuvremenu ubace neku sumnju, javi mi – dat ću ti odgovor na to, ako Bog da. Molim Allaha da i tebi i meni podari dobro, On je Onaj kome se treba obraćati za pomoć. Nemoj mi prestati pisati, svejedno da li ti nešto treba ili ne! Neka nam Allah podari plemenito mjesto povratka i ugodan život. Allahov mir neka je s tobom, i Allahova milost, i Njegov blagoslov. I hvala Allahu, Gospodaru svjetova, i neka Allah blagoslovi našeg prvaka Muhammeda, njegovu porodicu i sve ashabe.

KOMENTAR

(Čl. 1.) *Murdžije* su teološka škola koja se pojavila u ranom periodu razvoja muslimanske zajednice, nakon preseljenja blagoslovljenoga poslanika Muhammeda na vječni svijet. Iako je njeno djelovanje poznato, vjerovatno svakome ko se interesira za historijski razvoj muslimanskog mišljenja, ipak, njen nauk često je različito interpretiran. S obzirom da su neka predstavljanja zapravo imala cilj kreiranje optužbe protiv nekog mislioca ili, pak, kompletne škole, kao što je to slučaj u našem primjeru, sa imamom Ebu Hanīfom i hanefijskom tradicijom, škola murdžija ipak nije u radovima, naročito onim popularnoga karaktera, adekvatno tretirana. Naziv murdžije (*murǧi'a*) dolazi od glagolske osnove: *r-dž-'*, i ima značenje: "zaustaviti", "odgoditi" ili "suspendirati".[8]

[8] Ovo je mišljenje al-Fīrūzābādīja, v.: *al-Qāmūs*, str. 41.; te str. 1287.

Općenito govoreći, učenje o *suspendiranju* izražavanja definitivnoga stava ili naprosto *zaustavljanju* rasprava o konačnom statusu vjernika koji je griješio, temelji se na časnome Kur'anu.[9]

Kako smo ranije naglasili, hanefijska te, kasnije, maturidijska odnosno eš'arijska tradicija, insistirat će da konačni status vjernika – grješnika izravno zavisi od Allahovoga htijenja. Međutim, sāma škola murdžija imala je sasvim specifična učenja razvijena iz prethodno izloženog osnova. No, najprepoznatljiviji nauk te škole podrazumijeva definiranje odnosa između vjerovanja i griješenja, odnosno između nevjerovanja i pokoravanja odredbama Uzvišenoga Allaha. Definirajući vjerovanje kao spoznaju srcem, murdžije će zaključiti da ukoliko osoba vjeruje, tada joj nikakav grijeh ne može nauditi, i obratno, za nevjernika nema apsolutno nikakve koristi činjenje odnosno izvršavanje nekih Božijih naredbi.[10] U tom smislu, *suspendiranje* donošenja konačnoga stava ne odnosi se na ljudsku neizvjesnost u pogledu Allahovoga činjenja (*mešī'a*) već na nepoznavanje da li je konkretna osoba istinski vjernik ili nije. Za razliku od takvog učenja, sljedbenici *ehli-sunneta ve-l-džemaata* smatraju, kako smo ranije objasnili, da se vjerovanje sastoji iz: spoznaje, potvrđivanja istinitosti te verbalnog svjedočenja. Vjernik može biti istovremeno i grješnik, sām grijeh ne čini ga nevjernikom.[11]

Iz tog razloga, a na osnovu izvora vjerovanja[12], svaki čovjek se nada oprostu za svoj prekršaj, zbog čega se kaje Uzvišenom Allahu. Štaviše, poznato je i u praktičnom smislu da muslimani često mole za oprost svojih grijeha, ali i grijeha svojih umrlih, ili porodice odnosno komšija. Drugim riječima, iako su svjesni ozbiljnosti posljedica, ipak, ne gubeći nadu u Allahovu milost[13], konstantno se kaju i mole za oprost.[14]

No, čini se da postoji sasvim konkretan razlog negodavanja prema stavovima imama Ebu Hanīfe, a ova načelna sličnost između njegovog mišljenja i

---

9 *Ima i drugih koji su u neizvjesnosti* (murǧawn) *Allahove odredbe: ili će ih kazniti ili će im oprostiti. – A Allah sve zna i mudar je.* (Kur'an, 9:106)

10 Usp.: Nūr ad-Dīn aṣ-Ṣābūnī, *al-Bidāya fī uṣūl ad-dīn*, str. 80.

11 Ibid.

12 Npr.: *O vi koji vjerujete, učinite pokajanje Allahu iskreno, da bi Gospodar vaš preko ružnih postupaka vaših prešao i da bi vas u džennetske bašče, kroz koje će rijeke teći, uveo, na Dan u kojem Allah neće osramotiti Vjesnika i one koji su zajedno sa njim vjerovali; svjetlo njihovo će ići ispred njih i njihove desne strane. "Gospodaru naš", govorit će oni, "učini potpunim svjetlo naše i oprosti nam jer Ti, doista, sve možeš."* (Kur'an, 66:8.)

13 *Reci: "O robovi moji koji ste se prema sebi ogriješili, ne gubite nadu u Allahovu milost! Allah će, sigurno, sve grijehe oprostiti; On, doista, mnogo prašta i On je milostiv."* (Kur'an, 39:53)

14 aṣ-Ṣābūnī, *al-Bidāya*, str. 80.-81.

stava *murdžija* samo je zloupotrebljavana, pa sve i do danas. Naime, nauk o *suspenziji* (*irdžā'*) u početku je, bez ikakve sumnje, imao politički a tek u svojoj nešto kasnijoj fazi i doktrinarni aspekt. Ranije smo vidjeli, u *El-Fikhu-l-ekber 1* (*Prvo razumijevanje 1*), da je stav hanefijske tradicije stroga *suspenzija* donošenja suda o ranim međumuslimanskim podjelama i ratovima. Ovo se, kako smo vidjeli kroz razvoj sadržaja poslanica *Vasijja* (*Oporuka*) te *El-Fikhu-l-ekber 2* (*Prvo razumijevanje 2*), prirodno proširilo i na stav da sve što osoba nije lično, izravno svjedočila, o tome nema prava donositi kategoričan sud, naprosto, svoj stav treba *suspendirati*. Ovim je, bez ikakve sumnje, otupljena oštrica svih daljnjih podjela koje imaju porijeklo u sukobima ranijih generacija. Kao što svjedoče osnovni izvori vjerovanja, sve što su prethodnici uradili – oni će za to i odgovarati[15] niko neće preuzeti teret za drugoga.[16]

Zanimljivo je uočiti da je ranija tradicija Pironovog skepticizma zadržana na dvoru muslimanskih vladara unutar medicinske nauke, naročito kroz insistiranje na iskustvu (*tedžriba*) kao ključnom epistemološkom izvoru. Posljedično, moguće je uočiti da je kroz princip *suspenzije* unutar muslimanskih teologa zadržana hijerarhijska razlika između izvora spoznaje, koja je na prvo mjesto postavljala izravno osvjedočenje (*empeiria* ili *autopsia*), a tek potom informacije (*historia*) te vrste "pouzdanog" logičkog mišljenja (*metabasis*). Stoga je moguće zaključiti da je unutar hanefijske tradicije relevantnost ove podjele prepoznata u istini izvora vjerovanja[17], a što je podrazumijevalo da ono u što se čovjek lično osvjedoči nikada ne može biti jednako doživljeno kao i ono o čemu tek nešto čuje od drugoga.[18]

Iako su murdžije nastavili djelovati kao zasebna tradicija[19], pojedina učenja su, kao i u slučajevima nekih drugih škola, bila jednako izazovna i za druge pravce mišljenja, poput: kaderija, šiija, nekih ogranaka haridžija i sl.[20] Ipak,

---

[15] Već smo navodili plemenite ajete: 2:134., i 2:141.

[16] *Reci: "Zar da za Gospodara tražim nekog drugog osim Allaha, kad je On Gospodar svega? Što god kome radi, sebi uradi, i niko neće nositi teret drugoga. Na kraju Gospodaru svome ćete se vratiti i On će vas o onome u čemu ćete se razilazili obavijesiti."* (Kur'an, 6:164; također vidi: 17:15; 35:18; 39:7; 53:58)

[17] Jednom prilikom blagoslovljeni poslanik Muhammed rekao je: "Vijest nije isto što i viđenje." (hadis bilježi aṭ-Ṭabarānī, a prenosi časni Ibn 'Abbās; *al-Muǧam al-awsaṭ*, tom VII, hadis br. 6986., str. 104.)

[18] U predaji sličnoj prethodno citiranoj, blagoslovljeni poslanik Muhammed kaže: "Vijest nije isto što i viđenje. Allah je obavijestio Mūsāa o kipu koji je njegov narod napravio, no, on nije bacio Ploče (*Tevrata*). No, kada je lično vidio šta su napravili, bacio je Ploče." (hadis bilježi al-Ḥākim, a prenosi časni Ibn 'Abbās; *al-Mustadrak 'alā aṣ-ṣaḥīḥayn*, tom II, hadis br. 3310., str. 382.)

[19] Tako znamo za pojedine faze razvoja, i predstavnike poput: Ġaylāna, Muḥammada ibn Šubayba, Abū Šamra i dr. Vidi: Abū al-Yusr al-Bazdawī, *'Uṣūl ad-dīn*, str. 258.

[20] Ibid.

kako smo naglasili, s obzirom da je riječ o malobrojnoj tradiciji, vrlo brzo su ih većinske grupacije pozicionirale na društvenu marginu te su postali sinonim za neautentičnost. Po potrebi, ukoliko se željelo nekoga omalovažiti, naprosto je oslovljavan pristalicom nekih od nepriznatih škola, pa i murdžijom. Tako je vremenom njihov stvarni nauk potisnut odveć nejasnom frazom *suspendiranja*, koja je, od autora do autora, mogla značiti ili mnogo toga, ili, naprosto, ništa neuobičajeno. U tome smislu, pozicija imama Ebu Hanīfe namjerno je iskrivljena te je umjesto ranije spomenutog problematiziranja statusa vjernika – grješnika koji izravno ovisi od Allahovoga htijenja, a što je u cijelosti u skladu s izvorima *vjerovanja,* predstavljana kao učenje da grijeh ne može našteti vjerniku, što je, zapravo, nedopuštena novina (*bid'a*).[21]

Veoma je teško precizno odrediti ko je otpočeo s tom vrstom obmanjivanja, no, po nekim izvorima, poznati haridžija Nāfī' ibn el-Ezrek među prvima je predstavio sljedbenike hanefijske tradicije kao murdžije, a nakon međusobnog spora oko statusa velikog gješnika.[22] No, bilo kako bilo, dovoljno se prisjetiti da su i prvi masovniji dolasci puritanskih misionara u Bosnu u našem vremenu praćeni brojnim omalovažavanjem hanefijske tradicije, a često je, naročito na predavanjima, upravo isticana njegova navodna pripadnost školi murdžija. Ovome je, sasvim sigurno, pomoglo i nekritičko odnosno nestručno, često i tendenciozno čitanje historije muslimanskog mišljenja jer je u nekim djelima hanefijska tradicija dovođena u izravnu vezu sa pravcem murdžija.[23]

(Čl. 2.-3.) Ranije smo već izrazili stav da je osoba koja obavlja namaz, okreće se prema Kibli (Mekka) te konzumira ono što je dozvoljeno[24] vjernik (*mu'min*). Ne smije se napadati niti bilo čime ugrožavati s obzirom da je Uzvišeni Bog taj kojemu ona vjeruje. Identičan je slučaj i sa vjernicima drugih vjerujućih tradicija, a čisto politički odnosno administrativni odnosi s njima reguliraju se kroz različite društvene ugovore. Svaki vjernik koji počini grijeh, bez obzira da li se grijehu vraćao (*fāsik*) ili se zbog počinjenog prijestupa iskreno kajao (*'āsim*), i dalje se smatra vjernikom. Ovo se odnosi i na slučaj činjenja velikog grijeha (*kebīra*) – i tada je zabranjeno grješnika osloviti nevjernikom.[25]

---

[21] al-Kawṯarī, *al-'Aqīda wa 'ilm al-kalām*, str. 629., fusnota br. 1.

[22] Ibid., str. 632., fusnota br. 1.

[23] Vidi npr. aš-Šahrastānī, *al-Milal wa an-niḥal*, tom I, str. 144.

[24] "Ko obavlja naš namaz, okreće se prema našoj Kibli, jede ono što smo mi zaklali, taj je musliman. Pripada mu Allahova zaštita, i zaštita Njegovoga Poslanika." (hadis bilježi aṭ-Ṭabarānī, a prenosi časni Ğundub; *al-Mu'ğam al-kabīr*, tom II, hadis br. 1669., str. 162.)

[25] 'Abd al-Qādir al-Ḫaṭīb, *Iršād al-muhtadī ilā šarḥ Kifāya al-mubtad'ī*, str. 121.

Po mišljenju velikoga broja teologa bolje je izbjegavati precizno pobrajanje velikih grijeha imajući u vidu da nove društveno-historijske okolnosti donose sasvim specifične i do tada nepoznate izazove za ljude. Pored toga, kako god grijeh mogao biti neznatan, često vraćanje na njega moglo bi se transformirati u veliko griješenje. Konačno, karakter učinjenog prijestupa uveliko zavisi od duhovnog stanja (*hāl*) osobe, njenog mentalnog i psihičkog zdravlja kao i društvene pozicije. Tako je, naprimjer, očekivano da će dijete olahko posegnuti za laži, no, osoba na odgovornoj društvenoj poziciji ima dodatnu obavezu iskrenog i poniznog ponašanja.[26]

Ipak, sva ova opreznost nema za cilj niti potpuno relativiziranje učinjenoga grijeha – u smislu tretiranja svih grijeha koje učini vjernik kao neznatnih, što je bio stav *murdžija*, niti njihovo prenaglašavanje – u smislu tretiranja svakog grijeha kao velikog – kakav je bio pristup *haridžija*. Iz svih ovih razloga, hanefijska odnosno, kasnije, maturidijska te ešarijska tradicija poznavale su, uvjetno rečeno, "podjelu" grijeha na manja te one ozbiljnije, odnosno velike grijehe. Ovom prilikom nabrojat ćemo one koje je naglasio časni *ashab* Ibn Omer: pridruživanje Uzvišenome Allahu partnera (*širk*), neopravdano a namjerno i svjesno počinjeno ubistvo, potvaranje čestitih osoba, činjenje bluda, neopravdan bijeg s bojnoga polja, bavljenje vradžbinama (*sihr*), neovlašteno trošenje imetka siročeta, neposlušnost roditeljima te narušavanje svetosti časnoga Hrama.[27] Ovoj listi časni Ebū Hurejre dodao je još i korištenje kamate, dok ju je časni Alija dopunio sa krađom te konzumiranjem opijata.[28]

Neke škole smatrale su da vjernik koji počini veliki grijeh tim činom napušta vjerovanje, no, različito su definirale njegov status na drugome svijetu.[29] Nasuprot njima, sljedbenici *ehli-sunneta ve-l-džemaata* smatraju da vjerniku, makar počinio i veliki grijeh, Uzvišeni Allah, ako hoće, može oprostiti ili naprosto – tako, temeljem Svoje svemoći i milosti, ili, pak, zagovorom nekoga

---

[26] *Allah vam zapovijeda da odgovorne službe* (emanete) *onima koji su ih dostojni povjeravate i kada ljudima sudite da pravično sudite. Uistinu je divan Allahov savjet! – A Allah doista sve čuje i vidi.* (Kur'an, 4:58); *A robovi Milostivog su oni koji po Zemlji mirno hodaju, a kada ih neznalice oslove, odgovaraju: "Mir vama!"* (Kur'an, 25:63)

[27] Vidi: Ğamāl ad-Dīn al-Ġaznawī, *Kitāb uṣūl ad-dīn*, str. 197., fusnota 1.

[28] Ibid. Imam an-Nawawī u velike grijehe ubraja i svjesno izgovorenu laž na blagoslovljenoga poslanika Muhammeda, dočim imam al-Ğuwaynī smatra da je veliki grijeh i to kada osoba samo pomisli da slaže nešto na časnoga Muhammeda, alejhi-s-selam. Vidi: 'Abd al-Qādir al-Ḫaṭīb, *Iršād al-muhtadī*, str. 122.

[29] Kako smo ranije objasnili, *haridžije* smatraju da ta osoba automatski postaje nevjernik (*kāfir*), dočim *mu'tezilije* zauzimaju stav da iako je prestala biti vjernik, nije postala ni nevjernik već se nalazi u nekoj međupoziciji (*manzila bayn al-manzilatayn*). Usp.: 'Abd al-Qādir al-Ḫaṭīb, *Iršād al-muhtad*ī, str. 121.

od onih kome će Uzvišeni Allah podariti pravo zagovora na drugome svijetu – počevši od blagoslovljenoga poslanika Muhammeda, preko svih Božijih vjesnika, alejhimu-s-selam, te *dobrih* među vjernicima (*evlijā*’).[30]

Identičan je slučaj i sa vjernikom koji preseli na vječni svijet a nije se pokajao za učinjeni grijeh, njegova sudbina zavisi od Božijeg htijenja. No, u svakom slučaju, makar i bio kažnjen, neće ostati vječno u Vatri[31], budući da brojni argumenti, i iz časnoga Kur’ana[32], i iz plemenite *ortoprakse*[33], to potvrđuju.

(Čl. 4.) Nekoliko puta smo u komentarima naglasili stav hanefijske škole a kasnije i *maturidijske* da djela (*‘a’māl*) nisu sastavni dio vjerovanja. Naime, čin *upisivanja vjere* u srce svakog stvorenja, apsolutno je identično te, posljedično, u tome ne postoji razlika među stvorenjima.[34] No, postoje neke posebno ružne radnje čije činjenje, i pored eventualnog verbalnog svjedočenja Allahove jedinosti (*šehāda*), pokazuju da osoba ipak nije vjernik. Neke od takvih radnji su: doslovno klanjanje kipovima, bacanje Mushafa u nečist, u ranijim vremenima borba protiv bilo kojeg vjesnika, blagoslovljeni su, i njihovo svjesno vrijeđanje. Štaviše, svako namjerno izrugivanje istinama vjere, dakle ne njihovoj ljudskoj interpretaciji, već doslovno objavljenim istinama, a, po nekim hanefijskim teolozima, kako smo već naveli, i svjesno iznošenje laži na bilo kojega vjesnika, alejhimu-s-selam, također ukazuju da osoba koja je zdravoga razuma, punoljetna i slobodna, ipak ne može biti smatrana vjernikom.[35]

Činjenje je ono što, po mišljenju, *eš’arijskih* teologa, predstavlja *istinsko vjerovanje* (*’īmān hakīkī*), ali ne može biti smatrano dijelom temeljnoga vjerovanja.[36] Vrhunac čovjekovog vjerovanja svakako se odražava u njegovom svakodnevnom životu, te je upravo dostojanstvo i odgovornost pokazatelj ljudske iskrenosti. Međutim, s obzirom da je mjesto, *locus* vjerovanja srce, bez obzira na moguće neprimjerene radnje, pored pobrojanih, ne postoji opravdanje za kvalificiranje vjernika nevjernikom. Upravo iz tog razloga *hanefijski* te *maturidijski* i *eš’arijski* teolozi nisu mogli zauzeti jedinstven stav o poziciji

---

30 Usp.: Ğamāl ad-Dīn al-Ġaznawī, *Kitāb uṣūl ad-dīn*, str. 196.-198.

31 ‘Abd al-Qādir al-Ḫaṭīb, *Iršād al-muhtadī*, str.122.-123.

32 Npr.: *Ko uradi koliko i trun dobra – vidjet će ga. Ko uradi koliko i trun zla – vidjet će ga.* (Kur’an, 99:7-8)

33 Npr., blagoslovljeni poslanik Muhammed je rekao: “Neće u Vatru ući niko ko bude imao makar koliko zrno gorušice vjerovanja, niti će u Džennet ući ko bude imao koliko zrno gorušice oholosti (*kibriyā*‘).” (hadis bilježi Muslim, a prenosi časni Ğābir ibn ‘Abd Allāh; *aṣ-Ṣaḥīḥ*, hadis br. 91. (148.), str. 55.)

34 *Allahu se klanja svako biće na nebesima i na Zemlji, a također i meleci – oni se ne ohole.* (Kur’an, 16:49)

35 Muḥammad Yūsuf ‘Āṭif-bāšā, *Risāla fī bayān al-’i‘tiqād*, fol. 5., a).

36 Ibid.

čovjeka koji bi, u vremenu poslanstva nekog od Božijih vjesnikâ, odbio tome poslaniku pružiti pomoć. Njegov grijeh je, svakako, očit, ali je konačan stav da je bolje suzdržati se od bilo kakvih sličnih rasprava jer je temelj vjerovanja tajna između Uzvišenog Allaha i Njegovoga roba.[37]

(Čl. 5.) Činjenica da činjenje grijeha, makar i velikoga, ne izvodi osobu iz sāmoga vjerovanja[38], prirodno u fokus razmišljanja postavlja pitanje Allahovog vođenja na Pravi put (*hidāja*), odnosno odvođenja u zabludu (*dalāl*). Mišljenje je *mu'tezilija*, u skladu s njihovom epistemološkom postavkom, da pojmovi *vođenje* i *odvođenje u zabludu* imaju značenje "objašnjenja". Uzvišeni Allah ljudima u Svojoj Objavi naprosto daje pojašnjenja svega što je dobro, odnosno što je loše, te svaki čovjek angažiranjem svoga razuma bîva na Pravome putu ili, pak, u zabludi.[39]

Za razliku od takvog poimanja, sljedbenici *ehli-sunneta ve-l-džemaata* pojam *vođenja* definiraju kao svojstvo koje Uzvišeni Allah stvara u čovjeku. U tom smislu, niko, pa čak ni Božiji poslanik, ne mogu *voditi* osobu ukoliko dragi Bog nije u njoj stvorio to svojstvo.[40] Jednako tako, i *odvođenje u zabludu* posljedica je Allahovog stvaranja svojstva zablude u čovjeku.[41] Ipak, Uzvišeni Allah dao je mogućnost da čovjek bude vođen i preko nekih ovozemaljskih uzroka, npr. preko djelovanja blagoslovljenih vjesnikâ[42], kao i da bude odveden u zabludu preko, npr., djelovanja prokletoga šejtana[43], kipova[44] i sl. No, svako to djelovanje zapravo je posljedica Allahovog djelovanja. Kako smo ranije objasnili, čovjeku pripada ono za šta se potrudi[45], a zavisno od toga napora, i iskrenosti

---

[37] Ibid., fol. 5., b).

[38] al-Kawṯarī, *al-'Aqīda wa 'ilm al-kalām*, str. 631., fusnota br. 1.

[39] aṣ-Ṣābūnī, *al-Bidāya fī uṣūl ad-dīn*, str. 79.

[40] *Ti, doista, ne možeš <u>voditi</u> Pravim putem onoga koga bi ti volio – Allah <u>vodi</u> Pravim putem koga On hoće i On dobro zna one koji će Pravim putem poći.* (Kur'an, 28:56)

[41] aṣ-Ṣābūnī, *al-Bidāya fī uṣūl ad-dīn*, str. 79.

[42] *Na takav način Mi i tebi objavljujemo ono što ti se objavljuje. Ti nisi znao šta je Knjiga niti si poznavao religijske propise, ali smo je Mi učinili svjetlom pomoću kojeg <u>vodimo</u> one robove Naše koje hoćemo. A ti, zaista, <u>vodiš</u> na Pravi put.* (Kur'an, 42:52)

[43] *Prokleo ga Allah! A on je rekao: "Ja ću se, sigurno, potruditi da preotmem za sebe određen broj tvojih robova, i navodit ću ih, sigurno, na stranputice, i primamljivat ću ih, sigurno, lažnim nadama, i, sigurno, ću im zapovjediti pa će stoci uši rezati, i, sigurno, ću im narediti pa će stvorenja Allahova mijenjati!" A onaj ko za zaštitnika šejtana umjesto Allaha prihvati doista će propasti.* (Kur'an, 4:118-119)

[44] *A kada Ibrahim reče: "Gospodaru moj, učini ovaj grad sigurnim i sačuvaj mene i sinove moje da se klanjamo kipovima, oni su, Gospodaru moj, mnoge ljude na stranputicu naveli. Onaj ko bude mene slijedio – moj je, a onaj ko bude protiv mene ustajao – pa, Ti, uistinu, praštaš i samilostan si."* (Kur'an, 14:35-36)

[45] *Čovjekovo je samo ono za šta se trudio.* (Kur'an, 53:39)

uložene u njega, moguće je dobiti dar Allahovog *vođenja*, štaviše, i doseći duhovni stepen na kome se Allahovo *vođenje* može skoro konstantno "osjećati".[46]

(Čl. 6.) Sadržaj ovog članka zapravo je sukus onoga što smo iznijeli u komentarima na (Čl. 2.-3.).

(Čl. 7.) Sukus Pisma imama Ebū Hanīfe može se izložiti u tri cjeline. Prvo, nesumnjivo da svaki sukob i međusobno ratovanje muslimana, manje ili više, svoje polazište pronalazi u nemilim događajima oko ashaba blagoslovljenoga poslanika Muhammeda. Često to nasljedstvo služi samo kao izgovor, ali ipak, predstavlja ozbiljan teret svim generacijama. Iz tog razloga, bez obzira na snagu "posrednih" agumenata, *hanefijska* tradicija insistira na suzdržavanju (*keff*) od bilo kakve vrste optužbi usmjerenih prema bilo kojoj grupaciji iz prve generacije muslimana. Čak i za vrijeme muđusobnih borbi, muslimani prve generacije jedni druge oslovljavali su "vjernicima"[47], čak i "braćom"[48].

Drugo, nema nikakve sumnje da je osporavanje neke tradicije utemeljene na snažnoj i adekvatnoj argumentaciji posljedica zavisti i mržnje te izvor svakog budućeg nemira. Imajući u vidu period sada već duži od dvije decenije u kojemu se sve intenzivnije negira autentičnost tradicije bosanskih muslimana, a najsnažnije unutar puritanskog, selefijsko-vehabijskog kruga, moguće je ovo potvrditi. Kako smo vidjeli, osporavanje autentičnosti *hanefijske* tradicije nije nova pojava, uglavnom iz političkih razloga osporavan je i sām imam Ebū Hanīfa, a u novijem vremenu govori se o njenoj "nedovoljno adekvatnoj interpretaciji", no, sada su razlozi pretežno geopolitičke naravi.

Konačno, ono što je spas za svakog vjernika jeste odanost *ortopraksi* (*sunna*). Nekoliko smo puta govorili o reduciranom pristupu *sunnetu*, koji podrazumijeva njegovo ograničenje, prvo, samo na selektivno birane predaje te, drugo, proizvoljno opredjeljivanje tek za doslovna značenja nekih iskaza Muhammeda, alejhi-s-selam. Često se zanemaruje, npr., da je blagoslovljeni Vjesnik prije svega bio dragi učitelj i iskreni prijatelj, milost za sve ljude.[49] Iz tog razloga, pozicija sljedbenika *ehli-sunneta ve-l-džemaata* podrazumijevala

46 U jednoj predaji blagoslovljeni poslanik Muhammed kaže: "U narodima prije vas bīvalo je onih kojima je govoreno (*muḥaddaṯūn*). Ukoliko u mojoj *zajednici* ima neko od njih, onda je to Omer ibnu-l-Hattāb." (hadis bilježi Muslim, a prenosi časna Aiša; *aṣ-Ṣaḥīḥ*, hadis br. 2398., str. 1124.-1125.)

47 Vidi: Abū Bakr ibn aṭ-Ṭayyib al-Bāqillānī, "al-Inṣāf fī mā yağib ʼiʻtiqāduh wa lā yağūz al-ğahl bihi", u djelu: al-Kawṯarī, *al-ʻAqīda wa ʻilm al-kalām*, str. 133.

48 aṣ-Ṣābūnī, *al-Bidāya fī uṣūl ad-dīn*, str. 60.-61.

49 *Poslali smo te samo kao milost svjetovima.* (Kur'an, 21:107)

je središnju poziciju, ali ne neku tek vještački kreiranu, kao što je to moguće primijetiti u našem vremenu, iza koje ne stoji ozbiljna argumentacija i znanstveni te intuitivni pristup izvorima vjerovanja, već onu koja vjerno slijedi vlastite principe, ali je jednako otvorena i za utemeljenu, ozbiljnu kritiku; pri tome se naročito vodi računa o društvenim i historijskim prilikama u kojima se razvija. Stoga su *hanefijska* tradicija, a kasnije *maturidijska* te *eš'arijska* teološka škola, predstavljale sāmu srž sunnijskog interpretativnog toka, posebno njegujući sljedeća četiri principa:

1. vjerovanje da je Uzvišeni Allah onakav kakav je sām Sebe opisao sa Svojim Lijepim Imenima i Svojstvima; neka od tih Svojstava su i Atributi sličnosti, no, ne tumače se na način kako ih može doslovno pojmiti ljudski ograničeni razum već naprosto kao istina čiju suštinu nije moguće shvatiti; u ovome sljedbenici *ehli-sunneta ve-l-džemaata* ne slažu se ni sa onom krajnošću koja negira realitet Svojstava Uzvišenoga Allaha (što su naučavali: *džehmije*, *kaderije* i *mu'tezilije*) niti sa krajnošću koja podrazumijeva doslovno poimanje tih Atributa a što, opet, znači vjerovanje u Allahovo, uzvišen je On od toga, kretanje, spuštanje, približavanje, sjedenje na Prijestolju, posjedovanje udova i sl. (stav koji su zauzimali: *hanbelije*, *kerrâmije* i *korporealisti*);[50]
2. potom, da počinitelj makar i velikoga grijeha ne postaje nevjernik, sve dok sām taj grijeh ne okarakterizira kao nešto što je dozvoljeno; analogno, svaki napad na grješnika je neopravdan budući da izlazi iz okvira "tri stvari" zbog kojih je moguće osobu sankcionirati[51]; u ovome se stavu, kako smo ranije navodili, sljedbenici *ehli-sunneta ve-l-džemaata* ne slažu sa *haridžijama* i *mu'tezilijama*;[52]
3. sva ljudska djela su stvorena, ali su učinjena na osnovu izbora (*ihtijār*), zbog kojega će svaka osoba i odgovarati; činjenje je ljudsko, ali je davanje egzistencije svakome činu Božije; u ovome su suprotno mišljenje imali: *mu'tezilije* i *džebrije*;[53]
4. jednako snažan emotivan odnos i prema blagoslovljenome *Ehli-bejtu* i prema časnim *ashabima*; u ovome pitanju, *ehli-sunnet ve-l-džemaat* razlikuju

[50] al-Bazdawī, *'Uṣūl ad-dīn*, str. 244.

[51] "Nije dozvoljena krv muslimana koji svjedoči da nema božanstva osim Allaha i da sam ja Allahov poslanik, osim u jedan o tri slučaja: bludniku kojemu taj intimni odnos nije prvo iskustvo te vrste, život za život, te napuštanje svoje religije i odvajanje od zajednice." (hadis bilježi Muslim, prenoseći od časnog 'Abd Allāha; *aṣ-Ṣaḥīḥ*, hadis br. 1676., str. 798.)

[52] Vidi: Abū al-Mu'īn an-Nasafī, *Baḥr al-kalām*, str. 256.-257.

[53] Abū al-Mu'īn an-Nasafī, *at-Tamhīd li qawā'id at-tawḥīd*, str. 274.-278.

se s jedne strane od šiijskog interpretativnog toka unutar kojega se često iz ljubavi prema časnome Aliji njeguje negativan odnos prema časnim Ebu Bekru i Omeru te s druge strane od *haridžija* koji su svoju ljubav prema časnima Ebu Bekru i Omeru razvijali kroz mržnju prema časnome Aliji;[54] naprosto, u našoj tradiciji, ljubav prema blagoslovljenome *Ehli-bejtu* i časnim *ashabima* razumijeva se kao dio vjerovanja.[55]

54 al-Bazdawī, *'Uṣūl ad-dīn*, str. 245.

55 Usp.: al-Ġaznawī, *Kitāb uṣūl ad-dīn*, str. 289.-292.

PETA POSLANICA

El-Fikhu-l-ebsat (*Šire i jednostavnije razumijevanje*)

UVOD U KOMENTAR

Djelo *El-Fikhu-l-ebsat* (*Šire i jednostavnije razumijevanje*) poznato je također pod nazivom *El-Fikhu-l-ekber* (*Prvo razumijevanje*), s tim što je ovdje riječ o verziji koju prenosi Ebū-l-Mutī', a skraćeni niz prenosilaca (*sened*) naveden je na početku našeg prijevoda. Motreći prenosioce moguće je primijetiti neke slabosti u *senedu*, međutim, kao i u slučaju ostalih poslanica koje se pripisuju imamu Ebū Hanīfi, i ovo djelo svoju punu vrijednost zadobilo je zahvaljujući komentarima koji su ispisivali pripadnici *hanefijske* tradicije, odnosno *maturidijske* teološke škole. Za nas je posebno važno što je, na neki način, temeljni komentar na sve ove poslanice dao naš učenjak El-Bejādī-zāde (XVII/XVIII st.), na kojega smo se, uglavnom, ovdje i pozivali.

U radu se tretiraju sljedeći problemi: status vjernika koji je grješnik, naređivanje dobra a odvraćanje od zla, odnos prema ashabima Muhammeda, alejhi-s-selam, događaj u vezi sa časnima Osmanom i Alijom, razumijevanje naravi vjere, vjerovanje, mogućnost odnosno sposobnost čovjekovoga činjenja, sudbina, klanjanje namaza za vjernikom grješnikom te Allahova volja (*mešīetullāh*). Svaka od ovih tema obrađena je znatno opširnije negoli je to slučaj s prethodnim poslanicama koje smo analizirali, što, posljedično, sadržaj može vremenski smjestiti u period nakon života časnih imama El-Māturīdīja i El-Eš'arīja.

Ono što je, također, specifično za ovo djelo ogleda se u stavljanju akcenta na problem Božijih Svojstava uporedivosti (*sifāt mutešābihāt*), zbog čega smo se, i pored obimnosti te detaljnosti ove poslanice, ipak odlučili ponuditi komentar na četiri njena reprezentativna članka.

El-Fikhu-l-ebsat (*Šire i jednostavnije razumijevanje*) nije dosada, koliko znamo, prevođeno na naš jezik, a zanimljivo je da nismo uspjeli pronaći ni njegov prijevod na neki od evropskih jezika. Također, jedini objavljeni komentar jeste onaj kojeg je napisao Bejādī-zāde, kako smo to i spomenuli, mada on govori o još jednom djelu čiji rukopis, za sada, nije pronađen.

Posljedično, poslanica *El-Fikhu-l-ebsat* nije prevođena ni na naš jezik niti je komentirana. Mi smo se poslužili verzijom objavljenom u djelu imama El-Kevserīja: *El-'Akīdetu ve 'ilmu-l-kelām* (Bejrut, Dāru-l-kutubi-l-'ilmijja, 2004., str. 597.-615.).

TEKST POSLANICE

رِوَايَةُ أَبِي مُطِيعٍ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِينَ.

رَوَى الْإِمَامُ أَبُو بَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْكَاسَانِيُّ عَنْ أَبِي بَكْرٍ عَلَاءِ الدِّينِ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ السَّمَرْقَنْدِيِّ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو الْمُعِينِ مَيْمُونُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمَكْحُولِيُّ النَّسَفِيُّ أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ الْكَاشْغَرِيُّ الْمُلَقَّبُ بِالفَضْلِ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو مَالِكٍ نُصْرَانُ بْنُ نَصْرٍ الْخَتْلِيُّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْغَزَّالِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ الْفَارِسِيِّ حَدَّثَنَا نُصَيْرُ بْنُ يَحْيَى الْفَقِيهُ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا مُطِيعٍ الْحَكَمَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ الْبَلْخِيَّ يَقُولُ: سَأَلْتُ أَبَا حَنِيفَةَ النُّعْمَانَ بْنَ ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ وَعَنْهُمْ عَنِ الْفِقْهِ الْأَكْبَرِ فَقَالَ:

١) أَنْ لَا تُكَفِّرَ أَحَدًا مِنْ أَهْلِ الْقِبْلَةِ بِذَنْبٍ.

٢) وَلَا تَنْفِيَ أَحَدًا مِنَ الْإِيمَانِ.

٣) وَأَنْ تَأْمُرَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ.

٤) وَتَعْلَمَ أَنَّ مَا أَصَابَكَ لَمْ يَكُنْ لِيُخْطِئَكَ وَأَنَّ مَا أَخْطَأَكَ لَمْ يَكُنْ لِيُصِيبَكَ.

٥) وَلَا نَتَبَرَّأَ مِنْ أَحَدٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا تُوَالِيَ أَحَدًا دُونَ أَحَدٍ.

٦) وَأَنْ تَرُدَّ أَمْرَ عُثْمَانَ وَعَلِيٍّ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى.

٧) قَالَ أَبُو حَنِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: اَلْفِقْهُ فِي الدِّينِ أَفْضَلُ مِنَ الْفِقْهِ فِي الْأَحْكَامِ وَلَأَنْ يَتَفَقَّهَ الرَّجُلُ كَيْفَ يَعْبُدُ رَبَّهُ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَجْمَعَ الْعِلْمَ الْكَثِيرَ.

٨) قَالَ أَبُو مُطِيعٍ: قُلْتُ فَأَخْبِرْنِي عَنْ أَفْضَلِ الْفِقْهِ.

قَالَ أَبُو حَنِيفَةَ: أَنْ يَتَعَلَّمَ الرَّجُلُ الْإِيمَانَ بِاللَّهِ تَعَالَى وَالشَّرَائِعَ وَالسُّنَنَ وَالْحُدُودَ وَاخْتِلَافَ الْأُمَّةِ وَاتِّفَاقَهَا.

٩) قَالَ: فَأَخْبِرْنِي عَنِ الْإِيمَانِ.

فَقَالَ: حَدَّثَنِي عَلْقَمَةُ بْنُ مَرْثَدٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ يَعْمَرَ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَخْبِرْنِي عَنِ الدِّينِ مَا هُوَ؟ قَالَ عَلَيْكَ بِالْإِيمَانِ فَتَعَلَّمْهُ. قُلْتُ: فَأَخْبِرْنِي عَنِ الْإِيمَانِ مَا هُوَ؟ قَالَ: فَأَخَذَ بِيَدِي فَانْطَلَقَ بِي إِلَى شَيْخٍ فَأَقْعَدَنِي إِلَى جَنْبِهِ فَقَالَ: إِنَّ هَذَا يَسْأَلُنِي عَنِ الْإِيمَانِ كَيْفَ هُوَ؟ فَقَالَ وَالشَّيْخُ كَانَ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ ابْنُ عُمَرَ كُنْتُ إِلَى جَنْبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهَذَا الشَّيْخُ مَعِي إِذْ دَخَلَ عَلَيْنَا رَجُلٌ حَسَنُ اللِّمَّةِ مُتَعَمِّمًا نَحْسَبُهُ مِنْ رِجَالِ الْبَادِيَةِ فَتَخَطَّى رِقَابَ النَّاسِ فَوَقَفَ بَيْنَ يَدَيْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْإِيمَانُ؟ قَالَ: شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَتُؤْمِنَ بِمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى. فَقَالَ: صَدَقْتَ، فَتَعَجَّبْنَا مِنْ تَصْدِيقِهِ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَ جَهْلِ أَهْلِ الْبَادِيَةِ. فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ: مَا شَرَائِعُ الْإِسْلَامِ؟ فَقَالَ: إِقَامُ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ وَصَوْمُ رَمَضَانَ وَحَجُّ الْبَيْتِ لِمَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَالْاغْتِسَالُ

مِنَ الْجَنَابَةِ. فَقَالَ: صَدَقْتَ. فَتَعَجَّبْنَا لِقَوْلِهِ بِتَصْدِيقِهِ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَأَنَّهُ يَعْلَمُهُ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا الْإِحْسَانُ؟ قَالَ: أَنْ تَعْمَلَ لِلَّهِ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ. فَقَالَ صَدَقْتَ. فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَتَى السَّاعَةُ؟ فَقَالَ: مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ. ثُمَّ مَضَى فَلَمَّا تَوَسَّطَ النَّاسَ لَمْ نَرَهُ. فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ هَذَا جِبْرِيلُ أَتَاكُمْ لِيُعَلِّمَكُمْ مَعَالِمَ دِينِكُمْ.

قَالَ أَبُو مُطِيعٍ: قُلْتُ لِأَبِي حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ فَإِذَا اسْتَيْقَنَ بِهَذَا وَأَقَرَّ بِهِ فَهُوَ مُؤْمِنٌ؟

قَالَ: نَعَمْ إِذَا أَقَرَّ بِهَذَا فَقَدْ أَقَرَّ بِجُمْلَةِ الْإِسْلَامِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ.

١٠) فَقُلْتُ: إِذَا أَنْكَرَ بِشَيْءٍ مِنْ خَلْقِهِ فَقَالَ لَا أَدْرِي مَنْ خَالِقُ هَذَا؟

قَالَ: فَإِنَّهُ كَفَرَ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: (خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ) فَكَأَنَّهُ قَالَ: لَهُ خَالِقٌ غَيْرُ اللَّهِ، وَكَذَلِكَ لَوْ قَالَ لَا أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ فَرَضَ عَلَيَّ الصَّلَاةَ وَالصِّيَامَ وَالزَّكَاةَ فَإِنَّهُ قَدْ كَفَرَ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: (أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ) وَلِقَوْلِهِ تَعَالَى: (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ) وَلِقَوْلِهِ تَعَالَى: (فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ) فَإِنْ قَالَ: أُؤْمِنُ بِهَذِهِ الْآيَةِ، وَلَا أَعْلَمُ تَأْوِيلَهَا وَلَا أَعْلَمُ تَفْسِيرَهَا فَإِنَّهُ لَا يَكْفُرُ، لِأَنَّهُ مُؤْمِنٌ بِالتَّنْزِيلِ وَمُخْطِئٌ فِي التَّفْسِيرِ.

١١) قُلْتُ لَهُ: لَوْ أَقَرَّ بِجُمْلَةِ الْإِسْلَامِ فِي أَرْضِ الشِّرْكِ وَلَا يَعْلَمُ شَيْئًا مِنَ الْفَرَائِضِ وَالشَّرَائِعِ وَلَا يُقِرُّ بِالْكِتَابِ وَلَا بِشَيْءٍ مِنْ شَرَائِعِ الْإِسْلَامِ إِلَّا أَنَّهُ مُقِرٌّ بِاللَّهِ تَعَالَى وَبِالْإِيمَانِ وَلَا يُقِرُّ بِشَيْءٍ مِنْ شَرَائِعِ الْإِيمَانِ فَمَاتَ أَهُوَ مُؤْمِنٌ؟ قَالَ: نَعَمْ.

قُلْتُ لَهُ: وَلَوْ لَمْ يَعْلَمْ شَيْئًا وَلَمْ يَعْمَلْ بِهِ إِلَّا أَنَّهُ مُقِرٌّ بِالْإِيمَانِ فَمَاتَ، قَالَ: هُوَ مُؤْمِنٌ.

١٢) قُلْتُ لِأَبِي حَنِيفَةَ: أَخْبِرْنِي عَنِ الْإِيمَانِ.

قَالَ: أَنْ تَشْهَدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَتَشْهَدَ بِمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَجَنَّتِهِ وَنَارِهِ وَقِيَامَتِهِ وَخَيْرِهِ وَشَرِّهِ وَتَشْهَدَ أَنَّهُ لَمْ يُفَوِّضِ الْأَعْمَالَ إِلَى أَحَدٍ، وَالنَّاسُ صَائِرُونَ إِلَى

مَا خُلِقُوا لَهُ، وَإِلَى مَا جَرَتْ بِهِ الْمَقَادِيرُ فَقُلْتُ لَهُ: أَرَأَيْتَ أَنْ أَقَرَّ بِهَذَا كُلِّهِ لَكِنَّهُ قَالَ: اَلْمَشِيئَةُ إِلَيَّ اِنْ شِئْتُ آمَنْتُ وَإِنْ شِئْتُ لَمْ أُؤْمِنْ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: (فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ) فَقَالَ: كَذَّبَ فِي زَعْمِهِ، أَلَا تَرَى إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى: (كَلَّا إِنَّهُ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ وَمَا يَذَّكَّرُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ) وَقَالَ تَعَالَى: (وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ) وَقَوْلِهِ تَعَالَى: (فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ) هَذَا وَعِيدٌ، وَبِهَذَا لَمْ يَكْفُرْ، لِأَنَّهُ لَمْ يَرُدَّ الْآيَةَ، وَإِنَّمَا أَخْطَأَ فِي تَأْوِيلِهَا وَلَمْ يَرُدَّ بِهِ تَنْزِيلَهَا.

١٣) قُلْتُ لَهُ: إِنْ قَالَ إِنْ أَصَابَتْنِي مُصِيبَةٌ)فَسُئِلْتُ) أَهِيَ مِمَّا ابْتَلَانِي اللَّهُ بِهَا أَوْ هِيَ مِمَّا اكْتَسَبْتُ (أَجَبْتُ قَائِلًا) لَيْسَتْ هِيَ مِمَّا ابْتَلَانِي اللَّهُ بِهَا أَيَكْفُرُ؟

قَالَ: لَا.

قُلْتُ وَلِمَ؟

قَالَ: لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ: (مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ) أَيْ بِذَنْبِكَ وَأَنَا قَدَّرْتُهُ عَلَيْكَ وَقَالَ (وَمَا أَصَابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِمَا كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ) أَيْ بِذُنُوبِكُمْ وَقَالَ تَعَالَى (يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ)، قَالَ إِلَّا أَنَّهُ أَخْطَأَ فِي التَّأْوِيلِ، وَمَعْنَى قَوْلِهِ (يَحُولُ بَيْنَ الْمَرْءِ وَقَلْبِهِ) أَيْ بَيْنَ الْمُؤْمِنِ وَالْكُفْرِ، وَبَيْنَ الْكَافِرِ وَالْإِيمَانِ.

١٤) قَالَ أَبُو حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ: إِنَّ الْاِسْتِطَاعَةَ الَّتِي يَعْمَلُ بِهَا الْعَبْدُ الْمَعْصِيَةَ هِيَ بِعَيْنِهَا تَصْلُحُ لِأَنْ يَعْمَلَ بِهَا الطَّاعَةَ وَهُوَ مُعَاقَبٌ فِي صَرْفِ الْاِسْتِطَاعَةِ الَّتِي أَحْدَثَهَا اللَّهُ تَعَالَى فِيهِ وَأَمَرَهُ أَنْ يَسْتَعْمِلَهَا فِي الطَّاعَةِ دُونَ الْمَعْصِيَةِ.

١٥) قُلْتُ: فَإِنْ قَالَ: اللَّهُ تَعَالَى لَمْ يُجْبِرْ عِبَادَهُ عَلَى ذَنْبٍ ثُمَّ يُعَذِّبُهُمْ عَلَيْهِ فَمَاذَا نَقُولُ لَهُ؟

قَالَ: قُلْ لَهُ: هَلْ يُطِيقُ الْعَبْدُ لِنَفْسِهِ ضَرًّا وَنَفْعًا؟ فَإِنْ قَالَ: لَا لِأَنَّهُمْ مَجْبُورُونَ فِي الضَّرِّ وَالنَّفْعِ مَا خَلَا الطَّاعَةَ وَالْمَعْصِيَةَ. فَقُلْ لَهُ: هَلْ خَلَقَ اللَّهُ الشَّرَّ؟ فَإِنْ قَالَ: نَعَمْ، خَرَجَ مِنْ قَوْلِهِ وَإِنْ قَالَ: لَا، كَفَرَ لِقَوْلِهِ تَعَالَى (قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ) أَخْبَرَ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَالِقُ الشَّرِّ.

قُلْتُ: فَإِنْ قَالَ: أَلَسْتُمْ تَقُولُونَ إِنَّ اللَّهَ شَاءَ الْكُفْرَ وَشَاءَ الْإِيمَانَ، فَإِنْ قُلْنَا نَعَمْ، يَقُولُ: أَلَيْسَ اللَّهُ تَعَالَى يَقُولُ (هُوَ أَهْلُ التَّقْوَى وَأَهْلُ الْمَغْفِرَةِ) نَقُولُ نَعَمْ، فَيَقُولُ أَهُوَ أَهْلُ الْكُفْرِ؟ فَمَا نَقُولُ لَهُ؟

قَالَ: نَقُولُ هُوَ أَهْلٌ لِمَنْ يَشَاءُ الطَّاعَةَ وَلَيْسَ بِأَهْلٍ لِمَنْ يَشَاءُ الْمَعْصِيَةَ. فَإِنْ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَمْ يَشَأْ أَنْ يُقَالَ عَلَيْهِ الْكَذِبُ. فَقُلْ لَهُ: اَلْفِرْيَةُ عَلَى اللَّهِ مِنَ الْكَلَامِ وَالْمَنْطِقِ أَمْ لَا؟ فَإِنْ قَالَ: نَعَمْ، فَقُلْ مَنْ عَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا؟ فَإِنْ قَالَ: اَللَّهُ، فَقُلْ: اَلْكُفْرُ مِنَ الْكَلَامِ أَمْ لَا؟ فَإِنْ قَالَ: نَعَمْ، فَقُلْ: مَنْ أَنْطَقَ الْكَافِرَ؟ فَإِنْ قَالَ اللَّهُ خَصَمُوا أَنْفُسَهُمْ، لِأَنَّ الشِّرْكَ مِنَ النُّطْقِ، وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَمَا أَنْطَقَهُمْ بِهِ.

قُلْتُ: فَإِنْ قَالَ: إِنَّ الرَّجُلَ إِنْ شَاءَ فَعَلَ وَإِنْ شَاءَ لَمْ يَفْعَلْ، وَإِنْ شَاءَ أَكَلَ وَإِنْ شَاءَ لَمْ يَأْكُلْ، وَإِنْ شَاءَ شَرِبَ وَإِنْ شَاءَ لَمْ يَشْرَبْ. قَالَ: فَقُلْ لَهُ: هَلْ حَكَمَ اللَّهُ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنْ يَعْبُرُوا الْبَحْرَ وَقَدَرَ عَلَى فِرْعَوْنَ الْغَرَقَ؟ فَإِنْ قَالَ نَعَمْ، قُلْ لَهُ: فَهَلْ يَقَعُ مِنْ فِرْعَوْنَ أَنْ لَا يَسِيرَ فِي طَلَبِ مُوسَى وَأَنْ لَا يُغْرَقَ هُوَ وَأَصْحَابُهُ؟ فَإِنْ قَالَ: نَعَمْ فَقَدْ كَفَرَ، وَإِنْ قَالَ: لَا، نَقَضَ قَوْلَهُ السَّابِقَ.

بَابٌ فِي الْقَدَرِ

١٦) قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ خَلْقَ أَحَدِكُمْ يُجْمَعُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا نُطْفَةً ثُمَّ عَلَقَةً مِثْلَ ذَلِكَ ثُمَّ مُضْغَةً مِثْلَ ذَلِكَ ثُمَّ يَبْعَثُ اللَّهُ إِلَيْهِ مَلَكًا يَكْتُبُ عَلَيْهِ رِزْقَهُ وَأَجَلَهُ وَشَقِيٌّ أَمْ سَعِيدٌ، وَالَّذِي لَا إِلَهَ غَيْرُهُ إِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ عَمَلَ أَهْلِ النَّارِ حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا إِلَّا ذِرَاعٌ فَيَسْبِقُ عَلَيْهِ الْكِتَابُ، فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَيَمُوتُ فَيَدْخُلُهَا، وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا إِلَّا ذِرَاعٌ فَيَعْمَلُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ فَيَمُوتُ فَيَدْخُلُهَا.

١٧) قُلْتُ: فَمَا تَقُولُ فِيمَنْ يَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ فَيَتَّبِعُهُ عَلَى ذَلِكَ نَاسٌ فَيَخْرُجُ عَلَى الْجَمَاعَةِ هَلْ تَرَى ذَلِكَ؟

قَالَ: لَا.

قُلْتُ: وَلِمَ؟ وَقَدْ أَمَرَ اللَّهُ تَعَالَى وَرَسُولُهُ بِالْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ، وَهَذَا فَرِيضَةٌ وَاجِبَةٌ،

فَقَالَ: هُوَ كَذَلِكَ لَكِنْ مَا يُفْسِدُونَ مِنْ ذَلِكَ يَكُونُ أَكْثَرَ مِمَّا يُصْلِحُونَ، مِنْ سَفْكِ الدِّمَاءِ وَاسْتِحْلَالِ الْمَحَارِمِ وَانْتِهَابِ الْأَمْوَالِ؟ وَقَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: (وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ).

قُلْتُ: فَنُقَاتِلُ الْفِئَةَ الْبَاغِيَةَ بِالسَّيْفِ؟

قَالَ: نَعَمْ. تَأْمُرُ وَتَنْهَى فَإِنْ قَبِلَ وَإِلَّا قَاتَلْتَهَا، فَتَكُونُ مَعَ الْفِئَةِ الْعَادِلَةِ وَإِنْ كَانَ الْإِمَامُ جَائِرًا، لِقَوْلِ النَّبِيِّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ: لَا يَضُرُّكُمْ جَوْرُ مَنْ جَارَ وَلَا عَدْلُ مَنْ عَدَلَ، لَكُمْ أَجْرُكُمْ وَعَلَيْهِ وِزْرُهُ!

١٨) قُلْتُ لَهُ: مَا تَقُولُ فِي الْخَوَارِجِ الْمُحَكِّمَةِ؟

قَالَ: هُمْ أَخْبَثُ الْخَوَارِجِ.

قُلْتُ لَهُ: أَتُكَفِّرُهُمْ؟

قَالَ: لَا، وَلَكِنْ نُقَاتِلُهُمْ عَلَى مَا قَاتَلَهُمُ الْأَئِمَّةُ مِنْ أَهْلِ الْخَيْرِ: عَلِيٌّ وَعُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ.

قُلْتُ: فَإِنَّ الْخَوَارِجَ يُكَبِّرُونَ وَيُصَلُّونَ وَيَتْلُونَ الْقُرْآنَ أَمَا تَذْكُرُ حَدِيثَ أَبِي أُمَامَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حِينَ دَخَلَ مَسْجِدَ دِمَشْقَ فَإِذَا فِيهِ رُؤُوسُ نَاسٍ مِنَ الْخَوَارِجِ فَقَالَ لِأَبِي غَالِبٍ الْحُمْصِيِّ يَا أَبَا غَالِبٍ هَؤُلَاءِ نَاسٌ مِنْ أَهْلِ أَرْضِكَ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعَرِّفَكَ مَنْ هَؤُلَاءِ، هَؤُلَاءِ كِلَابُ أَهْلِ النَّارِ هَؤُلَاءِ كِلَابُ أَهْلِ النَّارِ وَهُمْ شَرُّ قَتْلَى تَحْتَ أَدِيمِ السَّمَاءِ وَأَبُو

أُمَامَةَ فِي ذَلِكَ يبْكِي فقَالَ أَبُو غَالِبٍ يَا أَبَا أُمَامَةَ مَا يُبْكِيكَ؟ إِنَّهُمْ كَانُوا مُسْلِمِينَ وَأَنْتَ تَقُولُ لَهُمْ مَا أَسْمَعُ قَالَ: أَهَؤُلاَءِ يَقُولُ اللَّهُ تعَالَى فِيهِمْ: يَوْمَ تبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْودُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تكْفُرُونَ وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ. قَالَ لَهُ: أَشَيْءٌ تَقُولُهُ بِرَأْيِكَ أَمْ سَمِعْتَهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنِّي لَوْ لَمْ أَسْمَعْهُ مِنْهُ إِلَّا مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ إِلَى سَبْعِ مَرَّاتٍ لَمَا حَدَّثْتُكُمُوهُ. فَكُفْرُ الْخَوَارِجِ كُفْرُ النِّعَمِ، كُفْرٌ بِمَا أَنْعَمَ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِمْ؟

١٩) قُلْتُ: اَلْخَوَارِجُ إِذَا خَرَجُوا وَحَارَبُوا وَأَغَارُوا ثُمَّ صَالَحُوا هَلْ يُتَّبَعُونَ بِمَا فَعَلُوا؟

قَالَ: لَا غَرَامَةَ عَلَيْهِمْ بَعْدَ سُكُونِ الْحَرْبِ، وَلَا حَدَّ عَلَيْهِمْ، وَالدَّمُ كَذَلِكَ لَا قِصَاصَ فِيهِ.

قُلْتُ: وَلِمَ ذَلِكَ؟

قَالَ: لِلْحَدِيثِ الَّذِي جَاءَ أَنَّهُ لَمَّا وَقَعَتِ الْفِتْنَةُ بَيْنَ النَّاسِ فِي قَتْلِ عُثْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَاجْتَمَعَتِ الصَّحَابَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ عَلَى أَنَّ مَنْ أَصَابَ دَمًا بِتَأْوِيلٍ فَلَا قَوْدَ عَلَيْهِ، وَمَنْ أَصَابَ فَرْجًا حَرَامًا بِتَأْوِيلٍ فَلَا حَدَّ عَلَيْهِ، وَمَنْ أَصَابَ مَالًا بِتَأْوِيلٍ فَلَا تَبْعَةَ عَلَيْهِ إِلَّا أَنْ يُوجَدَ الْمَالُ بِعَيْنِهِ فَيُرَدُّ إِلَى صَاحِبِهِ.

٢٠) قُلْتُ: قَالَ قَائِلٌ: لَا أَعْرِفُ الْكَافِرَ كَافِرًا.

قَالَ: هُوَ مِثْلُهُ.

قُلْتُ: فَإِنْ قَالَ: لَا أَدْرِي أَيْنَ مَصِيرُ الْكَافِرِ؟

قَالَ: هُوَ جَاحِدٌ لِكِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى وَهُوَ كَافِرٌ.

٢١) قُلْتُ لَهُ: فَمَا تَقُولُ لَوْ أَنَّ رَجُلًا قِيلَ لَهُ: أَمُؤْمِنٌ أَنْتَ؟ قَالَ: اَللَّهُ أَعْلَمُ؟

قَالَ: هُوَ شَاكٌّ فِي إِيمَانِهِ.

قُلْتُ: فَهَلْ بَيْنَ الْكُفْرِ وَالْإِيمَانِ مَنْزِلَةٌ إِلَّا النِّفَاقُ وَهُوَ أَحَدُ الثَّلَاثَةِ، إِمَّا مُؤْمِنٌ أَوْ كَافِرٌ أَوْ مُنَافِقٌ.

قَالَ: لَا، لَيْسَ بِمُنَافِقٍ مَنْ يَشُكُّ فِي إِيمَانِهِ.

قُلْتُ: لِمَ؟

قَالَ: لِحَدِيثِ صَاحِبِ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ وَابْنِ مَسْعُودٍ: حَدَّثَنِي حَمَّادٌ عَنْ حَارِثِ بْنِ مَالِكٍ وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ الْأَنْصَارِيِّ فَلَمَّا حَضَرَهُ الْمَوْتُ بَكَى قَالَ مُعَاذٌ مَا يُبْكِيكَ يَا حَارِثُ؟ قَالَ: مَا يُبْكِينِي مَوْتُكَ، قَدْ عَلِمْتُ أَنَّ الْآخِرَةَ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْأُولَى، لَكِنْ مِنَ الْمُعَلِّمُ بَعْدَكَ؟ وَيُرْوَى مِنَ الْعَالِمِ بَعْدَكَ؟ قَالَ: مَهْلًا وَعَلَيْكَ بِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ فَقَالَ لَهُ أَوْصِنِي فَأَوْصَاهُ بِمَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ قَالَ: احْذَرْ زَلَّةَ الْعَالِمِ، قَالَ: فَمَاتَ مُعَاذٌ وَقَدِمَ الْحَارِثُ الْكُوفَةَ إِلَى أَصْحَابِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ فَنُودِيَ بِالصَّلَاةِ فَقَالَ الْحَارِثُ: قُومُوا إِلَى هَذِهِ الدَّعْوَةِ، حَقٌّ لِكُلِّ مُؤْمِنٍ سَمِعَهُ أَنْ يُجِيبَهُ فَنَظَرُوا إِلَيْهِ وَقَالُوا: إِنَّكَ لَمُؤْمِنٌ، قَالَ: نَعَمْ إِنِّي لَمُؤْمِنٌ، فَتَغَامَزُوا بِهِ، فَلَمَّا خَرَجَ عَبْدُ اللَّهِ قِيلَ لَهُ ذَلِكَ، فَقَالَ لِلْحَارِثِ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَنَكَسَ الْحَارِثُ رَأْسَهُ وَبَكَى وَقَالَ: رَحِمَ اللَّهُ مُعَاذًا فَأَخْبَرَ بِهِ ابْنَ مَسْعُودٍ، فَقَالَ لَهُ إِنَّكَ لَمُؤْمِنٌ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَنَقُولُ إِنَّكَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ، قَالَ رَحِمَ اللَّهُ مُعَاذًا فَإِنَّهُ أَوْصَانِي أَنْ أَحْذَرَ زَلَّةَ الْعَالِمِ وَالْأَخْذَ بِحُكْمِ الْمُنَافِقِ، قَالَ فَهَلْ مِنْ زَلَّةٍ رَأَيْتَ؟ قَالَ: نَشَدْتُكَ بِاللَّهِ أَلَيْسَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ وَالنَّاسُ يَوْمَئِذٍ عَلَى ثَلَاثِ فِرَقٍ مُؤْمِنٌ فِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ، وَكَافِرٌ فِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ وَمُنَافِقٌ فِي السِّرِّ وَمُؤْمِنٌ فِي الْعَلَانِيَةِ فَمِنْ أَيِّ الثَّلَاثِ أَنْتَ؟ قَالَ: أَمَّا أَنَا فَإِذَا نَاشَدْتَنِي بِاللَّهِ فَإِنِّي مُؤْمِنٌ فِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ. قَالَ: فَلِمَ لُمْتَنِي حَيْثُ قُلْتُ: إِنِّي لَمُؤْمِنٌ قَالَ: أَجَلْ هَذِهِ زَلَّتِي فَادْفِنُوهَا عَلَيَّ فَرَحِمَ اللَّهُ مُعَاذًا.

٢٢) قُلْتُ لِأَبِي حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ: فَمَنْ قَالَ إِنِّي مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ؟

قَالَ: كَذَبَ. لَا عِلْمَ لَهُ بِهِ. قَالَ: وَالْمُؤْمِنُ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ بِالْإِيمَانِ فَيُعَذَّبُ فِي النَّارِ بِالْأَحْدَاثِ.

قُلْتُ: فَإِنْ قَالَ أَنَّهُ مِنْ أَهْلِ النَّارِ؟

قَالَ: كَذَبَ لَا عِلْمَ لَهُ بِهِ قَدْ أَيِسَ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ تَعَالَى.

قَالَ أَبُو حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ: يَنْبَغِي أَنْ يَقُولَ، أَنَا مُؤْمِنٌ حَقًّا، لِأَنَّهُ لَا يَشُكُّ فِي إِيمَانِهِ.

٢٣) قُلْتُ: أَيَكُونُ إِيمَانُهُ كَإِيمَانِ الْمَلَائِكَةِ؟

قَالَ: نَعَمْ.

٢٤) قُلْتُ: وَإِنْ قَصُرَ عَمَلُهُ فَإِنَّهُ مُؤْمِنٌ حَقًّا؟

قَالَ: فَحَدَّثَنِي حَدِيثَ حَارِثَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَهُ: كَيْفَ أَصْبَحْتَ؟ قَالَ، أَصْبَحْتُ مُؤْمِنًا حَقًّا، قَالَ انْظُرْ مَا تَقُولُ فَإِنَّ لِكُلِّ حَقٍّ حَقِيقَةٌ فَمَا حَقِيقَةُ إِيمَانِكَ؟ فَقَالَ: عَزَفْتُ نَفْسِي عَنِ الدُّنْيَا حَتَّى أَظْمَأْتُ نَهَارِي وَ أَسْهَرْتُ لَيْلِي، فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى عَرْشِ رَبِّي، وَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى أَهْلِ الْجَنَّةِ يَتَزَاوَرُونَ فِيهَا، وَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى أَهْلِ النَّارِ حِينَ يَتَعَادُونَ فِيهَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَصَبْتَ فَالْزَمْ، أَصَبْتَ فَالْزَمْ، ثُمَّ قَالَ مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى رَجُلٍ نَوَّرَ اللَّهُ تَعَالَى قَلْبَهُ فَلْيَنْظُرْ إِلَى حَارِثَةَ ثُمَّ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ادْعُ اللَّهَ لِي بِالشَّهَادَةِ فَدَعَا لَهُ بِهَا فَاسْتَشْهَدَ.

٢٥) قُلْتُ: فَمَا بَالُ أَقْوَامٍ يَقُولُونَ لَا يَدْخُلُ الْمُؤْمِنُ النَّارَ؟

قَالَ: لَا يَدْخُلُ النَّارَ إِلَّا كُلُّ مُؤْمِنٍ،

قُلْتُ: وَالْكَافِرُ؟

قَالَ: هُمْ يُؤْمِنُونَ يَوْمَئِذٍ.

قُلْتُ: وَكَيْفَ ذَلِكَ؟

قَالَ: لِقَوْلِهِ تَعَالَى: (فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا قَالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَحْدَهُ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمَانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنَا) اَلْآيَةُ.

٢٦) قَالَ أَبُو حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ: مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ حَقٍّ أَوْ سَرَقَ أَوْ قَطَعَ الطَّرِيقَ أَوْ فَجَرَ أَوْ فَسَقَ أَوْ زَنَى أَوْ شَرِبَ الْخَمْرَ أَوْ سَكَرَ فَهُوَ مُؤْمِنٌ فَاسِقٌ، وَلَيْسَ بِكَافِرٍ، وَإِنَّمَا يُعَذِّبُهُمْ بِالْأَحْدَاثِ فِي النَّارِ وَيُخْرِجُهُمْ مِنْهَا بِالْإِيمَانِ،

٢٧) قَالَ أَبُو حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ: مَنْ آمَنَ بِجَمِيعِ مَا يُؤْمِنُ بِهِ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: لَا أَعْرِفُ مُوسَى وَعِيسَى أَمُرْسَلَانِ هُمَا أَمْ غَيْرُ مُرْسَلَيْنِ فَهُوَ كَافِرٌ، لِقَوْلِهِ تَعَالَى: (وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ لَا يُقْضَى عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا) وَقَالَ: (وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ) وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى: (وَلَهُم عَذَابٌ شَدِيدٌ).

٢٨) قَالَ أَبُو حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ: بَلَغَنِي عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ أَنَّهُ قَالَ: مَنْ لَمْ يُنْزِلِ الْكُفَّارَ مَنْزِلَهُمْ مِنَ النَّارِ فَهُوَ مِثْلُهُمْ.

٢٩) قُلْتُ: فَأَخْبِرْنِي عَمَّنْ يُؤْمِنُ وَلَا يُصَلِّي وَلَا يَصُومُ وَلَا يَعْمَلُ شَيْئًا مِنْ هَذِهِ الْأَعْمَالِ هَلْ يُغْنِي إِيمَانُهُ شَيْئًا؟ قَالَ: هُوَ فِي مَشِيئَةِ اللَّهِ تَعَالَى إِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ وَإِنْ شَاءَ رَحِمَهُ.

٣٠) وَقَالَ: مَنْ لَمْ يَجْحَدْ شَيْئًا مِنْ كِتَابِهِ فَهُوَ مُؤْمِنٌ.

٣١) قَالَ أَبُو حَنِيفَةَ: حَدَّثَنِي بَعْضُ أَهْلِ الْعِلْمِ أَنَّ مُعَاذَ بْنَ جَبَلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لَمَّا قَدِمَ مَدِينَةَ حُمْصٍ اِجْتَمَعُوا إِلَيْهِ وَسَأَلَهُ شَابٌّ فَقَالَ: مَا تَقُولُ فِيمَنْ يُصَلِّي وَيَصُومُ وَيَحُجُّ الْبَيْتَ وَيُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ تَعَالَى وَيَعْتِقُ وَيُؤَدِّي زَكَاتَهُ غَيْرَ أَنَّهُ يَشُكُّ فِي اللَّهِ وَرَسُولِهِ؟ قَالَ هَذَا لَهُ النَّارُ قَالَ: فَمَا تَقُولُ فِيمَنْ لَا يُصَلِّي وَلَا يَصُومُ وَلَا يَحُجُّ الْبَيْتَ وَلَا يُؤَدِّي زَكَاتَهُ غَيْرَ أَنَّهُ مُؤْمِنٌ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ؟ قَالَ أَرْجُو لَهُ وَأَخَافُ عَلَيْهِ. فَقَالَ الْفَتَى: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ كَمَا أَنَّهُ لَا يَنْفَعُ مَعَ الشَّكِّ عَمَلٌ فَكَذَلِكَ لَا يَضُرُّ مَعَ الْإِيمَانِ شَيْءٌ، ثُمَّ مَضَى الْفَتَى، فَقَالَ مُعَاذٌ لَيْسَ فِي هَذَا فِي الْوَادِي أَحَدٌ أَفْقَهَ مِنْ هَذَا الْفَتَى.

٣٢) قَالَ أَبُو حَنِيفَةَ: فَقَاتِلْ أَهْلَ الْبَغْيِ بِالْبَغْيِ لَا بِالْكُفْرِ وَكُنْ مَعَ الْفِئَةِ الْعَادِلَةِ وَالسُّلْطَانِ الْجَائِرِ، وَلَا تَكُنْ مَعَ أَهْلِ الْبَغْيِ. فَإِنْ كَانَ فِي أَهْلِ الْجَمَاعَةِ فَاسِدُونَ ظَالِمُونَ، فَإِنَّ فِيهِمْ أَيْضًا صَالِحِينَ يُعِينُونَكَ عَلَيْهِمْ، وَإِنْ كَانَتِ الْجَمَاعَةُ بَاغِيَةً فَاعْتَزِلْهُمْ وَاخْرُجْ إِلَى غَيْرِهِمْ. قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: (أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا) وَقَالَ أَيْضًا: (إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإِيَّايَ فَاعْبُدُونِ).

٣٣) قَالَ أَبُو حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمْ، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا ظَهَرَتِ الْمَعَاصِي فِي أَرْضٍ فَلَمْ تُطِقْ أَنْ تُغَيِّرَهَا فَتَحَوَّلْ عَنْهَا إِلَى غَيْرِهَا فَاعْبُدْ بِهَا رَبَّكَ! وَقَالَ: حَدَّثَنِي بَعْضُ أَهْلِ الْعِلْمِ عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ تَحَوَّلَ مِنْ أَرْضٍ يَخَافُ الْفِتْنَةَ فِيهَا إِلَى أَرْضٍ لَا يَخَافُهَا فِيهَا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ أَجْرَ سَبْعِينَ صِدِّيقًا.

٣٤) قَالَ أَبُو حَنِيفَةَ: مَنْ قَالَ لَا أَعْرِفُ رَبِّي فِي السَّمَاءِ أَوْ فِي الْأَرْضِ فَقَدْ كَفَرَ وَكَذَا مَنْ قَالَ أَنَّهُ عَلَى الْعَرْشِ. وَلَا أَدْرِي الْعَرْشَ أَفِي السَّمَاءِ أَوْ فِي الْأَرْضِ.

٣٥) وَاللَّهُ تَعَالَى يُدْعَى مِنْ أَعْلَى لَا مِنْ أَسْفَلَ لِأَنَّ الْأَسْفَلَ لَيْسَ مِنْ وَصْفِ الرُّبُوبِيَّةِ وَالْأُلُوهِيَّةِ فِي شَيْءٍ وَعَلَيْهِ مَا رُوِيَ فِي الْحَدِيثِ أَنَّ رَجُلًا أَتَى إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِأَمَةٍ سَوْدَاءَ فَقَالَ وَجَبَ عَلَيَّ عِتْقُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ، أَفَتَجْزِئُ هَذِهِ فَقَالَ لَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَمُؤْمِنَةٌ أَنْتِ؟ فَقَالَتْ نَعَمْ، فَقَالَ: أَيْنَ اللَّهُ فَأَشَارَتْ إِلَى السَّمَاءِ. فَقَالَ: أَعْتِقْهَا فَإِنَّهَا مُؤْمِنَةٌ.

٣٦) قَالَ أَبُو حَنِيفَةَ: مَنْ قَالَ لَا أَعْرِفُ عَذَابَ الْقَبْرِ فَهُوَ مِنَ الْجَهْمِيَّةِ الْهَالِكَةِ لِأَنَّهُ أَنْكَرَ قَوْلَهُ تَعَالَى: (سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ) يَعْنِي عَذَابَ الْقَبْرِ فَإِنْ قَالَ: أُؤْمِنُ بِالْآيَةِ وَلَا أُؤْمِنُ بِتَأْوِيلِهَا وَتَفْسِيرِهَا، قَالَ: هُوَ كَافِرٌ لِأَنَّ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ تَنْزِيلُهُ تَأْوِيلُهُ. فَإِنْ جَحَدَ بِهَا فَقَدْ كَفَرَ.

٣٧) قَالَ أَبُو حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ: حَدَّثَنِي رَجُلٌ عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: شِرَارُ أُمَّتِي يَقُولُونَ أَنَا فِي الْجَنَّةِ دُونَ النَّارِ! وَحُدِّثْتُ عَنْ أَبِي ظَبْيَانَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَيْلٌ لِلْمُتَأَلِّينَ مِنْ أُمَّتِي! قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا الْمُتَأَلُّونَ؟ قَالَ: الَّذِينَ يَقُولُونَ فُلَانٌ فِي الْجَنَّةِ وَفُلَانٌ فِي النَّارِ! وَحُدِّثْتُ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تَقُولُوا أُمَّتِي فِي الْجَنَّةِ وَلَا فِي النَّارِ دَعُوهُمْ حَتَّى يَكُونَ اللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ! قَالَ وَحَدَّثَنِي أَبَانُ

عَنِ الْحَسَنِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: لَا تُنْزِلُوا عِبَادِي جَنَّةً وَلَا نَارًا حَتَّى أَكُونَ أَنَا الَّذِي أَحْكُمُ فِيهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَأُنْزِلُهُمْ مَنَازِلَهُمْ.

٣٨) قُلْتُ: فَأَخْبِرْنِي عَنِ الْقَاتِلِ وَالصَّلَاةِ خَلْفَهُ؟

فَقَالَ: اَلصَّلَاةُ خَلْفَ كُلِّ بَرٍّ وَفَاجِرٍ جَائِزَةٌ. فَلَكَ أَجْرُكَ وَعَلَيْهِ وِزْرُهُ.

٣٩) قُلْتُ: أَخْبِرْنِي عَنْ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ يَخْرُجُونَ عَلَى النَّاسِ بِسُيُوفِهِمْ فَيُقَاتِلُونَ وَيَنَالُونَ مِنْهُمْ.

قَالَ: هُمْ أَصْنَافٌ شَتَّى وَكُلُّهُمْ فِي النَّارِ. قَالَ رَوَى أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اِفْتَرَقَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ اثْنَتَيْنِ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً وَسَتَفْتَرِقُ أُمَّتِي ثَلَاثًا وَسَبْعِينَ فِرْقَةً كُلُّهُمْ فِي النَّارِ إِلَّا السَّوَادُ الْأَعْظَمُ قَالَ وَحَدَّثَنِي حَمَّادٌ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ أَحْدَثَ حَدَثًا فِي الْإِسْلَامِ فَقَدْ هَلَكَ وَمَنِ ابْتَدَعَ بِدْعَةً فَقَدْ ضَلَّ وَمَنْ ضَلَّ فَفِي النَّارِ. حَدَّثَنَا مَيْمُونٌ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ عَلِّمْنِي. قَالَ: فَاذْهَبْ فَتَعَلَّمِ الْقُرْآنَ. ثَلَاثًا، ثُمَّ قَالَ لَهُ فِي الرَّابِعَةِ اقْبَلِ الْحَقَّ مِمَّنْ جَاءَكَ بِهِ حَبِيبًا كَانَ أَوْ بَغِيضًا وَتَعَلَّمِ الْقُرْآنَ وَمِلْ مَعَهُ حَيْثُ مَالَ. قَالَ وَحَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: إِنَّ شَرَّ الْأُمُورِ مُحْدَثَاتُهَا وَكُلَّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَةٌ وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ وَكُلَّ ضَلَالَةٍ فِي النَّارِ. وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى: (فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا)، وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى لِمُوسَى عَلَى سَيِّدِنَا وَنَبِيِّنَا عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ: إِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ).

بَابُ الْمَشِيئَةِ

٤٠) قُلْتُ: هَلْ أَمَرَ اللَّهُ تَعَالَى بِشَيْءٍ وَلَمْ يَشَأْ خَلْقَهُ وَشَاءَ شَيْئًا وَلَمْ يَأْمُرْ بِهِ وَخَلَقَهُ؟

قَالَ: نَعَمْ. قُلْتُ: فَمَا ذَاكَ؟ قَالَ: أَمَرَ الْكَافِرَ بِالْإِسْلَامِ وَلَمْ يَشَأْ خَلْقَهُ، وَشَاءَ الْكُفْرَ لِلْكَافِرِ وَلَمْ يَأْمُرْ بِهِ وَخَلَقَهُ.

٤١) قُلْتُ: هَلْ رَضِيَ اللَّهُ شَيْئًا وَلَمْ يَأْمُرْ بِهِ؟

قَالَ: نَعَمْ كَالْعِبَادَاتِ النَّافِلَةِ.

قُلْتُ: هَلْ أَمَرَ اللَّهُ تَعَالَى بِشَيْءٍ وَلَمْ يَرْضَ بِهِ؟

قَالَ: لَا. قُلْتُ: لِمَ؟ قَالَ لِأَنَّ كُلَّ شَيْءٍ أَمَرَ بِهِ فَقَدْ رَضِيَهُ.

٤٢) قُلْتُ: يُعَذِّبُ اللَّهُ الْعِبَادَ عَلَى مَا يَرْضَي أَوْ عَلَى مَا لَا يَرْضَي؟

قَالَ: يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ عَلَى مَا لَا يَرْضَى لِأَنَّهُ يُعَذِّبُهُمْ عَلَى الْكُفْرِ وَالْمَعَاصِي وَلَا يَرْضَى بِهَا.

٤٣) قُلْتُ: فَيُعَذِّبُهُمْ عَلَى مَا يَشَاءُ أَوْ عَلَى مَا لَا يَشَاءُ؟

قَالَ: بَلْ يُعَذِّبُهُمْ عَلَى مَا يَشَاءُ لَهُمْ، لِأَنَّهُ يُعَذِّبُهُمْ عَلَى الْكُفْرِ وَالْمَعَاصِي وَشَاءَ لِلْكَافِرِ الْكُفْرَ وَلِلْعَاصِي الْمَعْصِيَةَ.

قُلْتُ: هَلْ أَمَرَهُمْ بِالْإِسْلَامِ ثُمَّ شَاءَ لَهُمُ الْكُفْرَ؟

قَالَ: نَعَمْ.

٤٤) قُلْتُ: سَبَقَتْ مَشِيئَتُهُ أَمْرَهُ أَوْ سَبَقَ أَمْرُهُ مَشِيئَتَهُ؟

قَالَ: سَبَقَتْ مَشِيئَتُهُ أَمْرَهُ.

٤٥) قُلْتُ: فَمَشِيئَةُ اللَّهِ رَضِيَ لَهُ أَمْ لَا؟

قَالَ: هُوَ لِلَّهِ رِضًى مِمَّنْ عَمِلَ بِمَشِيئَتِهِ وَبِرِضَاهُ وَطَاعَتِهِ فِيمَا أَمَرَ بِهِ وَمَنْ عَمِلَ خِلَافَ مَا أَمَرَ بِهِ فَقَدْ عَمِلَ بِمَشِيئَتِهِ وَلَمْ يَعْمَلْ بِرِضَاهُ لَكِنْ عَمِلَ مَعْصِيَتَهُ، وَمَعْصِيَتُهُ غَيْرُ رِضَاهُ.

قُلْتُ: يُعَذِّبُ الْعِبَادَ عَلَى مَا يَرْضَى؟

قَالَ: يُعَذِّبُهُمْ عَلَى مَا لَا يَرْضَى مِنَ الْكُفْرِ وَلَكِنْ يَرْضَى أَنْ يُعَذِّبَهُمْ وَيَنْتَقِمَ مِنْهُمْ بِتَرْكِهِمُ الطَّاعَةَ وَأَخْذِهِمْ بِالْمَعْصِيَةِ.

٤٦) قُلْتُ: شَاءَ اللَّهُ لِلْمُؤْمِنِينَ الْكُفْرَ؟

قَالَ: لَا وَلَكِنْ شَاءَ لِلْمُؤْمِنِينِ الْإِيمَانَ، كَمَا شَاءَ لِلْكَافِرِينَ الْكُفْرَ وَكَمَا شَاءَ لِأَصْحَابِ الزِّنَى الزِّنَى وَكَمَا شَاءَ لِأَصْحَابِ السَّرِقَةِ السَّرِقَةَ وَكَمَا شَاءَ لِأَصْحَابِ الْعِلْمِ الْعِلْمَ وَكَمَا شَاءَ لِأَصْحَابِ الْخَيْرِ الْخَيْرَ، لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى شَاءَ لِلْكُفَّارِ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَهُمْ أَنْ يَكُونُوا كُفَّارًا ضُلَّالًا.

٤٧) قُلْتُ: يُعَذِّبُ اللَّهُ الْكُفَّارَ عَلَى مَا يَرْضَى أَنْ يَخْلُقَ أَمْ عَلَى مَا لَا يَرْضَى أَنْ يَخْلُقَ؟

قَالَ: بَلْ يُعَذِّبُهُمْ عَلَى مَا يَرْضَى أَنْ يَخْلُقَ.

قُلْتُ: لِمَ؟

قَالَ: لِأَنَّهُ يُعَذِّبُهُمْ عَلَى الْكُفْرِ وَرَضِيَ أَنْ يَخْلُقَ الْكُفْرَ، وَلَمْ يَرْضَ الْكُفْرَ بِعَيْنِهِ.

قُلْتُ: قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: (وَلَا يَرْضَى لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ) فَكَيْفَ يَرْضَى أَنْ يَخْلُقَ الْكُفْرَ؟

قَالَ: يَشَاءُ لَهُمْ وَلَا يَرْضَى بِهِ.

قُلْتُ: لِمَ؟

قَالَ: لِأَنَّهُ خَلَقَ إِبْلِيسَ فَرَضِيَ أَنْ يَخْلُقَ إِبْلِيسَ وَلَمْ يَرْضَ نَفْسَ إِبْلِيسَ، وَكَذَلِكَ الْخَمْرُ وَالْخَنَازِيرُ فَرَضِيَ أَنْ يَخْلُقَهُنَّ وَلَمْ يَرْضَ أَنْفُسَهُنَّ.

قُلْتُ: لِمَ؟

قَالَ: لِأَنَّهُ لَوْ رَضِيَ الْخَمْرَ بِعَيْنِهَا لَكَانَ مَنْ شَرِبَهَا فَقَدْ شَرِبَ مَا رَضِيَ اللَّهُ، وَلَكِنَّهُ لَا يَرْضَى الْخَمْرَ وَلَا الْكُفْرَ وَلَا إِبْلِيسَ وَلَا أَفْعَالَهُ وَلَكِنَّهُ رَضِيَ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

قلت: أَرَأَيْتَ الْيَهُودَ حَيْثُ قَالُوا : (يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ) أَرَضِيَ اللَّهُ لَهُمْ أَنْ يَقُولُوا ذَلِكَ؟

قَالَ: لَا.

بَابٌ آخَرُ فِي الْمَشِيئَةِ

٤٨) إِذَا قِيلَ لَهُ: أَرَأَيْتَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ كُلَّهُمْ مُطِيعِينَ مِثْلَ الْمَلَائِكَةِ هَلْ كَانَ قَادِرًا؟ فَإِنْ قَالَ لَا فَقَدْ وَصَفَ اللَّهَ تَعَالَى بِغَيْرِ مَا وَصَفَ بِهِ نَفْسَهُ، لِقَوْلِهِ تَعَالَى: (وَهُوَ

الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ)، وَقَوْلِهِ تَعَالَى: (هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ) فَإِنْ قَالَ: هُوَ قَادِرٌ، فَقُلْ أَرَأَيْتَ لَوْ شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَكُونَ إِبْلِيسُ مِثْلَ جِبْرِيلَ فِي الطَّاعَةِ أَمَا كَانَ قَادِرًا؟ فَإِنْ قَالَ: لَا، فَقَدْ تَرَكَ قَوْلَهُ وَوَصَفَ اللَّهَ تَعَالَى بِغَيْرِ صِفَتِهِ، فَإِنْ قَالَ: لَوْ أَنَّهُ زَنَى أَوْ شَرِبَ أَوْ قَذَفَ أَلَيْسَ هُوَ بِمَشِيئَةِ اللَّهِ؟ قِيلَ: نَعَمْ. فَإِنْ قَالَ: فَلِمَ تُجْرَى عَلَيْهِ الْحُدُودُ؟ قِيلَ: لَا يَتْرُكُ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ لِأَنَّهُ لَوْ قَطَعَ غُلَامَهُ كَانَ بِمَشِيئَةِ اللَّهِ وَذِمَّةِ النَّاسِ، وَلَوْ أَعْتَقَهُ حَمِدُوهُ عَلَيْهِ، وَكِلَاهُمَا وُجِدُوا بِمَشِيئَةِ اللَّهِ تَعَالَى، وَقَدْ عَمِلَ بِمَشِيئَةِ اللَّهِ تَعَالَى لَكِنْ مَنْ عَمِلَ بِمَشِيئَتِهِ الْمَعْصِيَةَ فَإِنَّهُ لَيْسَ بِهَا رِضًا وَلَا عَدْلٌ فِي فِعْلِهِ، وَقَوْلُهُ: فَلِمَ تُجْرَى عَلَيْهِ الْحُدُودُ؟ سُؤَالٌ فَاسِدٌ عَلَى أَصْلِهِمْ. لِأَنَّهُمْ لَا يُثْبِتُونَ مَشِيئَةَ اللَّهِ تَعَالَى فِي كَثِيرٍ مِنَ الْمَعَاصِي فَلَا تَلْزَمُهُ الْحُدُودُ إِلَّا عَلَى فِعْلِهِ مِثْلَ شُرْبِ الْخَمْرِ، وَقَدْ فَعَلَهَا جَمِيعًا بِمَشِيئَةِ اللَّهِ تَعَالَى.

بَابُ الرَّدِّ عَلَى مَنْ يُكَفِّرُ بِالذَّنْبِ

٤٩) قُلْتُ: أَرَأَيْتَ لَوْ أَنَّ رَجُلًا قَالَ: مَنْ أَذْنَبَ ذَنْبًا فَهُوَ كَافِرٌ، مَا النَّقْضُ عَلَيْهِ؟

فَقَالَ: يُقَالُ لَهُ: قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: (وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ)، فَهُوَ ظَالِمٌ مُؤْمِنٌ وَلَيْسَ بِكَافِرٍ وَلَا مُنَافِقٍ، وَإِخْوَةُ يُوسُفَ قَالُوا: (يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ) وَكَانُوا مُذْنِبِينَ لَا كَافِرِينَ وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى لِمُحَمَّدٍ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ: (لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ) وَلَمْ يَقُلْ مِنْ كُفْرِكَ. وَمُوسَى حِينَ قَتَلَ الرَّجُلَ كَانَ فِي قَتْلِهِ مُذْنِبًا لَا كَافِرًا.

٥٠) قَالَ: وَإِذَا قَالَ: أَنَا مُؤْمِنٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى يُقَالُ لَهُ: قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: (إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا) فَإِنْ كُنْتَ مُؤْمِنًا فَصَلِّ عَلَيْهِ وَإِنْ كُنْتَ غَيْرَ مُؤْمِنٍ فَلَا تُصَلِّ عَلَيْهِ. وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ

لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ). اَلْآيَةُ، قَالَ مُعَاذٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: مَنْ شَكَّ فِي اللَّهِ فَإِنَّ ذَلِكَ يُبْطِلُ جَمِيعَ حَسَنَاتِهِ وَمَنْ آمَنَ وَتَعَاطَى الْمَعَاصِي يُرْجَى لَهُ الْمَغْفِرَةُ وَيُخَافُ عَلَيْهِ الْعُقُوبَةُ. قَالَ السَّائِلُ لِمُعَاذٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: إِذَا كَانَ الشَّكُّ يَهْدِمُ الْحَسَنَاتِ فَإِنَّ الْإِيمَانَ أَهْدَمُ وَأَهْدَمُ لِلسَّيِّئَاتِ. قَالَ مُعَاذٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: وَاللَّهِ مَا رَأَيْتُ رَجُلًا أَعْجَبَ مِنْ هَذَا الرَّجُلِ.

٥١) يَسْأَلُ أَمُسْلِمٌ أَنْتَ؟ فَيَقُولُ: لَا أَدْرِي. فَيُقَالُ لَهُ: قَوْلُكَ لَا أَدْرِي أَعَدْلٌ أَمْ جَوْرٌ؟ فَإِنْ قَالَ عَدْلٌ فَقُلْ: أَرَأَيْتَ مَا كَانَ فِي الدُّنْيَا عَدْلًا أَلَيْسَ فِي الْآخِرَةِ عَدْلًا؟ فَإِنْ قَالَ: نَعَمْ، فَقُلْ: أَتُؤْمِنُ بِعَذَابِ الْقَبْرِ وَنَكِيرٍ وَبِالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى؟ فَإِنْ قَالَ: نَعَمْ، فَقُلْ لَهُ: أَمُؤْمِنٌ أَنْتَ؟ فَإِنْ قَالَ: لَا أَدْرِي، فَقُلْ لَهُ: لَا دَرَيْتَ وَلَا فَهِمْتَ وَلَا أَفْلَحْتَ.

٥٢) قُلْتُ: وَمَنْ قَالَ: إِنَّ الْجَنَّةَ وَالنَّارَ لَيْسَتَا بِمَخْلُوقَتَيْنِ.

فَقُلْ لَهُ: هُمَا شَيْءٌ أَوَلَيْسَتَا بِشَيْءٍ وَقَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: (خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ) وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى: (إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ) وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى: (اَلنَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا)، فَإِنْ قَالَ: إِنَّهُمَا تَفْنَيَانِ، فَقُلْ لَهُ: وَصَفَ اللَّهُ نَعِيمَهَا بِقَوْلِهِ (لَا مَقْطُوعَةٌ وَلَا مَمْنُوعَةٌ) وَمَنْ قَالَ: هُمَا تَفْنَيَانِ بَعْدَ دُخُولِ أَهْلِهِمَا فِيهِمَا فَقَدْ كَفَرَ بِاللَّهِ تَعَالَى لِأَنَّهُ أَنْكَرَ الْخُلُودَ فِيهِمَا.

٥٣) قَالَ أَبُو حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى: لَا يُوصَفُ اللَّهُ تَعَالَى بِصِفَاتِ الْمَخْلُوقِينَ، وَغَضَبُهُ وَرِضَاهُ صِفَتَانِ مِنْ صِفَاتِهِ بِلَا كَيْفٍ وَهُوَ قَوْلُ أَهْلِ السُّنَّةِ وَالْجَمَاعَةِ، وَهُوَ يَغْضَبُ وَيَرْضَى وَلَا يُقَالُ غَضَبُهُ عُقُوبَتُهُ وَرِضَاهُ ثَوَابُهُ، وَنَصِفُهُ كَمَا وَصَفَ نَفْسَهُ، أَحَدٌ صَمَدٌ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ حَيٌّ قَيُّومٌ قَادِرٌ سَمِيعٌ بَصِيرٌ عَالِمٌ، يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ لَيْسَتْ كَأَيْدِي خَلْقِهِ وَلَيْسَتْ بِجَارِحَةٍ، وَهُوَ خَالِقُ الْأَيْدِي، وَوَجْهُهُ لَيْسَ كَوُجُوهِ خَلْقِهِ، وَهُوَ خَالِقُ كُلِّ الْوُجُوهِ، وَنَفْسُهُ لَيْسَتْ كَنَفْسِ خَلْقِهِ، وَهُوَ خَالِقُ النُّفُوسِ (لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ).

٥٤) قُلْتُ: أَرَأَيْتَ لَوْ قِيلَ: أَيْنَ اللهُ تَعَالَى؟
فَقَالَ: يُقَالُ لَهُ كَانَ اللهُ تَعَالَى وَلَا مَكَانَ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ الْخَلْقَ، وَكَانَ اللَّهُ تَعَالَى وَلَمْ يَكُنْ أَيْنَ وَلَا خَلْقٌ وَلَا شَيْءٌ، وَهُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ.

٥٥) فَإِنْ قِيلَ: بِأَيِّ شَيْءٍ شَاءَ الشَّائِي الْمَشِيءَ؟
فَقُلْ: بِالصِّفَةِ، وَهُوَ قَادِرٌ يَقْدِرُ بِالْقُدْرَةِ وَعَالِمٌ يَعْلَمُ بِالْعِلْمِ وَمَالِكٌ يَمْلِكُ بِالْمُلْكِ.

٥٦) فَإِنْ قِيلَ: أَشَاءَ بِالْمَشِيئَةِ، وَقَدَرَ بِالْمَشِيئَةِ وَشَاءَ بِالْعِلْمِ؟
فَقُلْ: نَعَمْ.

بَابٌ فِي الْإِيمَانِ

٥٧) فَإِنْ قِيلَ: أَيْنَ مُسْتَقَرُّ الْإِيمَانِ؟ يُقَالُ مَعْدَنُهُ وَمُسْتَقَرُّهُ الْقَلْبُ، وَفَرْعُهُ فِي الْجَسَدِ، فَإِنْ قِيلَ: هُوَ فِي أَصْبِعِكَ؟ فَقُلْ: نَعَمْ. فَإِنْ قِيلَ: فَإِنْ قُطِعَتْ أَيْنَ يَذْهَبُ الْإِيمَانُ مِنْهَا؟ قَالَ: فَقُلْ إِلَى الْقَلْبِ.

٥٨) فَإِنْ قَالَ: هَلْ يَطْلُبُ اللّٰهُ مِنَ الْعِبَادِ شَيْئًا؟
فَقُلْ: لَا. إِنَّمَا هُمْ يَطْلُبُونَ مِنْهُ، فَإِنْ قَالَ: مَا حَقُّ اللَّهِ تَعَالَى عَلَيْهِمْ؟ فَقُلْ: أَنْ يَعْبُدُوهُ وَلَا يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا، فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ حَقُّهُمْ عَلَيْهِ أَنْ يَغْفِرَ لَهُمْ وَيُثْبِتَهُمْ عَلَيْهِ، فَإِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى يَرْضَى عَلَى الْمُؤْمِنِينَ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: (لَقَدْ رَضِيَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ) وَيَسْخَطُ عَلَى إِبْلِيسَ، وَمَعْنَى قَوْلِهِ تَعَالَى: (اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ) فَهُوَ وَعِيدٌ مِنْهُ، وَقَوْلِهِ تَعَالَى: (وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى) أَيْ بَصَّرْنَاهُمْ وَبَيَّنَّا لَهُمْ. وَقَوْلِهِ تَعَالَى: (فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيَكْفُرْ) فَهُوَ وَعِيدٌ، وَقَوْلِهِ تَعَالَى: (وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ) أَيْ لِيُوَحِّدُونِي، وَلَكِنَّ كُلَّهَا بِتَقْدِيرِ اللَّهِ تَعَالَى خَيْرِهَا وَشَرِّهَا حِلْوِهَا وَمُرِّهَا وَضَرِّهَا وَنَفْعِهَا، وَقَالَ اللّٰهُ تَعَالَى: (وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ

تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ)، وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى: (وَلَوْ أَنَّنَا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتَى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ)، وَقَالَ تَعَالَى: (وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ)، وَقَالَ تَعَالَى: (وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ) أَيْ بِمَشِيئَتِهِ (وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ) وَقَالَ تَعَالَى: (اُعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ)، وَقَالَ تَعَالَى: (وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ) أَيْ بِقَدَرِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَقَالَ شُعَيْبٌ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَى نَبِيِّنَا وَعَلَيْهِ: (قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ مِنْهَا وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّنَا وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ)، وَقَالَ نُوحٌ عَلَى نَبِيِّنَا وَعَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ: (وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ) وَقَالَ تَعَالَى: (وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ) وَقَالَ تَعَالَى: (وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَأَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَدًا ثُمَّ أَنَابَ).

وَاللَّهُ أَعْلَمُ.

PRIJEVOD

Prenio Ebū Mutī‘ od Ebu Hanife, Allah s njima dvojicom zadovoljan bio

U ime Allaha, Milostivog, Samilosnog!

Hvala Allahu, Gospodaru svjetova, blagoslov i mir neka su na našeg prvaka Muhammeda, na njegovu porodicu i sve njegove ashabe.

Prenosi se od Ebū Mutī‘a el-Hakema ibn ‘Abdullāha el-Belhīja[1]: Upitao sam Ebu Hanifu en-Nu‘māna ibn Sābita, Allah neka je s njime i sa njima zadovoljan, o *Prvom razumijevanju* kao takvom, pa mi je odgovorio:

1. Da nikoga od sljedbenika Kible ko je učinio kakav grijeh ne proglašavaš nevjernikom.
2. Da nikome ne negiraš vjerovanje (*īmān*).
3. Da naređuješ dobro a odvraćaš od zla.
4. Da znaš da ono što te zadesilo nije te moglo mimoići a ono što te mimoišlo nije te moglo zadesiti.
5. Da se ne odričeš nikoga od ashaba Allahovog Poslanika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir. Da ne daješ prednost jednome od njih nad drugim.
6. Da događaj u vezi s Osmanom i Alijom prepustiš Uzvišenom Allahu.
7. Rekao je Ebu Hanifa, Allah s njime zadovoljan bio:

   Razumijevanje religije vrednije je od poznavanja propisa, jer je veće dobro da čovjek razumije kako robuje svome Gospodaru negoli da ovlada (*en jedžme‘a*) mnogim znanostima.
8. Ebū Mutī‘ kaže: “Upitao sam: Recite mi o najvrednijem razumijevanju (*efdalu-l-fikh*)?”

   Ebu Hanifa je odgovorio: Da čovjek nauči o vjerovanju u Uzvišenog Allaha, o šerijatskim propisima, o sunnetima, o precizno utvrđenim sankcijama za učinjena krivična djela (*hudūd*), o razilaženju unutar *zajednice* (*umma*) i međusobnom slaganju.
9. Upitao je: “Recite mi o vjerovanju (*īmān*)?”

[1] Puni niz prenosilaca glasi: prenosi al-imām Abū Bakr Muḥammad ibn Muḥammad al-Kāsānī, od Abū Bakr ‘Alā’ ad-Dīn Muḥammad ibn Aḥmad as-Samarqandīja, od Abū al-Mu‘īn Maymūn ibn Muḥammad al-Makḥūlī an-Nasafīja, od Abū ‘Abd Allāh al-Ḥusayn ibn ‘Alī al-Kāšaġrīja zvanog al-Faḍl, od Abū Mālik Naṣrān ibn Naṣr al-Ḫatalīja, od ‘Alī ibn al-Ḥasan ibn Muḥammad al-Ġazzāla, od Abū al-Ḥasan ‘Alī ibn Aḥmad al-Fārisīja, od Nuṣayr ibn Yaḥyā al-Faqīha, koji prenosi od Abū Muṭī‘ al-Ḥakam ibn ‘Abd Allāh al-Balḫīja.

Odgovorio je: Prenio mi je ‘Alkama ibn Mersed, od Jahjā ibn Ja‘mer, da je upitao Ibn Omera, Allah s njima dvojicom zadovoljan bio:
“Recite mi o religiji (*dīn*), šta je to?”
Odgovorio je: “Drži se vjerovanja (*īmān*), pa, ti si u to dobro upućen!”
Upitao sam: “Recite mi, šta je to vjerovanje?” Uzeo me je za ruku i odveo me do jednog starijeg čovjeka, posjeo me pored njega, te rekao:
“Ovaj me pita šta je to vjerovanje?” Taj je stariji čovjek, naglasi on, bio učesnik Bedra sa Allahovim Poslanikom, Allah ga blagoslovio i podario mu mir. Bio sam kod Allahovog Poslanika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, a sa mnom je bio i on, kad dođe neki čovjek lijepih uvojaka noseći turban. Mislili smo da je beduin. Prekoračivao je vratove ljudi i zaustavio se kod Allahovog Poslanika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, te upitao: ‘Allahov Poslaniče, šta je to vjerovanje (*īmān*)?’
Odgovorio mu je: ‘Svjedočenje (*šehāda*) da nema božanstva osim Allaha i da je Muhammed Njegov rob i Njegov poslanik; da vjeruješ u Njegove meleke, i Njegove knjige, i Njegove poslanike, i Posljednji dan, i u sudbinu, i da su i dobro i zlo od Uzvišenog Allaha.’
‘Istinu si rekao!’, kazao je dotični.
Začudili smo se njegovom potvrđivanju istinitosti Allahovom Poslaniku, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, budući da su beduini neuki ljudi. Upitao je: ‘Allahov Poslaniče, šta su to šerijatski propisi islama (*šerāi‘u-l-islām*)?’
Odgovorio mu je: ‘Obavljanje namaza, davanje zekata, post ramazana, hadž, ko je to u mogućnosti, i kupanje nakon onečišćenja (*dženāba*).’
‘Istinu si rekao!’, kazao je.
Začudili smo se njegovom potvrđivanju istinitosti Allahovom Poslaniku, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, kao da ga poznaje. Upitao je: ‘Allahov Poslaniče, šta je to izvrsnost (*ihsān*)?’
Odgovorio mu je: ‘Da djeluješ radi Allaha kao da Ga vidiš, jer ako ti Njega ne vidiš, On tebe vidi.’
‘Istinu si rekao!’, kazao je, te upitao: ‘Allahov Poslaniče, kada će nastupiti Čas (*Sā‘a*)?’
Odgovorio mu je: ‘Upitani o tome ne zna ništa više od onoga koji pita.’
Potom je otišao odatle pa kada je zašao među ljude, više ga nismo vidjeli. Tada je Vjesnik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, rekao: ‘Ovo bijaše Džibril, došao je podučiti vas obilježjima vaše religije.’[2]”

[2] Hadis bilježi i imam Al-Buḫārī, prenoseći ga od časnog Abū Hurayre, vidi: *Saḥīḥ Al-Buḫārī*, hadis br. 50., str. 23. Hadis također bilježe i Muslim, Abū Dāwūd, At-Tirmiḏī i An-Nasā’ī, prenoseći ga od →

Ebū Mutī' kaže: "Upitao sam Ebu Hanifu: 'Ukoliko je neko ubijeđen u sve ovo pa to i svjedoči, da li to znači da je vjernik?'. odgovorio je: 'Da, ukoliko to potvrdi, potvrdio je *islām* u njegovoj cjelini i kao takav vjernik je (*mu'min*).'"

10. Upitao sam: "A ukoliko zanegira nešto od onoga što je On stvorio, pa kaže: 'Ne znam ko je ovo stvorio?'"

    Odgovorio je: "Počinio je nevjerstvo, na osnovu riječi Uzvišenog da je On: 'Stvoritelj svake *stvari*.'[3], pa kao da je rekao: 'To ima nekog drugog stvoritelja pored Allaha.' Identičan je slučaj i kada bi rekao: 'Ne znam da li je Allah propisao kao obavezu namaz, post i zekat', i tada bi počinio nevjerstvo, na temelju riječi Uzvišenog: *Namaz obavljajte i zekat dajite*[4]; *Propisuje vam se post*[5]; *Pa, hvaljen neka je Allah kad god omrknete i kad god osvanete, – Njemu neka je pohvala i na nebesima i na Zemlji – i predvečer i u podne!*"[6]

    Ali ako bi rekao: "Vjerujem u ovaj ajet, no, ne znam njegovo osnovno značenje (*te'vīl*), niti njegovo tumačenje (*tefsīr*)", tada ne bi počinio nevjerstvo budući da vjeruje u objavu premda griješi u njenom tumačenju.

11. Upitao sam: "Ukoliko bi neko potvrdio *islām* u cjelini i to u zemlji politeizma (*erdu-š-širk*) ne znajući ništa o obavezama i pravnim propisima, ne svjedočeći Knjigu (i *ne postupajući* po njoj) niti bilo koji od propisa *islāma*, ali potvrđujući Uzvišenog Allaha, vjerovanje (*īmān*) ali ne i bilo koji od propisa vjerovanja, pa tako i umro – da li je vjernik?"

    Odgovorio je: "Da."

    Upitao sam: "Makar ništa ne znao i, prirodno, po tome i ne postupao, ali potvrđujući vjerovanje, pa tako umro?"

    Odgovorio je: "Vjernik je."

12. Zamolio sam Ebu Hanifu: "Recite mi o vjerovanju (*īmān*)?"

    Odgovorio je: "Da svjedočiš da nema božanstva osim Allaha, Njega Jednog, koji u Božanstvenosti nema partnera, da svjedočiš Njegove meleke, Njegove knjige, Njegove poslanike, Njegov Džennet, Njegovu Vatru, Njegov

---

časnog 'Umar ibn Al-Ḫaṭṭāba. Vidi: Manṣūr 'Alī Nāṣif, *At-Tāğ al-Ğāmi' li al-Uṣūl fī Aḥādīṯ ar-Rasūl* (*ṣallā Allāh 'alayh wa sallam*), tom I, str. 24., 25.

[3] *To vam je Allah, Gospodar Vaš, nema drugog božanstva osim Njega, Stvoritelj svake stvari; zato se Njemu klanjajte; On nad svim bdi!* (Kur'an, 6:102)

[4] Vidi Kur'an: 2:43; 2:83; 2:110; 4:77; 22:78; 24:56; 58:13; i 73:20.

[5] *O vjernici! Propisuje vam se post, kao što je propisan onima prije vas, da biste se grijeha klonili.* (Vidi: Kur'an, 2:183)

[6] *Pa, hvaljen neka je Allah kad god omrknete i kad god osvanete – Njemu neka je pohvala i na nebesima i na Zemlji – i predvečer i u podne!* (Vidi: Kur'an, 30:17-18)

Dan uspravljenja, Njegovo dobro i Njegovo zlo; da svjedočiš kako On ne prepušta djela bilo kome, te da se ljudi kreću prema onome za šta su stvoreni i kako se događaju sudbine."

Upitao sam: "Šta mislite, ukoliko potvrdi sve ovo, ali kaže: 'Htijenje (*mešī'a*) pripada meni, kako hoću – volja mi vjerovati, vjerovat ću, volja mi ne vjerovati, neću vjerovati, na osnovu riječi Uzvišenog: *pa ko hoće – neka vjeruje, a ko hoće – neka ne vjeruje!*[7]?"

Odgovorio je: "Laž je sadržana u sāmoj njegovoj izjavi. Zar nisi pročitao riječi Uzvišenoga: *Uistinu! On je pouka, i ko hoće, na umu će ga imati, a na umu će ga imati samo ako Allah bude htio.*[8]; Uzvišeni je rekao i ovo: *a vi ne možete ništa htjeti ako to Allah neće*[9]. Riječi: *pa ko hoće – neka vjeruje, a ko hoće – neka ne vjeruje!*[10], prijetnja su kaznom (*ve'īd*), i svojom tvrdnjom nije počinio nevjerstvo jer nije negirao sām ajet. Pogriješio je u njegovom osnovnom značenju, nije negirao njegovo objavljivanje.

13. Postavio sam mu pitanje: "Ako kaže: 'Ukoliko me zadesi kakva nevolja (*pa me neko upita za nju*) da li je to nešto čime me Allah kuša, ili je, pak, nešto što sam sām zaslužio (*odgovorit ću mu*): Nije to nešto čime me Allah iskušava', da li je počinio nevjerstvo?"

Odgovorio je: "Nije."

Upitao sam ga: "A kako nije?"

Reče: "Jer je Uzvišeni Allah rekao: *Dobro koje ti se dogodi od Allaha je, a nesreću koja te zadesi sām si zaslužio.*[11], odnosno: 'svojim grijehom koji sam ti Ja dosudio. Rekao je: *Kakva god vas nevolja zadesi, to je zbog onoga što ste sāmi stekli.*[12], to jeste: 'svojim grijesima'. Uzvišeni je rekao: *On u zabludu dovodi onoga koga hoće, a vodi ili upućuje onoga koga On hoće*[13]. Jednostavno, pogriješio je u osnovnom značenju. A Njegove riječi: *upliće se između*

---

[7] *I reci: "Istina dolazi od Gospodara vašeg, pa ko hoće – neka vjeruje, a ko hoće – neka ne vjeruje!" Mi smo nevjernicima pripremili vatru čiji će ih dim sa svih strana obuhvatiti; ako zamole pomoć, pomoći će im se tekućinom poput rastopljene kovine koja će lica ispeći. Užasna li pića i grozna li boravišta!"* (Vidi: Kur'an, 18:29)

[8] *"Uistinu! On je pouka, i ko hoće, na umu će ga imati, a na umu će ga imati samo ako Allah bude htio, On je dostojan pobožnosti i On jedini prašta.* (Vidi: Kur'an, 74:54-56)

[9] *A vi ne možete ništa htjeti ako to Allah neće, Gospodar svjetova!* (Vidi: Kur'an, 81:29)

[10] Vidi: Kur'an, 18:29.

[11] *Dobro koje ti se dogodi od Allaha je, a nesreću koja te zadesi sâm si zaslužio. Mi smo te, kao poslanika, svim ljudima poslali, a Allah je dovoljan svjedok.* (Vidi: Kur'an, 4:79)

[12] *Kakva god vas nevolja zadesi, to je zbog onoga što ste sâmi stekli, On mnoge i oprosti.* (Vidi: Kur'an, 42:30)

[13] *Da Allah hoće, učinio bi vas jednom zajednicom, ali, On u zabludu dovodi onoga koga hoće, a vodi onoga koga On hoće; i vi ćete doista odgovarati za ono što ste radili.* (Vidi: Kur'an, 16:93)

čovjeka i srca njegova[14], znače: 'između vjernika i nevjerovanja te između nevjernika i vjerovanja'."

14. Ebu Hanifa, Allah mu se smilovao, je rekao: "Sposobnost odnosno mogućnost" (*istitā'a*) kojom rob učini neposluh ista je ona sposobnost ili snaga kojom čovjek iskazuje poslušnost. Bīva kažnjen zbog pogrešne upotrebe mogućnosti koju je Uzvišeni Allah stvorio u njemu jer mu je naredio da je koristi radi poslušnosti, a ne radi neposluha."

15. Upitao sam: "Ukoliko bi rekao: 'Zašto je Uzvišeni Allah primorao Svoje robove na grijeh, a, opet, kažnjava ih radi njih', šta da mu odgovorimo?

    Reče: "Upitajte ga: Da li rob sām po sebi posjeduje moć da učini neku štetu ili, pak, korist?' Pa ako odgovori: 'Ne, jer su lišeni vlastite sposobnosti u pogledu nanošenja štete i koristi, izuzimajući mogućnost da sāmi budu pokorni odnosno neposlušni', onda mu postavite pitanje: 'Da li je Allah stvorio zlo?' Ukoliko odgovori: 'Da', odstupio je od svoje tvrdnje, a ako odgovori: 'Ne', počinio je nevjerstvo – na osnovu riječi Uzvišenog: Reci: – *Utječem se Gospodaru svitanja od zla onoga što On stvara* –[15] koje ukazuju na to da je Uzvišeni Allah stvoritelj zla."

    Upitao sam: "A ukoliko kaže: 'Zar ne kažete da Allah hoće nevjerovanje i da hoće vjerovanje?', pa odgovorimo: 'Da', reći će: 'Zar nije Uzvišeni Allah rekao: – *On je dostojan pobožnosti i On jedini prašta* –[16]?! Reći ćemo: 'Jeste', a on će upitati: 'Zar je on dostojan nevjerovanja?' Šta da mu kažemo?"

    Odgovorio je: "Reći ćemo mu da je On dostojan onih koji hoće pokornost, a nije onih koji hoće neposluh. Ako rekne: 'Uzvišeni Allah nije htio da se o Njemu izrekne laž', upitajte ga: 'Da li je klevetanje Allaha govor i izričaj ili nije?', pa ukoliko odgovori: 'Jeste', postavite mu pitanje: 'Ko je poučio Adema svim imenima?' Odgovori li: 'Allah', dalje pitajte: 'Da li je nevjerovanje vrsta govora ili nije?' Kaže li: 'Jeste', upitajte: 'Ko je dao nevjerniku dar govora?' Ako kaže: 'Allah', sāmi su sebe porekli jer je pridruživanje Allahu partnera (*širk*) vrsta izričaja, a da je Allah tako htio, mogao im je uskratiti tu mogućnost.

    Postavio sam mu pitanje: "A ako kaže: 'Čovjek ako hoće on nešto čini ili djela, a ako hoće, ne djela. Ako hoće jede, a ako neće ne jede. Ako hoće pije, a ako neće ne pije.'?"

---

[14] *O vjernici, odazovite se Allahu i Poslaniku kada vas pozove onome što će vas oživiti; i neka znate, Allah se upliće između čovjeka i srca njegova, i da ćete se svi pred Njim sakupiti.* (Vidi: Kur'an, 8:24)

[15] *Reci: "Utičem se Gospodaru svitanja od zla onoga što On stvara."* (Vidi: Kur'an, 113:1-2)

[16] *...a na umu će ga imati samo ako Allah bude htio, On je dostojan pobožnosti i On jedini prašta.* (Vidi: Kur'an, 74:56)

Odgovorio je: "Upitajte ga: 'Da li je Allah dosudio (*hakeme ʻalā*) Israelićanima da pređu more a Faraonu da se utopi?' Ukoliko odgovori: 'Jeste', kažite mu: 'Da li je Faraon mogao izbjeći potjeru za Mūsāom, odnosno svoje i potapanje svojih prijatelja?' Odgovori li: 'Jeste', počinio je nevjerstvo, a ako odgovori: 'Nije', opovrgnuo je svoj raniji stav.

***Odjeljak o sudbini* (*kader*)**

16. Allahov Poslanik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, rekao je[17]: "Stvaranje svakoga od vas događa se u stomaku njegove majke u vidu kapi sjemena (*nutfa*) četrdeset dana, potom u formi ugruška (*ʻaleka*) isto toliko, zatim kao gruda mesa (*mudga*) isto toliko. Nakon toga Allah mu pošalje meleka da mu zapiše njegovu opskrbu, njegovu svrhu (*edžel*) i da li je nesretnik ili sretnik. Tako mi Onoga pored kojeg nema drugog božanstva, neko radi djela svojstvena stanovnicima Vatre tako da između njega i nje ne bude koliko lakat, no, prethodila mu je Knjiga (*ono što je zapisano*), pa počne raditi djela svojstvena stanovnicima Dženneta, zatim umre i uđe u njega. Neko, opet, radi djela svojstvena stanovnicima Dženneta tako da između njih ne ostane ni koliko lakat, no, počne raditi djela svojstvena stanovnicima Vatre, zatim umre i uđe u nju."[18]

17. Upitao sam: "Kakav je Vaš stav o onome ko naređuje dobro a odvraća od zla, i u tome ga ljudi slijede, a pobuni se protiv zajednice (*džemāʻa*)? Može li to?"

    Odgovorio je: "Ne."

    Upitao sam: "Zašto? Uzvišeni Allah i Njegov Poslanik propisali su naređivanje dobra a odvraćanje od zla, što je stroga obaveza?!"

    Odgovorio je: "Tačno, no, taj bi postupak prouzročio više štete negoli postizanja dobra: prolivanje krvi, proglašavanje dozvoljenim onoga što je zabranjeno i otimanje imovine. Uzvišeni Allah rekao je: *Ako se dvije skupine vjernika sukobe, izmirite ih; a ako jedna od njih ipak učini nasilje drugoj, onda se borite protiv one koja je učinila nasilje sve dok se Allahovim propisima ne prikloni.*[19]"

---

[17] Puni niz prenosilaca glasi: prenio nam je ʻAlī ibn Aḥmad, od Nuṣayra ibn Yaḥye, da je čuo Abū Muṭīʻa kako je rekao Abū Ḥanīfa, da je prenio Ḥammād od Ibrāhīma, od ʻAbd Allāh ibn Masʻūda, Allah s njime zadovoljan bio.

[18] Hadis bilježi i imam Al-Buḫārī, prenoseći ga od časnog ʻAbd Allāh ibn Masʻūda. Vidi: *Saḥīḥ Al-Buḫārī*, hadis br. 3208., str. 794., 795. Hadis bilježe i Muslim, Abū Dāwūd i an-Nasāʼī, prenoseći ga također od časnog ʻAbd Allāha ibn Masʻūda. Vidi: Al-Munāwī, hadis br. 2179., tom II, str. 533., 534.

[19] *Ako se dvije skupine vjernika sukobe, izmirite ih; a ako jedna od njih ipak učini nasilje drugoj, onda se borite protiv one koja je učinila nasilje sve dok se Allahovim propisima ne prikloni. Pa ako se prikloni, onda ih nepristrasno izmirite i budite pravedni; Allah, zaista pravedne voli.* (Vidi: Kur'an, 49:9)

Upitao sam: "Trebamo li se oružjem[20] boriti protiv one skupine koja je učinila nasilje?"

Odgovorio je: "Da. Naređuj i zabranjuj ne bi li prihvatili (*pomirenje*), a ako ne, bori se protiv njih, da biste bili sa pravednom skupinom, makar sām predvodnik bio nepravedan, na osnovu riječi Vjesnika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir: "Neće vam naštetiti nepravda nepravednog niti pravda onoga ko je pravedan – vama pripada nagrada, a na njemu je teret."[21]

18. Upitao sam ga: "Šta mislite o *haridžijama* odnosno (*njihovom ogranku*) *muhakkima*?"

Odgovorio je: "Oni su najgori među *haridžijama*."

Postavio sam pitanje: "Smatramo li da su oni nevjernici?"

Odgovorio je: "Ne. Ali se borimo protiv njih zbog onoga zbog čega su se protiv njih borili dobri predvodnici: Alija i Omer ibn Abdulaziz."

Rekao sam: "Ali *haridžije* govore da je Allah najveći (*Allāh ekber*), klanjaju, uče Kur'an. Zar se ne sjećate hadisa kojega prenosi Ebū Umāma, Allah s njime zadovoljan bio, kada je ušao u džamiju u Damsku u kojoj su bile (*otkinute*) glave *haridžija*, i rekao Ebū Gālibu el-Humsīju: 'Ebū Gālibe, ovi su ljudi stanovnici tvoje zemlje pa bih te volio upoznati s onim što oni stvarno jesu – oni su psi stanovnika Vatre, oni su psi stanovnika Vatre, oni su najgori ubijeni pod nebeskim svodom!' Tada je Ebū Umāma zaplakao. Ebū Gālib ga upita: 'Ebū Umāme, šta te je rasplakalo? Bili su muslimani a ti za njih kažeš to što čujem?' 'Zar nisu to oni', kazao je on, 'za koje je Uzvišeni Allah rekao: *Na Dan kada će neka lica pobijeliti, a neka pocrnjeti. Onima u kojih lica budu crna reći će se: Zašto ste, pošto ste vjernici bili, nevjernici postali? Pa iskusite patnju zato što niste vjerovali! A oni u kojih lica budu bijela bit će u Allahovoj milosti, u njoj će vječno ostati.*[22]'

[20] Doslovno: "mačem", *bi as-sayf*.

[21] Sadržaj po smislu nalazi se u brojim predajama. Navest ćemo dvije: "Tri stvari su osnova vjerovanja (*īmān*): Ustezanje od onoga ko kaže: 'Nema božanstva osim Allaha (*lā ilāha illallāh*)', on se ne proglašava nevjernikom ukoliko počini grijeh, niti se zbog nekog djela izvodi iz *islāma*. Džihad se nastavlja – otkada me je Allah poslao pa sve do borbe moje posljednje zajednice (*ummatī*) protiv ad-Dağğāla. Ne poništava ga nepravda nepravednog ili pravda pravednog, niti vjerovanje u određenja." Hadis bilježi Abū Dāwūd, prenoseći ga od časnog Anasa. (Vidi: *Sunan Abī Dāwūd*, hadis br. 2532., str. 287.) "Ljudi ukoliko vide nasilnika a ne zaustave ga, postoji mogućnost da će ih Allah obuhvatiti kaznom od Njega." (Vidi: *Sunan Abī Dāwūd*, Rijad-Amman, Bayt al-Afkār ad-Duwaliyya, bez god. izd., hadis br. 4338., str. 473.) Hadis također bilježe at-Tirmiḏī i al-Bayhaqī, prenoseći ga od časnog Abū Bakra. (Vidi: Al-Munāwī, hadis br. 2136., tom II, str. 515.)

[22] Vidi: Kur'an, 3:106-107.

Upitao ga je: 'Je li to nešto što govoriš po vlastitom nahođenju ili si to čuo od Allahovog Poslanika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir?' Odgovorio je: 'Da to nisam čuo od njega jednom, dva ili tri puta, odnosno sedam puta, ne bih vam to prenosio.'[23]"

"Znači, nevjerovanje *haridžija* je nevjerovanje u blagodati, poricanje blagodati koje im je Allah bio podario."

19. Upitao sam: "*Haridžije*, kada se pobune, pokrenu rat i napadnu, a potom pristanu na mir, da li ih treba proganjati zbog onoga što su uradili?"

    Odgovorio je: "Nakon što se zaustavi rat, ne traži se odšteta od njih, niti se nad njima sprovode precizno utvrđene sankcije za učinjena krivična djela (*hadd*), također ni za krv nema krvarine."

    Upitao sam: "A zašto to?"

    Reče: "Zbog događaja kada se pojavila smutnja među ljudima nakon ubistva Osmana, Allah s njime zadovoljan bio, ashabi, Allah s njima zadovoljan bio, složili su se da nad onim ko je prolio krv usljed tumačenja (*načela, bi te'vīl*) nema osvete, ko je usljed tumačenja imao spolni odnos s osobom koja mu nije dozvoljena[24] nad njim se ne sprovodi precizno utvrđena sankcija za učinjena krivična djela (*hadd*) i za onoga ko je usljed tumačenja uzurpirao imetak nema kazne – izuzev da se baš taj imetak pronađe i vrati vlasniku."

20. Postavio sam pitanje: "Neko kaže: 'Ne znam da je nevjernik – nevjernik'?"

    Odgovorio je: "Tako je kako je rekao."

    Upitao sam: "A ukoliko kaže: 'Ne znam gdje će nevjernik završiti?'"

    Odgovorio je: "Takav poriče Knjigu Uzvišenog Allaha i time je nevjernik."

21. Rekao sam: "A kakav je Vaš stav, ako bi neki čovjek bio upitan: 'Jesi li vjernik?', a on odgovorio: 'Allah zna.'?"

    Odgovorio je: "Taj čovjek sumnja u svoje vjerovanje."

    Upitao sam: "Zar postoji između nevjerovanja i vjerovanja nešto drugo osim dvoličnjaštva (*nifāk*), (*zar takva osoba nije*) jedno od troje: ili vjernik, ili nevjernik, ili dvoličnjak?"

    Odgovorio je: "Ne, nije dvoličnjak onaj ko sumnja u svoje vjerovanje."

---

[23] Vidi: Abū al-Qāsim Sulaymān ibn Aḥmad aṭ-Ṭabarānī, *Al-Mu'ğam al-Kabīr*, hadisi od broja 8033. do broja 8049., tom VIII, str. 319.-326. Hadis također bilježe i Ibn Māğe, i at-Tirmiḏī, prenoseći ga također od časnog Abū Umāme, a od njega Abū Ġālib. Vidi: Nūr Ad-Dīn 'Alī ibn Abū Bakr al-Hayṯamī, *Mağma' az-Zawā'id wa Manba' al-Fawā'id*, Bejrut, tom VI, str. 350.

[24] Doslovno: "ko opći sa stidnim mjestom koje je zabranjeno (*farğ ḥarām*)".

Rekoh: "Kako to?"

Reče: "Na osnovu onoga što je ispričao prijatelj Mu'āza ibn Džebela i Ibn Mes'ūda. Prenio nam je Hammād od Hārisa ibn Mālika, koji je bio prijatelj Mu'āza ibn Džebela el-Ensārīja. Kada se približio smrtni čas (*Mu'āzu*), zaplakao je pa ga je Mu'āz upitao: 'Šta te rasplakalo, Hārise?' Odgovorio je: 'Nije me rasplakala tvoja smrt, znam da je ahiret bolji za tebe od ovog svijeta. No, ko će biti učitelj (*mu'allim*) nakon tebe? I ko će napajati druge znanjem nakon tebe?' On mu je rekao: 'Polahko. Drži se 'Abdullāha ibn Mes'ūda.' Onda ga je zamolio: 'Oporuči mi (*nešto*).' Pa mu je oporučio šta je Allah htio, a potom mu rekao: 'Čuvaj se pogreške učenoga.' Mu'āz je umro, a Hāris je otišao u Kufu kod ashaba 'Abdullāha ibn Mes'ūda. Proučen je poziv na namaz (*ezan*), i Hāris je rekao: 'Ustanite (*odazovite se*) na ovaj poziv! Obaveza je svakoga vjernika koji ga čuje da se na njega odazove.' Oni su pogledali u njega i upitali ga: 'Ti si vjernik?' 'Jesam, sigurno sam vjernik!', rekao je on, a oni su počeli jedni drugima namigivati u vezi s njim, pa kada je 'Abdullāh izišao (*iz džamije*), rečeno mu je šta je bilo te je i on Hārisu rekao isto ono što i oni. Hāris je pogeo glavu, zaplakao pa rekao: 'Allah se smilovao Mu'āzu', a potom sve ispričao Ibn Mes'ūdu o njemu. On ga je upitao: 'Jesi li sigurno vjernik?' i on mu je rekao: 'Jesam.' 'Onda', kazao je on, 'tvrdimo da si stanovnik Dženneta!' 'Allah se smilovao Mu'āzu', rekao je on na to, 'oporučio mi je da se čuvam pogreške učenoga i prihvatanja suda dvoličnjaka.' 'A zar sam nešto pogriješio?', upitao je. 'Tako vam Allaha', reče, 'zar se nisu ljudi u vrijeme Vjesnika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, mogli svrstati u tri grupe: vjernici i u tajnosti i u javnosti, nevjernici i u tajnosti i u javnosti te dvoličnjaci u tajnosti a vjernici u javnosti? U kojoj od ove tri ste se vi nalazili?' Odgovori: 'Kada si me, već, zakleo Allahom, bio sam vjernik i u tajnosti i u javnosti.' 'Pa zašto ste me onda korili kada sam rekao – Sigurno sam vjernik. –?', upitao je. 'U pravu si', kazao je on, 'moja greška, na moja pleća je stavite, a neka je Allahova milost na Mu'āza!"

22. Upitao sam Ebu Hanifu, Allah mu se smilovao: "A onaj ko kaže: 'Sigurno sam ja stanovnik Dženneta'?"

Odgovorio je: "Slagao je. O tome ne zna ništa. Vjernik ulazi u Džennet usljed svoga vjerovanja i bīva kažnjavan Vatrom zbog nekih djela."

Upitao sam: "A ukoliko kaže da je stanovnik Vatre?"

Odgovorio je: "Slagao je. O tome ne zna ništa. (*To bi značilo da je*) izgubio nadu u milost Uzvišenog Allaha."

Rekao je Ebu Hanifa, Allah mu se smilovao: "Treba reći: 'Istinski sam vjernik', jer ne (*bi trebao da*) sumnja u svoje vjerovanje."

23. Upitao sam: “Da li je njegovo vjerovanje poput vjerovanja meleka?”
    Odgovorio je: “Jeste.”
24. Upitao sam: “Ukoliko su djela manjkava, da li je i u tome slučaju istinski vjernik?”
    Odgovorio mi je prenijevši mi hadis od Hārisea, koga je Vjesnik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, upitao: “Kako si osvanuo?”, a on mu odgovorio: “Osvanuo sam kao istinski vjernik.” “Pazi šta govoriš”, rekao mu je on na to. “Svaka istina ima svoju zbilju, pa šta je zbilja tvoga vjerovanja?” “Klonio sam se”, kazao je, “ovoga svijeta (*dunjā*) tako da žednim po danu a bdijem po noći. Pa kao da gledam Prijestolje moga Gospodara. Kao da gledam u stanovnike Dženneta kako se u njemu međusobno posjećuju i kao da gledam stanovnike Vatre kako se u njoj međusobno svađaju.” Na to mu je Allahov Poslanik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, rekao: “Dosegnuo si, drži to. Dosegnuo si, drži to.” A potom je rekao: “Koga veseli da vidi čovjeka kojem je Uzvišeni Allah prosvijetlio njegovo srce, neka pogleda u Hārisea.”[25] Nakon toga zamoli: “Allahov Poslaniče, zamoli Allaha

[25] Hadis je zabilježen u nekoliko sličnih verzija, a usljed različite ocjene njegove autentičnosti, navest ćemo sljedeće četiri predaje: časni Anas prenosi da je Vjesnik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, sreo nekoga čovjeka, kažu da se zove Ḥāriṯa, na jednoj pijaci u Medini, i upitao ga: “Kako si se probudio, Ḥāriṯa?” Odgovorio je: “Probudio sam se kao istinski vjernik (*mu’min ḥaqqan*).” Rekao mu je: “Svako vjerovanje ima svoju zbilju (*ḥaqīqa*), pa šta je zbilja tvoga vjerovanja?” Odgovorio je: “Duša mi osjeća odvratnost prema ovome svijetu, tako da žednim po danu a bdijem po noći. Pa kao da sam kod Prijestolja moga Gospodara, sasvim jasno. Kao da sam kod stanovnika Dženneta koji u Džennetu uživaju, i kod stanovnika Vatre koji u vatri bîvaju kažnjavani.” Reče Vjesnik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir: “Uspio si, drži to. Vjernik si kome je Allah osvijetlio srce.” (Vidi: Abū Bakr Aḥmad ibn ‘Amr ibn ‘Abd al-Ḫāliq al-‘Atīkī al-Bazzār, *Al-Baḥr az-Zaḫḫār – Musnad Al-Bazzār*, hadis br. 6948., tom XIII, str. 333.) Časni Al-Ḥāriṯ ibn Mālik prošao je pored Allahovog Poslanika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, koji ga je upitao: “Kako si se probudio, Ḥāriṯa?”, a on mu odgovorio: “Probudio sam se kao istinski vjernik.” Reče mu: “Pazi šta kažeš. Svaka istina ima svoju zbilju, pa šta je zbilja tvoga vjerovanja?” Odgovorio je: “Duša mi osjeća odvratnost prema ovome svijetu, pa kao da gledam Prijestolje moga Gospodara sasvim jasno. Kao da gledam u stanovnike Dženneta kako se u njemu međusobno posjećuju i kao da gledam stanovnike Vatre kako jedni na druge galame u njoj.” Reče mu: “Uspio si, drži to.” Ovo je ponovio tri puta. (Vidi: Abū Bakr Aḥmad ibn al-Ḥusayn al-Bayhaqī, *Al-Ǧāmi‘ li Šu‘b al-Īmān*, hadis br. 10107., tom XIII, str. 159.; istu predaju prenosi i časni Ǧa‘far ibn Burqāna, vidi: isto djelo, hadis br. 10108., tom XIII, str. 160.) Časni Al-Ḥāriṯ ibn Mālik al-Anṣārī prošao je pored Allahovog Poslanika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, koji ga je upitao: “Kako si se probudio, Ḥāriṯa?”, a on mu odgovorio: “Probudio sam se kao istinski vjernik.” Reče mu: “Pazi šta kažeš. Svaka istina ima svoju zbilju, pa šta je zbilja tvoga vjerovanja?” Odgovorio je: “Duša mi osjeća odvratnost prema ovome svijetu, zbog toga bdijem noću a žednim danju, pa kao da gledam Prijestolje moga Gospodara sasvim jasno. Kao da gledam u stanovnike Dženneta kako se u njemu međusobno posjećuju, i kao da gledam stanovnike Vatre kako jauču u njoj.” Reče mu: “Ḥāriṯe, proživio si spoznaju, pa drži to. Ḥāriṯe, proživio si spoznaju, pa drži to. Ḥāriṯe, proživio si spoznaju, pa drži to.” (Vidi: Abū al-Qāsim Sulaymān ibn Aḥmad aṭ-Ṭabarānī, *Al-Mu‘ǧam Al-Kabīr*, hadis br. 3367., tom III, str. 302.)

za mene da umrem na Allahovom putu (*da poginem kao šehid*)[26]." On je učinio dovu za njega, pa je umro na Allahovom putu."[27]

25. Upitao sam: "A šta je sa osobama koje tvrde da vjernik neće ući u Vatru?"
    Odgovorio je: "Svi koji uđu u Vatru bit će vjernici."[28]
    Upitao sam: "A nevjernici?"
    Odgovorio je: "Tada će i oni vjerovati."
    Upitao sam: "Kako to?"
    Odgovorio je: "Na osnovu riječi Uzvišenog: *A kada bi kaznu Našu vidjeli, onda bi govorili: – Mi vjerujemo u Allaha, u Njega jedinog, a odričemo se onih koje smo Mu ravnim smatrali! – Ali im vjerovanje njihovo, kada bi kaznu našu vidjeli, ne bi nimalo bilo od koristi.*[29]"

26. Ebu Hanifa, Allah mu se smilovao, je rekao: "Ko oduzme neki život bespravno, ili ukrade, ili izvrši drumsko razbojništvo, razvratno živi, grijehe čini, ili učini blud, ili konzumira opijat[30], ili se napije, taj je grješni vjernik (*mu'min fāsik*), a nije nevjernik. (*Allah*) će ih kažnjavati vatrom zbog učinjenih djela, a iz nje izvoditi zbog njihovoga vjerovanja."

---

26 Doslovno: "Svjedočenje za mene (*'ud'u Allāh lī bi aš-Šahāda*)".

27 Hadis sa ovim nastavkom pronašli smo još samo u djelu: Muḥammada 'Abd Allāha ibn Al-Ḥusayna Abū Al-Ḥusayna Al-Baġdādīja, *Fawā'id ibn ad-Daqāqa*, hadis br. 518., str. 243., 244., a prenosilac je časni Anas ibn Mālik.

28 U jednoj predaji koju prenosi časni 'Adiyy ibn Ḥātim, kaže se: "Bio sam kod Vjesnika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, kada mu dođe neki čovjek i požali se na neimaštinu. Dođe mu drugi čovjek i požali se na razbojnike. Reče: ''Adiyy, jesi li vidio Hiru (*al-Ḥīra*)?' 'Nisam je vidio, ali sam čuo za nju', odgovorih. Reče: 'Ukoliko poživiš, sigurno ćeš vidjeti ženu u nosiljci na devi (*ẓa'īna*) kako putuje iz Hire da bi ophodila Kabu ne plašeći se nikoga osim Allaha.' Rekoh u sebi: 'A gdje li su hrđavi ljudi iz Ṭayy'a koji su popalili gradove?!' 'Ukoliko poživiš, sigurno će biti otvorene riznice Kisrāa.' Upitah: 'Kisrāa ibn Hurmuza?' Reče: 'Kisrāa ibn Hurmuza. Ukoliko poživiš, sigurno ćeš vidjeti čovjeka koji izdvaja koliko dlan zlata ili srebra tražeći ko će to prihvatiti a neće naći nikoga ko će to primiti. Svako od vas će susresti Allaha onoga dana kada Ga susretne, a između njega i Njega neće biti tumača da mu tumači. I sigurno će mu reći: – Zar ti nisam poslao poslanika koji ti je prenio? Odgovorit će: – Naravno, jesi. Upitat će: – Zar ti nisam dao imetak i odlikovao te? Odgovorit će: – Naravno, jesi. Pa će pogledati na svoju desnu stranu i vidjet će samo Džehennem, potom će pogledati na svoju lijevu stranu i vidjet će samo Džehennem.'" Kaže 'Adiyy: "Čuo sam Vjesnika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, kako kaže: 'Čuvajte se Vatre, makar polovicom hurme, a ko ne nađe ni polovicu hurme, onda lijepom riječju.'" Kaže 'Adiyy: "Vidio sam kako žena u nosiljci na devi putuje iz Hire da bi ophodila Kabu ne plašeći se nikoga osim Allaha, bio sam među onima koji su otvorili riznice Kisrāa ibn Hurmuza, a ukoliko poživite sigurno ćete vidjeti ono što je rekao Vjesnik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, otac Qāsima: izdvajanje koliko dlan." (Vidi: *Saḥīḥ Al-Buḫārī*, hadis. br. 3595., str. 885.)

29 *A kada bi kaznu Našu vidjeli, onda bi govorili: "Mi vjerujemo u Allaha, u Njega jedinog, a odričemo se onih koje smo Mu ravnim smatrali!" Ali im vjerovanje njihovo, kada bi kaznu našu vidjeli, ne bi nimalo bilo od koristi, prema Allahovom zakonu koji je vrijedio za sve robove Njegove koji su bili i nestali – i tada ni nevjernici stradali.* (Vidi: Kur'an, 40:84-85)

30 Doslovno: "Pije vino (*šurb al-ḫamr*)".

27. Ebu Hanifa, Allah mu se smilovao, je rekao: "Ko vjeruje u sve što se vjeruje, ali kaže: Mūsā i Isā, ne znam da li su bili poslanici ili nisu bili poslanici', taj je nevjernik, usljed riječi Uzvišenog: *A nevjernike čeka vatra džehennemska, oni neće biti na smrt osuđeni. I neće umrijeti.*[31] I rekao je i: *isto tako prženje u ognju*[32]. I rekao je Uzvišeni Allah: *i čeka ih patnja teška*[33]."

28. Ebu Hanifa, Allah mu se smilovao, je rekao: "Preneseno mi je da je Se'īd ibn el-Musejjeb rekao: 'Ko ne smatra da je mjesto nevjernikā stanište u Vatri taj je poput njih.'"

29. Upitao sam: "Recite mi za onoga ko vjeruje, ali ne klanja, ne posti niti radi bilo šta od ovoga, da li njegovo vjerovanje išta vrijedi?"

    Odgovorio mi je: "Taj zavisi od htijenja Uzvišenog Allaha – ako hoće kaznit će ga, a ako hoće smilovat će mu se."

30. Rekao je: "Ko ne poriče ništa iz Njegove Knjige, taj je vjernik."

31. Rekao je Ebu Hanifa: "Prenio mi je neko od učenjaka hadisa[34], da su se, kada je Mu'āz ibn Džebel, Allah s njime zadovoljan bio, došao u grad Homs ljudi okupili oko njega, a jedan dječak ga upita: 'Šta mislite o onome ko klanja, posti, obavlja hadž, bori se na putu Uzvišenoga Allaha, oslobađa (*robove*) i daje zekat, ali sumnja u Allaha i Njegovog Poslanika?' Odgovorio je: 'Za njega je Vatra.' Upitao ga je: 'A šta mislite o onome ko ne klanja, ne posti, ne obavlja hadž, ne izdvaja svoj zekat, ali vjeruje u Allaha i Njegovog Poslanika?' Odgovorio je: 'Nadam se za njega, ali i strahujem za njega.' Mladić reče: "Abdurrahmānov oče, kao što ne koristi djelo ukoliko postoji sumnja, tako ne može ništa ni naštetiti ukoliko postoji vjerovanje.'[35] Potom je mladić otišao, a Mu'āz reče: 'U ovoj dolini nema pametnijeg (dosl. *niko ko bolje razumijeva religiju*) od ovog dječaka.'"[36]

---

[31] *A nevjernike čeka vatra džehennemska, oni neće biti na smrt osuđeni. i neće umrijeti, i neće im se patnja u njemu ublažiti – eto tako ćemo svakog nevjernika kazniti.* (Vidi: Kur'an, 35:36)

[32] *Oni koje vjernike i vjernice budu na muke stavljali pa se ne budu pokajali – čeka patnja u Džehennemu i isto tako prženje u ognju.* (Vidi: Kur'an, 85:10)

[33] *A dokazi onih koji se o Allahovoj vjeri raspravljaju ništavni su kod njihova Gospodara kada su joj se već mnogi odazvali; na njih će pasti gnjev i čeka ih patnja teška.* (Vidi: Kur'an, 42:16)

[34] Doslovno: "Od znalaca (*ahl al-'ilm*)". Sintagma "ahl al-'ilm" u ovome slučaju označava muslimane koji izučavaju hadis (*muḥaddiṯūn*).

[35] Upotrijebili smo pojam: "koristi", s obzirom da kontekst naznačava da je riječ o korisnosti u odnosu na odlazak u Džennet ili Džehennem. (Vidi komentar al-Kawtarīja, u fusnoti 1, na str. 606.)

[36] Predaju smo pronašli i u nešto drukčijoj formi: prenosi Al-Ḥāriṯ od Abū Salim al-Ḫawlānīja: "Kada je Mu'āḏ stigao u Homs, prišao mu je neki čovjek, mladić, i upitao ga: 'Šta mislite o čovjeku koji spaja pokidane veze, čini dobro prema roditeljima, iskreno govori, izvršava povjereno, sačuvao je svoj stomak i svoj spolni ud, čini dobro koliko može ali sumnja u Allaha i Njegovog Poslanika?' Odgovorio je: 'Uz sve to, propala su mu djela.' Upitao je: 'A šta mislite o čovjeku koji čini grijehe, →

32. Rekao je Ebu Hanifa: "Ratuj protiv nepravednika zbog nepravde (*bagj*), a ne zbog nevjerovanja (*kufr*). I budi uz pravednu skupinu iako je vladar nasilnik, ali nemoj biti sa nepravednima (*ehlu-l-bagji*). Makar u toj zajednici bilo grješnika i nasilnika, ipak, među njima također ima i dobrih koji će ti pomoći protiv takvih. A ukoliko je zajednica nepravedna, odvoji se od njih i otiđi drugima. Uzvišeni Allah je rekao: *Zar Allahova Zemlja nije prostrana i zar se niste mogli nekud iseliti?*[37] Također je rekao: *Moja je Zemlja prostrana zato samo Meni robujte!*[38]"

33. Rekao je Ebu Hanifa, Allah mu se smilovao: "Prenio nam je Hammād od Ibrāhīma, a on od Ibn Mes'ūda, Allah sa njima bio zadovoljan, da je Allahov Poslanik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, rekao: Ako prevlada griješenje (*odnosno nepokornost, neposlušnost*) u nekoj zemlji i ne mogneš ga otkloniti, onda se iz nje preseli u neku drugu zemlju te u njoj robuj svome Gospodaru."[39]

    Rekao je: "Prenio mi je neko od učenjaka hadisa, od jednoga ashaba Allahovog Poslanika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir: 'Onoga ko se preseli iz neke zemlje usljed bojazni od smutnje (*fitna*) u njoj, u drugu zemlju u kojoj nema toga straha od nje, Allah će nagraditi nagradom sedamdeset iskrenih.'"

34. Rekao je Ebu Hanifa: "Ko kaže: 'Ne znam da li je moj Gospodar na nebu ili na Zemlji', taj je počinio nevjerstvo. Isto vrijedi i za nekoga ko kaže: 'On je na Prijestolju (*'arš*), a ne znam da li je Prijestolje na nebu ili na Zemlji.'"

35. Uzvišenom Allahu se moli u pravcu prema gore, ne prema dolje, jer se sa "ispod" ili "niže" ne može opisati gospodarenje niti božanstvenost u nečemu. Ovo tvrdimo na osnovu hadisa u kojem se kaže da je neki čovjek došao Allahovome Poslaniku, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, sa crnom ropkinjom i upitao ga: "Imam obavezu osloboditi ropkinju vjernicu, mogu li ovu?" Vjesnik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, ju je upitao: "Jesi li

---

ubija, bludniči i otima imetak (dosl. *istaḥall al-furūǧ wa al-amwāl*), no, iskreno svjedoči da nema božanstva osim Allaha i da je Muḥammad Njegov rob i Njegov poslanik?' Mu'āḏ odgovori: 'Nadam se i strahujem za njega.' Mladić reče: 'Tako mi Allaha, ako to što ima svojstvo ništenja stvarno može i poništiti djela, bez obzira na njihove druge kvalitete, onda, logički zaključujući, nije zgorega da čovjek i pored toga, i dalje čini djela (jer, znači, njihovu vrijednost također može i povećati).'" Muḥammad 'Ābid ibn Aḥmad as-Sanadī, *Tartīb Musnad al-Imām Abī Ḥanīfa*, fol. 9L, fol. 10D.

[37] *Kada budu uzimali duše onima koji su se prema sebi ogriješili, meleki će upitati: "Šta je bilo s vama?" "Bili smo potlačeni na Zemlji", odgovorit će. "Zar Allahova Zemlja nije prostrana i zar se niste mogli nekud iseliti?" – reći će meleki, i zato će njihovo prebivalište biti Džehennem, a užasno je on boravište.* (Vidi: Kur'an, 4:97)

[38] *O robovi Moji koji vjerujete, Moja je Zemlja prostrana, zato samo Meni robujte!* (Vidi: Kur'an, 29:56)

[39] Nismo pronašli predaju u drugim izvorima.

vjernica (*mu'mina*)?" "Jesam", kazala je, a on ju je upitao: "Gdje je Allah?" Pokazale je prema nebu, a on je rekao: "Oslobodi je, ona je vjernica."[40]

36. Rekao je Ebu Hanifa: "Ko kaže: 'Ne znam za kaznu u grobu', taj pripada onim *džehmijjama* koji su propali budući da bi (*time*) negirao riječi Uzvišenog: *Kaznit ćemo ih dva puta*[41], jer to podrazumijeva kaznu u grobu."

    "A ukoliko kaže: 'Vjerujem u taj ajet ali ne vjerujem u njegovo osnovno značenje i tumačenje?'"

    Odgovorio je: "Nevjernik je, s obzirom da u Kur'anu ima i takvih dijelova čije je objavljivanje istodobno i tumačenje, i ukoliko ih poriče, počinio je nevjerstvo."

37. Rekao je Ebu Hanifa: "Prenio mi je jedan čovjek od El-Minhāla ibn 'Amra, a on od Ibn 'Abbāsa (*od sina 'Abbāsovog*), Allah s njima obojicom bio zadovoljan, da je Allahov Poslanik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, rekao: 'Najgori u mojoj *zajednici* su oni koji govore – Ja ću u Džennet, neću u Vatru.'"[42]

    Kazivano mi je, s pozivanjem na Ebū Zabjāna, da je Allahov Poslanik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, rekao: "Teško li se onima – *mute'allūn* (*uobraženim*) iz moje *zajednice*." Upitali su: "Allahov Poslaniče, a ko su *mute'allūn*?" Odgovorio je: "Oni koji govore: 'Taj i taj će u Džennet, a taj i taj će u Vatru'."[43]

    Kazivano mi je od Nāfi'a, koji je od časnog Ibn Omera prenosio da je Allahov Poslanik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, rekao: "Ne govorite da će moja *zajednica* u Džennet, niti da će u Vatru. Ostavite ih sve dok Allah ne presudi među njima na Danu uspravljenja."[44]

---

[40] Hadis bilježi i imam Muslim prenoseći ga od časnog Mu'āwiya ibn al-Ḥakam as-Sulamīja: "Imao sam jednu ropkinju koja je čuvala moju stoku, prije Uḥuda i al-Ğawāyniyye. Otišao sam jednoga dana, kad vuk ote ovcu iz njenoga stada. Potomak sam Ādamov, pa očajavah kao što oni očajavaju, no, snažno sam je udario. Otišao sam kod Allahovog Poslanika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, i reče mi da je to veoma ozbiljno za mene. Upitao sam ga: 'Allahov Poslaniče, da li da je oslobodim?' Odgovorio je: 'Dovedi mi je.' Kada sam je doveo, upitao ju je: 'Gdje je Allah?' Odgovorila je: 'Na nebu.' Upitao ju je: 'A ko sam ja?' Odgovorila je: 'Ti si Allahov poslanik.' Tada reče: 'Oslobodi je, ona je vjernica (*mu'mina*).'" (Vidi: *Ṣaḥīḥ Muslim*, hadis br. 537., str. 243.)

[41] *Među beduinima oko vas ima dvoličnjaka, a ima ih i među stanovnicima Medine, koji su u dvoličnjaštvu spretni – ti ih ne poznaješ, ali ih Mi poznajemo. Njih ćemo dva puta kazniti, a zatim će biti u veliku patnju vraćeni.* (Vidi: Kur'an, 9:101)

[42] Nismo pronašli predaju u drugim izvorima.

[43] Hadis bilježi i al-Buḫārī, u djelu: *at-Tārīḫ*, prenoseći ga od časnog Ğa'far al-'Abdīja, kao predaju u čijem nizu prenosilaca nedostaje *aṣḥāb* blagoslovljenog Muhammeda (*mursal*), a sa punim nizom prenosilaca do blagoslovljenoga Muhammeda (*musnad*) hadis bilježi al-Quḍā'ī. (Vidi: Al-Munāwī, hadis br. 9650., tom VI, str. 480.)

[44] Nismo pronašli predaju u drugim izvorima.

Rekao je: "Prenio mi je Ebān od El-Hasana, da je Allahov Poslanik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, rekao: 'Allah, Silni i Uzvišeni, je rekao: 'Ne smještajte Moje robove niti u Džennet niti u Vatru sve dok ne budem Ja taj koji će presuditi među njima na Dan uspravljenja, i smjestiti ih na njihova mjesta.'"[45]

38. Upitao sam: "Recite mi šta je s klanjanjem namaza koji predvodi ubica?"

Odgovorio je: "Dozvoljen je namaz obavljen za predvodnikom, bio on dobra osoba ili grješnik. Tebi pripada nagrada, a teret snosi on."

39. Upitao sam: "Recite mi o onima koji napadaju oružjem ljude, ubijaju i nanose štetu?"

Odgovorio je: "Oni čine različite grupe, ali sve će u Vatru."

Rekao je: "Ebū Hurejra, Allah s njim zadovoljan bio, prenosi da je Allahov Poslanik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, rekao: 'Sinovi Isrā'īlovi podijelili su se na sedamdeset i dvije skupine, a moja će se *zajednica* podijeliti na sedamdeset i tri skupine. Sve će u Vatru, osim onog najvećega dijela (*sevād a'zam*).'"[46]

Rekao je: "Prenio mi je Hammād od Ibrāhīma, a on od Ibn Mes'ūda, da je Allahov Poslanik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, rekao: 'Ko uvede neku novinu u *islām*, propao je; ko uvede neku novotariju, zalutao je a ko je zalutao taj će u Vatru.'"[47]

Prenio mi je Mejmūn od Ibn 'Abbāsa (*od sina 'Abbāsovog*), Allah s njima obojicom bio zadovoljan, da je neki čovjek došao Allahovom Poslaniku, Allah ga

[45] Hadis bilježi i aṭ-Ṭabarānī, prenoseći ga od časnog Zayd ibn Arqama: "Ne smještajte Moje robove grješnike, koji su proživjeli spoznaju (*'ārifūn*), koji vjeruju u jednoga Boga (*muwaḥḥidūn*), niti u Džennet niti u Džehennem, sve dok ne budem Ja taj koji će ih po Mome znanju o njima smjestiti. Nemojte od toga praviti obavezu kada nije stavljeno kao obaveza i ne svodite račun s robovima bez njihovog Gospodara." (Vidi: Abū al-Qāsim Sulaymān ibn Aḥmad aṭ-Ṭabarānī, *Al-Mu'ğam al-Kabīr*, hadis br. 5076, tom V, str. 197.)

[46] Hadis bilježi i aṭ-Ṭabarānī, prenoseći ga od časnog Abū Umāme. (Vidi: Abū al-Qāsim Sulaymān ibn Aḥmad aṭ-Ṭabarānī, *Al-Mu'ğam al-Kabīr*, tom VIII, hadis br. 8035.,str. 321., 322.; hadis br. 8051., str. 327.; hadis br. 8052., hadis br. 8053., i hadis br. 8054., str. 328.) Hadis također bilježe i al-Ḥākim, te al-Bayhaqī, prenoseći ga od časnog Abū Hurayre. (Vidi: al-Munāwī, hadis br. 1223., tom II, str. 31.)

[47] Hadis bilježi u sličnom značenju i al-Buḫārī, prenoseći ga od časnog 'Alīja ibn Abī Ṭāliba: "Nismo imali ništa osim Allahove Knjige i ove stranice Vjesnika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir: 'Medina je zaštićena, od 'Ā'ira pa dovdje. Ko uvede u nju nešto novo ili pruži utočište nekome novatoru, na njega je prokletstvo od Allaha, meleka i svih ljudi. Od njega se neće prihvatiti razmjena niti otkup. Zaštita muslimana je jedinstvena, pa ko izda muslimana, na njega je prokletstvo od Allaha, meleka i svih ljudi. Od njega se neće prihvatiti razmjena niti otkup. Ko odlučuje za nekoga bez dozvole njegovih staratelja, na toga je prokletstvo od Allaha, meleka i svih ljudi. Od njega se neće prihvatiti razmjena niti otkup." (Vidi: *Saḥīḥ Al-Buḫārī*, hadis br. 1870., str. 450. Hadis bilježi i imam Muslim, prenoseći ga od časnog Abū Hurayre. Vidi: *Ṣaḥīḥ Muslim*, hadis br. 1371., str. 620.)

blagoslovio i podario mu mir, i zamolio ga: "Allahov Poslaniče, poduči me!" Odgovorio mu je: "Idi, i uči Kur'an." Ovo je ponovio tri puta, a četvrti put reče: "Prihvati istinu od onoga ko ti je donese, bio ti on drag ili mrzak. I uči Kur'an te osjećaj naklonost prema onome prema čemu je on naklonjen."[48]

Rekao je: "Prenio mi je Hammād od Ibrāhīma, a on od Ibn Mes'ūda, da je znao govoriti: 'Najgore stvari su uvedene novine (*muhdesāt*), a svaka uvedena novina je novotarija (*bid'at*), svaka novotarija je zabluda, a svaka zabluda će u Vatru.'"[49]

Uzvišeni Allah je rekao: *pa joj nadahnu: njeno zlo, i njenu bogobojaznost.*[50]

Uzvišeni Allah je rekao Mūsāu, kako je objavljeno našem prvaku i našem Vjesniku, neka je na njega blagoslov i mir: *Mi smo narod tvoj poslije tvog odlaska u iskušenje doveli, njega je zaveo Sāmirija.*[51]

*Odjeljak o htijenju (**mešī'a**)*

40. Upitao sam: "Da li Uzvišeni Allah naređuje nešto što neće da stvori, odnosno da li nešto hoće, što nije naredio, i to stvara?"

    Odgovorio je: "Da."

    Upitao sam: "Kako to?"

    Reče: "Naredio je nevjerniku *islām*, ali neće da mu ga stvori, dok nevjerniku hoće nevjerstvo, iako (mu) ga nije naredio, i stvori (mu) ga!"

41. Upitao sam: "Da li je Allah zadovoljan s nečim što nije naredio?"

    Odgovorio je: "Jeste, na primjer s dobrovoljnim obredima (*nāfila*)."

    Upitao sam: "Da li je Uzvišeni Allah naredio nešto s čime nije zadovoljan?"

    Odgovorio je: "Nije."

    Upitao sam: "Zašto?"

    Reče: "Jer je svim onim što je naredio i zadovoljan."

42. Upitao sam: "Da li Allah kažnjava ljude zbog onoga s čime je zadovoljan ili zbog onoga s čime nije zadovoljan?"

---

48 Nismo pronašli predaju u drugim izvorima.

49 Hadis bilježi i imam Muslim, prenoseći ga od časnog Ğābira ibn 'Abd Allāha: "A potom, najbolji govor je Allahova Knjiga, a najbolje vođenje Muḥammadovo je vođenje. Najgore stvari su novotarije, a svako krivovjerje je zabluda." Nakon toga je rekao: "Ja sam preči svakome vjerniku od njega sâmoga. Ko ostavi imetak, to ide njegovoj porodici. Ko ostavi dug ili gubitak, to je meni, i na meni." (Vidi: *Ṣaḥīḥ Muslim*, hadis br. 867., str. 385.) Hadis također bilježe i Aḥmad, an-Nasā'ī, i al-Bayhaqī, od istog prenosioca. (Vidi: al-Munāwī, hadis br. 1604., tom II, str. 221.-222.)

50 Vidi: Kur'an, 91:8.

51 *"Mi smo narod tvoj poslije tvog odlaska u iskušenje doveli", reče On, "njega je zaveo Sāmirija."* (Vidi: Kur'an, 20:85)

Odgovorio je: "Allah ih kažnjava zbog onoga s čime nije zadovoljan, jer ih kažnjava zbog nevjerovanja i neposluha, a s njima nije zadovoljan."

43. Upitao sam: "Da li ih kažnjava zbog onoga što je htio ili zbog onoga što nije htio?"

    Odgovorio je: "Kažnjava ih zbog onoga što je htio, jer ih kažnjava zbog nevjerovanja i neposluha, a nevjerniku je On htio nevjerstvo, a neposlušniku neposluh."

    Upitao sam: "Da li im je naredio *islām* a potom im htio nevjerstvo?"

    Odgovorio je: "Da."

44. Rekao sam: "Da li Njegovo htijenje (*mešī'a*) prethodi Njegovoj naredbi ili Njegova naredba prethodi Njegovom htijenju?"

    Odgovorio je: "Njegovo htijenje prethodi Njegovoj naredbi."

45. Upitao sam: "Da li je Allah zadovoljan s onim što hoće ili nije?"

    Odgovorio je: "Allah je zadovoljan s onim ko postupa ili djela po Njegovom htijenju, u skladu s Njegovim zadovoljstvom i u pokornosti Njegovim naredbama. A ko djela suprotno onome što je On naredio, taj postupa po Njegovom htijenju a ne postupa u skladu s Njegovim zadovoljstvom i biva Njemu nepokoran, a neposlušnost nije Njegovo zadovoljstvo."

    Upitao sam: "Da li kažnjava ljude zbog onoga s čime je zadovoljan?"

    Odgovorio je: "Kažnjava ih zbog onog s čime nije zadovoljan, poput nevjerovanja, no, zadovoljan je da ih kazni, da im uzvrati za njihovo odbacivanje poslušnosti odnosno za njihovu neposlušnost."

46. Upitao sam: "Da li Allah hoće vjernicima nevjerstvo?"

    Odgovorio je: "Ne, već hoće da vjernici vjeruju, kao što hoće da nevjernici ne vjeruju i kao što hoće da bludnik bludniči, kao što hoće da kradljivac krade, kao što hoće da znalac zna, kao što hoće da dobročinitelj čini dobro. Jer Uzvišeni Allah je htio da tvrdokorni nevjernici ne vjeruju, da budu zalutali i prije negoli ih je stvorio."

47. Upitao sam: "Da li Allah kažnjava tvrdokorne nevjernike zbog onog s čime je (*u osnovi*) zadovoljan da stvori ili zbog onoga s čime nije zadovoljan da stvori?"

    Odgovorio je: "Naprotiv, kažnjava ih zbog onoga s čime je zadovoljan da stvori."

    Upitao sam: "Zašto?"

    Odgovorio je: "Jer ih kažnjava zbog nevjerovanja, a zadovoljan je da stvori nevjerovanje, dočim sa nevjerovanjem kao takvim (*bi 'ajnihi*) nije zadovoljan."

Rekao sam: "Uzvišeni Allah je rekao: *A nije zadovoljan s nevjerovanjem Svojih robova*[52]. Pa kako je, onda, zadovoljan da stvori nevjerovanje?"

Odgovorio je: "To hoće za njih, ali s tim sāmim nije zadovoljan."

Upitao sam: "Zašto?"

Odgovorio je: "Jer je stvorio Iblīsa i zadovoljan je da stvori Iblīsa, ali nije zadovoljan sa sāmim Iblīsom. Isto je sa opijatom (*hamr*) i svinjama – zadovoljan je s time da ih stvori, ali sa njima sāmima (tj. da se konzumiraju) nije zadovoljan."

Upitao sam: "Zašto?"

Odgovorio je: "Jer da je zadovoljan sa sāmim opijatom, tada bi čovjek pio ono s čime je Allah zadovoljan. No, On nije zadovoljan s opijatom, niti nevjerovanjem, niti Iblīsom i njegovim postupcima. S druge strane, zadovoljan je s Muhammedom, Allah ga blagoslovio i podario mu mir."

Upitao sam: "Šta mislite za Jevreje koji su rekli: *Allahova ruka je stisnuta – stisnute bile ruke njihove!*[53], da li je Allah zadovoljan s njima što su to rekli?"

Odgovorio je: "Nije."

Drugi odjeljak o htijenju (mešī'a)

48. Ako bi mu neko rekao: "Šta misliš, ako bi Allah htio stvoriti sve ljude pokornima poput meleka, da li bi bio kadar to učiniti?" Ukoliko bi odgovorio sa "Ne", opisao bi Uzvišenoga Allaha drukčije od onog kako je On sām Sebe opisao, na osnovu riječi Uzvišenog: *On je nadmoćan nad robovima Svojim*[54]; i temeljem riječi Uzvišenog: *On je kadar poslati protiv vas kaznu iznad vaših glava*."[55] Ako bi, pak, odgovorio da bi Allah bio kadar to

---

[52] *Ako budete nevjerovali, – pa, Allah od vas ne zavisi. A nije zadovoljan s nevjerovanjem Svojih robova. A ukoliko budete zahvalni, bit će s vama zadovoljan. Niko neće nositi teret drugoga. Potom ćete se svome Gospodaru vratiti, pa će vas On obavijestiti o onome što ste radili. On zna ono što je u grudima.* (Vidi: Kur'an, 39:7)

[53] *Jevreji govore: "Allahova ruka je stisnuta!" Stisnute bile ruke njihove i prokleti bili zbog toga što govore! Ne, obje ruke Njegove su otvorene, On udjeljuje koliko hoće! A to što ti objavljuje Gospodar tvoj pojačat će kod mnogih od njih zabludu i nevjerovanje. Mi smo ubacili među njih neprijateljstvo i mržnju sve do Smaka svijeta. Kad god pokušaju da potpale ratnu vatru, Allah je ugasi. Oni nastoje na Zemlji smutnju praviti, a Allah ne voli smutljivce.* (Vidi: Kur'an, 5:64)

[54] *I jedini On vlada robovima Svojim; On je Mudar i Sveznajući.* (Vidi: Kur'an, 6:18); *On vlada robovima Svojim i šalje vam čuvare; a kad nekom od vas smrt dođe, izaslanici Naši mu, bez oklijevanja, dušu zmu.* (Vidi: Kur'an, 6:61)

[55] *Reci: "On je kadar da pošalje protiv vas kaznu iznad vaših glava ili ispod vaših nogu ili da vas u stranke podijeli i učini da silu jedni drugih iskusite." Pogledaj samo kako Mi potanko iznosimo dokaze da bi se oni urazumili!* (Vidi: Kur'an, 6:65)

učiniti, upitajte ga: "Šta misliš, kada bi Allah htio da Iblīs bude pokoran poput Džibrila, da li bi to bio kadar uraditi?", pa, ukoliko bi odgovorio da to ne bi mogao postići, odstupio bi od svoga stava i Uzvišenoga Allaha bi opisao drukčijim nego što On jest. A ako bi rekao: "Ukoliko bi počinio blud, pio vino ili potvarao ljude, zar to ne bi bilo u skladu sa Allahovim htijenjem?!", bilo bi mu odgovoreno potvrdno, a ako bi potom rekao: "Pa zašto se nad takvim sprovode sankcije predviđene za takva djela (*hudūd*)?", bilo bi mu rečeno: "Neće izostati ono što je Allah naredio da se uradi jer, ako bi svome slugi odsjekao ruku (za krađu) to bi bilo u skladu s Allahovim htijenjem te kao posljedica ljudskoga kuđenja, a ako bi ga oslobodio, hvalili bi ga zbog toga. A oboje bi se dogodilo po htijenju Uzvišenoga Allaha, no on bi postupio po onome kako to Uzvišeni Allah hoće. Međutim, ko – opet po Njegovome htijenju – bude u određenom smislu neposlušan Allahu, On time nije zadovoljan niti je njegov čin ispravan. Dočim je pitanje: 'Zašto se nad takvim sprovode sankcije predviđene za takva djela?', pogrešno (*su'āl fāsid*) s obzirom na njihovo načelo budući da oni kod mnogih slučajeva neposluha ne priznaju htijenje Uzvišenog Allaha. Prema tome, sankcije se nad njim izvršavaju samo zbog njegovog postupka, poput, npr. pijenja alkohola, premda osoba to sve čini u skladu s htijenjem Uzvišenog Allaha."

Odgovor onome ko imputira nevjerstvo zbog nekog grijeha

49. Upitao sam: "Šta mislite, ako neki čovjek kaže: 'Ko počini kakav grijeh taj je nevjernik', kako to opovrgnuti?"
    Odgovorio je: "Reći će mu se: Uzvišeni Allah kaže: *I Zunnūnu se, kada srdit ode i pomisli da ga nećemo kazniti – pa poslije u tminima zavapi: "Nema božanstva, osim Tebe, hvaljen neka si! a ja sam se zaista ogriješio prema sebi!"*[56], znači, on je vjernik koji se ogriješio, a nije nevjernik niti dvoličnjak. Jusufova braća su rekla: *O oče naš, zamoli da nam se grijesi oproste, mi smo, zaista zgriješili.*[57] Bili su grješnici, ali ne i nevjernici. Uzvišeni Allah rekao je Muhammedu, Allah ga blagoslovio i podario mu mir: *da bi Allah ranije i kasnije tvoje krivice oprostio*[58], a nije mu rekao: "tvoje nevjerstvo". I Mūsā, kada je ubio onog čovjeka, zbog tog svog ubistva bio je krivac, ali nije bio nevjernik."

[56] Vidi: Kur'an, 21:87.

[57] *"O oče naš," rekoše oni, "zamoli da nam se grijesi oproste, mi smo, zaista zgriješili."* (Vidi: Kur'an, 12:97)

[58] *...da bi Allah ranije i kasnije tvoje krivice oprostio, da bi blagodat Svoju tebi potpunom učinio, da bi te na pravi put uputio.* (Vidi: Kur'an, 48:2)

50. Rekao je: A ako bi rekao: "Ja sam vjernik, ako Uzvišeni Allah to hoće (*in šā' Allāh*)", kazalo bi mu se: "Uzvišeni Allah kaže: *Allah i meleki Njegovi blagosilju Vjesnika. O vjernici, blagosiljajte ga i vi i predajite mu mir!*[59], pa ako si vjernik – i ti ga blagosiljaj, a ako nisi, nemoj ga blagosiljati. Uzvišeni Allah je rekao: *O vjernici, kad se u petak na namaz pozove, Allaha spominjite i kupoprodaju ostavite*[60]. Mu'āz, Allah s njime zadovoljan bio, rekao je: 'Ko sumnja u Allaha, to kvari sva njegova dobra djela, a ko vjeruje a čini neposluh, nadati se oprostu za njega, ali i strahuje se od kazne za njega.' Onaj što je upitao reče Mu'āzu, Allah s njime zadovoljan bio: 'Ako sumnja ruši dobra djela, pa vjerovanje je mnogo razornije po loša djela.' Mu'āz, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: 'Tako mi Allaha, nisam vidio čudnijeg čovjeka od ovoga.'[61]"

51. Ako bi neko upitao: "Jesi li ti musliman?", a ovaj odgovorio: "Ne znam", reći će mu se: "Tvoje riječi: 'Ne znam', da li se tu radi o pravednosti ili nepravednosti?", pa ukoliko odgovori: "Pravednosti", recite: "Šta misliš, da li je ono što je na ovome svijetu pravedno, pravedno i na drugome svijetu?!"

    A ako odgovori da jeste, upitaj ga: "Vjeruješ li u kaznu u grobu, u Nekīra, u sudbinu – da je i dobro i zlo od Uzvišenog Allaha?" Odgovori li potvrdno, upitaj ga: "Jesi li vjernik?" Ako odgovori: "Ne znam", reci mu: "(Ako bude tako, onda) i ne znaš, i ne razumiješ, i nećeš se spasiti."

52. Upitao sam: "A ako bi rekao: 'Džennet i Džehennem nisu stvoreni'?"

    Upitajte ga: "Zar to dvoje nisu *nešto/stvar*? Ta, Uzvišeni Allah je rekao: *Stvoritelj svake stvari*.[62] I rekao je: *Mi svaku stvar s mjerom stvaramo*.[63] Još je rekao: *Oni će se ujutro i navečer u vatri pržiti*[64], pa ako rekne: 'Njih će nestati', reci mu: 'Allah je blagodat (*Dženneta*) opisao kao *besprekidne i bez*

---

[59] Vidi: Kur'an, 33:56.

[60] *O vjernici, kad se u petak na namaz pozove, Allaha spominjite i kupoprodaju ostavite; to vam je bolje, neka znate!* (Vidi: Kur'an, 62:9)

[61] Riječ je o predaji čiji smo izvor već naveli.

[62] *To vam je Allah, Gospodar vaš, nema drugog božanstva pored Njega. Stvoritelj svake stvari; zato se Njemu klanjajte; On nad svim bdi!* (Vidi: Kur'an, 6:102); *Reci: "Ko je Gospodar nebesa i Zemlje?", i odgovori: "Allah!" Reci: "Pa zašto ste onda umjesto Njega kao zaštitnike prihvatili one koji sami sebi ne mogu neku korist pribaviti niti od sebe kakvu štetu otkloniti?" Reci: "Zar su jednaki slijepac i onaj koji vidi, ili, zar su isto tmine i svjetlo, ili, zar oni koje su učinili Allahu ravnim stvaraju kao što On stvara pa im se stvaranje čini slično?" Reci: "Allah je Stvoritelj svake stvari i On je Jedini i Svemoćni."* (Vidi: Kur'an, 13:16); *Allah je Stvoritelj svake stvari i On upravlja svim.* (Vidi: Kur'an, 39:62); *To vam je, eto, Allah, Gospodar vaš, Stvoritelj svake stvari, drugog božanstva pored Njega nema, pa kuda se onda odmećete?* (Vidi: Kur'an, 40:62)

[63] Vidi: Kur'an, 54:49.

[64] *Oni će se ujutro i navečer u vatri pržiti, a kada nastupi Čas: "Uvedite faraonove ljude u patnju najtežu!"* (Vidi: Kur'an, 40:46)

zabrane[65]. Ko ustvrdi da će to dvoje nestati nakon što njihovi stanovnici uđu u njih, taj je počinio nevjerstvo u Uzvišenog Allaha s obzirom da je zanijekao vječni boravak u njima."

53. Rekao je Ebu Hanifa, Allah mu se smilovao: "Uzvišeni Allah se ne opisuje svojstvima stvorenja. Njegova srdžba i Njegovo zadovoljstvo dva su svojstva među ostalim Svojstvima, o čijoj kakvoći ne raspravljamo. To je stav *ehli-sunneta ve-l-džemaata*. On se srdi, i pokazuje zadovoljnost ali nije ispravno reći da je Njegova srdžba zapravo Njegova kazna niti da je Njegovo zadovoljstvo Njegova nagrada. Opisujemo Ga onako kako je sām Sebe opisao: Jedini je (*Ehad*), Onaj kome se sve vraća (*Samed*), nije rodio niti je rođen i niko Mu ravan nije[66]; Živi je (*Hajj*), Sve obdržava (*Kajjūm*), Moćan je (*Kādir*), Onaj koji sve čuje (*Samī'*), Onaj koji sve vidi (*Basīr*), Onaj koji sve zna (*'Ālim*). *Allahova ruka je iznad ruku njihovih*[67], nije poput ruku Njegovih stvorenja, niti je ud, On je stvoritelj ruku. Njegovo lice (*vedžh*) nije poput licā Njegovih stvorenja, On je stvoritelj svih lica. Njegova duša (*nefs*) nije poput duše Njegovih stvorenja, On je stvoritelj duša. *Ništa nije kao On, On je onaj koji čuje, Onaj koji vidi.*[68]

54. Upitao sam: "Šta mislite, ako se postavi pitanje: 'Gdje je (*ejne*) Uzvišeni Allah?'"

   Odgovorio je: "Reći će mu se: Bio je Uzvišeni Allah, a nije postojalo mjesto (*mekān*) prije nego je stvorio stvorenja. Bio je Uzvišeni Allah a nije postojalo ni: 'gdje' (*ejne*), ni stvoreno (*halk*), ni bilo koja *stvar* (*šej'*), On je stvoritelj svake *stvari*."[69]

55. "A ukoliko se postavi pitanje: 'Čime je Htjeljitelj htio ono što je htio (*bi ejji šej'in šā'e-š-Šā'ī-l-mešī'*)?'"

[65] Vidi: Kur'an, 56:33.

[66] Usporedi: Kur'an, 112:1-4.

[67] Usporedi: Kur'an, 48:10.

[68] *Stvoritelj nebesa i Zemlje! On vas kao parove stvara – a stvara parove i od stoke – da vas tako razmnožava. Ništa nije kao On, On je onaj koji čuje, Onaj koji vidi.* (Vidi: Kur'an, 42:11)

[69] Usporedi predaju koju prenosi 'Imrān sin Ḥuṣayna, Allah s njima dvojicom zadovoljan bio: "Došao sam Vjesniku, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, i svezao svoju devu za vrata. Došli su mu ljudi iz plemena Banū Tamīm te im reče: "Prihvatite muštuluk, vi iz plemena Banū Tamīm", na šta odgovoriše: "Već si nas obradovao, sada nam dadni!" (dva puta). Utom mu dođoše ljudi iz Jemena, pa im on reče: "Prihvatite muštuluk, vi iz Jemena, kada ga, već, nisu prihvatili oni iz Banū Tamīma", na šta odgovoriše: "Prihvatamo, Allahov Poslaniče. Došli smo te upitati o ovoj stvari." Reče: "Bio je Allah i nije bila nijedna stvar, osim Njega, a Njegovo Prijestolje bilo je nad vodom. Potom je u Spomenu (*ḏikr*) zapisao svaku stvar. Onda je stvorio nebesa i Zemlju." Tada je neko dozvao: "Ode ti deva, Ibn al-Ḥuṣayne!" Stoga otiđoh, a ona se već gubila iza fatamorgane. Dragoga mi Boga, volio sam da joj se nisam ni posvetio." (Vidi: *Saḥīḥ Al-Buḫārī*, Damask, Dār Ibn Kaṯīr, 2002., hadis br. 3191., str. 789.; hadis br. 7418., str. 1831.)

"Reci: 'Svojstvom (*sifa*).' On je Moćnik (*Kādir*) i može po (*Svojoj*) moći (*kudret*), Znalac i zna po (*Svojemu*) znanju (*'ilm*), Vladar i vlada po (*Svojoj*) vlasti (*mulk*)."

56. "A ako bi upitao: 'Da li je htio po Htijenju (*mešī'a*), i odredio po htijenju, i htio po znanju?'"
"Odgovori: 'Jeste.'"

***Odjeljak o vjerovanju* (*īmān*)**

57. Ukoliko neko postavi pitanje: "Gdje se nalazi vjerovanje (*īmān*)?", reci mu: "Njegov izvor i mjesto je srce, a njegovi izdanci su u tijelu." A ako te upita: "Zar ga ima i u tvome prstu?!", odgovori mu: "Ima." Ako bi rekao: "Ukoliko se otkine prst, kamo odlazi vjerovanje iz njega?!", odgovori: "Ka srcu."

58. Ukoliko upita: "Da li Allah traži bilo šta od ljudi?", odgovori mu: "Ne, već oni traže od Njega." A ako upita: "Koje je pravo Uzvišenog Allaha kod njih?", odgovorite: "Da Mu robuju, da Mu ne pridružuju ništa. Pa ukoliko to učine, onda je njihovo pravo kod Njega da im oprosti i učvrsti ih na tome, jer je Uzvišeni Allah zadovoljan s vjernicima, na osnovu riječi Uzvišenog: *Allah je zadovoljan s onim vjernicima koji su ti pod stablom prisegu dali*[70], a srdit na Iblīsa. Njegove riječi: *Radite šta hoćete!*[71], izražavaju Njegovu prijetnju, dok Riječi: *I Semūd smo vodili, ali, njima je bila milija sljepoća od vođenja*[72], znače – dali smo im da vide, i objasnili im. Riječi Uzvišenog: *Pa ko hoće – neka vjeruje, a ko hoće – neka ne vjeruje!*[73], izražavaju prijetnju. Riječi Uzvišenoga: *Džinne i ljude sam stvorio samo zato da Mi robuju*[74], znače: da iskazuju Moju jednost. No, sve to je po određenju Uzvišenog Allaha – i dobro i zlo, i slatko i gorko, i štetno i korisno. Uzvišeni Allah kaže: *A da hoće tvoj Gospodar vjerovao bi svako ko je na Zemlji, svi, zajedno. Pa zašto da prisiljavaš ljude da bi vjerovali?!*[75] I kaže Uzvišeni

[70] *Allah je zadovoljan s onim vjernicima koji su ti pod stablom prisegu dali. On je znao šta je u srcima njihovim, pa je spustio smirenost na njih i nagradit će ih skorom pobjedom.* (Vidi: Kur'an, 48:18)

[71] *Oni koji riječi Naše izvrću neće se, doista, od Nas sakriti. Pa da li će biti ugodnije onome koji u vatru bude bačen ili onome koji na Dan uspravljanja dođe smiren? Radite šta hoćete, On, zaista, vidi šta vi radite.* (Vidi: Kur'an, 41:40)

[72] *I Semūd smo vodili, ali, njima je bila milija sljepoća od vođenja, pa ih je stigla sramna kazna od munje, prema onome kako su zaslužili.* (Vidi: Kur'an, 41:17)

[73] *I reci: "Istina dolazi od Gospodara vašeg, pa ko hoće – neka vjeruje, a ko hoće – neka ne vjeruje!" Mi smo nevjernicima pripremili vatru čiji će ih dim sa svih strana obuhvatiti; ako zamole pomoć, pomoći će im se tekućinom poput rastopljene kovine koja će lica ispeći. Užasna li pića i grozna li boravišta!* (Vidi: Kur'an, 18:29)

[74] Vidi: Kur'an, 51:56.

[75] Vidi: Kur'an, 10:99.

Allah: *Kad bismo im meleke poslali, i kad bi im mrtvi progovorili, i kad bismo pred njih očigledno sve dokaze sabrali, oni opet ne bi vjerovali, osim ako bi Allah htio.*[76] Uzvišeni je rekao: *Duša ne vjeruje osim s Allahovim dopuštenjem.*[77] Kaže Uzvišeni: *A da je Gospodar tvoj htio učinio bi ljude jednom zajednicom. Međutim, oni će se uvijek razilaziti. Osim onih kojima se Gospodar tvoj smiluje*, to jest, po Njegovom htijenju, *A zato ih je i stvorio.*[78] Uzvišeni je rekao: *Allahu robujte, a kumira se klonite!' Među njima je bilo onih koje je Allah vodio, a među njima je bilo onih koji su zaslužili zabludu.*[79] I rekao je Uzvišeni: *A vi hoćete samo ono što Allah hoće*[80], to jest, na osnovu odredbe Allaha, slavljen je.

Šu'ajb, da Allah blagoslovi i našega Vjesnika i njega, kaže: *Na Allaha bismo laž iznijeli ako bismo se vratili u tradiciju vašega naroda* (milletikum) *nakon što nas je Allah od nje izbavio. Ne bismo joj se trebali vratiti, osim ako Allah to hoće, naš Gospodar. Gospodar naš znanjem svaku stvar obuhvata. Na Allaha se oslanjamo. Gospodaru naš, presudi između nas i naroda našeg, po pravdi, Ti si sudija najpravedniji!*[81] I rekao je Nūh, neka je i na našega Vjesnika i na njega blagoslov i mir: *Neće vam koristiti moj savjet, ukoliko bih vas htio savjetovati, ako vas Allah želi zavesti. On je vaš Gospodar i Njemu ćete se vratiti.*[82] Uzvišeni kaže: *I ona je bila poželjela njega. A i on bi poželio nju da nije vidio dokaz Gospodara svoga. Tako to bî, da odvratimo od njega zlo i razvrat. On je od Naših iskrenih robova."*[83] I rekao je Uzvišeni: *Mi smo Sulejmāna u iskušenje doveli i stavili tijelo na njegovo prijestolje, a potom se povratio.*[84]

A Allah najbolje zna.

[76] *Kad bismo im meleke poslali, i kad bi im mrtvi progovorili, i kad bismo pred njih očigledno sve dokaze sabrali, oni opet ne bi vjerovali, osim ako bi Allah htio, ali većina njih ne zna.* (Vidi: Kur'an, 6:111)

[77] *Duša vjeruje samo s Allahovim dopuštenjem, a On kažnjava one koji ne razmišljaju.* (Vidi: Kur'an, 10:100)

[78] *A da je Gospodar tvoj htio, učinio bi ljude jednom zajednicom. Međutim, oni će se uvijek razilaziti. Osim onih kojima se Gospodar tvoj smiluje. A zato ih je i stvorio. I ispunit će se riječ Gospodara tvoga: "Napunit ću, zaista, Džehennem džinnima i ljudima – zajedno!"* (Vidi: Kur'an, 11:118-119)

[79] *Mi smo svakom narodu poslanika poslali: "Allahu robujte, a kumira se klonite!" Među njima je bilo onih koje je Allah vodio, a među njima je bilo onih koji su zaslužili zabludu; zato putujte po svijetu da vidite kako su završili oni koji su poslanike u laž utjerivali.* (Vidi: Kur'an, 16:36)

[80] *A vi hoćete samo ono što Allah hoće – Allah, uistinu, sve zna i mudar je.* (Vidi: Kur'an, 76:30); *A vi hoćete samo ono što Allah hoće, Gospodar svjetova.* (Vidi: Kur'an, 81:29)

[81] Vidi: Kur'an, 7:89.

[82] Vidi: Kur'an, 11:34.

[83] Vidi: Kur'an, 12:24.

[84] Vidi: Kur'an, 38:34.

KOMENTAR

(Čl. 34.) Sadržaj ovoga članka može biti shvaćen dvojako: pogrešno, što je posljedica utjecaja puritanskih, selefijsko-vehabijskih učenjā koja su naglo prodrla, u posljednjih nešto više od dvije decenije, na prostore našeg govornog područja, te, nasuprot tome, onako kako ih *hanefijska* odnosno *maturidijska* tradicija razumijeva. Pažljivo prateći rasprave, uglavnom agresivno vođene, sa misionarima puritanske škole, lahko je primijetiti da se često potencira upravo pitanje: "Gdje je Allah?" Štaviše, nekoliko studenata koji su boravili kraći period na fakultetima na arapskom govornom području u kojima se njeguju učenja Ibn Tejmijje i njegovih sljedbenika, poput Ibn Kajjima el-Dževzijje i dr., žalili su se da su često, u nekim slučajevima čak odmah nakon dolaska, bili suočeni upravo s takvim pitanjem: "Ejne Allāh?" Iz tog razloga smatramo posebno važnim skrenuti pažnju da bilo koji potvrdan odgovor: "Allah je na nebesima", ili: "Allah je na Zemlji", predstavlja grešku. Razlog toga obrazložen je stavom imama Ebu Hanīfe da ne samo decidno pozicioniranje Uzvišenoga Allaha već i dvojba oko mogućnosti Njegovoga, uzvišen je, smještanja, predstavlja neznanje (*džehl*) i nevjerstvo (*kufr*).

Nekoliko puta smo poentirali plemeniti kur'anski ajet da je dragi Bog "stvoritelj svake *stvari*", pa tako i svakog čovjeka te svake kategorije u kojoj čovjek može misliti. Stoga, reći za dragog Allaha da je "na nebesima", "na Zemlji", ili bilo gdje, značilo bi ograničiti Ga smjerom (*džiha*) ili, pak, prostorom (*hajjiz*).[85]

Identična kritika odnosi se i na dvojbu oko Allahovog činjenja *istivā'a*, o čemu smo ranije već govorili. Kako god čovjek intimno razmišljao o Uzvišenom Allahu, uvijek postoji obaveza konstantnog isticanja Njegove, slavljen je, uzvišenosti nad bilo kojim ljudskim sudom (*tenzīh*). Pogrešno razumijevanje ovog problema može značiti zauzimanje jednog od sljedeća dva stava. Prvi je onaj koji naučavaju *korporealisti* (*mudžessima*) smatrajući da je moguće Uzvišenoga Allaha "smjestiti" na neko mjesto, i to u osjetilnom smislu, što bi, po mišljenju klasičnih teologa, predstavljalo nevjerstvo. I drugi, razumijevati Uzvišenog Boga kao tijelo, no, definirajući ga kao "tijelo koje nije poput ostalih tijela", što njeguju neki pripadnici *hanbelijske* tradicije. Njihov stav karakterizira se kao nedopuštena novina (*bid'at*) a ne nevjerstvo, iz razloga što Božiju uzvišenost ipak, makar djelimično, zadržavaju.[86] Sve što može biti definirano nečim

---

85 Vidi: Kamāl ad-Dīn Aḥmad al-Bayāḍī-zāda, *'Išārāt al-marām*, str. 168.

86 Ibid.

stvorenim, i sāmo je stvoreno, te, posljedično, ima potrebu za svojim stvoriteljem, a što se, ni u kojem smislu, ne može odnositi na Uzvišenog Allaha.[87]

(Čl. 35.) Kako smo objasnili, u svakoj situaciji obaveza je čovjeka misliti o Uzvišenom Allahu samo najljepše, te svako Njegovo Svojstvo uvijek nastojati razumijevati na način izražavanja Božije svenadilaznosti. Odnos stvorenja prema Stvoritelju, u spoznajnom smislu, nužno se realizira kroz kategorije bliske čovjeku, iz razloga postizanja mogućnosti barem temeljnog razumijevanja Božijeg objavljivanja. Stoga svako fokusiranje osobe na "doživljaj" blizine Uzvišenoga Gospodara događa se kroz modus s jedne strane prirodno blizak stvorenju a s druge strane onaj koji će očuvati princip poštovanja Gospodarove svenadilaznosti.

Najbolji primjer za ovo je namaz, koji je, od uspostavljanja pa do završetka, karakteriziran strogo propisanim radnjama kako bi klanjač stalno bio podsjećan na uzvišenost i svetost jedinoga Gospodara, no, istovremeno, bīvši i sām stvoren, čovjeku je iskustvo moljenja približeno mogućnošću makar simboličnog okretanja tijela prema konkretnome smjeru. To ne znači da je dragi Bog, uzvišen je od toga, u tome smjeru, već je cilj toga naprosto da se čovjek uspije što potpunije usredsrediti na iskustvo *kušanja* Božijeg objavljivanja. Takav pristup iziskuje da se formalno svjedočenje jedinosti Uzvišenoga Allaha iskazuje u onim oblicima koji za čovjeka predstavljaju izraz dubokog poštovanja i uzvišenosti. Tako, npr., prilikom učenja dove, ruke se okreću prema gore, jer se smjer "gore" psihološki osjeća kao nešto superiorno, ali se, istodobno, zabranjuje gledanje "prema gore", upravo da bi čovjek zadržao i svijest o tome da se ne obraća nekome ko može biti bilo čime ograničen ili u bilo čemu sadržan, već Onome koji je sve stvorio.[88]

U slučaju ropkinje za koju je blagoslovljeni poslanik Muhammed posvjedočio da je vjernica, njeno "pokazivanje" (*išāret*) prema gore nije imalo značenje da je Uzvišeni Bog doslovno "iznad" nje, već, naprosto, predstavlja izraz dubokog poštovanja koji potvrđuje da On sve nadilazi, da "ništa nije kao On".[89]

(Čl. 53.) Već smo govorili, i to u nekoliko navrata, o Allahovim Svojstvima. Vidjeli smo da su različiti *hanefijski* teolozi iznosili različite, uvjetno rečeno,

[87] Ibid., str. 168.-169.

[88] Ibid, str. 166.

[89] Ibid., str. 166.-167.

podjele Božijih Atributa. Tako je, npr., moguće govoriti o osam tzv. pozitivnih svojstava (*sifāt subūtijje*): život (*hajāt*), znanje (*'ilm*), moć (*kudret*), volja (*irādet*), govor (*kelām*), sluh (*sem'*), gledanje (*besar*) i stvaranje (*tekvīn*).[90]

Ovaj put ćemo se koncentrirati na Allahova Svojstva uporedivosti (*sifāt mutešābihāt*). Stav *ehli-sunneta ve-l-džemaata* odražen je u razumijevanju sličnosti (*mumāsela*) kao potpune identičnosti između dvoga koje se upoređuje. Ukoliko se dvoje koje se poredi razlikuje makar u jednom svojstvu, ne može se ustvrditi da su međusobno slični.[91] U tome smislu, ne postoji apsolutno nikakva sličnost između svojstava Uzvišenog Allaha i čovjekovih atributa.[92] Uzvišeni Allah je u Svojoj Objavi, Sebe opisao na način da se može makar djelimično predočiti kakav jeste. Ti opisi, makar naizgled bili uporedivi sa čovjekovim atributima, jesu istina (*hakk*) ali nisu slični ljudskim svojstvima.[93]

Iz tog razloga, da bi se, na neki način, približila značenja tih Allahovih Svojstava ljudima svakodnevlja, a, opet, da ne bi bila poistovijećena s ljudskim atributima, neki teolozi *eš'arijske* škole prihvataju njihovo metaforično predstavljanje, dok se većina *maturidijskih* teologa zadržava na vjerovanju u njih, bez nuđenja dodatnih objašnjenja.[94] Ta Svojstva uporedivosti nazivaju se još i Svojstvima koja su navedena u izvorima vjerovanja – časnome Kur'anu i Sunnetu (*sifāt sem'ijāt*), i nemoguće ih je shvatiti razumom koji se, kako smo nekoliko puta to naglasili, orijentira stvorenim, ograničenim kategorijama.[95]

Suočeni s ovim problemom: insistiranja na istini Objavljenih svojstava te izbjegavanja njihovoga poređenja sa osobinama stvorenja, teolozi *hanefijske* tradicije odnosno *maturidijske* škole precizno su ih pobrojali, želeći time dodatno naglasiti da je nedopušteno pridružiti im još neka svojstva koristeći se analogijom. Tako se navode sljedeći Atributi[96], redom[97]:

---

[90] Ibid., str. 98.

[91] Nūr ad-Dīn aṣ-Ṣābūnī, *al-Bidāya fī uṣūl ad-dīn*, str. 30.

[92] Ibid., str. 31.

[93] 'Abd ar-Raḥīm ibn 'Alī Šayḫ-zāda, *Naẓm al-farā'id wa ğam' al-fawā'id*, str. 23.

[94] Ibid.

[95] Ibid., str. 24.

[96] al-Bayāḍī-zāda, *'Išārāt al-marām*, str. 155.-156.

[97] Mi ćemo njihove prijevode ponuditi tek uvjetno, stavivši ih pod navodnike, mada, kako smo vidjeli u tekstu *al-Fiqh al-Akbar 2* (*Prvo razumijevanje 2*) preporučuje se da se ti kur'ansko-sunetski pojmovi ne prevode.

a) osam koji su spomenuti u časnome Kur'anu: "ruka" (*jed*)[98] odnosno "ruka-desnica" (*jemīn*)[99], "članak" (*sāk*)[100], "oči" (*'a'jun*)[101], "strana" (*dženb*)[102], *istivā'*, "srdžba" (*gadab*)[103], "zadovoljstvo" (*ridā*)[104] i "svjetlo" (*nūr*)[105];

b) šest koji su navedeni u plemenitome sunnetu: "dlan" (*keff*), "dva prsta" (*'isbe'ajn*), "stopalo" (*kadem*), "silaženje" (*nuzūl*), "smijeh" (*dihk*), i "naličnost Svemilostivog" (*sūretu-r-Rahmān*).[106]

Postoje slučajevi u kojima su se teolozi *maturidijske* škole ipak opredijelili za metaforično interpretiranje Svojstava Uporedivosti (poput Ibn el-Humāma i dr.), kao što se jedan broj *eš'arijskih* teologa odlučio ipak ta svojstva ne tumačiti već ih naprosto pobrojati, u nekim slučajevima, u zavisnosti od ocjene niza prenosilacā predaje, dodavši još neke Atribute navedene u plemenitim hadisima (poput "čuđenja", *te'adždžub* i sl.).[107] I neki autori *maturidijske* škole povećavaju broj Atributa uporedivosti na sedamnaest, dodajući prethodno pobrojanima i: dušu (*nefs*), lice (*vedžh*)[108], te prisutnosti (*me'ijja*).

98 *Oni koji su ti dali prisegu, dali su, zapravo, prisegu Allahu – Allahov* Yad *iznad je njihovih ruku. Onaj ko prekrši zakletvu krši je na svoju štetu, a ko ispuni ono na što se obavezao Allahu, On će mu dati veliku nagradu.* (Kur'an, 48:10)

99 *Oni ne veličaju Allaha onako kako Ga treba veličati; a čitava Zemlja će na Sudnjem danu u vlasti Njegovoj biti, a nebesa će u Njegovoj* Yamīn *smotana ostati. Hvaljen neka je On i vrlo visoko iznad onih koje Njemu smatraju ravnim!* (Kur'an, 39:67)

100 *Na Dan kada se otkrije* sāq, *i kada budu pozvani da licem na tle padnu pa ne budu mogli.* (Kur'an, 68:42)

101 *I gradi lađu pred Našim* 'a'yun *i po Našem nadahnuću, i ne obraćaj Mi se više zbog nevjernika – oni će, sigurno, biti potopljeni!* (Kur'an, 11:37.); također v.: 23:27; 52:48; 54:14.

102 *da čovjek ne bi uzviknuo: "Teško meni, koliko sam samo dužnosti prema Allahu* (ğanb Allāh) *propustio, čak sam se i izrugivao!"* (Kur'an, 39:56)

103 *i kada ste rekli: "O Musa, mi ne možemo više jednu te istu hranu jesti, zato zamoli, u naše ime, Gospodara svoga da nam podari od onoga što zemlja rađa: povrća, i krastavica, i pšenice, i leće, i luka crvenoga!" – on je rekao: "Zar želite da ono što je bolje zamijenite za ono što je gore? Idite u grad, imat ćete ono što tražite!" I poniženje i bijeda na njih padoše i Allahov* ġaḍab *na sebe navukoše zato što u Allahove dokaze nisu vjerovali i što su ni krive ni dužne vjerovjesnike ubijali, zato što su neposlušni bili i što su sve granice zla prelazili.* (Kur'an, 2:61.); također: 2:90; 3:112; 4:93; 5:60; 7:71; 7:152; 8:16; 16:106; 20:81; 24:9; 42:16; 48:6; 58:14; 60:13.

104 *Allah će reći: "Ovo je Dan u kome će iskrenima od koristi iskrenost njihova biti; njima će džennetske bašče, kroz koje rijeke teku, pripasti, vječno i zauvijek će u njima ostati. Allah će* riḍā *s njima biti, a i oni s Njim. To će veliki uspjeh biti!"* (Kur'an, 5:119); također v.: 9:100; 19:55; 20:109; 48:18; 58:22; 89:28; 98:8.

105 *"Oni žele da ustima svojim utrnu Allahov nūr, a Allah želi vidljivim učiniti svjetlo Svoje, makar ne bilo po volji nevjernicima."* (Kur'an, 9:32); također: 24:35.

106 Kako će se vidjeti u narednom dijelu rada, broj Svojstava uporedivosti koja se navode u plemenitom sunnetu razlikuje se od autora do autora. Iz tog razloga nećemo navoditi te predaje, jer, u suprotnome, morali bismo niz prenosilaca svake predaje posebno analizirati, a time bismo izišli iz okvira ovoga rada.

107 Šayẖ-zāda, *Naẓm al-farā'id*, str. 24.

108 al-Bayāḍī-zāda, *'Išārāt al-marām*, str. 98.

No, prevladava mišljenje kako u *hanefijskoj tradiciji* tako i, kasnije, u *maturidijskoj* te *eš'arijskoj* teološkoj školi, da se u Svojstva usporedivosti vjeruje, tako se i prihvataju, ali se ne razumijevaju niti u doslovnom smislu, niti se, pak, bilo kako tumače.[109] Naprosto, kako su to istakli časni imami Mālik i Ahmed, u njih se vjeruje, njihova kakvoća se ne izražava, a problematiziranje njihove suštine nedopuštena je novina (*bid'at*). Konačno tumačanje prepušta se Uzvišenom Allahu (*tefvīd*).[110]

(Čl. 54.) Prethodno problematizirano pitanje odnosa Uzvišenog Allaha prema mjestu (*mekān*), odnosno smjeru (*džiha*), na osnovu sadržaja klasičnih *hanefijskih* komentara moguće je promatrati kroz istinu *istivā'*, koju, kako smo ranije naveli, znatan broj puritanskih učenja odnosno, prije njih, škole *haševija* i *kerrâmija*, razumijeva u doslovnom te osjetilnom smislu, na način stvarnoga "sjedenja", "zaposijedenja" te "uzdizanja nad" Prijestoljem (*el-'Arš*). Ukoliko bi ovi pristupi bili ispravni, iz njih izvedena tvrdnja podrazumijevala bi mogućnosti: ustaljenja, kretanja i smještanja dragoga Boga, uzvišen je od toga. Ovaj zaključak, nadalje, karakteriziran je s dvije osnovne poteškoće. Prva, ukoliko je Uzvišeni Allah "zasjeo na" ili se "uzdigao iznad" Prijestolja, gdje se On, uzvišen je, nalazio prije nego je stvorio Prijestolje? Naime, nije uopće moguće govoriti o "smještanju" ili bilo kakvom određivanju smjerom ili mjestom, kada prije stvaranja stvorenoga mjesto, smjer, prostor niti bilo šta nisu ni postojali. Druga poteškoća proizlazi iz prve, a znači da smještanje Uzvišenog Allaha "na", "iznad", "gore" ili bilo kako u odnosu na Prijestolje ili u odnosu na bilo šta, u odnosu na stvoreno, podrazumijevalo bi da i sām dragi Bog, uzvišen je, može biti okarakteriziran nekom stvorenom kategorijom, ili da može trpjeti njen utjecaj, ili, na neki način, da se sa njom prožima. Sva ovakva shvatanja u suprotnosti su sa izvorima vjerovanja, što imam Ebu Hanīfa i naglašava.[111]

Jednako tako, tvrdnja da se Uzvišeni Allah "nalazi" u bilo kakvoj vrsti prostora ili u bilo kojemu pravcu, makar i "gore" (*fevk*), značila bi da su i te kategorije oduvječne (*kidem*) kao i dragi Bog. Također, znajući da je prostor zapravo praznina koju zauzima tijelo, a da smjer predstavlja dimenziju na koju je moguće fizički ukazati te koja podrazumijeva kretanje, jasno je da je riječ o fizičkim kategorijama koje se odnose samo na fizička tijela. A, kako smo nekoliko puta naglasili, Uzvišeni Allah je stvoritelj svakog tijela.[112]

---

109 Ibid., str. 156.

110 Ibid.

111 Usp.: Ibid., str. 164.

112 Ibid., str. 165.

Imajući sve ovo u vidu, zaključuje se da bilo kakav govor o Uzvišenome Allahu ne može tretirati nešto što bi bilo štostvo (*mā'ija*)[113] dragoga Boga budući da se *štostvo*, kao oznaka potpunoga definiranja nečega, može odnositi samo na nešto što ima svojstvo konačnosti i ograničenosti, a to su stvorenja.[114] O Uzvišenome Allahu moguće je govoriti samo kroz Njegova Lijepa Imena te Svojstva, s obzirom da je On sām Sebe njima opisao. Mogućnost spoznavanja Uzvišenog Gospodara preko Njegovoga *štostva* ne samo da je logički apsurd već za to ne postoji bilo kakva argumentacija, niti u osnovnim izvorima vjerovanja – časnome Kur'anu i plemenitome sunnetu, niti u djelima učenjaka *ehli-sunneta ve-l-džemaata*.[115]

Smatramo važnim naglasiti da je u jednoj predaji naveden sljedeći stav imama Ebū Hanīfe: "Allah ima *štostvo*, ali to *štostvo* poznaje samo On." Riječ je, zapravo, o lažnoj predaji (*apokrif*), što je potvrdio i imam El-Māturīdī te njegovi učenici.[116] Zato, pitanje o *štostvu* Uzvišenog Gospodara može se razumijevati samo u sljedećim značenjima:

a) kao pitanje o imenu Uzvišenoga Boga, o čemu svjedoči događaj s blagoslovljenim Mūsāom, kojemu je Faraon postavio upravo takvo pitanje;[117]
b) kao pitanje o Njegovim, uzvišen je, Svojstvima, poput: "sluha", "vida" i drugih, o kojima je već raspravljano, s tim, kako smo istakli, da se u njih vjeruje ali ona ni u kakvome obliku nisu istovijetna ljudskim osobinama;
c) kao pitanje o Božijemu djelovanju, o čemu smo također govorili, navodeći da Uzvišeni Gospodar preko Svojih Lijepih Imena i Svojstava konstantno sudjeluje u stvorenome svijetu, na način uzdržavanja, opskrbljivanja, vođenja i sl.[118]

---

113 Za razliku od problematiziranja pojma *kviditeta* (*māhiya*), onoga što opisuje "kako nešto jeste", termin "mā'iya" podrazumijeva temeljnu narav nečega (odatle približna oznaka za to u formi imenice "štostvo"), ono što definira *stvar* da bude baš takva kakva jeste, a ne drugačija, slično Aristotelovom pojmu "naravi", kao unutarnje zakonitosti koja nešto definira. Moguće je, u tom smislu, govoriti o "osobnosti" neke *stvari*, s obzirom da nešto što posjeduje "osobnost" podrazumijeva da posjeduje život, volju, sposobnost i sl. (usp. Adnan Silajdžić, *Teološko tumačenje duhovnih institucija islamskog vjerovanja*, str. 28.-29.) No, ne samo iz ovog razloga već bivši, prvenstveno, vođeni činjenicom da je termin "mā'iya" oznaka za suštinu o kojoj je, u bilo kojemu smislu, moguće nešto reći, a, kako će se vidjeti, klasična muslimanska teološka djela negiraju mogućnost govorenja o "mā'iyi" Uzvišenog Allaha, opredijelili smo se za prijevod toga pojma kao "štostvo" tek da bismo, s jedne strane, pokušali barem približiti složenost problematiziranja ovog termina na našem jeziku, te, drugo, da bismo ga, makar leksički, razlikovali od pojma *kviditeta*. (Također usp: Adnan Silajdžić, *Credo*, str. 26.-29.)

114 Usp: Sa'd ad-Dīn at-Taftāzānī, *Šarḥ al-maqāṣid*, tom I, str. 399.-402.

115 Vidi: Ibid., tom IV, str. 212.-215.

116 Abū al-Mu'īn an-Nasafī, *Tabṣira al-'adilla fī uṣūl ad-dīn*, str. 209.-211.

117 *"A ko je Gospodar svjetova?" – upita faraon.* (Kur'an, 26:23)

118 Vidi: an-Nasafī, *Tabṣira al-'adilla*, str. 212.

ŠESTA POSLANICA

El-ʻĀlim ve-l-muteʻallim (*Učenjak i učenik*)

UVOD

Djelo *El-ʻĀlim ve-l-muteʻallim* (*Učenjak i učenik*) posljednja je poslanica koja se pripisuje imamu Ebū Hanīfi a koju smo priredili unutar knjige: *Akaidska učenja Ebū Hanīfe*. I po svome sadržaju, jasno je da se radi o najmlađem djelu od svih prezentiranih šest poslanica. Upravo njena struktura, s obzirom da ne postoji ni jedan članak da je urađen neprecizno, na neki način karakterizira je kao teološki najzrelije djelo *hanefijske* tradicije odnosno *maturidijske* teološke škole, naravno, u kontekstu koji analiziramo u našoj knjizi.

Imajući to u vidu, izuzetno je teško detaljno pobrojati probleme koji se u ovome djelu analiziraju, no, navest ćemo neke: vjerovanje, pitanje mogućnosti razlikovanja grješnika od onoga ko ne prepoznaje grijeh, opovrgavanje stavova da postoji veliki broj Božijih religija, tri kategorije vjernika, odnos vjerovanja ljudi svakodnevlja prema vjerovanju meleka i poslanika, izvjesnost znanja (*jekīn*), odnos znanja i vjerovanja, vrste i narav grijeha, nada (*redžā'*), strah (*havf*), status počinitelja velikoga grijeha, suzdržanost (*irdžā'*), prijateljevanje (*velāja*), odricanje (*berā'a*) itd.

Djelo je, usljed svega rečenoga, često prevođeno na različite jezike, a mi smo se posebno pri prijevodu služili komentarom kojeg je napisao Ebu Bekr Muhammed ibn el-Hasan ibn Fūrak (XI/XII st.). Ipak, s obzirom na odnjegovani teološki karakter ove poslanice, te njenu opširnost, odlučili smo se ne opterećivati knjigu: *Akaidska učenja Abū Hanīfe* dodatnim komentarima.

El-ʻĀlim ve-l-muteʻallim (*Učenjak i učenik*) prevođen je nekoliko puta na naš jezik. Prvi prijevod uradio je hafiz Nevad Kahteran, koristeći se izdanjem imama El-Kevserīja ("Učitelj i učenik", *Islamska misao*, Sarajevo, god. XIII/'91., br. 151-152, str. 7.-19.). Nakon toga djelo je preveo i Mustafa Cerić, objavivši ga

u sedam nastavaka ("Pravne škole u islamu: *el-Alim ve el-muteallim* /Učitelj i učenik/", *Preporod*, Sarajevo, br. 19/602, 15. decembar 1996., str. 3.; br. 1/603, 1. januar 1997., str. 3.; br. 5/607, 1. mart 1997., str. 3.; br. 6/608, 15. mart 1997., str. 3.; br. 7/609, 1. april 1997., str. 3.; br. 8/610, 15. april 1997., str. 3.; i br. 9/611, 1. maj 1997., str. 3.).

U našem prijevodu služili smo se sa dva izdanja. Prvi je izložen u djelu imama El-Kevserīja: *El-Akīdetu ve ʻilmu-l-kelām* (Bejrut, Dāru-l-kutubi-l-ʻilmijja, 2004., str. 571.-593.). A drugi je ranije spomenuti komentar Ibn Fūraka (*Šerhu-l-ʻālim ve-l-muteʻallim*, Kairo, Mektebetu-s-sekāfa ed-dīnijja, 2009.). U slučaju nejasnoća u tekstu, prednost smo dali kairskome izdanju, s obzirom da sadrži dodatna pojašnjenja.

TEKST POSLANICE

اَلْعَالِمُ وَالْمُتَعَلِّمُ رِوَايَةُ أَبِي مُقَاتِلٍ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قَالَ أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ خَلِيلٍ الدِّمَشْقِيِّ الْمَعْرُوفُ بِابْنِ قَاضِي الْعَسْكَرِ أَنْبَأَنَا أَبُو الْحَسَنِ بُرْهَانُ الدِّينِ عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ الْبَلْخِيُّ عَنْ أَبِي الْمُعِينِ مَيْمُونِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْمَكْحُولِيِّ النَّسَفِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ مُوسَى الْبَزْدَوِيِّ عَنْ أَبِي مَنْصُورٍ مُحَمَّدٍ الْمَاتُرِيدِيِّ عَنْ أَبِي بَكْرٍ أَحْمَدَ بْنِ إِسْحَاقَ الْجُوزْجَانِيِّ، عَنْ أَبِي سُلَيْمَانَ مُوسَى الْجُوزْجَانِيِّ وَعَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُقَاتِلٍ الرَّازِيِّ كِلاهُمَا عَنْ أَبِي مُطِيعٍ الْحَكَمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْبَلْخِيِّ وَعِصَامِ بْنِ يُوسُفَ الْبَلْخِيِّ وَهُمَا عَنْ أَبِي مُقَاتِلٍ حَفْصِ بْنِ سَلَمٍ السَّمَرْقَنْدِيِّ عَنِ الْإِمَامِ أَبِي حَنِيفَةَ فِيمَا أَجَابَهُ عَلَى أَسْئِلَتِهِ أَنَّهُ قَالَ:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ، وَخَاتَمِ النَّبِيِّينَ، وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ، أَمَّا بَعْدُ

فَأُوصِيكَ بِتَقْوَى اللهِ وَطَاعَتِهِ، وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا وَجَازِيًا، وَرَزَقَنَا اللَّهُ حَيَاةً طَيِّبَةً وَمُنْقَلَبًا كَرِيمًا، وَقَدْ أَجَبْتُكَ فِيمَا سَأَلْتَ عَنْهُ. وَلَوْ لاَ كَرَاهِيَةُ التَّطْوِيلِ وَأَنْ يَكْثُرَ لَكَ التَّفْسِيرُ شَرَحْتُ لَكَ الْأُمُورَ الَّتِي أَجَبْتُكَ بِهَا، ثُمَّ لا لوك وَنَفْسِي خَيْرًا وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ وَعَلَيْهِ التُّكْلاَنُ.

١) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ وَهُوَ أَبُو مُقَاتِلٍ: أَتَيْتُكَ أَيُّهَا الْعَالِمُ وَهُوَ أَبُو حَنِيفَةَ لِأَنْتَفِعَ بِمُجَالَسَتِكَ لِمَا أَتَيَقَّنُ مِنْ فَضْلِكَ، وَأَرْجُو أَنْ يَنْفَعَنِي اللَّهُ تَعَالَى بِكَ، فَأَفْتِنِي عَافَاكَ اللَّهُ إِنْ أَنَا سَأَلْتُكَ، لِتَسْتَحِقَّ بِذَلِكَ الثَّوَابَ مِنَ اللَّهِ سُبْحَانَهُ. إِنِّي ابْتُلِيتُ بِأَصْنَافٍ مِنَ النَّاسِ وَسَأَلُونِي عَنْ أَشْيَاءَ لَمْ أَهْتَدِ لِجَوَابِهَا، وَلَمْ أَتْرُكِ الْحَقَّ الَّذِي بِيَدَيَّ وَإِنْ عَجَزْتُ عَنْ جَوَابِهِمْ، وَعَرَفْتُ أَنَّ لِلْحَقِّ مَنْ يُعَبِّرُ عَنْهُ، وَلَيْسَ الْحَقُّ بِمَنْقُوضٍ وَالْبَاطِلُ مَزْهُوقٌ بِهِ، وَكَرِهْتُ أَيْضًا لِنَفْسِي الْجَهَالَةَ بِأَصْلِ الدِّينِ وَمَا أَنْتَحِلُ مِنَ الْحَقِّ وَأَنْ تَكُونَ مَنْزِلَتِي فِي أَصْلِ مَا ادَّعِي كَمَنْزِلَةِ الصَّبِيِّ الْمُتَعَلِّمِ الَّذِي لَا عِلْمَ لَهُ بِأَصْلِ مَا يَتَكَلَّمُ بِهِ، أَوْ كَمَنْزِلَةِ الْمُبَرْسَمِ أَوِ الْمَجْنُونِ الَّذِي يَهْذِي بِمَا يَنْقُضُ عَلَى نَفْسِهِ وَيَشِينُ بِهِ نَفْسَهُ، فَأَحْبَبْتُ أَصْلَحَكَ اللَّهُ تَعَالَى أَنْ أَكُونَ عَالِمًا بِأَصْلِ مَا أَنْتَحِلُ مِنَ الْحَقِّ وَأَتَكَلَّمُ بِهِ حَتَّى إِذَا جَاءَنِي مَارِدٌ يَتَمَرَّدُ عَلَيَّ، أَوْ يُرِيدُ أَنْ يُزِيلَنِي عَنِ الْحَقِّ لَمْ يُطِقْ، وَإِنْ جَاءَنِي مُتَعَلِّمٌ أَوْضَحْتُ لَهُ وَأَكُونُ عَلَى بَصِيرَةٍ مِنْ أَمْرِي.

وَقَالَ الْعَالِمُ: نِعْمَ مَا رَأَيْتَ فِي ابْتِحَاثِكَ عَمَّا يُغْنِيكَ، وَاعْلَمْ أَنَّ الْعَمَلَ تَبَعٌ لِلْعِلْمِ كَمَا أَنَّ الْأَعْضَاءَ تَبَعٌ لِلْبَصَرِ، فَالْعِلْمُ مَعَ الْعَمَلِ الْيَسِيرِ أَنْفَعُ مِنَ الْجَهْلِ مَعَ الْعَمَلِ الْكَثِيرِ، وَمَثَلُ ذَلِكَ الزَّادُ الْقَلِيلُ الَّذِي لَا بُدَّ مِنْهُ فِي الْمَفَازَةِ مَعَ الْهِدَايَةِ بِهَا أَنْفَعُ مِنَ الْجَهَالَةِ مَعَ الزَّادِ الْكَثِيرِ، وَلِذَلِكَ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: (قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ) وَ(إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُو الْأَلْبَابِ).

٢) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ: لَقَدْ زِدْتَنِي فِي طَلَبِ الْعِلْمِ رَغْبَةً، فَأَمَّا قَوْلُ الْأَصْنَافِ فَإِنِّي سَأَبْدَأُ بِأَدْنَاهُمْ مَنْزِلَةً عِنْدِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى، فَأَخْبِرْنِي بِالْحُجَجِ عَلَيْهِمْ، رَأَيْتُ أَقْوَامًا يَقُولُونَ لَا تَدْخُلَنَّ هَذِهِ الْمَدَاخِلَ فَإِنَّ أَصْحَابَ نَبِيِّ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَدْخُلُوا فِي شَيْءٍ مِنْ هَذِهِ الْأُمُورِ وَقَدْ

يَسَعُكَ مَا وَسِعَهُمْ، وَإِنَّ هَؤُلَاءِ زَادُونِي غَمًّا، وَوَجَدْتُ مَثَلَهُمْ كَمَثَلِ رَجُلٍ فِي نَهْرٍ عَظِيمٍ كَثِيرِ الْمَاءِ كَادَ أَنْ يَغْرَقَ مِنْ قِبَلِ جَهْلِهِ بِالْمَخَاضَةِ فَيَقُولُ لَهُ آخَرُ: اثْبُتْ مَكَانَكَ وَلَا تَطْلُبَنَّ الْمَخَاضَةَ.

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: أَرَاكَ قَدْ أَبْصَرْتَ بَعْضَ عُيُوبِهِمْ وَالْحُجَّةَ عَلَيْهِمْ، وَلَكِنْ قُلْ لَهُمْ إِذَا قَالُوا أَلَا يَسَعُكَ مَا وَسِعَ أَصْحَابَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بَلَى يَسَعُنِي مَا وَسِعَهُمْ لَوْ كُنْتُ بِمَنْزِلَتِهِمْ، وَلَيْسَ بِحَضْرَتِي مِثْلُ الَّذِي كَانَ بِحَضْرَتِهِمْ، وَقَدْ ابْتُلِينَا بِمَنْ يَطْعَنُ عَلَيْنَا وَيَسْتَحِلُّ الدِّمَاءَ مِنَّا، فَلَا يَسَعُنَا أَنْ لَا نَعْلَمَ مَنِ الْمُخْطِئُ مِنَّا وَالْمُصِيبُ؟ وَأَنْ لَا نَذُبَّ عَنْ أَنْفُسِنَا وَحُرَمِنَا، فَمَثَلُ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَقَوْمٍ لَيْسَ بِحَضْرَتِهِمْ مَنْ يُقَاتِلُهُمْ فَلَا يَتَكَلَّفُونَ السِّلَاحَ، وَنَحْنُ قَدْ ابْتُلِينَا بِمَنْ يَطْعَنُ عَلَيْنَا وَيَسْتَحِلُّ الدِّمَاءَ مِنَّا، مَعَ أَنَّ الرَّجُلَ إِذَا كَفَّ لِسَانَهُ عَنِ الْكَلَامِ فِيمَا اخْتَلَفَ فِيهِ النَّاسُ وَقَدْ سَمِعَ ذَلِكَ لَمْ يُطِقْ أَنْ يَكُفَّ قَلْبَهُ، لِأَنَّهُ لَا بُدَّ لِلْقَلْبِ مِنْ أَنْ يَكْرَهَ أَحَدَ الْأَمْرَيْنِ أَوِ الْأَمْرَيْنِ جَمِيعًا. فَأَمَّا أَنْ يُحِبَّهُمَا وَهُمَا مُخْتَلِفَانِ فَهَذَا لَا يَكُونُ، فَإِذَا مَالَ الْقَلْبُ إِلَى الْجَوْرِ أَحَبَّ أَهْلَهُ، وَإِذَا أَحَبَّ الْقَوْمَ كَانَ مِنْهُمْ، وَإِذَا مَالَ الْقَلْبُ إِلَى الْحَقِّ وَأَهْلِهِ كَانَ لَهُمْ وَلِيًّا، وَذَلِكَ بِأَنَّ تَحْقِيقَ الْأَعْمَالِ وَالْكَلَامِ لَا يَكُونُ إِلَّا مِنْ قِبَلِ الْقَلْبِ، وَذَلِكَ أَنَّ مَنْ آمَنَ بِلِسَانِهِ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِقَلْبِهِ لَمْ يَكُنْ عِنْدَ اللَّهِ مُؤْمِنًا، وَمَنْ آمَنَ بِقَلْبِهِ وَلَمْ يَتَكَلَّمْ بِلِسَانِهِ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ مُؤْمِنًا.

٣) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ: هُوَ كَمَا قُلْتَ وَلَكِنْ بَيِّنْ لِي هَلْ يَضُرُّنِي إِذَا لَمْ أَعْرِفِ الْمُخْطِئَ مِنَ الْمُصِيبِ؟

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: لَا يَضُرُّكَ فِي خَصْلَةٍ، وَيَضُرُّكَ بَعْدُ فِي خِصَالٍ غَيْرِ وَاحِدَةٍ فَأَمَّا الْخَصْلَةُ الَّتِي لَا تَضُرُّكَ فَإِنَّهَا أَنَّكَ لَا تُؤَاخَذُ بِعَمَلِ الْمُخْطِئِ، وَأَمَّا الْخِصَالُ الَّتِي تَضُرُّكَ فَوَاحِدَةٌ مِنْهَا اسْمُ الْجَهَالَةِ يَقَعُ عَلَيْكَ لِأَنَّكَ لَا تَعْرِفُ الْخَطَأَ مِنَ الصَّوَابِ وَالثَّانِيَةُ عَسَى أَنْ يَنْزِلَ بِكَ مِنَ الشُّبْهَةِ مَا نَزَلَ بِغَيْرِكَ وَلَا تَدْرِي مَا الْمَخْرَجُ مِنْهَا لِأَنَّكَ لَا تَدْرِي أَمُصِيبٌ أَنْتَ أَمْ مُخْطِئٌ فَلَا تَنْزِعُ عَنْهَا، وَالثَّالِثَةُ لَا تَدْرِي مَنْ تُحِبُّ فِي اللَّهِ وَمَنْ تُبْغِضُ فِيهِ لِأَنَّكَ لَا تَدْرِي الْمُخْطِئَ مِنَ الْمُصِيبِ.

٤) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ: لَقَدْ كَشَفْتَ عَنِّي الْغِطَاءَ وَجُعِلْتُ أَرَى الْبَرَكَةَ فِي مُذَاكَرَتِكَ، وَلَكِنْ أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ رَجُلٌ يَصِفُ عَدْلًا، وَلَا يَعْرِفُ جَوْرَ مَنْ يُخَالِفُ وَلَا عَدْلَهُ لِيَسَعَهُ ذَلِكَ وَأَنْ يُقَالَ إِنَّهُ عَارِفٌ بِالْحَقِّ أَوْ هُوَ مِنْ أَهْلِهِ؟

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: إِذَا وَصَفَ عَدْلًا، وَلَا يَعْرِفُ جَوْرَ مَنْ يُخَالِفُهُ فَإِنَّهُ جَاهِلٌ بِالْجَوْرِ وَالْعَدْلِ. وَاعْلَمْ يَا أَخِي أَنَّ أَجْهَلَ الْأَصْنَافِ كُلِّهَا وَأَرْدَأَهُمْ مَنْزِلَةً عِنْدِي لَهَؤُلَاءِ، لِأَنَّ مَثَلَهُمْ كَمَثَلِ أَرْبَعَةِ نَفَرٍ يُؤْتَوْنَ بِثَوْبٍ أَبْيَضَ فَيُسْأَلُونَ جَمِيعًا عَنْ لَوْنِ ذَلِكَ الثَّوْبِ فَيَقُولُ وَاحِدٌ مِنْ هَؤُلَاءِ الْأَرْبَعَةِ: هَذَا ثَوْبٌ أَحْمَرُ، وَيَقُولُ الْآخَرُ هَذَا ثَوْبٌ أَصْفَرُ، وَيَقُولُ الثَّالِثُ ثَوْبٌ أَسْوَدُ، وَيَقُولُ الرَّابِعُ ثَوْبٌ أَبْيَضُ فَيُقَالُ لَهُ مَا تَقُولُ فِي هَؤُلَاءِ الثَّلَاثَةِ أَصَابُوا أَمْ أَخْطَأُوا؟ فَيَقُولُ: أَمَّا أَنَا فَقَدْ أَعْلَمُ أَنَّ الثَّوْبَ أَبْيَضُ وَعَسَى أَنْ يَكُونَ هَؤُلَاءِ قَدْ صَدَقُوا، وَكَذَلِكَ هَذَا الصِّنْفُ مِنَ النَّاسِ يَقُولُونَ إِنَّا نَعْلَمُ أَنَّ الزَّانِيَ لَيْسَ بِكَافِرٍ. وَعَسَى أَنْ يَكُونَ الَّذِينَ يَرَوْنَ أَنَّ الزَّانِيَ إِذَا زَنَى نُزِعَ مِنْهُ الْإِيمَانُ كَمَا يُنْزَعُ السِّرْبَالُ كَانَ صَادِقًا وَلَا نُكَذِّبُهُ. وَيَقُولُونَ أَنَّ مَنْ مَاتَ وَلَمْ يَحُجَّ فَقَدْ أَطَاقَ الْحَجَّ فَنَحْنُ نُسَمِّيهِ مُؤْمِنًا وَنُصَلِّي عَلَيْهِ وَنَسْتَغْفِرُ لَهُ وَنَقْضِي عَنْهُ حَجَّهُ وَلَا نُكَذِّبُ مَنْ يَقُولُ: مَاتَ يَهُودِيًّا أَوْ نَصْرَانِيًّا، يُنْكِرُونَ قَوْلَ الشِّيعَةِ وَيَقُولُونَ قَوْلَهُمْ، وَيُنْكِرُونَ قَوْلَ الْخَوَارِجِ وَيَقُولُونَ قَوْلَهُمْ. وَيُنْكِرُونَ قَوْلَ الْمُرْجِئَةِ وَيَقُولُونَ قَوْلَهُمْ وَيَرَوْنَ تَحْقِيقَ ذَلِكَ وَتَزْيِيفَ أَقْوَالِ هَؤُلَاءِ الْأَصْنَافِ الثَّلَاثَةِ، وَيَرْوُونَ فِي ذَلِكَ رِوَايَاتٍ يَزْعُمُونَ أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَهَا. وَقَدْ عَلِمْنَا أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ إِنَّمَا بَعَثَ رَسُولَهُ رَحْمَةً لِيَجْمَعَ بِهِ الْفُرْقَةَ، وَلِيَزِيدَ الْأُلْفَةَ. وَلَمْ يَبْعَثْهُ لِيُفَرِّقَ الْكَلِمَةَ، يُحَرِّشُ الْمُسْلِمِينَ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ. وَيَزْعُمُونَ أَنَّهُ إِنَّمَا جَاءَ الِاخْتِلَافُ بِهَذِهِ الرِّوَايَاتِ لِأَنَّ مِنْهَا نَاسِخًا وَمَنْسُوخًا فَنَحْنُ نَرْوِي كَمَا سَمِعْنَاهُ. فَوَيْحٌ لَهُمْ مَا أَقَلَّ اهْتِمَامَهُمْ بِأَمْرِ عَاقِبَتِهِمْ حَيْثُ يَنْتَصِبُونَ لِلنَّاسِ فَيُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا قَدْ عَلِمُوا أَنَّ بَعْضَهُ مَنْسُوخٌ، وَالْعَمَلُ بِالْمَنْسُوخِ الْيَوْمَ ضَلَالَةٌ. فَيَأْخُذُ بِهِ النَّاسُ فَيَضِلُّونَ. وَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَكُنْ لِيُفَسِّرَ

الْآيَةَ الْوَاحِدَةَ عَلَى نَوْعَيْنِ فَمَا كَانَ مِنَ الْقُرْآنِ نَاسِخًا فَسَّرَهُ لِجَمِيعِ النَّاسِ نَاسِخًا، وَكَذَلِكَ الْمَنْسُوخُ فَسَّرَهُ لِجَمِيعِ النَّاسِ مَنْسُوخًا. وَأَمَّا الْأَخْبَارُ وَالصِّفَاتُ الَّتِي قَدْ كَانَتْ فَإِنَّهُ لَيْسَ فِي شَيْءٍ مِنْهَا مَنْسُوخٌ، وَإِنَّمَا دَخَلَ النَّاسِخُ وَالْمَنْسُوخُ فِي الْأَمْرِ وَالنَّهْيِ.

٥) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ: جَزَاكَ اللَّهُ عَنِّي الْجَنَّةَ، فَنِعْمَ الْمُعَلِّمُ أَنْتَ إِنَّكَ فَتَحْتَ لِي بَابًا مِنَ الْعِلْمِ لَمْ أَهْتَدِ لَهُ. وَقَدْ بَيَّنْتَ لِي مِنْ أَقَاوِيلِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ مَا لَا أُبَالِي أَنْ لَا أَزْدَادَ بَصِيرَةً فِي ضُعْفِ قَوْلِهِمْ وَعَجْزِ رَأْيِهِمْ. وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي بِالرَّدِّ عَلَى الصِّنْفِ الثَّانِي فِي قَوْلِهِمْ أَنَّ دِينَ اللَّهِ كَثِيرٌ، وَهُوَ الْعَمَلُ بِجَمِيعِ مَا افْتَرَضَ اللَّهُ وَالْكَفُّ عَنْ جَمِيعِ مَا حَرَّمَ اللَّهُ.

قَالَ الْعَالِمُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَلَسْتَ تَعْلَمُ أَنَّ رُسُلَ اللَّهِ صَلَوَاتُ اللَّهِ وَسَلَامُهُ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ لَمْ يَكُونُوا عَلَى أَدْيَانٍ مُخْتَلِفَةٍ وَلَمْ يَكُنْ كُلُّ رَسُولٍ مِنْهُمْ يَأْمُرُ قَوْمَهُ بِتَرْكِ دِينِ الرَّسُولِ الَّذِي كَانَ قَبْلَهُ لِأَنَّ دِينَهُمْ كَانَ وَاحِدًا. وَكَانَ كُلُّ رَسُولٍ يَدْعُو إِلَى شَرِيعَةِ نَفْسِهِ وَيَنْهَى عَنْ شَرِيعَةِ الرَّسُولِ الَّذِي قَبْلَهُ لِأَنَّ شَرَائِعَهُمْ كَثِيرَةٌ مُخْتَلِفَةٌ. وَلِذَلِكَ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: (لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً) وَأَوْصَاهُمْ جَمِيعًا بِإِقَامَةِ الدِّينِ وَهُوَ التَّوْحِيدُ وَأَنْ لَا يَتَفَرَّقُوا لِأَنَّهُ جَعَلَ دِينَهُمْ وَاحِدًا فَقَالَ: (شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ) وَقَالَ سُبْحَانَهُ: (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ) وَقَالَ جَلَّ وَعَلَا: (لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ) أَيْ لَا تَبْدِيلَ لِدِينِهِ. فَالدِّينُ لَمْ يُبَدَّلْ وَلَمْ يُحَوَّلْ وَلَمْ يُغَيَّرْ، وَالشَّرَائِعُ قَدْ غُيِّرَتْ وَبُدِّلَتْ لِأَنَّهُ رُبَّ شَيْءٍ قَدْ كَانَ حَلَالًا لِأُنَاسٍ قَدْ حَرَّمَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى آخَرِينَ. وَرُبَّ أَمْرٍ أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أُنَاسًا وَنَهَى عَنْهُ آخَرِينَ. فَالشَّرَائِعُ كَثِيرَةٌ مُخْتَلِفَةٌ، وَالشَّرَائِعُ هِيَ الْفَرَائِضُ مَعَ أَنَّهُ لَوْ كَانَ الْعَمَلُ بِجَمِيعِ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ وَالْكَفُّ عَنْ جَمِيعِ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ تَارِكًا لِدِينِهِ وَلَكَانَ كَافِرًا. وَإِذَا صَارَ كَافِرًا ذَهَبَ الَّذِي بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْمُسْلِمِينَ مِنَ الْمُنَاكَحَةِ وَالْمُوَارَثَةِ وَاتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ وَأَكْلِ

الذَّبائِحِ وَأَشْبَاهِ هَذَا لِأَنَّ اللّهَ تَعَالَى أَوْجَبَ ذَلِكَ كُلَّهُ بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَجْلِ الْإِيمَانِ الَّذِي بِهِ حَرَّمَ اللّهُ تَعَالَى دِمَاءَهُمْ وَأَمْوالَهُمْ إِلَّا بِحَدَثٍ، وَإِنَّمَا أَمَرَ اللّهُ تَعَالَى الْمُؤمِنِينَ بِالْفَرائِضِ بَعْدَ مَا أَقَرُّوا بِالدِّينِ فَقَالَ سُبحَانَه: (قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ) وَقَالَ اللّهُ تَعَالَى: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ) و(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللّهَ) وَأَشْبَاهَ هَذَا. فَلَوْ كَانَتْ هَذِهِ الْفَرَائِضُ هِيَ الْإِيمَانُ لَمْ يُسَمِّهِمْ مُؤْمِنِينَ حَتَّى يَعْمَلُوا بِهَا وَقَدْ فَصَّلَ اللّهُ تَعَالَى الْإِيمَانَ مِنَ الْعَمَلِ فَقَالَ تَعَالَى: (الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) وَقَالَ (بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ) أَيْ مَعَ إِيمَانِهِ. وَقَالَ: (مَنْ أَرَادَ الْآخِرَةَ وَسَعَى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ) فَجَعَلَ الْإِيمَانَ غَيْرَ الْعَمَلِ. فَالْمُؤْمِنُونَ مِنْ قِبَلِ إِيمَانِهِمْ بِاللّهِ يُصَلُّونَ وَيُزَكُّونَ وَيَصُومُونَ وَيَحُجُّونَ وَيَذْكُرُونَ اللّهَ وَلَيْسَ مِنْ قِبَلِ صَلَاتِهِمْ وَزَكَاتِهِمْ وَصَوْمِهِمْ وَحَجِّهِمْ بِاللّهِ يُؤْمِنُونَ. وَذَلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ عَمِلُوا فَكَانَ عَمَلُهُمْ بِالْفَرَائِضِ مِنْ قِبَلِ إِيمَانِهِمْ بِاللّهِ. وَلَمْ يَكُنْ إِيمَانُهُمْ مِنْ قِبَلِ عَمَلِهِمْ بِالْفَرَائِضِ. وَمَثَلُ ذَلِكَ أَنَّ الرَّجُلَ إِذَا كَانَ عَلَيْهِ الدَّيْنُ وَهُوَ يُقِرُّ بِالدَّيْنِ ثُمَّ يُؤَدِّي. وَلَيْسَ يُؤَدِّي ثُمَّ يُقِرُّ بِالدَّيْنِ. وَلَيْسَ إِقْرَارُهُ مِنْ قِبَلِ أَدَائِهِ وَلَكِنْ أَدَاؤُهُ مِنْ قِبَلِ إِقْرَارِهِ. وَالْعَبِيدُ مِنْ قِبَلِ إِقْرَارِهِمْ لِمَوَالِيهِمْ بِالْعُبُودِيَّةِ يَعْمَلُونَ لَهُمْ. وَلَيْسَ مِنْ قِبَلِ عَمَلِهِمْ يُقِرُّونَ لَهُمْ بِالْعُبُودِيَّةِ. وَلَا يَقَعُ عَلَيْهِ اسْمُ الْإِقْرَارِ بِالْعُبُودِيَّةِ. وَآخَرُ قَدْ يَكُونُ مُقِرًّا بِالْعُبُودِيَّةِ وَلَا يَعْمَلُ فَلَا يَذْهَبُ عَنْهُ اسْمُ إِقْرَارِهِ بِالْعُبُودِيَّةِ.

٦) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ: لَحَسَنٌ مَا فَسَّرْتَ وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي مَا الْإِيمَانُ؟

قَالَ الْعَالِمُ رَضِيَ اللّهُ عَنْهُ: الْإِيمَانُ هُوَ التَّصْدِيقُ وَالْمَعْرِفَةُ وَالْيَقِينُ وَالْإِقْرَارُ وَالْإِسْلَامُ، وَالنَّاسُ فِي التَّصْدِيقِ عَلَى ثَلَاثَةِ مَنَازِلَ، فَمِنْهُمْ مَنْ يُصَدِّقُ بِاللّهِ وَبِمَا جَاءَ مِنْهُ بِقَلْبِهِ وَلِسَانِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يُصَدِّقُ بِلِسَانِهِ وَيُكَذِّبُ بِقَلْبِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ يُصَدِّقُ بِقَلْبِهِ وَيُكَذِّبُ بِلِسَانِهِ.

٧) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ: لَقَدْ فَتَحْتَ لِي مَسْأَلَةً لَمْ اهْتَدِ إِلَيْهَا فَأَخْبِرْنِي عَنْ أَهْلِ هَذِهِ الْمَنَازِلِ الثَّلَاثَةِ أَهُمْ عِنْدَ اللّهِ مُؤْمِنُونَ؟

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللّٰهُ: مَنْ صَدَّقَ بِاللّٰهِ وَبِمَا جَاءَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ بِقَلْبِهِ وَلِسَانِهِ فَهُوَ عِنْدَ اللّٰهِ وَعِنْدَ النَّاسِ مُؤْمِنٌ. وَمَنْ صَدَّقَ بِلِسَانِهِ وَكَذَّبَ بِقَلْبِهِ كَانَ عِنْدَ اللّٰهِ كَافِرًا وَعِنْدَ النَّاسِ مُؤْمِنًا، لِأَنَّ النَّاسَ لَا يَعْلَمُونَ مَا فِي قَلْبِهِ. وَعَلَيْهِمْ أَنْ يُسَمُّوهُ مُؤْمِنًا بِمَا ظَهَرَ لَهُمْ مِنَ الْإِقْرَارِ بِهَذِهِ الشَّهَادَةِ وَلَيْسَ لَهُمْ أَنْ يَتَكَلَّفُوا عِلْمَ مَا فِي الْقُلُوبِ. وَمِنْهُمْ مَنْ يَكُونُ عِنْدَ اللّٰهِ مُؤْمِنًا وَعِنْدَ النَّاسِ كَافِرًا. وَذَاكَ بِأَنَّ الرَّجُلَ يَكُونُ مُؤْمِنًا بِاللّٰهِ وَيَظْهَرُ الْكُفْرُ فِي حَالَةِ التَّقِيَّةِ بِلِسَانِهِ فَيُسَمِّيهِ مَنْ لَا يَعْرِفُ أَنَّهُ يَتَّقِي كَافِرًا وَهُوَ عِنْدَ اللّٰهِ مُؤْمِنٌ.

٨) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ: لَقَدْ وَضَّحْتَ عَدْلًا: وَلَكِنْ أَرَاكَ قَدْ كَثَّرْتَ الْإِيمَانَ فِي قَوْلِكَ أَنَّ الْإِيمَانَ هُوَ التَّصْدِيقُ وَالْمَعْرِفَةُ وَالْإِقْرَارُ وَالْإِسْلَامُ وَالْيَقِينُ.

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللّٰهُ: أَصْلَحَكَ اللّٰهُ لَا تَكُونَنَّ مِنْكَ الْعَجَلَةُ، وَتَثَبَّتْ فِي الْفُتْيَا وَإِنْ أَنْكَرْتَ شَيْئًا مِمَّا أَذْكُرُهُ لَكَ فَسَلْ عَنْ تَفْسِيرِهِ إِنْ كُنْتَ مُنَاصِحًا. فَرُبَّ كَلِمَةٍ يَسْمَعُهَا الْإِنْسَانُ فَيَكْرَهُهَا فَإِذَا أُخْبِرَ بِتَفْسِيرِهَا رَضِيَ بِهَا. وَلَا تَكُونَنَّ كَالَّذِي يَسْمَعُ الْكَلِمَةَ فَيَكْرَهُهَا ثُمَّ يَتَفَوَّهُ بِهَا إِرَادَةَ الشَّيْنِ فَيُذِيعُهَا بَيْنَ النَّاسِ. وَلَا يَقُولُ عَسَى أَنْ يَكُونَ لِهَذِهِ الْكَلِمَةِ تَفْسِيرٌ وَوَجْهٌ هُوَ عَدْلٌ وَلَا أَعْلَمُهُ أَفَلَا أَسْأَلُ صَاحِبِي عَنْ تَفْسِيرِهَا أَوْ لَعَلَّهَا كَلِمَةٌ جَرَتْ عَلَى لِسَانِهِ وَلَمْ يَتَعَمَّدْ بِهَا فَيَنْبَغِي لِي أَنْ أَثْبُتَ وَلَا أُفَضِّحَ صَاحِبِي وَلَا أَشِينَهُ حَتَّى أَعْلَمَ مَا وَجْهُ كَلَامِهِ.

٩) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ: ثَبَّتَكَ اللّٰهُ وَوَفَّقَكَ وَأَدَامَ لَكَ صَالِحَ الَّذِي أَعْطَاكَ قَدْ عَرَفْتُ الَّذِي قُلْتَ، فَلَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا كَانَ مِنِّي أَنِّي مُتَعَلِّمٌ وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي عَمَّا وَصَفْتَ مِنَ التَّصْدِيقِ وَالْمَعْرِفَةِ وَالْإِقْرَارِ وَالْإِسْلَامِ وَالْيَقِينِ مَا مَنْزِلَتُهُنَّ وَتَفْسِيرُهُنَّ عِنْدَكَ؟

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللّٰهُ: إِنَّ هَذِهِ أَسْمَاءٌ مُخْتَلِفَةٌ وَمَعْنَاهَا وَاحِدٌ هُوَ الْإِيمَانُ وَحْدَهُ وَذَلِكَ بِأَنْ يُقِرَّ بِأَنَّ اللّٰهَ رَبُّهُ وَيُصَدِّقَ بِأَنَّ اللّٰهَ رَبُّهُ وَيَتَيَقَّنَ بِأَنَّ اللّٰهَ رَبُّهُ وَيَعْرِفَ بِأَنَّ اللّٰهَ رَبُّهُ فَهَذِهِ أَسْمَاءٌ مُخْتَلِفَةٌ وَمَعْنَاهَا وَاحِدٌ كَالرَّجُلِ يُقَالُ لَهُ يَا إِنْسَانُ وَيَا رَجُلُ وَيَا فُلَانُ وَإِنَّمَا يَعْنِي الْقَائِلُ بِهَا وَاحِدًا وَقَدْ دَعَاهُ بِأَسْمَاءٍ مُخْتَلِفَةٍ.

١٠) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ: رَحِمَكَ اللَّهُ لَوْ لَا مَا أَعْرِفُ مِنْ نَفْسِي مِنْ قِلَّةِ الْعِلْمِ وَعَجْزِ الرَّأْيِ لَمْ أَقْصُدْ إِلَيْكَ. فَإِنْ رَأَيْتَ مِنِّي مَا تَكْرَهُ وَدَخَلْتُ عَلَيْكَ مؤُونَةً فَلَا تَلُمْنِي. فَإِنَّ مؤُونَةَ معَالَجَةِ مَرَضِ الْمَرِيضِ عَلَى الطَّبِيبِ وَمؤُونَةَ عَمَى الْأَعْمَى عَلَى الْبَصِيرِ كَذَلِكَ يَنْبَغِي لِلْعَالِمِ أَنْ يَتَحَمَّلَ مؤُونَةَ الْجَاهِلِ. وَقَدْ عَرَفْتُ أَنَّ مِنَ الْكَلَامِ كَلَامًا يَفْزَعُ مِنْهُ الْجَاهِلُ إِذَا سَمِعَهُ فَإِذَا فُسِّرَ لَهُ اطْمَأَنَّ. وَلَحَسَنٌ مَا فَسَّرْتَ الْإِيمَانَ وَالتَّصْدِيقَ وَالْيَقِينَ وَالْإِخْلَاصَ وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي مِنْ أَيْنَ يَنْبَغِي لَنَا أَنْ نَقُولَ: إِنَّ إِيمَانَنَا مِثْلُ إِيمَانِ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّسُلِ، وَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّهُمْ كَانُوا أَطْوَعَ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مِنَّا.

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: قَدْ عَلِمْتَ أَنَّهُمْ كَانُوا أَطْوَعَ لِلَّهِ مِنَّا وَقَدْ حَدَّثْتُكَ أَنَّ الْإِيمَانَ غَيْرُ الْعَمَلِ فَإِيمَانُنَا مِثْلُ إِيمَانِهِمْ لِأَنَّا صَدَّقْنَا مِنْ وَحْدَانِيَّةِ الرَّبِّ وَرُبُوبِيَّتِهِ وَقُدْرَتِهِ وَبِمَا جَاءَ مِنْ عِنْدِهِ بِمِثْلِ مَا أَقَرَّتْ بِهِ الْمَلَائِكَةُ وَصَدَّقَتْ بِهِ الْأَنْبِيَاءُ وَالرُّسُلُ فَمِنْ هَا هُنَا زَعَمْنَا أَنَّ إِيمَانَنَا مِثْلُ إِيمَانِ الْمَلَائِكَةِ لِأَنَّنَا آمَنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ آمَنَتْ بِهِ الْمَلَائِكَةُ مِمَّا عَايَنَتْهُ الْمَلَائِكَةُ مِنْ عَجَائِبِ آيَاتِ اللَّهِ وَلَمْ نُعَايِنْهُ نَحْنُ.

١١) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ: جَعَلَكَ اللَّهُ مِنَ الْفَائِزِينَ مَا أَحْسَنَ مَا وَصَفْتَ وَقَدْ عَرَفْتُ الْآنَ أَنَّ إِيمَانَنَا مِثْلُ إِيمَانِ الْمَلَائِكَةِ وَ تَصْدِيقَنَا مِثْلُ تَصْدِيقِهِمْ وَيَقِينَنَا مِثْلُ يَقِينِهِمْ وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي مِنْ أَيْنَ هُمْ أَشَدُّ خَوْفًا وَأَطْوَعُ لِلَّهِ مِنَّا؟ وَمِنْ أَيْنَ قَالَتِ الْجُهَّالُ إِذَا رَأَوْا مِنْ إِنْسَانٍ زَلَّةً أَوْ جَزَعًا عِنْدَ مُصِيبَةٍ أَوْ جُبُنًا مِنْ عَدُوٍّ أَوْ حِرْصًا عَلَى الْهَوَى هَذَا مِنْ ضُعْفِ الْيَقِينِ.

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: أَمَّا قَوْلُ الْجُهَّالِ هَذَا مِنْ ضُعْفِ الْيَقِينِ فَإِنَّمَا قَالُوا ذَلِكَ لِجَهَالَتِهِمْ بِتَفْسِيرِ الْيَقِينِ. وَالْيَقِينُ بِالشَّيْءِ هُوَ الْعِلْمُ بِالشَّيْءِ حَتَّى لَا يُشَكُّ فِيهِ فَلَيْسَ أَحَدٌ مِنْ أَهْلِ الشَّهَادَةِ يَشُكُّ فِي اللَّهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ، وَإِنْ رَكِبَ مَا رَكِبَ وَإِنَّمَا نَقِيسُ أَمْرَ النَّاسِ بِأَمْرِ أَنْفُسِنَا، لِأَنَّهُ رُبَّمَا كَانَتْ مِنَّا الزَّلَّةُ أَوِ الْجَزَعُ عِنْدَ الْمُصِيبَةِ أَوْ جُبُنٌ مِنْ عَدُوٍّ فَلَا يَدْخُلُ عَلَيْنَا شَكٌّ فِي اللَّهِ وَلَا فِي شَيْءٍ مِمَّا جَاءَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَغَيْرُنَا عِنْدَنَا بِمَنْزِلَةِ أَنْفُسِنَا. وَأَمَّا قَوْلُكَ مِنْ أَيْنَ هُمْ أَشَدُّ خَوْفًا أَوْ أَطْوَعُ لِلَّهِ مِنَّا فَذَلِكَ لِخِصَالٍ فَوَاحِدَةٌ مِنْهَا أَنَّهُمْ كَمَا فُضِّلُوا بِالنُّبُوَّةِ وَالرِّسَالَةِ

فُضِّلُوا كَذَلِكَ بِالْخَوْفِ وَالرَّغْبَةِ وَجَمِيعِ مَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ عَلَى مَنْ سِوَاهُمْ، وَالْخَصْلَةُ الْأُخْرَى أَنَّهُمْ عَايَنُوا مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَالْعَجَائِبِ مَا لَمْ نُعَايِنْهُ وَالْخَصْلَةُ الثَّالِثَةُ أَنَّهُمْ كَانُوا لَا يَجْزَعُونَ عِنْدَ الْمُصِيبَةِ، وَالرَّابِعَةُ أَنَّهُمْ كَانُوا يُعَايِنُونَ مَا يَنْزِلُ بِغَيْرِهِمْ مِنَ الْعُقُوبَةِ عَلَى الْمَعْصِيَةِ وَكَانَ ذَلِكَ أَيْضًا مِمَّا يَحْجُزُهُمْ عَنِ الْمَعَاصِي.

١٢) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ: لَقَدْ وَقَفْتُ عَلَى مَا وَصَفْتَ فَلَمْ تَزَلْ تَصِفُ عَدْلًا وَتَقُولُ عَرْفًا وَلَكِنْ أُحِبُّ أَنْ تَأْتِيَنِي بِقِيَاسٍ فِيمَا وَصَفْتَ مِنْ يَقِينِنَا وَيَقِينِهِمْ وَخَوْفِنَا وَخَوْفِهِمْ وَجُرْأَتِنَا وَجُرْأَتِهِمْ كَيْفَ ذَلِكَ؟ فَإِنَّ الْجَاهِلَ إِذَا كَانَ مُهْتَمًّا بِأَمْرِ عَاقِبَتِهِ وَيُرِيدُ أَنْ يَتَعَلَّمَ وَوَصَفْتُ لَهُ أَمْرًا لَمْ يَفْطُنْ لَهُ فَأَثْبَتُّهُ بِقِيَاسٍ كَانَ أَجْدَرَ أَنْ يَفْطُنَ لَهُ.

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: نِعْمَ مَا رَأَيْتَ فِي طَلَبِ الْقِيَاسِ، وَهَكَذَا يَصْنَعُ مَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْتَفِعَ بِالْمُذَاكَرَةِ فِيمَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ صَاحِبِهِ إِذَا لَمْ يَعْرِفْ مَا قِيلَ لَهُ الْتَمَسَ الْقِيَاسَ، وَاعْلَمْ أَنَّ الْقِيَاسَ الصَّوَابَ يُحَقِّقُ لِطَالِبِ الْحَقِّ حَقَّهُ، وَمَثَلُ الْقِيَاسِ مَثَلُ الشُّهُودِ الْعُدُولِ لِصَاحِبِ الْحَقِّ عَلَى مَا يَدَّعِي مِنَ الْحَقِّ وَلَوْ لَا إِنْكَارُ الْجُهَّالِ لِلْحَقِّ لَمْ يَتَكَلَّفِ الْعُلَمَاءُ الْقِيَاسَ وَ الْمُقَايَسَةَ. فَأَمَّا مَا طَلَبْتَ مِنَ الْقِيَاسِ فِي أَنَّ يَقِينَنَا وَيَقِينَ الْمَلَائِكَةِ وَاحِدٌ وَخَوْفُهُمْ أَشَدُّ مِنْ خَوْفِنَا بِأَنَّهُ كَيْفَ يَكُونُ ذَلِكَ؟ فَأُخْبِرُكَ أَنَّ الْقِيَاسَ فِي ذَلِكَ كَرَجُلَيْنِ عَالِمَيْنِ بِالسِّبَاحَةِ لَا يَفُوقُ أَحَدُهُمَا صَاحِبَهُ فِي شَيْءٍ مِنَ الْأُمُورِ فَانْتَهَيَا إِلَى نَهْرٍ كَثِيرٍ لِمَاءٍ شَدِيدِ الْجِرْيَةِ فَأَحَدُهُمَا عَلَى دُخُولِهِ أَجْرَأُ وَالْآخَرُ أَجْبَنُ أَوْ كَرَجُلَيْنِ بِهِمَا مَرَضٌ وَاحِدٌ وَأُتِيَا بِدَوَاءٍ وَاحِدٍ شَدِيدِ الْمَرَارَةِ فَأَحَدُهُمَا عَلَى شُرْبِهِ أَجْرَأُ وَالْآخَرُ أَجْبَنُ.

١٣) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ: حَسَنٌ مَا فَسَّرْتَ لَكِنْ أَخْبِرْنِي إِنْ كَانَ إِيمَانُنَا مِثْلَ إِيمَانِ الرُّسُلِ أَلَيْسَ ثَوَابُ إِيمَانِنَا مِثْلَ ثَوَابِ إِيمَانِهِمْ، فَإِنْ كَانَ ثَوَابُ إِيمَانِنَا مِثْلَ ثَوَابِ إِيمَانِهِمْ فَمَا فَضْلُهُمْ عَلَيْنَا؟ وَقَدِ اسْتَوَيْنَا فِي الدُّنْيَا بِالْإِيمَانِ وَاسْتَوَيْنَا فِي الْآخِرَةِ فِي ثَوَابِ الْإِيمَانِ فَإِنْ كَانَ ثَوَابُ إِيمَانِنَا دُونَ ثَوَابِ إِيمَانِهِمْ أَلَيْسَ هَذَا ظُلْمًا، إِذْ كَانَ إِيمَانُنَا مِثْلَ إِيمَانِهِمْ وَلَمْ يُجْعَلْ لَنَا مِنَ الثَّوَابِ مَا جُعِلَ لَهُمْ.

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: لَقَدْ أَعْظَمْتَ الْمَسْأَلَةَ، وَلَكِن نَثَبَّتْ فِي الْفُتْيَا أَلَسْتَ تَعْلَمُ أَنَّ إِيمَانَنَا مِثْلُ إِيمَانِهِمْ، لِأَنَّا آمَنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ آمَنَتْ بِهِ الرُّسُلُ؟ وَلَهُمْ بَعْدُ عَلَيْنَا الْفَضْلُ فِي الثَّوَابِ عَلَى الْإِيمَانِ وَجَمِيعِ الْعِبَادَةِ. لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى كَمَا فَضَّلَهُمْ بِالنُّبُوَّةِ عَلَى النَّاسِ كَذَلِكَ فَضَّلَ كَلَامَهُمْ وَصَلَاتَهُمْ وَبُيُوتَهُمْ وَمَسَاكِنَهُمْ وَجَمِيعَ أُمُورِهِمْ عَلَى غَيْرِهَا مِنَ الْأَشْيَاءِ، وَلَمْ يَظْلِمْنَا رَبُّنَا إِذْ لَمْ يَجْعَلْ ثَوَابَنَا مِثْلَ ثَوَابِهِمْ وَذَلِكَ أَنَّهُ كَانَ إِنَّمَا يَكُونُ الظُّلْمُ لَوْ نَقَصْنَا حَقَّنَا فَأَسْخَطْنَا. فَأَمَّا إِذَا زَادَ أُولَئِكَ وَلَمْ يَنْقُصْنَا حَقَّنَا وَأَعْطَانَا حَتَّى أَرْضَانَا، فَإِنَّ ذَلِكَ لَيْسَ بِظُلْمٍ، وَالْأَنْبِيَاءُ وَالرُّسُلُ لَهُمُ الْفَضْلُ فِي الدُّنْيَا عَلَى جَمِيعِ النَّاسِ. لِأَنَّهُمْ هُمُ الْقَادَةُ، وَهُمْ أُمَنَاءُ الرَّحْمَنِ. وَلَا يُدَانِيهِمْ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ فِي عِبَادَتِهِمْ وَخَوْفِهِمْ وَخُشُوعِهِمْ وَتَحَمُّلِهِمُ الْمُؤْنَاتِ فِي ذَاتِ اللَّهِ تَعَالَى وَكَذَلِكَ إِنَّمَا أَدْرَكَ النَّاسُ بِإِذْنِ اللَّهِ الْفَضْلَ بِهِمْ. فَلَهُمْ مِثْلُ أُجُورِ مَنْ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ بِدُعَائِهِمْ.

١٤) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ: لَقَدْ وَصَفْتَ الْعَدْلَ فَأَوْضَحْتَ فَجَزَاكَ اللَّهُ الْجَنَّةَ وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي هَلْ تَعْلَمُ مِنَ الْمَعَاصِي شَيْئًا يُعَذِّبُ اللَّهُ عَلَيْهِ (الْبَتَّةَ) غَيْرَ الشِّرْكِ أَوْ تَزْعُمُ أَنَّهَا كُلَّهَا مَغْفُورَةٌ فَإِنْ زَعَمْتَ أَنَّ بَعْضَهَا مَغْفُورٌ فَمَا الْمَغْفُورُ مِنْهَا؟

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: مَا أَعْلَمُ شَيْئًا مِنَ الْمَعَاصِي يُعَذِّبُ اللَّهُ عَلَيْهِ غَيْرَ الشِّرْكِ وَمَا أَسْتَطِيعُ الشَّهَادَةَ عَلَى أَحَدٍ مِنْ أَهْلِ الْمَعَاصِي مِنْ أَهْلِ الْقِبْلَةِ أَنَّ اللَّهَ يُعَذِّبُهُ الْبَتَّةَ عَلَيْهَا غَيْرَ الْإِشْرَاكِ بِاللَّهِ. وَقَدْ عَلِمْتُ أَنَّ بَعْضَهَا مَغْفُورٌ، وَلَا أَعْرِفُهَا لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: (إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ) فَلَسْتُ أَعْرِفُ جَمِيعَ الْكَبَائِرِ وَلَا السَّيِّئَاتِ الَّتِي تُغْفَرُ وَالَّتِي لَا تُغْفَرُ لِأَنِّي لَا أَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يَغْفِرُ مَا دُونَ الشِّرْكِ مِنَ الْمَعَاصِي كُلَّهَا لِأَنَّهُ قَالَ: (إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ) فَلَسْتُ أَدْرِي لِمَنْ يَشَاءُ الْمَغْفِرَةَ مِنْهُمْ وَلِمَنْ لَا يَشَاءُ.

١٥) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ: أَلَسْتَ تَدْرِي أَنَّهُ لَعَلَّ اللَّهَ يَغْفِرُ لِلْقَاتِلِ وَيُعَذِّبُ صَاحِبَ النَّظْرَةِ أَوَ لَيْسَا عِنْدَكَ بِمَنْزِلَةٍ وَاحِدَةٍ فِي الرَّجَاءِ لَهُمَا؟

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: قَدْ أَعْلَمُ أَنَّهُ إِنْ كَانَ اللَّهُ يَغْفِرُ لِلْقَاتِلِ فَإِنَّ صَاحِبَ النَّظْرَةِ أَجْدَرُ أَنْ يُغْفَرَ لَهُ، وَإِن عُذِّبَ عَلَى النَّظْرَةِ فَهُوَ عَلَى الْقَتْلِ أَجْدَرُ أَنْ يُعَذَّبَ، لِأَنَّهُ تَعَالَى قَالَ: (إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ) وَصَاحِبُ النَّظْرَةِ إِذَا لَمْ يَقْتُلْ كَانَ أَتْقَى مِن الْقَاتِلِ، وَأَمَّا مَا ذَكَرْتَ مِنَ الرَّجَاءِ لَهُمَا فَإِنَّهُمَا لَا يَسْتَوِيَانِ عِنْدِى لِأَنِّي لِصَاحِبِ الذَّنْبِ الصَّغِيرِ أَرْجَى مِنِّي لِصَاحِبِ الذَّنْبِ الْكَبِيرِ، وَالْقِيَاسُ فِي ذَلِكَ رَجُلَانِ رَكِبَ أَحَدُهُمَا الْبَحْرَ وَالْآخَرُ رَكِبَ نَهْرًا صَغِيرًا، وَأَنَا أَتَخَوَّفُ عَلَيْهِمَا الْغَرَقَ، وَأَرْجُو لَهُمَا النَّجَاةَ جَمِيعًا غَيْرَ أَنِّي عَلَى صَاحِبِ الْبَحْرِ أَخْوَفُ أَنْ يَغْرَقَ مِنِّي عَلَى صَاحِبِ النَّهْرِ الصَّغِيرِ، وَأَنَا لِصَاحِبِ النَّهْرِ الصَّغِيرِ أَرْجَى بِالنَّجَاةِ مِنِّي لِصَاحِبِ الْبَحْرِ، وَكَذَلِكَ أَنَا لِصَاحِبِ الذَّنْبِ الصَّغِيرِ أَرْجَى مِنِّي لِصَاحِبِ الذَّنْبِ الْكَبِيرِ وَأَنَا فِي ذَلِكَ أَرْجُو لَهُمَا وَأَخَافُ عَلَيْهِمَا عَلَى قَدْرِ أَعْمَالِهِمَا.

١٦) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ: مَا أَحْسَنَ مَا تَقِيسُ وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي عَنِ الْاسْتِغْفَارِ لِصَاحِبِ الْكَبِيرَةِ أَفْضَلُ أَوِ الدُّعَاءُ عَلَيْهِ أَوْ أَنْتَ بِالْخِيَارِ فِيمَا بَيْنَ الدُّعَاءِ عَلَيْهِ بِاللَّعْنَةِ وَالْاسْتِغْفَارِ فَبَيِّنْ لِي هَذَا كُلَّهُ.

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: اَلذَّنْبُ عَلَى مَنْزِلَتَيْنِ غَيْرُ الْإِشْرَاكِ بِاللَّهِ تَعَالَى فَأَيَّ الذَّنْبَيْنِ رَكِبَ هَذَا الْعَبْدُ فَإِنَّ الدُّعَاءَ لَهُ بِالْاسْتِغْفَارِ أَفْضَلُ وَإِنْ دَعَوْتَ عَلَيْهِ بِاللَّعْنَةِ لَمْ تَأْثَمْ، وَذَلِكَ بِأَنَّهُ إِذَا رَكِبَ ذَنْبًا مِنْكَ وَعَفَوْتَ عَنْهُ وَلَمْ تَدْعُ عَلَيْهِ كَانَ أَفْضَلَ وَإِنْ رَكِبَ ذَنْبًا فِيمَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ خَالِقِهِ بَعْدَ أَنْ كَانَ لَمْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَرَحِمْتَهُ وَدَعَوْتَ لَهُ بِالْمَغْفِرَةِ لِحُرْمَةِ الشَّهَادَةِ كَانَ هَذَا أَفْضَلَ وَإِنْ دَعَوْتَ بِالْهَلَاكِ لَمْ تَأْثَمْ، وَذَلِكَ بِأَنَّكَ تَقُولُ يَا رَبِّ خُذْهُ بِذَنْبِهِ، وَإِنَّمَا تَكُونُ آثِمًا إِذَا أَنْتَ قُلْتَ يَا رَبِّ خُذْهُ بِغَيْرِ ذَنْبٍ، فَالْاسْتِغْفَارُ أَفْضَلُ الْخَصْلَتَيْنِ أَمَّا إِحْدَاهُمَا فَلِأَنَّهُ مُؤْمِنٌ، وَالْأُخْرَى لِأَنَّكَ لَا تَسْتَيْقِنُ أَنَّ اللَّهَ مُعَذِّبُهُ، وَلَوْ اِسْتَيْقَنْتَ أَنَّ اللَّهَ مُعَذِّبُهُ لَكَانَ حَرَامًا عَلَيْكَ الْاسْتِغْفَارُ لَهُ، وَقَدْ نَهَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يُسْتَغْفَرَ لِمَنْ أُوجِبَ لَهُ النَّارُ، وَالَّذِي يَسْتَغْفِرُ اللَّهَ لِمَنْ قَالَ اللَّهُ أَنَّهُ يُعَذِّبُهُ فَيَسْأَلُ رَبَّهُ أَنْ يُخْلِفَ قَوْلَهُ كَالَّذِي يَقُولُ: يَا رَبِّ لَا تُمِتْنِي وَاحِدَةً، وَقَدْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ (كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ) فَالدُّعَاءُ لِأَهْلِ

هَذِه الشَّهَادَةِ بِالْمَغْفِرَةِ أَفْضَلُ لِحُرْمَةِ هَذِهِ الشَّهَادَةِ وَالْإِقْرَارِ بِهَا، لِأَنَّهُ لَيْسَ شَيْءٌ يُطَاعُ اللَّهُ فِيهِ أَفْضَلَ مِنَ الْإِقْرَارِ بِهَذِهِ الشَّهَادَةِ، وَجَمِيعُ مَا أَمَرَ اللَّهُ تَعَالَى بِهِ مِنْ فَرَائِضِهِ مِنْ جَنْبِ الْإِقْرَارِ بِهَذِهِ الشَّهَادَةِ أَصْغَرُ مِنَ الْبَيْضَةِ فِي جَنْبِ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَالْأَرْضِينَ السَّبْعِ وَمَا بَيْنَهُنَّ، فَكَمَا أَنَّ ذَنْبَ الْإِشْرَاكِ أَعْظَمُ كَذَلِكَ أَجْرُ الشَّهَادَةِ أَعْظَمُ، وَقَدْ ذَكَرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي تَعْظِيمِ ذَنْبِ الْإِشْرَاكِ مَا لَمْ يَذْكُرْهُ فِي تَعْظِيمِ شَيْءٍ مِنَ الْأَعْمَالِ السَّيِّئَةِ، فَإِنَّهُ قَالَ (إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ) وَلَمْ يَقُلْ مِثْلَ ذَلِكَ فِي شَيْءٍ مِنَ الْأَعْمَالِ السَّيِّئَةِ وَقَالَ تَعَالَى (وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ) وَقَالَ تَعَالَى (تَكَادُ السَّمَوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا أَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمَنِ وَلَدًا) وَلَمْ يَقُلْ شَيْئًا مِنْ هَذِهِ الْآيَاتِ فِي الْقَتْلِ وَمَا هُوَ دُونَهُ.

١٧) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ: مَا تَزِيدُنِي إِلَّا رَغْبَةً فِي مُذَاكَرَتِكَ فَجَزَاكَ اللَّهُ عَنْ جَمِيعِ الْمُؤْمِنِينَ خَيْرًا مَا أَحْسَنَ قَوْلَكَ وَرَأْيَكَ وَسِيرَتَكَ فِي مُحْسِنِهِمْ وَمُسِيئِهِمْ، وَأَعْرَفَكَ بِفَضْلِهِمْ وَأَرْحَمَكَ بِهِمْ! وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي هَلْ يَفْضُلُ أَهْلُ الْعَدْلِ بَعْضُهُم بَعْضًا فِي قَوْلِهِمْ فِي أَهْلِ الْقِبْلَةِ؟

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: أَمَّا أَهْلُ الْعَدْلِ فَقَوْلُهُمْ فِي تَعْظِيمِ حُرُمَاتِ اللَّهِ وَاحِدٌ غَيْرَ أَنَّ بَعْضَهُمْ أَفْضَلُ مِنْ بَعْضٍ فِي الْعِلْمِ وَالْحُجَجِ فِي تَعْظِيمِ حُرُمَاتِ اللَّهِ تَعَالَى وَالدُّعَاءِ إِلَيْهِ وَتَحَمُّلِ الْمُؤُنَاتِ فِيهِ وَشِدَّةِ الْاهْتِمَامِ بِفَسَادِ الْأُمَّةِ وَالْبَحْثِ عَنْ تَعْظِيمِ حُرُمَاتِهِمْ وَالذَّنْبِ عَنْهُمْ كَمَثَلِ عَسْكَرٍ بِحَضْرَةِ الْعَدُوِّ، وَقَدِ اجْتَمَعَتْ كَلِمَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ عَلَى عَدُوِّهِمْ غَيْرَ أَنَّ بَعْضَهُمْ يَفُوقُ بَعْضًا فِي الْعِلْمِ بِالْقِتَالِ وَالْحُرُوبِ وَالْمُكَايَدَةِ وَبَذْلِ السِّلَاحِ وَالْمَالِ وَالتَّحْرِيضِ لِلْأَصْحَابِ عَلَى الْقِتَالِ.

١٨) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ: لَعَمْرِي مَا أَعْرِفُ مِنَ الْقِيَاسِ (أَوْضَحَ مِنْ هَذَا) وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي هَلْ يَكُونُ الْمُؤْمِنُ إِذَا ارْتَكَبَ الْكَبَائِرَ لِلَّهِ عَدُوًّا؟

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا يَكُونُ لِلَّهِ عَدُوًّا وَإِنِ ارْتَكَبَ جَمِيعَ الذُّنُوبِ بَعْدَ أَنْ لَا يَدَعُ التَّوْحِيدَ، وَذَلِكَ بِأَنَّ الْعَدُوَّ يُبْغِضُ عَدُوَّهُ وَيَتَنَاوَلُ عَدُوَّهُ بِالْمَنْقَصَةِ وَالْمُؤْمِنُ قَدْ

يَرْتكِبُ الْعَظِيمَ مِنَ الذَّنْبِ، وَاللَّهُ مَعَ ذَلِكَ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُ وَذَاكَ أَنَّهُ لَوْ خُيِّرَ بَيْنَ أَنْ يُحْرَقَ بِالنَّارِ أَوْ يَفْتَرِيَ عَلَى اللهِ مِنْ قَلْبِهِ لَكَانَ الْإِحْرَاقُ بِالنَّارِ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ ذَلِكَ.

١٩) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ: إِنْ كَانَ اللَّهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُ فَلِمَ يَعْصِيهِ؟ وَهَلْ يَكُونُ أَحَدٌ يُحِبُّ أَحَدًا فَيَعْصِيهِ فِيمَا يَأْمُرُهُ؟

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: نَعَمْ قَدْ يُحِبُّ الْوَلَدُ وَالِدَهُ وَرُبَّمَا عَصَاهُ، وَهَذَا الْمُؤْمِنُ اَللَّهُ أَحَبُّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُ وَإِنْ عَصَاهُ، وَإِنَّمَا يَعْصِيهِ لِأَنَّ الشَّهْوَةَ ظَاهِرَةٌ غَالِبَةٌ، وَإِنَّمَا تَغْلِبُ عَلَيْهِ الشَّهَوَاتُ فَإِنَّهُ رُبَّمَا كَانَ الرَّجُلُ عَامِلًا لِسُلْطَانٍ فَيَنْزِعُ عَنْ عَمَلِهِ فَيُعَذَّبُ بِأَنْوَاعٍ مِنَ الْعَذَابِ ثُمَّ إِذَا تُرِكَ رَجَعَ إِلَى عَمَلِهِ إِنْ قَدَرَ عَلَيْهِ، وَالْمَرْأَةُ تَلْقَى مَا تَلْقَى فِي نِفَاسِهَا ثُمَّ إِذَا قَامَتْ طَلَبَتِ الْوَلَدَ.

٢٠) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ: قُلْتَ مَا يَعْرِفُ مَنْ غَلَبَتْهُ الشَّهْوَةُ لِأَنَّهُ كَمْ مِنْ عَابِدٍ صَرَعَتْهُ الشَّهْوَةُ وَآدَمُ وَدَاوُدُ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ مِنْهُمْ وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي عَنْ هَذَا الْمُؤْمِنِ أَيَرْكَبُ الْمَعْصِيَةَ وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّهُ يُعَذَّبُ عَلَيْهَا؟

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: مَا يَرْكَبُهَا وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّهُ يُعَذَّبُ عَلَيْهَا لَكِنَّهُ يَرْكَبُهَا لِخَصْلَتَيْنِ أَمَّا إِحْدَاهُمَا فَإِنَّهُ يَرْجُو الْمَغْفِرَةَ، وَأَمَّا الْأُخْرَى فَإِنَّهُ يَأْمُلُ التَّوْبَةَ قَبْلَ الْمَرَضِ وَالْمَوْتِ.

٢١) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ: أَوَيُقْدِمُ الرَّجُلُ عَلَى مَا يَخَافُ أَنْ يُعَذَّبَ عَلَيْهِ؟

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: نَعَمْ رُبَّمَا يُقْدِمُ الرَّجُلُ عَلَى مَا يَخَافُ أَنْ يَضُرَّهُ مِنْ طَعَامٍ أَوْ شَرَابٍ أَوْ قِتَالٍ أَوْ رُكُوبِ بَحْرٍ، فَلَوْ لَا مَا يَرْجُوهُ مِنَ النَّجَاةِ مِنَ الْغَرَقِ إِذَا رَكِبَ الْبَحْرَ، وَالظَّفَرِ إِذَا قَاتَلَ مَا أَقْدَمَ عَلَى الْقِتَالِ وَلَا رَكِبَ الْبَحْرَ.

٢٢) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ: قَدْ صَدَّقْتَ لِأَنِّي أَعْرِفُ مِنْ نَفْسِي أَنِّي رُبَّمَا أَكَلْتُ الطَّعَامَ يُؤْذِينِي فَإِذَا فَرَغْتُ نَدِمْتُ وَوَطَنْتُ نَفْسِي عَلَى أَنْ لَا أَعُودَ إِلَيْهِ، فَإِذَا رَأَيْتُهُ لَمْ أَصْبِرْ عَنْهُ، وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي عَنِ الْكُفْرِ فَإِنَّ الْكُفْرَ لَهُ اِسْمٌ وَلَهُ تَفْسِيرٌ.

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: إِنَّ الْكُفْرَ لَهُ اِسْمٌ وَلَهُ تَفْسِيرٌ وَتَفْسِيرُهُ الْإِنْكَارُ وَالْجُحُودُ وَالتَّكْذِيبُ، وَذَلِكَ أَنَّ الْكُفْرَ بِالْعَرَبِيَّةِ، وَالْعَرَبُ وَضَعُوا اِسْمَ الْكُفْرِ عَلَى الْإِنْكَارِ، وَاللَّهُ تَعَالَى إِنَّمَا أَنْزَلَ الْكِتَابَ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ، وَمَثَلُ ذَلِكَ أَنَّهُ إِذَا كَانَ لِلرَّجُلِ عَلَى آخَرَ دَرَاهِمُ وَقَدْ حَلَّتْ فَتَقَاضَاهَا فَإِنْ أَقَرَّ بِالْحَقِّ وَلَمْ يَقْضِهِ قَالَ صَاحِبِي مَاطَلَنِي وَلَا يَقُولُ كَافَرَنِي، وَإِنْ هُوَ أَنْكَرَهَا وَجَحَدَهَا قَالَ كَافَرَنِي وَلَمْ يَقُلْ مَاطَلَنِي، وَكَذَلِكَ الْمُؤْمِنُ إِذَا تَرَكَ فَرِيضَةً مِنْ غَيْرِ أَنْ يَكْفُرَ بِهَا سُمِّيَ مُسِيئًا، وَإِنْ تَرَكَهَا كُفْرًا بِهَا سُمِّيَ كَافِرًا جَاحِدًا بِفَرَائِضِ اللَّهِ تَعَالَى.

٢٣) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: هَذَا عَدْلٌ مَعْرُوفٌ أَنْ يُسَمَّى الرَّجُلُ جَاحِدًا بِمَا يَجْحَدُ وَمُصَدِّقًا بِمَا يُصَدِّقُ، وَمُسِيئًا بِمَا يُسِيءُ، وَ مُحْسِنًا بِمَا يُحْسِنُ. وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي عَمَّنْ يَصِفُ التَّوْحِيدَ غَيْرَ أَنَّهُ يَقُولُ أَنَا كَافِرٌ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: هَذَا لَا يَكُونُ وَإِنْ كَانَ سَمَّيْنَاهُ كَافِرًا بِاللَّهِ كَاذِبًا بِمَا يَقُولُ أَنَّهُ يَعْرِفُ اللَّهَ تَعَالَى. وَيُسْتَدَلُّ عَلَى كُفْرِهِ بِاللَّهِ بِكُفْرِهِ بِمُحَمَّدٍ لِأَنَّ مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ كَفَرَ بِمُحَمَّدٍ. وَلَيْسَ مِنْ قِبَلِ كُفْرِهِ بِمُحَمَّدٍ كُفْرُهُ بِاللَّهِ كَمَا أَنَّ النَّصَارَى مِنْ كُفْرِهِمْ بِالْوَاحِدِ الَّذِي لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ زَعَمُوا أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ. وَكَذَلِكَ الْيَهُودُ مِنْ كُفْرِهِمْ بِالْغَنِيِّ الَّذِي لَا يَفْتَقِرُ وَالْجَوَادِ الَّذِي لَا يَبْخَلُ وَالرَّبِّ الَّذِي لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَالْمَلِكِ الَّذِي لَيْسَ لَهُ شَبِيهٌ زَعَمُوا أَنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَيَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ وَعُزَيْرٌ اِبْنُ اللَّهِ وَاللَّهُ تَعَالَى عَلَى مِثَالِ صُورَةِ ابْنِ آدَمَ. وَكَذَلِكَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا النِّيرَانَ وَسَجَدُوا لِلشَّمْسِ وَالْقَمَرِ. وَقَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى (وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا الْكَافِرُونَ) وَقَالَ (فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا). فَمَنْ زَعَمَ أَنَّهُ يَعْرِفُ اللَّهَ وَيَكْفُرُ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْتَدَلَّنَا عَلَى إِنْكَارِهِ لِلرَّبِّ بِكُفْرِهِ بِمُحَمَّدٍ. وَمَثَلُ ذَلِكَ لَوْ أَنَّ رَجُلًا زَعَمَ أَنَّهُ يُطِيقُ أَنْ يَحْمِلَ عِشْرِينَ قَفِيزًا وَنَحْنُ نَرَاهُ يَعْجِزُ عَنْ حَمْلِ الْقَفِيزَيْنِ عَرَفْنَا أَنَّهُ إِذْ عَجَزَ عَنْ حَمْلِ الْقَفِيزَيْنِ فَهُوَ فِي الْعِشْرِينَ أَعْجَزُ. وَمِثْلُ هَذَا لَوْ أَنَّ رَجُلًا قَالَ: إِنِّي أَعْرِفُ أَنَّ اللَّهَ

تَعَالَى حَقٌّ غَيْرَ أَنِّي لَا أُقِرُّ بِأَنَّ هَذَا الْإِنْسَانَ مَخْلُوقُهُ لَعَرَفْنَا أَنَّهُ كَاذِبٌ فِيمَا يَزْعُمُ لِأَنَّهُ لَوْ كَانَ يَعْرِفُ اللَّهَ لَعَرَفَ أَنَّ كُلَّ شَيْءٍ سِوَاهُ مَخْلُوقُهُ. وَمِثْلُ ذَلِكَ رَجُلٌ بِحَضْرَتِهِ السِّرَاجُ وَنَارٌ ضَخْمَةٌ وَهُمَا عِنْدَهُ بِمَنْزِلَةٍ وَاحِدَةٍ فِي الدَّنْوِ فَزَعَمَ أَنَّهُ يُبْصِرُ السِّرَاجَ لَكَانَ لِتِلْكَ النَّارِ الضَّخْمَةِ أَبْصَرَ.

٢٤) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: قَدْ فَرَّجْتَ عَنِّي وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي عَمَّنْ يَزْعُمُ لِرَسُولِ اللَّهِ أَنَا أَعْرِفُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ وَلَكِنْ أَشْتَهِي أَنْ أَقْتُلَكَ.

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: هَذِهِ مِنْ مَسَائِلِ الْمُتَعَنِّتِينَ. وَهَذَا مُحَالٌ لَوْ كَانَ يَعْرِفُ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ لَمْ يَشْتَهِ قَتْلَهُ وَلَا مَوْتَهُ وَلَا أَذَاهُ. وَمَثَلُ ذَلِكَ كَالرَّجُلِ الَّذِي يَزْعُمُ لِآخَرَ أَنَّكَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ جَمِيعِ النَّاسِ وَلَكِنْ أَشْتَهِي أَنْ أَقْتُلَكَ بِيَدِي وَآكُلَ لَحْمَكَ. وَلَيْسَ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ يَزْعُمُ أَنَّهُ يُوَحِّدُ اللَّهَ تَعَالَى وَيُؤْمِنُ بِمُحَمَّدٍ وَيَتَنَاوَلُ رَسُولَ اللَّهِ بِمَنْقَصَةٍ كَأَنْ يَزْعَمَ أَنَّهُ كَانَ أَعْرَابِيًّا وَكَانَ فَقِيرًا يُرِيدُ بِهِ عَيْبَهُ وَانْتِقَاصَهُ فَلَوْ كَانَ يَعْرِفُ اللَّهَ وَيَعْرِفُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُهُ لَكَانَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَجَلَّ فِي عَيْنَيْهِ مِنْ أَنْ يَتَنَاوَلَ رَسُولَهُ بِذِكْرِ شَيْءٍ يُرِيدُ بِهِ عَيْبَهُ وَانْتِقَاصَهُ. وَقَد قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي تَعْظِيمِ مَنْزِلَةِ الرَّسُولِ (مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ) لِأَنَّهُ جَعَلَ الرَّسُولَ قَائِدًا لِجَمِيعِ خَلْقِهِ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَأَمِينًا عَلَى فَرَائِضِهِ وَسُنَنِهِ. وَلِذَلِكَ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى (وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا).

٢٥) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: لَقَدْ أَتَيْتَنِي بِالنُّورِ فَنَوَّرَ اللَّهُ طَرِيقَكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي عَمَّنْ يَزْعُمُ أَنَّهُ يَعْرِفُ اللَّهَ وَيَقُولُ أَنَا أَشْتَهِي أَنْ أَزْعُمَ أَنَّ لِلَّهِ وَلَدًا.

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: سُبْحَانَ اللَّهِ فَهَلْ كَانَ هَذَا وَذَا إِلَّا وَاحِدًا. هَذَا وَأَشْبَاهُ مَا سَأَلْتَ مِنْ قَبْلُ مِنْ مَسَائِلِ الْمُتَعَنِّتِينَ. وَلَكِنْ كَيْفَ تَقُولُ فِي مَيِّتٍ أَنَّهُ يَحْتَلِمُ فَكَمَا لَا يَكُونُ مَيِّتٌ يَحْتَلِمُ فَكَذَلِكَ لَا يَكُونُ مُوَحِّدٌ يَشْتَهِي أَنْ يَقُولَ لِلَّهِ وَلَدٌ.

٢٦) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: هَذَا لَعَمْرِي كَمَا قُلْتَ إِنَّهُ مِنْ مَسَائِلِ الْمُتَعَنِّتِينَ. وَهَذَا مُحَالٌ مِنَ الْكَلَامِ. وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي عَنِ النِّفَاقِ الْيَوْمَ، أَلَيْسَ هُوَ النِّفَاقُ الْأَوَّلُ، وَالْكُفْرُ الْيَوْمَ هُوَ الْكُفْرُ الْأَوَّلُ. وَكَيْفَ النِّفَاقُ الْأَوَّلُ؟

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: نَعَمْ اَلنِّفَاقُ الْيَوْمَ هُوَ النِّفَاقُ الْأَوَّلُ وَالْكُفْرُ الْيَوْمَ هُوَ الْكُفْرُ الْأَوَّلُ. كَمَا أَنَّ الْإِسْلَامَ الْيَوْمَ هُوَ الْإِسْلَامُ الْأَوَّلُ. فَأُخْبِرُكَ عَنْ ذَلِكَ النِّفَاقِ الْأَوَّلِ إِنَّمَا كَانَ التَّكْذِيبُ وَالْجُحُودُ بِالْقَلْبِ وَإِظْهَارُ التَّصْدِيقِ وَالْإِقْرَارِ بِاللِّسَانِ. وَكَذَلِكَ هُوَ الْيَوْمَ فِيمَنْ كَانَ وَقَدْ لَعَنَهُمْ عَزَّ وَجَلَّ فِي كِتَابِهِ فَقَالَ (إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ) فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ رَدًّا عَلَيْهِمْ وَتَكْذِيبًا لَهُمْ (وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ) وَلَيْسَ تَكْذِيبُهُمْ بِأَنَّ مَا قَالُوا كَذِبٌ وَلَكِنْ إِنَّمَا كَذَّبَهُمْ بِأَنَّهُمْ لَيْسُوا فِي الْإِقْرَارِ وَالتَّصْدِيقِ كَمَا يُظْهِرُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ. وَفِيهِمْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ (وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ) أَيْ بِمُحَمَّدٍ وَأَصْحَابِهِ بِمَا نُظْهِرُهُ لَهُمْ بِأَلْسِنَتِنَا مِنَ الْإِقْرَارِ وَالتَّصْدِيقِ.

٢٧) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: هَذَا لَعَمْرِي عَدْلٌ مَعْرُوفٌ وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي مِنْ أَيْنَ سَمَّى اللَّهُ النَّاسَ مُؤْمِنِينَ وَكُفَّارًا. وَمِنْ أَيْنَ نَحْنُ نُسَمِّيهِمْ مُؤْمِنِينَ وَكُفَّارًا؟

قَالَ الْعَالِمُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: سَمَّاهُمْ مُؤْمِنِينَ وَكُفَّارًا بِمَا يَظْهَرُ لَنَا مِنْ أَلْسِنَتِهِمْ مِنَ التَّصْدِيقِ وَالتَّكْذِيبِ وَالزِّيِّ وَالْعِبَادَةِ، وَذَلِكَ بِأَنَّا لَوْ اِنْتَهَيْنَا إِلَى قَوْمٍ لَا نَعْرِفُهُمْ غَيْرَ أَنَّهُمْ فِي الْمَسَاجِدِ، مُسْتَقْبِلِينَ إِلَى الْقِبْلَةِ يُصَلُّونَ، سَمَّيْنَاهُمْ مُؤْمِنِينَ، وَسَلَّمْنَا عَلَيْهِمْ وَعَسَى أَنْ يَكُونُوا يَهُودًا أَوْ نَصَارَى، وَكَذَلِكَ كَانَ الْمُنَافِقُونَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ الْمُسْلِمُونَ يُسَمُّونَهُمْ مُؤْمِنِينَ بِمَا يُظْهِرُونَ لَهُمْ مِنَ الْإِقْرَارِ، وَهُمْ عِنْدَ اللَّهِ كُفَّارٌ بِمَا فِي الْقُلُوبِ مِنَ التَّكْذِيبِ، فَمِنْ هَا هُنَا زَعَمْنَا أَنَّا نُسَمِّي أُنَاسًا مُؤْمِنِينَ بِمَا يَظْهَرُ لَنَا مِنْهُمْ، وَعَسَى أَنْ يَكُونُوا

عِنْدَ اللَّهِ كُفَّارًا، وَآخَرِينَ نُسَمِّيهِمْ كُفَّارًا بِمَا يُظْهِرُونَ لَنَا مِنْ زِيِّ الْكُفَّارِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَكُونَ فِيهِمْ شَيْءٌ مِنْ زِيِّ الْمُؤْمِنِينَ وَعَسَى أَنْ يَكُونُوا عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى مُؤْمِنِينَ مِنْ قِبَلِ إِيمَانِهِمْ بِاللَّهِ، وَيُصَلُّونَ مِنْ غَيْرِ أَنْ نَعْلَمَ ذَلِكَ مِنْهُمْ، فَلَا يُؤَاخِذُنَا اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى بِذَلِكَ لِأَنَّهُ لَمْ يُكَلِّفْنَا عِلْمَ الْقُلُوبِ وَالسَّرَائِرِ، وَإِنَّمَا كَلَّفَنَا رَبُّنَا أَنْ نُسَمِّيَ النَّاسَ مُؤْمِنِينَ وَنُحِبَّهُمْ وَنُبْغِضَهُمْ عَلَى مَا يَظْهَرُ لَنَا مِنْهُمْ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالسَّرَائِرِ، وَهَكَذَا أَمَرَ الْكِرَامَ الْكَاتِبِينَ أَنْ يَكْتُبُوا مَا يَظْهَرُ لَهُمْ مِنَ النَّاسِ، وَلَيْسُوا مِنَ الْقُلُوبِ بِسَبِيلٍ لِأَنَّ مَا فِي الْقُلُوبِ لَا يَعْلَمُهُ أَحَدٌ إِلَّا اللَّهُ أَوْ رَسُولٌ يُوحَى إِلَيْهِ فَمَنِ ادَّعَى عِلْمَ مَا فِي الْقُلُوبِ بِغَيْرِ وَحْيٍ فَقَدِ ادَّعَى عِلْمَ رَبِّ الْعَالَمِينَ، وَمَنْ زَعَمَ أَنَّهُ يَعْلَمُ بِمَا فِي الْقُلُوبِ وَغَيْرِ الْقُلُوبِ مَا يَعْلَمُ رَبُّ الْعَالَمِينَ فَقَدْ أَتَى بِعَظِيمَةٍ وَاسْتَوْجَبَ النَّارَ وَالْكُفْرَ.

٢٨) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: قَدْ وَصَفْتَ الْعَدْلَ. وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي مِنْ أَيْنَ جَاءَ أَصْلُ الْإِرْجَاءِ وَمَا تَفْسِيرُهُ وَمَنِ الَّذِي يُؤَخَّرُ وَيُرْجَئُ أَمْرُهُ؟

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: جَاءَ أَصْلُ الْإِرْجَاءِ مِنْ قِبَلِ الْمَلَائِكَةِ حَيْثُ عَرَضَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْأَسْمَاءَ ثُمَّ قَالَ لَهُمْ (أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ) فَخَافَتِ الْمَلَائِكَةُ الْخَطَأَ إِنْ تَكَلَّمُوا بِغَيْرِ عِلْمٍ تَعَسُّفًا فَوَقَفَتْ وَقَالَتْ (سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا) وَلَمْ يَبْتَدِعُوا، كَالرَّجُلِ الَّذِي يُسْأَلُ عَنِ الْأَمْرِ الَّذِي هُوَ بِهِ جَاهِلٌ، فَيَتَكَلَّمُ فِيهِ وَلَا يُبَالِي، فَإِنْ لَمْ يُصِبْ فَهُوَ مُخْطِئٌ، وَإِنْ أَصَابَ فَهُوَ غَيْرُ مَحْمُودٍ، لِأَنَّهُ قَالَ تَعَسُّفًا بِغَيْرِ عِلْمٍ، وَلِذَلِكَ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ) أَيْ لَا تَقُلْ مَا لَمْ تَعْلَمْهُ يَقِينًا وَقَالَ (إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا). فَلَمْ يُرَخِّصْ لِرَسُولِهِ أَنْ يَتَكَلَّمَ أَوْ يُعَادِيَ أَوْ يَقْذِفَ إِنْسَانًا بِالْبُهْتَانِ بِالظَّنِّ مِنْ غَيْرِ يَقِينٍ، فَكَيْفَ يَصْنَعُ أُنَاسٌ يُعَادُونَ وَيُعَيِّبُونَ آخَرِينَ بِالظَّنِّ مِنْ غَيْرِ يَقِينٍ، وَتَفْسِيرُ الْوُقُوفِ أَنَّهُ إِذَا سُئِلْتَ عَنْ أَمْرٍ لَا تَعْلَمُهُ مِنْ حَرَامٍ أَوْ حَلَالٍ أَوْ أَنْبَاءِ مَنْ كَانَ قَبْلَنَا قُلْتَ: اللَّهُ أَعْلَمُ بِهِ، وَإِذَا جَاءَ ثَلَاثَةُ نَفَرٍ

بِحَدِيثٍ لَا نَعْلَمُهُ، وَلَا نُطِيقُ عِلْمَ ذَلِكَ بِالتَّجَارُبِ وَالْمَقَايِيسِ تَرُدُّ عِلْمَ ذَلِكَ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى وَتَقِفُ، وَمِنْ تَفْسِيرِ الْإِرْجَاءِ أَنَّهُ إِذَا كُنْتَ فِي قَوْمٍ عَلَى أَمْرٍ حَسَنٍ جَمِيلٍ وَفَارَقْتَهُمْ عَلَى ذَلِكَ ثُمَّ بَلَغَكَ أَنَّهُمْ صَارُوا فَرِيقَيْنِ يُقَاتِلُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا فَانْتَهَيْتَ إِلَيْهِمْ، وَهُمْ عَلَى الْأَصْلِ الَّذِي فَارَقْتَهُمْ عَلَيْهِ وَقَتَلَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا فَتَسْأَلُهُمْ فَيَقُولُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنَ الْفَرِيقَيْنِ أَنَّهُ هُوَ الْمَظْلُومُ، وَلَيْسَ عَلَيْهِمْ وَلَا لَهُمْ شُهُودٌ مِنْ غَيْرِهِمْ، وَقَدْ تَرَى الْقَتْلَ بَيْنَهُمْ وَلَيْسَ الْمَظْلُومُ وَالظَّالِمُ مِنْهُمْ بَيِّنٍ، وَهُمَا خَصْمَانِ لَا تَجُوزُ شَهَادَةُ بَعْضِهِمْ عَلَى بَعْضٍ فَيَنْبَغِي لَكَ أَنْ تَعْلَمَ أَنَّهُمَا لَيْسَا كِلَاهُمَا بِمُصِيبَيْنِ، وَقَدْ قَتَلَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا، فَإِمَّا أَنْ يَكُونَا مُخْطِئَيْنِ أَوْ أَحَدُهُمَا مُخْطِئٌ وَالْآخَرُ مُصِيبٌ، وَمِنَ الْإِرْجَاءِ أَنْ تُرْجِئَ أَهْلَ الذُّنُوبِ وَلَا تَقُولَ إِنَّهُمْ مِنْ أَهْلِ النَّارِ أَوْ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَإِنَّ النَّاسَ عِنْدَنَا عَلَى ثَلَاثَةِ مَنَازِلَ: اَلْأَنْبِيَاءُ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَمَنْ قَالَتِ الْأَنْبِيَاءُ إِنَّهُ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَهُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَالْمَنْزِلَةُ الْأُخْرَى لِلْمُشْرِكِينَ نَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَنَّهُمْ مِنْ أَهْلِ النَّارِ، وَالْمَنْزِلَةُ الثَّالِثَةُ لِلْمُوَحِّدِينَ نَقِفُ عَلَيْهِمْ فَلَا نَشْهَدُ أَنَّهُمْ مِنْ أَهْلِ النَّارِ وَلَا مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَلَكِنَّا نَرْجُو لَهُمْ وَنَخَافُ عَلَيْهِمْ وَنَقُولُ كَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ (خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ) فَنَرْجُو لَهُمْ لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ (إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ) وَنَخَافُ عَلَيْهِمْ بِذُنُوبِهِمْ وَخَطَايَاهُمْ.

٢٩) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: مَا أَعْدَلَ هَذَا الْقَوْلَ وَأَبْيَنَهُ وَأَقْرَبَهُ مِنَ الْحَقِّ وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي هَلْ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ تُوجِبُ لَهُ الْجَنَّةُ إِنْ رَأَيْتَهُ صَوَّامًا قَوَّامًا غَيْرَ الْأَنْبِيَاءِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ وَعَلَى نَبِيِّنَا وَمَنْ قَالَتْ لَهُ الْأَنْبِيَاءُ؟

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: لَا أُوجِبُ الْجَنَّةَ إِلَا لِمَنْ أَوْجَبَهُ النَّصُّ، وَكَذَلِكَ النَّارُ.

٣٠) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: فَمَا قَوْلُكَ فِي أُنَاسٍ رَوَوْا (إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا زَنَى خَلَعَ الْإِيمَانُ مِنْ رَأْسِهِ كَمَا يُخْلَعُ الْقَمِيصُ ثُمَّ إِذَا تَابَ أُعِيدَ إِلَيْهِ إِيمَانُهُ) أَتَشُكُّ فِي قَوْلِهِمْ أَوْ تُصَدِّقُهُمْ

فَإِنْ صَدَّقْتَ قَوْلَهُمْ دَخَلْتَ فِي قَوْلِ الْخَوَارِجِ وَإِنْ شَكَكْتَ فِي قَوْلِهِمْ شَكَكْتَ فِي أَمْرِ الْخَوَارِجِ، وَرَجَعْتَ عَنِ الْعَدْلِ الَّذِي وَصَفْتَ وَإِنْ كَذَّبْتَ قَوْلَهُمْ قَالُوا أَنْتَ تُكَذِّبُ بِقَوْلِ نَبِيِّ اللَّهِ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ فَإِنَّهُمْ رَوَوْا ذَلِكَ عَنْ رِجَالٍ حَتَّى يَنْتَهِيَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ.

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: أُكَذِّبُ هَؤُلَاءِ وَلَا يَكُونُ تَكْذِيبِي لِهَؤُلَاءِ وَرَدِّي عَلَيْهِمْ تَكْذِيبًا لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِنَّمَا يَكُونُ التَّكْذِيبُ لِقَوْلِ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنْ يَقُولَ الرَّجُلُ أَنَا مُكَذِّبٌ لِقَوْلِ نَبِيِّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَّا إِذَا قَالَ الرَّجُلُ: أَنَا مُؤْمِنٌ بِكُلِّ شَيْءٍ تَكَلَّمَ بِهِ النَّبِيُّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ غَيْرَ أَنَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ لَمْ يَتَكَلَّمْ بِالْجَوْرِ وَلَمْ يُخَالِفِ الْقُرْآنَ، فَإِنَّ هَذَا الْقَوْلَ مِنْهُ هُوَ التَّصْدِيقُ بِالنَّبِيِّ وَبِالْقُرْآنِ وَتَنْزِيهٌ لَهُ مِنَ الْخِلَافِ عَلَى الْقُرْآنِ، وَلَوْ خَالَفَ النَّبِيُّ الْقُرْآنَ وَتَقَوَّلَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ لَمْ يَدَعْهُ اللَّهُ حَتَّى يَأْخُذَهُ بِالْيَمِينِ، وَيَقْطَعَ مِنْهُ الْوَتِينَ، كَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي الْقُرْآنِ (وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ) وَنَبِيُّ اللَّهِ لَا يُخَالِفُ كِتَابَ اللَّهِ تَعَالَى، وَمُخَالِفُ كِتَابِ اللَّهِ لَا يَكُونُ نَبِيَّ اللَّهِ، وَهَذَا الَّذِي رَوَوْهُ خِلَافُ الْقُرْآنِ لِأَنَّهُ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى فِي الْقُرْآنِ (الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي) وَلَمْ يَنْفِ عَنْهُمَا اسْمَ الْإِيمَانِ. وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى (وَاللَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ) فَقَوْلُهُ مِنْكُمْ لَمْ يَعْنِ بِهِ الْيَهُودَ وَلَا النَّصَارَى وَإِنَّمَا عَنَى بِهِ الْمُسْلِمِينَ. فَرَدُّ كُلِّ رَجُلٍ يُحَدِّثُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِخِلَافِ الْقُرْآنِ لَيْسَ رَدًّا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا تَكْذِيبًا لَهُ. وَلَكِنْ رَدٌّ عَلَى مَنْ يُحَدِّثُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْبَاطِلِ. وَالتُّهْمَةُ دَخَلَتْ عَلَيْهِ لَيْسَ عَلَى نَبِيِّ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَكَذَلِكَ كُلُّ شَيْءٍ تَكَلَّمَ بِهِ نَبِيُّ اللَّهِ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ سَمِعْنَاهُ أَوْ لَمْ نَسْمَعْهُ فَعَلَى الرَّأْسِ وَالْعَيْنَيْنِ. قَدْ آمَنَّا بِهِ وَنَشْهَدُ أَنَّهُ كَمَا قَالَ نَبِيُّ اللَّهِ. وَنَشْهَدُ أَيْضًا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ لَمْ يَأْمُرْ بِشَيْءٍ نَهَى اللَّهُ عَنْهُ، وَلَمْ يَقْطَعْ شَيْئًا وَصَلَهُ اللَّهُ، وَلَا وَصَفَ أَمْرًا وَصَفَ اللَّهُ ذَلِكَ الْأَمْرَ بِغَيْرِ مَا وَصَفَ بِهِ

النَّبِيُّ. وَنَشْهَدُ أَنَّهُ كَانَ مُوَافِقًا لِلَّهِ فِي جَمِيعِ الْأُمُورِ. لَمْ يَبْتَدِعْ وَلَمْ يَتَقَوَّلْ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ مَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَلَا كَانَ مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ. وَلِذَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى (مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ).

٣١) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: لَحَسَنٌ مَا فَسَّرْتَ وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي عَمَّنْ يَزْعُمُ أَنَّ شَارِبَ الْخَمْرِ لَا يُقْبَلُ مِنْهُ صَلَاةُ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً أَوْ أَرْبَعِينَ يَوْمًا. وَبَيِّنْ لِي مَا هَذَا الَّذِي يُبْطِلُ الْحَسَنَاتِ وَيَهْدِمُهَا؟

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: إِنِّي لَسْتُ أَدْرِي تَفْسِيرَ الَّذِي يَقُولُونَ إِنَّ اللَّهَ لَا يَقْبَلُ مِنْ شَارِبِ الْخَمْرِ صَلَاةَ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً أَوْ أَرْبَعِينَ يَوْمًا، فَلَسْتُ أُكَذِّبُهُمْ مَا دَامُوا لَا يُفَسِّرُونَهُ تَفْسِيرًا لَا نَعْرِفُهُ مُخَالِفًا لِلْعَدْلِ. لِأَنَّا قَدْ نَعْرِفُ أَنَّ مِنْ عَدْلِ اللَّهِ أَنْ يَأْخُذَ الْعَبْدَ بِمَا رَكِبَ مِنَ الذَّنْبِ أَوْ يَعْفُوَ عَنْهُ. وَلَا يَأْخُذَهُ بِمَا لَمْ يَرْتَكِبْ مِنَ الذَّنْبِ، وَأَنْ يَحْسُبَ لَهُ مَا أَدَّى إِلَيْهِ مِنَ الْفَرَائِضِ وَيَكْتُبَ عَلَيْهِ ذَنْبَهُ. وَمَثَلُ ذَلِكَ لَوْ أَنَّ رَجُلًا أَدَّى مِنْ زَكَاةِ مَالِهِ خَمْسِينَ دِرْهَمًا وَقَدْ كَانَ عَلَيْهِ أَكْثَرُ مِنْ ذَلِكَ فَإِنَّمَا يُؤَاخِذُهُ اللَّهُ بِمَا لَمْ يُؤَدِّ وَيَحْسُبُ لَهُ مَا قَدْ أَدَّى. وَكَذَلِكَ إِذَا صَامَ وَصَلَّى وَحَجَّ وَقَتَلَ فَإِنَّهُ يَحْسُبُ لَهُ حَسَنَاتِهِ وَيَكْتُبُ عَلَيْهِ سَيِّئَاتِهِ وَلِذَلِكَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ (لَهَا مَا كَسَبَتْ) يَعْنِي مِنَ الْخَيْرِ (وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ) يَعْنِي مِنَ الشَّرِّ. وَقَالَ (أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى) وَقَالَ (إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا) وَقَالَ (وَلَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ). وَقَالَ (إِنَّمَا تُجْزَوْنَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ) وَقَالَ (فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ) وَقَالَ (وَكُلُّ صَغِيرٍ وَكَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ). فَهُوَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَكْتُبُ الصَّغِيرَ مِنَ الْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ. وَقَالَ تَعَالَى (وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ). فَمَنْ قَالَ لَا، بِهَذَا الْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَصِفُ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى بِالْجَوْرِ وَقَدْ أَمَّنَ اللَّهُ النَّاسَ مِنَ الظُّلْمِ حَيْثُ قَالَ (فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا) وَلَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ) وَقَالَ (فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ)، وَقَدْ سَمَّى نَفْسَهُ شَكُورًا لِأَنَّهُ يَشْكُرُ الْحَسَنَةَ. وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ. وَأَمَّا الْحَسَنَاتُ فَإِنَّهُ لَا يَهْدِمُهَا شَيْءٌ غَيْرَ

ثَلَاثِ خِصَالٍ. أَمَّا الْوَاحِدَةُ فَالشِّرْكُ بِاللَّهِ لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ (وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ) وَالْأُخْرَى أَنْ يَعْمَلَ الْإِنْسَانُ فَيَعْتِقُ نَسَمًا أَوْ يَصِلُ رَحِمًا أَوْ يَتَصَدَّقُ بِمَالٍ يُرِيدُ بِهَذَا كُلِّهِ وَجْهَ اللَّهِ. ثُمَّ إِذَا غَضِبَ أَوْ قَالَ فِي غَيْرِ الْغَضَبِ اِمْتِنَانًا عَلَى صَاحِبِهِ الَّذِي كَانَ الْمَعْرُوفُ مِنْهُ إِلَيْهِ: أَلَمْ أَعْتِقْ رَقَبَتَكَ؟ أَوْ يَقُولُ لِمَنْ وَصَلَهُ: أَلَمْ أَصِلْكَ؟ وَفِي أَشْبَاهِ هَذَا يَضْرِبُ بِهِ عَلَى رَأْسِهِ. وَلِذَلِكَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ (لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى). وَالثَّالِثَةُ مَا كَانَ مِنْ عَمَلٍ يُرَائِي بِهِ النَّاسَ فَإِنَّ ذَلِكَ الْعَمَلَ الصَّالِحَ الَّذِي رَاءَى بِهِ لَا يَتَقَبَّلُهُ اللَّهُ مِنْهُ فَمَا كَانَ سِوَى هَذَا مِنَ السَّيِّئَاتِ فَإِنَّهُ لَا يَهْدِمُ الْحَسَنَاتِ.

٣٢) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: لَقَدْ وَصَفْتَ الَّذِي هُوَ الْعَدْلُ وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي عَمَّنْ يَشْهَدُ عَلَيْكَ بِالْكُفْرِ مَا شَهَادَتُكَ عَلَيْهِ؟

قَالَ الْعَالِمُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: شَهَادَتِي عَلَيْهِ أَنَّهُ كَاذِبٌ، وَلَا أُسَمِّيهِ بِذَلِكَ كَافِرًا، وَلَكِنْ أُسَمِّيهِ كَاذِبًا، لِأَنَّ الْحُرْمَةَ حُرْمَتَانِ حُرْمَةٌ تُنْتَهَكُ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى، وَحُرْمَةٌ تُنْتَهَكُ مِنْ عَبِيدِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ، فَالْحُرْمَةُ الَّتِي تُنْتَهَكُ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ هِيَ الْإِشْرَاكُ بِاللَّهِ وَالتَّكْذِيبُ وَالْكُفْرُ، وَ الْحُرْمَةُ الَّتِي تُنْتَهَكُ مِنْ عَبِيدِ اللَّهِ، فَذَلِكَ مَا يَكُونُ بَيْنَهُمْ مِنَ الْمَظَالِمِ. وَلَا يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ الَّذِي يَكْذِبُ عَلَى اللَّهِ وَعَلَى رَسُولِهِ كَالَّذِي يَكْذِبُ عَلَيَّ لِأَنَّ الَّذِي يَكْذِبُ عَلَى اللَّهِ وَعَلَى رَسُولِهِ ذَنْبُهُ أَعْظَمُ مِنْ أَنْ لَوْ كَذَبَ عَلَى جَمِيعِ النَّاسِ، فَالَّذِي شَهِدَ عَلَيَّ بِالْكُفْرِ فَهُوَ عِنْدِي كَاذِبٌ. وَلَا يَحِلُّ لِي أَنْ أَكْذِبَ عَلَيْهِ لِكِذْبِهِ عَلَيَّ، لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ (لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَنْ لَا تَعْدِلُوا اِعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى) قَالَ لَا يَحْمِلَنَّكُمْ عَدَاوَةُ قَوْمٍ أَنْ تَتْرُكُوا الْعَدْلَ فِيهِمْ.

٣٣) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: هَذِهِ صِفَةٌ مَعْرُوفَةٌ وَلَكِنْ كَيْفَ تَقُولُ فِي رَجُلٍ يَشْهَدُ عَلَى نَفْسِهِ بِالْكُفْرِ؟

قَالَ الْعَالِمُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: إِنِّي أَقُولُ لَيْسَ يَنْبَغِي لِي أَنْ أُحَقِّقَ كَذِبَهُ عَلَى نَفْسِهِ وَذَلِكَ لِأَنَّهُ لَوْ قَالَ لِنَفْسِهِ إِنَّهُ حِمَارٌ لَا يَنْبَغِي لِي أَنْ أَقُولَ صَدَقَ غَيْرَ أَنَّهُ إِنْ قَالَ: أَنَّهُ بَرِيءٌ مِنَ اللَّهِ أَوْ

قَالَ: لَا أُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَلَا بِرَسُولِهِ سَمَّيْتُهُ سَمِّيته كَافِرًا وَإِنْ سَمَّى نَفْسَهُ مُؤْمِنًا. وَكَذَلِكَ إِذَا وَحَّدَ اللَّهَ وَآمَنَ بِمَا جَاءَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ سَمَّيْتُهُ مُؤْمِنًا وَإِنْ سَمَّى نَفْسَهُ كَافِرًا.

٣٤) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: أَرَاكَ فِيهِ أَحْسَنَ قَوْلًا مِنْهُ فِي نَفْسِهِ. وَأَنْتَ أَحَقُّ بِذَلِكَ وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي أَرَأَيْتَ إِنْ قَالَ لِي: إِنِّي بَرِيءٌ مِنْ دِينِكَ أَوْ مِمَّا تَعْبُدُ؟

قَالَ الْعَالِمُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: إِنْ قَالَ لِي هَذَا لَمْ أَعْجَلْ وَلَكِنِّي أَسْأَلُهُ عِنْدَ ذَلِكَ أَتَبْرَأُ مِنْ دِينِ اللَّهِ؟ أَوْ تَبْرَأُ مِنَ اللَّهِ فَأَيَّ الْقَوْلَيْنِ قَالَهُ سَمَّيْتُهُ كَافِرًا مُشْرِكًا، فَإِنْ قَالَ: لَا أَبْرَأُ مِنَ اللَّهِ وَلَا أَبْرَأُ مِنْ دِينِ اللَّهِ وَلَكِنْ أَبْرَأُ مِنْ دِينِكَ لِأَنَّ دِينَكَ هُوَ الْكُفْرُ بِاللَّهِ وَأَبْرَأُ مِمَّا تَعْبُدُ لِأَنَّكَ تَعْبُدُ الشَّيْطَانَ. فَإِنِّي لَا أُسَمِّيهِ كَافِرًا. لِأَنَّهُ إِنَّمَا يَكْذِبُ عَلَيَّ.

٣٥) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: هَذَا لَعَمْرِي هُوَ قَوْلُ أَهْلِ الْوَرَعِ وَالتَّثَبُّتِ. وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي أَلَيْسَ مَنْ أَطَاعَ الشَّيْطَانَ وَطَلَبَ مَرْضَاتَهُ فَهُوَ كَافِرٌ وَعَابِدٌ لِلشَّيْطَانِ؟

قَالَ الْعَالِمُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَوَعَلِمْتَ مَا أَرَدْتُ بِهَذِهِ الْمَسْأَلَةِ أَنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا عَصَى اللَّهَ تَعَالَى لَيْسَ يَكُونُ بِمَعْصِيَتِهِ تِلْكَ مُطِيعًا لِلشَّيْطَانِ طَالِبًا لِمَرْضَاتِهِ يَتَعَمَّدُ ذَلِكَ وَإِنْ وَافَقَ عَمَلُهُ لِلشَّيْطَانِ طَاعَةً وَرِضًا.

٣٦) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: أَخْبِرْنِي عَنِ الْعِبَادَةِ مَا تَفْسِيرُهَا؟

قَالَ الْعَالِمُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: اِسْمُ الْعِبَادَةِ اِسْمٌ جَامِعٌ يَجْتَمِعُ فِيهِ الطَّاعَةُ وَالرَّغْبَةُ وَالْإِقْرَارُ بِالرُّبُوبِيَّةِ. وَذَلِكَ أَنَّهُ إِذَا أَطَاعَ اللَّهَ الْعَبْدُ فِي الْإِيمَانِ بِهِ دَخَلَ عَلَيْهِ الرَّجَاءُ وَالْخَوْفُ مِنَ اللَّهِ فَإِذَا دَخَلَ عَلَيْهِ هَذِهِ الْخِصَالُ الثَّلَاثُ فَقَدْ عَبَدَهُ وَلَا يَكُونُ مُؤْمِنًا بِغَيْرِ رَجَاءٍ وَلَا خَوْفٍ وَلَكِنَّهُ رُبَّ مُؤْمِنٍ يَكُونُ خَوْفُهُ مِنَ اللَّهِ أَشَدَّ وَآخَرُ يَكُونُ خَوْفُهُ أَقَلَّ. كَذَلِكَ مَنْ أَطَاعَ أَحَدًا رَجَاءَ ثَوَابِهِ أَوْ مَخَافَةَ عِقَابِهِ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ عَبَدَهُ. وَلَوْ كَانَ الْعَمَلُ بِالطَّاعَةِ وَحْدَهَا فِي كُلِّ شَيْءٍ عِبَادَةً لَكَانَ كُلُّ مَنْ أَطَاعَ غَيْرَ اللَّهِ تَعَالَى فَقَدْ عَبَدَهُ.

٣٧) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: مَا أَحْسَنَ مَا قُلْتَ وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي أَرَأَيْتَ مَنْ خَافَ شَيْئًا أَوْ رَجَا مَنْفَعَةَ شَيْءٍ هَلْ يَدْخُلُ عَلَيْهِ الْكُفْرُ؟

قَالَ الْعَالِمُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: اَلْخَوْفُ وَالرَّجَاءُ عَلَى مَنْزِلَتَيْنِ وَإِحْدَى الْمَنْزِلَتَيْنِ مَنْ كَانَ يَرْجُو أَحَدًا أَوْ يَخَافُهُ يَرَى أَنَّهُ يَمْلِكُ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ ضَرًّا أَوْ نَفْعًا فَهُوَ كَافِرٌ. وَالْمَنْزِلَةُ الْأُخْرَى مَنْ كَانَ يَرْجُو أَحَدًا أَوْ يَخَافُهُ لِرَجَائِهِ الْخَيْرَ أَوْ مَخَافَةَ الْبَلَاءَ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى عَسَى اللَّهُ أَنْ يَنْزِلَ بِهِ عَلَى يَدَيْ آخَرَ أَوْ مِنْ سَبَبِ شَيْءٍ فَإِنَّ هَذَا لَا يَكُونُ كَافِرًا لِأَنَّ الْوَالِدَ يَرْجُو وَلَدَهُ أَنْ يَنْفَعَهُ وَيَرْجُو الرَّجُلُ دَابَّتَهُ أَنْ تَحْمِلَ لَهُ، وَيَرْجُو جَارَهُ أَنْ يُحْسِنَ إِلَيْهِ وَيَرْجُو السُّلْطَانَ أَنْ يَدْفَعَ عَنْهُ، فَلَا يَدْخُلُ عَلَيْهِ الْكُفْرُ، لِأَنَّهُ إِنَّمَا رَجَاؤُهُ مِنَ اللَّهِ عَسَى أَنْ يَرْزُقَهُ مِنْ وَلَدِهِ أَوْ مِنْ جَارِهِ وَيَشْرَبُ الدَّوَاءَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَنْفَعَهُ بِهِ فَلَا يَكُونُ كَافِرًا، وَقَدْ يَخَافُ الشَّرَّ وَيَفِرُّ مِنْهُ مَخَافَةَ أَنْ يَبْتَلِيَهُ اللَّهُ بِهِ، وَالْقِيَاسُ فِي ذَلِكَ مُوسَى عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ الَّذِي اصْطَفَاهُ اللَّهُ تَعَالَى بِرِسَالَتِهِ وَخَصَّهُ بِكَلَامِهِ إِيَّاهُ حَيْثُ لَمْ يَجْعَلْ بَيْنَهُ وَبَيْنَ مُوسَى رَسُولًا قَالَ (فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُونِ) وَسَيِّدُنَا مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَيْثُ فَرَّ إِلَى الْغَارِ فَلَمْ يَدْخُلْ عَلَيْهِمُ الْكُفْرُ، وَكَذَلِكَ أَيْضًا يَخَافُ الرَّجُلُ مِنَ السَّبُعِ أَوِ الْحَيَّةِ أَوِ الْعَقْرَبِ أَوْ هَدْمِ بَيْتٍ أَوْ سَيْلٍ أَوْ أَذَى طَعَامٍ يَأْكُلُهُ، أَوْ شَرَابٍ يَشْرَبُهُ، فَلَا يَدْخُلُ عَلَيْهِ الْكُفْرُ وَلَا الشَّكُّ وَلَكِنْ إِنَّمَا يَدْخُلُهُ الْجُبْنُ.

٣٨) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: لَقَدْ قُلْتَ مَا نَعْرِفُ، وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي عَنِ الْمُؤْمِنِ مَا شَأْنُهُ يَهَابُ هَذَا الْمَخْلُوقَ مَا لَا يَهَابُ اللَّهَ؟

قَالَ الْعَالِمُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: لَيْسَ شَيْءٌ أَهْيَبَ إِلَى الْمُؤْمِنِ مِنَ اللَّهِ، وَذَلِكَ لِأَنَّهُ يَنْزِلُ بِهِ الْمَرَضُ الشَّدِيدُ فِي جِسْمِهِ أَوْ تَنْزِلُ بِهِ الْمُصِيبَةُ الْمُوجِعَةُ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى، فَلَا يَقُولُ فِي سِرٍّ وَعَلَانِيَةٍ بِئْسَ مَا صَنَعْتَ يَا رَبِّ! وَلَا يُحَدِّثُ نَفْسَهُ بِذَلِكَ وَلَا يَزْدَادُ لَهُ إِلَّا ذِكْرًا، وَلَوْ نَزَلَ عُشْرُ عَشِيرِ ذَلِكَ، مِنْ بَعْضِ مُلُوكِ الدُّنْيَا لَتَنَاوَلَهُ وَجَوْرَهُ بِقَلْبِهِ وَلِسَانِهِ عِنْدَ أَهْلِ ثِقَتِهِ،

حَيْثُ لَا يَسْمَعُ ذَلِكَ الْمَلِكُ كَلَامَهُ، فَالْمُؤْمِنُ يُرَاقِبُ اللّٰهَ تَعَالَى فِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ وَفِي الْحَرِّ وَالْبَرْدِ، وَمُلُوكُ الدُّنْيَا لَا يُرَاقَبُونَ فِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ، وَلَا فِي الْكُرْهِ وَالرِّضَا، وَلِأَنَّهُ رُبَّمَا أَصَابَتْهُ الْجَنَابَةُ فِي لَيْلَةٍ بَارِدَةٍ فَهُوَ يَقُومُ عَلَى كُرْهٍ مِنْهُ حَيْثُ لَا يَعْلَمُ أَحَدٌ بِمَا نَزَلَ بِهِ غَيْرَ اللّٰهِ تَعَالَى فَيَغْتَسِلُ مَخَافَةً مِنَ اللّٰهِ أَوْ يَصُومُ فِي الْحَرِّ الشَّدِيدِ وَقَدْ أَصَابَهُ الْجَهْدُ الشَّدِيدُ مِنَ الْعَطَشِ وَلَيْسَ بِحَضْرَتِهِ أَحَدٌ فَهُوَ يُرَاقِبُ اللّٰهَ تَعَالَى وَيَتَصَبَّرُ وَلَا يَجْزَعُ لِمَخَافَتِهِ، وَالرَّجُلُ إِنَّمَا يَهَابُ الْمَلِكَ مَا دَامَ بِحَضْرَتِهِ، فَإِذَا تَوَارَى عَنْهُ لَمْ يَهَبْهُ فَمِنْ هَاهُنَا عَرَفْنَا بِأَنَّهُ لَيْسَ شَيْءٌ بِأَهْيَبَ إِلَى الْمُؤْمِنِ مِنَ اللّٰهِ تَعَالَى.

٣٩) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ رَحِمَهُ اللّٰهُ: قُلْتَ لَعَمْرِي هَذَا مَا نَعْرِفُهُ مِنْ أَنْفُسِنَا، وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي عَمَّنْ جَهِلَ الْإِيمَانَ وَالْكُفْرَ مَا هُوَ؟

قَالَ الْعَالِمُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ: إِنَّ النَّاسَ إِنَّمَا يَكُونُونَ مُؤْمِنِينَ بِمَعْرِفَتِهِمْ وَتَصْدِيقِهِمْ بِالرَّبِّ جَلَّ وَعَلَا وَيَكُونُونَ كُفَّارًا بِإِنْكَارِهِمْ بِالرَّبِّ تَعَالَى. فَأَمَّا إِذَا أَقَرُّوا لِلرَّبِّ بِالْعُبُودِيَّةِ وَصَدَّقُوا بِوَحْدَانِيَّتِهِ وَبِمَا جَاءَ مِنْهُ وَلَمْ يَعْلَمُوا مَا اسْمُ الْإِيمَانِ وَاسْمُ الْكُفْرِ لَا يَكُونُونَ بِهَذَا كُفَّارًا بَعْدَ أَنْ عَلِمُوا أَنَّ الْإِيمَانَ خَيْرٌ، وَالْكُفْرَ شَرٌّ، كَالرَّجُلِ الَّذِي يُؤْتَى بِالْعَسَلِ وَالصَّبِرِ، فَيَذُوقُ مِنْهُمَا وَيَعْلَمُ أَنَّ الْعَسَلَ حُلْوٌ، وَالصَّبِرَ مُرٌّ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَعْلَمَ مَا اسْمُ الْعَسَلِ؟ وَمَا اسْمُ الصَّبِرِ؟ وَلَا يُقَالُ لَهُ جَاهِلٌ بِالْحَلَاوَةِ وَالْمَرَارَةِ، وَلَكِنْ يُقَالُ لَهُ جَاهِلٌ بِاسْمِهِمَا. كَذَلِكَ الَّذِي لَا يَعْلَمُ مَا اسْمُ الْإِيمَانِ وَالْكُفْرِ. غَيْرَ أَنَّهُ يَعْلَمُ أَنَّ الْإِيمَانَ خَيْرٌ وَالْكُفْرَ شَرٌّ، فَلَا يُقَالُ لَهُ: أَنَّهُ جَاهِلٌ بِاللّٰهِ وَلَكِنْ يُقَالُ لَهُ: أَنَّهُ جَاهِلٌ بِاسْمِ الْإِيمَانِ وَالْكُفْرِ.

٤٠) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ رَحِمَهُ اللّٰهُ: أَخْبِرْنِي عَنِ الْمُؤْمِنِ إِنْ عُذِّبَ هَلْ يَنْفَعُهُ إِيمَانُهُ، وَهَلْ يُعَذَّبُ بَعْدَ إِيمَانِهِ وَفِيهِ الْإِيمَانُ؟

قَالَ الْعَالِمُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ: سَأَلْتَ عَنْ مَسَائِلَ لَمْ تَسْأَلْ مِثْلَهُنَّ فِي مَسْأَلَتِكَ. وَأَنَا أُفْتِيكَ فِيهِنَّ إِنْ شَاءَ اللّٰهُ، أَمَّا قَوْلُكَ إِنْ عُذِّبَ الْمُؤْمِنُ فَهَلْ يَنْفَعُهُ إِيمَانُهُ وَفِيهِ الْإِيمَانُ إِنْ عُذِّبَ؟

نَعَمْ يَنْفَعُهُ إِيمَانُهُ لِأَنَّهُ يَرْفَعُ عَنْهُ أَشَدَّ الْعَذَابِ، وَأَشَدُّ الْعَذَابِ إِنَّمَا يَكُونُ عَلَى الْكَافِرِ. لِأَنَّهُ لَا ذَنْبَ أَعْظَمَ مِنَ الْكُفْرِ. وَهَذَا الْمُؤْمِنُ لَمْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَلَكِنْ عَصَاهُ فِي بَعْضِ مَا أَمَرَ بِهِ فَيُعَذَّبُ إِنْ عُذِّبَ عَلَى مَا عَمِلَ وَلَا يُعَذَّبُ عَلَى مَا لَمْ يَعْمَلْ كَالرَّجُلِ الَّذِي قَتَلَ وَلَمْ يَسْرِقْ إِنَّمَا يُؤَاخَذُ بِالْقَتْلِ وَلَا يُؤَاخَذُ بِالسَّرِقَةِ. وَكَذَلِكَ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى (وَلَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ). وَالْمَرِيضُ مَا كَانَ مَرَضُهُ أَقَلَّ كَانَ أَهْوَنَ عَلَيْهِ. وَالَّذِي يُعَذَّبُ فِي الدُّنْيَا وَيُرْفَعُ عَنْهُ أَشَدُّ الْعَذَابِ وَيُعَذَّبُ بِلَوْنٍ وَاحِدٍ فَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ مِنْ أَنْ يُعَذَّبَ بِلَوْنَيْنِ. وَكَذَلِكَ الْمُؤْمِنُ إِنْ عُذِّبَ عَلَى ذَنْبٍ وَاحِدٍ فَهُوَ أَهْوَنُ مِنْ أَنْ يُعَذَّبَ عَلَى ذَنْبَيْنِ.

٤١) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: هَذَا لَعَمْرِي مَا نَعْرِفُ مِنَ الْعَدْلِ وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي مِنْ أَيْنَ صَارَ كُفْرُ الْكُفَّارِ وَاحِدًا وَعِبَادَتُهُمْ كَثِيرَةٌ مُخْتَلِفَةٌ مِنْ حَيْثُ صَارَ إِيمَانُ أَهْلِ السَّمَاءِ وَمَنْ آمَنَ مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ إِيمَانًا وَاحِدًا وَفَرَائِضُهُمْ كَثِيرَةٌ مُخْتَلِفَةٌ؟

قَالَ الْعَالِمُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: وَذَلِكَ لِأَنَّ فَرَائِضَ الْمَلَائِكَةِ غَيْرُ فَرَائِضِنَا، وَفَرَائِضُهُمْ وَفَرَائِضُ الْأَوَّلِينَ غَيْرُ فَرَائِضِنَا. وَإِيمَانُ أَهْلِ السَّمَاءِ وَإِيمَانُ الْأَوَّلِينَ وَإِيمَانُنَا وَاحِدٌ لِأَنَّنَا آمَنَّا وَعَبَدْنَا الرَّبَّ عَزَّ وَجَلَّ وَحْدَهُ وَصَدَّقْنَا جَمِيعًا، فَكَذَلِكَ الْكُفَّارُ كُفْرُهُمْ وَإِنْكَارُهُمْ وَاحِدٌ وَعِبَادَتُهُمْ مُخْتَلِفَةٌ، وَذَلِكَ لِأَنَّكَ لَوْ سَأَلْتَ الْيَهُودِيَّ مَنْ تَعْبُدُ؟ يَقُولُ اللَّهَ أَعْبُدُ وَإِذَا سَأَلْتَهُ عَنِ اللَّهِ قَالَ هُوَ الَّذِي عُزَيْرٌ وَلَدُهُ وَهُوَ الَّذِي عَلَى مِثَالِ الْبَشَرِ، وَمَنْ كَانَ بِهَذِهِ الصِّفَةِ لَمْ يَكُنْ مُؤْمِنًا بِاللَّهِ، وَإِذَا سَأَلْتَ النَّصْرَانِيَّ مَنْ تَعْبُدُ؟ قَالَ اللَّهَ أَعْبُدُ، وَإِذَا سَأَلْتَهُ عَنِ اللَّهِ قَالَ هُوَ الَّذِي فِي جَسَدِ عِيسَى وَفِي بَطْنِ مَرْيَمَ، يَجْتَنُّ فِي شَيْءٍ، وَيُحِيطُ بِهِ شَيْءٌ وَيَلِجُ فِي شَيْءٍ وَمَنْ كَانَ بِهَذِهِ الصِّفَةِ لَمْ يَكُنْ مُؤْمِنًا بِاللَّهِ، وَإِذَا سَأَلْتَ الْمَجُوسِيَّ مَنْ تَعْبُدُ؟ يَقُولُ اللَّهَ أَعْبُدُ فَإِذَا سَأَلْتَهُ عَنِ اللَّهِ قَالَ هُوَ الَّذِي لَهُ الشَّرِيكُ وَالْوَلَدُ وَالصَّاحِبَةُ وَمَنْ كَانَ بِهَذِهِ الصِّفَةِ لَمْ يَكُنْ مُؤْمِنًا بِاللَّهِ فَجَهَالَةُ هَؤُلَاءِ كُلِّهِمْ بِالرَّبِّ جَلَّ وَعَلَا وَإِنْكَارُهُمْ وَاحِدٌ، وَنُعُوتُهُمْ وَصِفَاتُهُمْ وَعِبَادَتُهُمْ كَثِيرَةٌ مُخْتَلِفَةٌ، كَمَثَلِ ثَلَاثَةِ نَفَرٍ قَالَ أَحَدُهُمْ أَنَا عِنْدِي لُؤْلُؤَةٌ بَيْضَاءُ لَيْسَ فِي

الْعَالَمِ مِثْلُهَا، فَأَخْرَجَ حَبَّةً مِنْ عِنَبٍ سَوْدَاءَ فَحَلَفَ أَنَّهَا لُؤْلُؤَةٌ وَخَاصَمَ النَّاسَ فِي ذَلِكَ. وَقَالَ آخَرُ عِنْدِي اللُّؤْلُؤَةُ الْمُرْتَفِعَةُ الَّتِي لَيْسَ فِي الْعَالَمِ مِثْلُهَا، فَأَخْرَجَ سَفَرْجَلَةً فَحَلَفَ عَلَى ذَلِكَ وَخَاصَمَ النَّاسَ أَنَّهَا لُؤْلُؤَةٌ. وَقَالَ الثَّالِثُ: اَللُّؤْلُؤَةُ الْيَتِيمَةُ هِيَ الَّتِي عِنْدِي، وَأَخْرَجَ قِطْعَةً مِنْ مَدَرٍ فَجَعَلَ يَحْلِفُ عَلَى ذَلِكَ، وَيُخَاصِمُ النَّاسَ عَلَيْهَا أَنَّهَا لُؤْلُؤَةٌ، وَكُلُّ هَؤُلَاءِ اجْتَمَعَتْ جَهَالَتُهُمْ بِاللُّؤْلُؤَةِ لِأَنَّهُ لَيْسَ أَحَدٌ مِنْهُمْ يَعْرِفُ اللُّؤْلُؤَةَ، وَصِفَاتُهُمْ كَثِيرَةٌ مُخْتَلِفَةٌ، فَتَعْرِفُ بِذَلِكَ أَنَّكَ لَا تَعْبُدُ مَوْصُوفَهُمْ وَلَا مَعْبُودَهُمْ لِأَنَّهُمْ يَصِفُونَ الثَّلَاثَةَ وَالْاِثْنَيْنِ وَإِنَّمَا يَعْبُدُونَ الَّذِي يَصِفُونَهُ، وَأَنْتَ تَصِفُ الْوَاحِدَ فَمَعْبُودُكَ غَيْرُ مَعْبُودِهِمْ، وَمَعْبُودُهُمْ غَيْرُ مَعْبُودِكَ وَلِذَلِكَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ (قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ).

٤٢) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: لَقَدْ عَرَفْتُ الَّذِي وَصَفْتَ أَنَّهُ كَمَا وَصَفْتَ وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي مِنْ أَيْنَ يَكُونُ هَؤُلَاءِ جُهَّالًا بِالرَّبِّ لَا يَعْرِفُونَهُ وَهُمْ يَقُولُونَ اللَّهُ رَبُّنَا؟

قَالَ الْعَالِمُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: قَدْ أَعْرِفُ الَّذِي يَقُولُونَ، إِنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّ اللَّهَ رَبُّنَا وَهُمْ فِي ذَلِكَ لَا يَعْرِفُونَهُ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: (وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ) يَقُولُ تَعَالَى: أَكْثَرُهُمْ يَقُولُ هَذَا الْقَوْلَ بِغَيْرِ عِلْمٍ كَالصَّبِيِّ الَّذِي وَلَدَتْهُ أُمُّهُ أَعْمَى فَيَذْكُرُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالصُّفْرَةَ وَالْحُمْرَةَ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَعْرِفَ شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ، وَكَذَلِكَ الْكُفَّارُ قَدْ سَمِعُوا اسْمَ اللَّهِ تَعَالَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَهُمْ يَقُولُونَ مَا سَمِعُوا مِنْ غَيْرِ أَنْ يَعْرِفُوهُ، وَلِذَلِكَ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: (وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ).

٤٣) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: هُوَ كَمَا وَصَفْتَ لَكِنْ أَخْبِرْنِي عَنِ الرَّسُولِ أَمِنْ قِبَلِ اللَّهِ تَعَالَى عَرَفْتَهُ، أَوْ تَعْرِفُ اللَّهَ مِنْ قِبَلِ الرَّسُولِ. فَإِنْ زَعَمْتَ أَنَّكَ إِنَّمَا تَعْرِفُ الرَّسُولَ مِنْ قِبَلِ اللَّهِ فَكَيْفَ يَكُونُ ذَلِكَ؟ وَالرَّسُولُ هُوَ الَّذِي يَدْعُوكَ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى.

قَالَ الْعَالِمُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: نَعَمْ نَعْرِفُ الرَّسُولَ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى لِأَنَّ الرَّسُولَ وَإِنْ كَانَ يَدْعُو إِلَى اللَّهِ تَعَالَى، وَلَمْ يَكُنْ أَحَدٌ يَعْلَمُ بِأَنَّ الَّذِي يَقُولُ الرَّسُولُ حَقٌّ حَتَّى يَقْذِفَ اللَّهُ فِي قَلْبِهِ التَّصْدِيقَ وَالْعِلْمَ بِالرَّسُولِ، وَلِذَلِكَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: (إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ) وَلَوْ كَانَتْ مَعْرِفَةُ اللَّهِ مِنْ قِبَلِ الرَّسُولِ لَكَانَتْ الْمِنَّةُ عَلَى النَّاسِ فِي مَعْرِفَةِ اللَّهِ مِنْ قِبَلِ الرَّسُولِ لَا مِنْ قِبَلِ اللَّهِ وَلَكِنَّ الْمِنَّةَ مِنَ اللَّهِ عَلَى الرَّسُولِ فِي مَعْرِفَةِ الرَّبِّ عَزَّ وَجَلَّ وَ الْمِنَّةُ لِلَّهِ عَلَى النَّاسِ بِمَا عَرَّفَهُمُ اللَّهُ مِنَ التَّصْدِيقِ بِالرَّسُولِ بَلْ يَنْبَغِي أَنْ نَقُولَ أَنَّ الْعَبْدَ لَا يَعْرِفُ شَيْئًا مِنَ الْخَيْرِ إِلَّا مِنْ قِبَلِ اللَّهِ.

٤٤) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: قَدْ فَرَّجْتَ عَنِّي وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي عَنْ تَفْسِيرِ الْوَلَايَةِ وَالْبَرَاءَةِ هَلْ يَجْتَمِعَانِ فِي إِنْسَانٍ وَاحِدٍ؟

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: اَلْوَلَايَةُ هِيَ الرِّضَا بِالْعَمَلِ الْحَسَنِ، وَالْبَرَاءَةُ هِيَ الْكَرَاهِيَّةُ عَلَى الْعَمَلِ السَّيِّءِ، وَرُبَّمَا اجْتَمَعَا فِي إِنْسَانٍ وَاحِدٍ، وَرُبَّمَا لَمْ يَجْتَمِعَا فِيهِ فَهُوَ الْمُؤْمِنُ الَّذِي يَعْمَلُ صَالِحًا وَسَيِّئًا، وَأَنْتَ تُجَامِعُهُ وَتُوَافِقُهُ عَلَى الْعَمَلِ الصَّالِحِ وَتُحِبُّهُ عَلَيْهِ وَتُخَالِفُهُ وَتُفَارِقُهُ عَلَى مَا يَعْمَلُ مِنَ السَّيِّءِ وَ تَكْرَهُ لَهُ ذَلِكَ، فَهَذَا مَا سَأَلْتَ عَنِ الْوَلَايَةِ وَالْبَرَاءَةِ يَجْتَمِعَانِ فِي إِنْسَانٍ وَاحِدٍ، وَالَّذِي فِيهِ الْكُفْرُ لَيْسَ فِيهِ شَيْءٌ مِنَ الصَّالِحَاتِ، وَأَنَّكَ تُبْغِضُهُ وَتُفَارِقُهُ فِي جَمِيعِ ذَلِكَ وَالَّذِي تُحِبُّهُ وَلَا تَكْرَهُ مِنْهُ شَيْئًا فَهُوَ الرَّجُلُ الْمُؤْمِنُ الَّذِي قَدْ عَمِلَ بِجَمِيعِ الصَّالِحَاتِ وَاجْتَنَبَ الْقَبِيحَ فَأَنْتَ تُحِبُّ كُلَّ شَيْءٍ مِنْهُ، وَلَا تَكْرَهُ مِنْهُ شَيْئًا.

٤٥) قَالَ الْمُتَعَلِّمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: مَا أَحْسَنَ مَا قُلْتَ وَلَكِنْ أَخْبِرْنِي عَنْ كُفْرِ النِّعَمِ مَا هُوَ؟

قَالَ الْعَالِمُ رَحِمَهُ اللَّهُ: كُفْرُ النِّعَمِ أَنْ يُنْكِرَ الرَّجُلُ أَنْ تَكُونَ النِّعَمُ مِنَ اللَّهِ، فَإِنْ أَنْكَرَ شَيْئًا مِنَ النِّعَمِ فَزَعَمَ أَنَّهَا لَيْسَتْ مِنَ اللَّهِ فَهُوَ كَافِرٌ بِاللَّهِ، لِأَنَّ مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ كَفَرَ بِالنِّعَمِ، قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: (يَعْرِفُونَ نِعْمَةَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا) يَقُولُ إِنَّ الْكُفَّارَ يَعْرِفُونَ أَنَّ اللَّيْلَ لَيْلٌ، وَالنَّهَارَ نَهَارٌ، وَيَعْرِفُونَ الصِّحَّةَ وَالْغِنَى، وَجَمِيعَ مَا يَتَقَلَّبُونَ فِيهِ مِنَ السَّعَةِ وَالرَّاحَةِ أَنَّهَا نِعَمُهُ غَيْرَ أَنَّهُمْ

يَنْسبونَ ذَلكَ إِلَى مَعْبُودِهِمُ الَّذِي يَعْبُدُونَهُ، وَلَا يَنْسبونَهُ إِلَى اللَّهِ الَّذِي مِنْهُ النِّعَمُ، وَلِذَلِكَ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: (يَعْرِفُونَ نِعْمَةَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا) أَيْ يُنْكِرُونَ أَنْ تَكُونَ مِنَ اللَّهِ الْوَاحِدِ الَّذِي لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ.

وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ وَحَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ. وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ. (تَمَّ الْعَالِمُ وَالْمُتَعَلِّمُ) وَلِلَّهِ الْحَمْدُ.

PRIJEVOD

(verzija koju prenosi Ebū Mukātil od Ebū Hanīfe, Allah s obojicom bio zadovoljan)

U ime Allaha, Svemilosnog, Samilosnog

Rekao je Ebū-l-Hasan ʻAlī ibn Halīl ed-Dimeškī poznat kao Ibn Kādī-l-ʻasker, prenio nam je Ebū-l-Hasan Burhānuddīn ʻAlī ibn el-Hasan el-Belhī, od Ebū-l-Muʻīna Mejmūna ibn Muhammeda el-Mekhūlīja en-Nesefīja, od svoga oca, on od ʻAbdulkerīma ibn Mūsāa el-Bezdevīja, on od Ebū-l-Mensūra Muhammeda el-Māturīdīja, od Ebū Bekra Ahmeda ibn Ishāka el-Džūzdžānīja, od Ebū Sulejmāna Mūsāa el-Džuzdžānīja, od Muhammeda ibn Mukātila er-Rāzīja, njih obojica od Ebū Mutīʻa el-Hakema ibn ʻAbdullāha el-Belhīja i ʻIsāma ibn Jūsufa el-Belhīja, a njih obojica od Ebū Mukātila Hafsa ibn Selama es-Semerkandīja, on od imama Ebū Hanīfe, koji mu je, odgovarajući na njegova pitanja, rekao sljedeće:

U ime Allaha, Svemilosnog, Samilosnog.

Hvala Allahu, Gospodaru svjetova, i neka Allah blagoslovi Muhammeda, prvaka poslanikā, pečata vjesnikā, te dobre Allahove robove. Zatim, oporučujem ti bogobojaznost i pokornost Njemu, a Allah je dovoljan za svođenje računa i naknađivanje. Da nas Allah opskrbi ugodnim životom i plemenitim mjestom povratka. Odgovorit ću ti na ono što si me pitao. Da se ne bojim preopširnosti i obimnog tumačenja, prokomentirao bih stvari koje ti nudim u odgovoru. Neka i tebi i meni bude dato dobro. Allah je Onaj od koga treba tražiti pomoć, u Njemu je oslonac.

1. **Rekao je učenik**, odnosno Ebū Mukātil: – Došao sam Vam, učenjače (a učenjak je Ebū Hanīfa), da se okoristim druženjem s Vama, budući da sam sasvim uvjeren u Vašu vrijednost. Nadam se da će mi Uzvišeni Allah dati da se okoristim Vama. Pa, razriješite mi (*fetva*), Allah Vam grijehe oprostio, ako Vas šta upitam pa da time zaslužite nagradu (*sevāb*) kod Slavljenoga Allaha. U problemu sam, različiti ljudi me pitaju za stvari u koje nisam dovoljno upućen da bih im mogao dati odgovor. Nisam se, pak, odrekao one istine koju imam "u svojim rukama", makar i ne bio sposoban pružiti im odgovor. Shvatio sam da istina (uvijek) ima nekoga ko će je izraziti, da istina nije uništiva i da se neistina (*bātil*) njome potire. Također, ne želim biti nepoznavalac u pogledu temelja vjere i onog za šta držim da je istina, niti

da moja pozicija u onome što zagovaram nalikuje poziciji malog djeteta koje tek uči, i koje ne poznaje suštinu toga o čemu govori; ili poziciji osobe koja ima upalu porebrice ili, pak, slaboumnog koji bulazni nečim što ga još više ruši i tako sāmoga sebe sramoti. Stoga bih volio, Uzvišeni Allah Vam svako dobro dao, da postanem znalac (*‘ālim*) osnova onoga za što smatram da je istina i o čemu govorim, tako da, ako mi dođe neki buntovnik koji se pobuni protiv mene ili me htjedne odvratiti od istine, da to ne bude u stanju učiniti, a ako mi dođe kakav učenik, da mu mogu dati objašnjenje precizno znajući ono o čemu mu govorim.

Učenjak: Zadivljen sam tvojim traganjem za dostatnim znanjem. Znaj da djelo slijedi za znanjem, onako kako dijelovi tijela idu za onim što oči vide. Stoga je znanje sa malo djelā korisnije od neznanja sa mnogo djela. Slično tome, korisnija je skromna opskrba, koja je nužna u besplodnoj pustinji, uz poznavanje puta, negoli velika opskrba uz nepoznavanje. Zato Uzvišeni Allah kaže: *Zar su isti oni koji znaju i oni koji ne znaju?*, te: *Samo oni koji pameti imaju pouku primaju!*[1]

2. **Učenik reče:** – Povećali ste mi želju za znanjem i još više me podstakli da tragam za njim. A što se tiče onih vrsta ljudi, započet ću, ako Bog da, sa onim koji su u mojim očima najniži pa iznesite mi argumente protiv njih. Vidio sam kako neki ljude govore: “Nipošto se ne upuštaj u ova pitanja. Poslanikovi, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, ashabi nisu raspravljali ni o jednoj od tih stvari, a i ti imaš ono što su i oni imali.” Ovi su mi pojačali brigu. Izgledali su mi poput čovjeka koji se nalazi u velikoj i dubokoj rijeci, koji samo što se nije utopio usljed činjenice da ne zna za jaz, a drugi mu govori: “Ostani tu gdje si, i ni slučajno ne traži jaza!”

Učenjak, Allah mu se smilovao, odgovori: – Vidim da si uočio neke njihove nedostatke i da imaš određene argumente protiv njih. No, kada ti reknu: “I ti imaš ono što su imali Poslanikovi, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, ashabi!”, reci im: “Naravno da bih imao ono što su i oni imali da sam na njihovome mjestu i da su pored mene onakvi kakvi su bili pored njih. Mi se, međutim, suočavamo s nekim ko nas kleveće i prolijevanje naše krvi oglašava dopuštenim tako da ne smijemo ne znati ko je od nas u pravu a ko u krivu niti smijemo ostaviti nezaštićenim svoje živote i svetinje.” Poslanikovi ashabi nisu uz sebe imali ljude koji potežu oružje

[1] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Da li je onaj koji u noćnim satima u molitvi vrijeme provodi, padajući licem na tle i stojeći, strahujući od onoga svijeta i nadajući se milosti Gospodara svoga...? Reci: “Zar su isti oni koji znaju i oni koji ne znaju? Samo oni koji pameti imaju pouku primaju!”* (39:9)

na njih pa se i nisu obavezivali oružjem, dok mi, kako rekosmo, uz sebe imamo ljude koji nas kleveću i dopuštaju naše ubijanje. Osim toga, ako čovjek i može svoj jezik obuzdati da ne govori o onome oko čega su se oni razišli, a o čemu je imao priliku slušati, ne može obuzdati svoje srce. Srce, naprosto, mora prezirati jednu od dvije stvari ili, pak, obje. Da ih obje voli, to nije moguće. Tako, ako srce nagne nepravdi (*dževr*), tada i zavoli njene protagoniste, pa kada zavoli te ljude, i sām postaje njihovim dijelom. No, ako se srce prikloni istini i ljudima koji je slijede, čovjek postane njihov prijatelj. Naime, realiziranje djelā i govora i događa se samo iz srca. Iz tog razloga onaj ko očituje vjerovanje jezikom, ali ne i srcem, kod Uzvišenog Allaha nije vjernik (*mu'min*), dočim onaj ko vjeruje srcem, a to ne iskazuje jezikom jeste.

3. **Učenik reče:** – Doista je tako, no, objasnite mi, da li će mi škoditi ako ne budem raspoznavao ko je u krivu, a ko u pravu?

   Učenjak, Allah mu se smilovao, odgovorio je: – U jednome ti to neće škoditi, ali će ti škoditi u drugome. Neće ti škoditi jedna stvar – nećeš ti biti odgovoran za ono što radi onaj koji je u krivu, no štete ćeš imati sa drugih strana. Jedna od njih je da ćeš biti smatran neznalicom (*džāhil*), budući da ne razlikuješ pogrešno od ispravnoga. Druga se odnosi na mogućnost da i tebe obuzmu sumnje (*šubha*) kao što su obuzimale i druge pa da ne umjedneš naći izlaz iz njih jer ne znaš da li si u pravu ili u krivu, i da se iz toga ne mogneš izbaviti. Treći slučaj je da nećeš znati koga da voliš u ime Allaha, a koga da, radi Njega, mrziš, jer ne znaš razlikovati ko je u krivu a ko u pravu.

4. **Učenik reče:** – Skinuli ste mi koprenu i sada vidim blagoslov u Vašem podučavanju. No, šta mislite o čovjeku koji govori o pravednosti (*'adl*) a ne poznaje ni grijeh (*dževr*) onoga s kim se spori ni njegovu pravednost pa da bi mogao mjerodavno govoriti, iako se za nj možda govori da poznaje istinu, odnosno da je jedan od ljudi koji je slijede?!

   Učenjak, Allah mu se smilovao, odgovori: – Onaj ko opisuje pravednost a ne prepoznaje grijeh kod onog ko mu se suprotstavlja, taj ne poznaje ni grijeh ni pravednost. Znaj, brate moj, da je to grupa najvećih neznalica od svih, i u mojim očima najgora. Oni su poput četverice ljudi pred koje se iznese bijelo platno pa svi budu upitani o boji tog platna. Jedan od te četverice rekne da je crvene, drugi rekne da je žute, treći da je crne a četvrti da je bijele boje. Potom ovog potonjeg upitaju: "Šta veliš za ovu trojicu, da li su bili u pravu ili su pogriješili?", a on odgovori: "Što se mene tiče, ja znam da je platno bijelo, no možda su i oni rekli istinu!" Tako je i s ovom

vrstom ljudi. Oni govore: "Mi znamo da bludnik nije nevjernik no i oni koji za bludnika govore da se, dok čini blud, sa njega skida vjerovanje kao što se skida košulja[2], mogli bi biti u pravu te ih, stoga, ne osporavamo (*ne smatramo lažovima*)." Ili za onoga ko je umro a nije obavio hadž, iako je to bio u mogućnosti, kažu: "Mi ga oslovljavamo vjernikom, klanjamo mu (*dženazu*), molimo Allaha da mu oprosti grijehe, za njega ćemo obaviti hadž, ali ne osporavamo onoga ko kaže: 'Umro je kao jevrejin ili kao kršćanin.'" Negiraju stavove *šiija* a istodobno iznose njihove stavove. Negiraju stavove *haridžija* a istodobno iznose njihove stavove. Negiraju stavove *murdžija* a istodobno iznose njihove stavove. Drže da je to njihovo ispravno a i da su stavovi ovih triju škola pogrešni. O tome navode i neke predaje za koje tvrde da ih je Poslanik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, izrekao. Mi, pak, znamo da je silni i veličanstveni Allah poslao Svoga Poslanika kao milost kako bi njime ujedinio razjedinjene i povećao međusobnu prisnost, a ne da bi unio razdor i muslimane nahuškao jedne na druge. Tvrde da je do razilaženja i došlo usljed tih predaja, budući da među njima ima onih koje dokidaju (derogirajućih, *nāsih*) i onih koje su dokinute (derogirane, *mensūh*), a mi to, kažu, prenosimo kako čujemo. Teško li se njima, kako se samo malo brinu za svoju konačnicu! Ustaju pred ljude i kazuju im predaje znajući da su neke od njih derogirane. A djelovanje po derogiranome danas je zabluda. Ljudi to prihvataju i bīvaju zavedeni. Znamo da Allahov Poslanik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, nije htio protumačiti niti jedan ajet dvojako. Jednostavno, ono što je u Kur'anu bilo derogirajuće, to je i ljudima tumačio kao derogirajuće. Isto je i s derogiranim – i njega je ljudima tumačio kao derogirana. Što se, pak, tiče informacija i opisa onoga što se ranije dešavalo, ništa od toga nije dokinuto. Derogiranje i derogiranost odnose se samo na naredbe i zabrane.

5. **Učenik reče:** – Da vam Allah od mene naknadi Džennetom! Divan ste učitelj (*muʻallim*). Otvorili ste mi vrata spoznaje na koja ranije nisam nailazio. Objasnili ste mi mišljenja tih ljudi koja me ne bi ni zanimala da ne (*želim*) razvidjeti slabosti njihovih stajališta i nedostatnost njihova gledišta. No, recite mi kako odgovoriti na stav one druge škole koja kaže da je Allahova religija mnogobrojna te da se treba držati onoga što je Allah strogo naredio (*farz*) i kloniti se svega što je strogo zabranio (*harām*)?

---

[2] Hadis ovoga sadržaja glasi: "Ko čini blud i konzumira opijate, Allah od njega izvlači vjeru (*īmān*) kao što čovjek skida košulju preko svoje glave." Hadis bilježi al-Ḥākim, prenoseći od Abū Hurayre. (Vidi: Al-Ḥākim, *Al-Mustadrak ʻalā aṣ-Ṣaḥīḥayn*, Kairo, Dār al-Ḥaramayn li aṭ-ṭibāʻa wa an-našr wa at-tawzīʻ, 1997., tom I, str. 66., hadis br. 57.)

Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – Tebi je poznato da Allahovi poslanici, Allahovi blagoslovi i Njegov mir neka je na svima njima, nisu bili različitih religija i da nije svaki poslanik tražio od svog naroda da napusti religiju poslanika koji mu je prethodio, jer im je religija (*dīn*) bila jedna. Svaki, pak, poslanik pozivao je vlastitom vjerozakonu a dokidao vjerozakon ranijega poslanika, budući da su im propisi bili mnogi i različiti. Iz toga razloga Uzvišeni Allah kaže: *Svakome od vas dali smo vjerozakon i metod, a da je Allah htio, učinio bi vas jednom zajednicom.*[3] I svima je stavio u obavezu da primijene religiju, a to je izražavanje Jednosti Božije (*tevhīd*), i da se ne razilaze u tome budući da im je religiju učinio jednom. Tako kaže: *On vam propisuje u religiji* (dīn) *isto ono što je propisao Nuhu i ono što objavljujemo tebi, i ono što smo naredili Ibrahimu i Mūsāu i Īsāu. "Religiju uspostavite i u tome se ne podvajajte!"*[4] Uzvišeni je također rekao: *Prije tebe nijednog poslanika nismo poslali, a da mu nismo objavili: "Nema božanstva osim Mene, zato Meni robujte!"*[5]

Veličanstveni i Uzvišeni također kaže: *Ne treba se mijenjati ono što je Allah stvorio, to je istinska religija*[6], drugim riječima, ne treba se mijenjati Njegova religija. Dakle, religija se nije mijenjala, nije se preinačavala niti je nečim drugim bila zamijenjena. Vjerozakoni su zamjenjivani i mijenjani. Mnogo toga je jednima bilo dozvoljeno (*halāl*), dočim je drugima silni i veličanstveni Allah to isto zabranio (*harām*). Također, ima mnogo toga što je Allah nekima naredio a drugima zabranio. Prema tome, vjerozakoni su brojni i različiti. Vjerozakoni su zapravo propisi, pa ukoliko bi Njegova religija bila djelovanje po svemu što je Allah naredio te suzdržavanje od svega što je Allah zabranio, tada bi svako ko bi izostavio neku naredbu Uzvišenoga Allaha i činio nešto što je zabranio napustio Njegovu religiju, i postao nevjernik. A ako bi postao nevjernik, suspendirano bi bilo sve što

---

[3] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *A tebi objavljujemo Knjigu, samu istinu, da potvrdi knjige prije nje objavljene i da nad njima bdi. I ti im sudi prema onome što Allah objavljuje i ne povodi se za prohtjevima njihovim, i ne odstupaj od Istine koja ti dolazi; svakome od vas dali smo vjerozakon i metod, a da je Allah htio, učinio bi vas jednom zajednicom, ali, On hoće da vas iskuša u onome što vam propisuje, zato se natječite ko će više dobra učiniti; Allahu ćete se svi vratiti, pa će vas On o onome u čemu ste se razilazili obavijestiti.* (5:48)

[4] Plemeniti ajet u cjelini glasi: *On vam propisuje u religiji* (dīn) *isto ono što je propisao Nuhu i ono što objavljujemo tebi, i ono što smo naredili Ibrahimu i Mūsāu i Īsāu. "Religiju uspostavite i u tome se ne podvajajte!" Teško je onima koji Allahu druge ravnim smatraju da se tvome pozivu odazovu. Allah za to odabire onoga koga On hoće i upućuje u to onoga ko Mu se iskreno obrati.* (42:13)

[5] 21:25.

[6] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Ti upravi lice svoje religiji, kao pravi vjernik, djelu Allahovu, prema kojoj je On ljude načinio – ne treba se mijenjati ono što je Allah stvorio, to je istinska religija ali većina ljudi to ne zna.* (30:30)

je između njega i ostalih muslimana: sklapanje braka, nasljeđivanje, klanjanje dženaze, jedenje mesa zaklane životinje i sl., jer je Uzvišeni Allah sve to stavio u obavezu vjernicima – a sve usljed vjerovanja (*īmān*) na temelju kojega je Uzvišeni Allah njihovu krv i imetke učinio zabranjenim, izuzev ako se nešto dogodi nenamjerno. Zapravo, Uzvišeni Allah je naredio vjernicima propisano nakon što su potvrdili religiju. Uzvišeni kaže: *Reci vjernicima, robovima Mojim, da molitvu obavljaju!*[7] I kaže: *O vjernici! Propisuje vam se odmazda*[8]; *O vjernici, često Allaha spominjite i hvalite*[9], i slično tome. Da su ovi propisi ujedno i sāmo vjerovanje, ne bi ih oslovio vjernicima sve dok ne bi postupili po njima.

Uzvišeni Allah je razdvojio vjerovanje (*īmān*) od djela, pa je rekao: *oni koji vjeruju i koji dobra djela čine.*[10] I rekao je: *A nije tako! Onoga ko se bude Allahu pokoravao, i uz to dobra djela radio*[11], dakle, sa vjerovanjem. I rekao je: *A onaj koji želi onaj svijet i trudi se da ga zasluži, a vjernik je*[12], učinivši vjerovanje odvojenim od djela. Vjernici, dakle, po svom vjerovanju u Allaha klanjaju, zekat daju, poste, hodočaste i Allaha slave, a ne po svojim namazima, zekatima, postovima i hodočašćima vjeruju u Allaha. To je stoga što su prvo povjerovali a potom počeli činiti djela, što znači da je njihovo izvršavanje propisa rezultat njihovoga vjerovanja u Allaha, a nije njihovo vjerovanje posljedica postupanja po propisima. Naprimjer, čovjek kada ima dūg, prvo prizna i potvrdi postojanje dūga, a potom ga izmiri. Neće prvo vratiti dūg, a potom potvrditi da ga ima. Njegovo potvrđivanje dūga ne proizlazi iz njegova izmirivanja, već njegovo izmirivanje dolazi kao rezultat priznanja da

---

7 Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Reci vjernicima, robovima Mojim, da molitvu obavljaju i da udjeljuju i tajno i javno, dio onoga što im Mi darujemo, prije nego što nastupi Dan u kome neće biti trgovanja ni prijateljstva.* (14:31)

8 Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *O vjernici! Propisuje vam se odmazda za ubijene: slobodan – za slobodna, i rob – za roba, i žena – za ženu. A onaj kome rod ubijenog oprosti, neka oni velikodušno postupe, a neka im on dobročinstvom uzvrati. To je olakšanje od Gospodara vašeg, i milost. A ko nasilje izvrši i poslije toga, njega bolna patnja čeka.* (2:178)

9 33:41.

10 Ove riječi navedene su u nekoliko plemenitih ajeta, npr.: *A one koji vjeruju i koji dobra djela čine obraduj džennetskim baščama kroz koje će rijeke teći; svaki put kad im se iz njih dâ kakav plod, oni će reći: "Ovo smo i prije jeli", a bit će im davani samo njima slični. U njima će čistoga pâra imati, i u njemu će vječno boraviti.* (2:25) Također usp.: 2:2.; 2:82; 2:277; 3:57; 4:57; 4:122; 4:173; 5:9; 5:93; 7:42; 10:4; 10:9; 11:23; 13:29; 14:23; 18:30; 18:107; 19:96; 22:14; 22:23; 22:50; 22:56; 26:227; 29:7; 29:9; 29:58; 30:15; 30:45; 31:8; 32:19; 34:4; 35:7; 38:24; 38:28; 40:58; 41:8; 42:22, 42:23; 42:26; 45:21; 45:30; 47:2; 12; 48:29; 65:11; 84:25; 85:11; 95:6; 98:7; 103:3.

11 Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *A nije tako! Onoga ko se bude Allahu pokoravao i uz to dobra djela činio, toga čeka nagrada kod Gospodara njegova, takvi se neće ničega bojati i ni za čim neće tugovati.* (2:112)

12 Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *A onaj koji želi onaj svijet i trudi se da ga zasluži, a vjernik je, trud će mu hvale vrijedan biti.* (17:19)

dūg postoji. Isto tako, robovi rade za svoje gospodare po osnovi njihova priznanja ropskog statusa kod njihovih gospodara, a ne postaju njihovi robovi po osnovi svog rada kod njih. Priznavanje ropskog statusa ne zasniva se na tome. Neki od njih priznaju i potvrde svoj ropski status, ali ne obavljaju poslove roba, no njihovo priznavanje toga statusa time ne biva poništeno.

6. **Učenik reče:** Divno ste to objasnili, no, recite mi šta je to vjerovanje (*īmān*)?

   Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – Vjerovanje je: potvrđivanje istinitosti (*tasdīk*), spoznaja (*ma'rifa*), pouzdano znanje (*jekīn*), priznavanje (*ikrār*) i predanost (*islām*). U pogledu potvrđivanja istinitosti, ljudi se kategoriziraju u tri grupe: Jedni potvrđuju istinitost Allaha i onoga što je od Njega došlo, srcem i jezikom; drugi potvrđuju istinitost jezikom a srcem poriču, dok treći potvrđuju istinitost srcem a jezikom poriču.

7. **Učenik reče:** Otvorili ste mi jedno pitanje s kojim se dosada nisam susretao, no obavijestite me o ove tri kategorije – jesu li oni kod Allaha vjernici?

   Učenjak, Allah mu se smilovao, odgovori: – Onaj ko potvrđuje istinitost Allaha i onoga što je od Njega došlo, i to srcem i jezikom, taj je i kod Allaha i kod ljudi vjernik; onaj ko potvrđuje istinitost jezikom, ali u srcu to smatra lažnim, taj je kod Allaha nevjernik, a kod ljudi vjernik, budući da ljudi ne znaju šta mu je u srcu. Dužni su oslovljavati ga vjernikom, na osnovu potvrđivanja svjedočenja (*šehadet*) koje ispoljava. Ne trebaju se opterećivati time šta se nalazi u nečijem srcu. Neko je, opet, kod Allaha vjernik a kod ljudi nevjernik. Naime, čovjek može biti vjernik u Allaha, ali u okolnostima kad prikriva (*tekijja*) ispoljavati nevjerstvo jezikom. Onaj kome nije poznato da on skriva svoje vjerovanje, nazivat će ga nevjernikom, dok je on kod Allaha vjernik.

8. **Učenik reče:** – Objasnili ste mi baš kako treba, međutim zapazio sam da često u govoru spominjete vjerovanje (*īmān*), tj. da je iman: potvrđivanje istinitosti, spoznaja, priznavanje, predanost i pouzdano znanje.

   Učenjak, Allah mu se smilovao, odgovori: – Allah ti dao svako dobro, nipošto nemoj biti brzoplet. Provjeri rješenje (*koje ti ja dajem*), pa ako ti nešto od onog što ti reknem bude neprihvatljivo, pitaj ko bi ti to mogao rastumačiti, ako stvarno želiš savjet. Mnogo je toga što čovjek čuje pa mu se ne dopadne, no, kada mu se objasni, bude zadovoljan time. Stoga nipošto nemoj biti poput onog koji nešto čuje što mu nije po volji pa počne govoriti o tome želeći nauditi ugledu (*onoga od koga je to čuo*) te to razglasi među ljudima. A ne kaže: "Možda ovo rečeno ima neko objašnjenje,

neki aspekt koji bi mogao biti ispravan, a koji meni nije poznat. Zašto ne bih svog dotičnog prijatelja upitao za tumačenje toga"; ili: "Možda mu se ta riječ omakla s jezika, možda je nije namjeravao izreći. Zato to moram provjeriti. Neću sramotiti svoga prijatelja, niti ću ga omalovažavati, već ću uznastojati shvatiti bīt njegova govora."

9. **Učenik je rekao:** – Allah Vas učvrstio i dao Vam Svoju potporu te Vam učinio trajnim dobro koje Vam je dao! Razumio sam ovo što ste mi rekli. Molim Vas, nemojte mi uzeti za zlo ovo što pitam, jer sada stječem znanje – hoćete li mi reći nešto više o potvrđivanju istine, spoznaji, priznavanju, predanosti i pouzdanom znanju koje ste spominjali: kakvo mjesto oni imaju kod Vas i kako ih Vi tumačite?

   Učenjak, Allah mu se smilovao, odgovori: – Ovo su različiti pojmovi, ali im je značenje jedno: to je samo vjerovanje (*īmān*). Naime, čovjek treba priznati da je Allah njegov Gospodar, da srcem potvrdi da mu je Allah Gospodar, da ima izvjesno znanje da mu je Allah Gospodar, da zna da mu je Allah Gospodar. Svi ti pojmovi jesu različiti, ali im je značenje jedno. To je kao i za čovjeka kada biva oslovljen sa: "Čovječe", ili: "Gospodine", ili: "Hej ti!" Iako se misli na istog čovjeka oslovljava ga se različito.

10. **Učenik reče:** – Allah Vam se smilovao: da nisam bio svjestan da imam malo znanja i da mi je misao slabašna, ne bih ni došao kod Vas. Stoga, ako Vam se nešto od mene ne dopadne ili Vas opteretim, nemojte me koriti. Ta liječenje bolesti bolesnika, teret je ljekaru, kao što je i sljepilo slijepog teret za onog koji vidi. Tako bi i učenjak trebao podnositi teret neznalice. Uvidio sam da ima i takvog govora koji u neznalici izazove strah kada ga čuje, no kada mu se protumači, bude spokojan. Zbilja ste mi lijepo objasnili vjerovanje, srčano potvrđivanje, pouzdano znanje i iskrenost (*ihlās*), ali kažite mi na temelju čega bismo trebali tvrditi da je naše vjerovanje poput vjerovanja meleka i poslanika kad znamo da su oni Allahu bili pokorniji od nas?!

    Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – Ti znaš da su oni bili pokorniji Allahu od nas. Već sam ti govorio o tome da vjerovanje nije isto što i djelo. Prema tome, naše vjerovanje je jednako njihovome u pogledu potvrđivanja istinitosti jednosti Gospodara (*vahdānijjet*), Njegove gospodarstvenost i moći (*kudret*) te u pogledu onog što je došlo od Njega, a što su priznali meleci i potvrdili istinitost toga vjesnici i poslanici. Odatle naša tvrdnja da je naše vjerovanje kao i vjerovanje meleka, jer vjerujemo u sve u šta vjeruju i meleci, premda su oni neposredno vidjeli začudna Allahova znamenja a mi nismo.

11. **Učenik reče:** – Da Vas Allah čuva pa da uvijek budete među uspješnima – kako ste to lijepo kazali. Sad shvatam da je naše vjerovanje poput vjerovanja meleka, naše potvrđivanje istinitosti poput njihovoga potvrđivanja a naše duboko uvjerenje (*jekīn*) poput njihovoga. No, recite mi, odakle to da se oni više boje Allaha i da su Mu pokorniji od nas? Zašto neznalice, kad kod čovjeka vide neko poskliznuće, ili žal kod kakve nesreće, ili kukavičluk pred neprijateljem, ili ustrajnost u nekoj strasti, govore da je to usljed slabosti uvjerenja (*jekīn*)?

    Učenjak, Allah mu se smilovao, odgovori: – Neznalice taj stav o slabosti uvjerenja iznose zato što ne znaju razvidjeti smisao "izvjesnog znanja". Izvjesno znanje o nečemu znači poznavanje nečega do mjere da u tome nema nimalo sumnje. Tako niko od onih koji su predani (*muslimani*) ne sumnja u Allaha, Njegove knjige i Njegove poslanike makar i činili neke grijehe. Mi, naime, druge uspoređujemo sa sobom a i nama se pokatkad desi poskliznuće, žal kod kakve nesreće ili kukavičluk pred neprijateljem, no, nikad nas ne obuzme sumnja u Allaha niti u bilo šta što je došlo od Njega. Prema tome, tako stvar stoji i sa drugima. A što se tiče tvoga pitanja: "Odakle to da se oni više boje Allaha i da su Mu pokorniji od nas?", tome ima više razloga. Jedan od njih je ovaj: oni su, kako god su nad drugima odlikovani vjesništvom i poslanstvom tako isto odlikovani i strahom (*od Boga*), čežnjom (*za Njegovom blizinom*) te svim karakteristikama plemenitog morala (*mekārimu-l-ahlāk*). Drugi je taj što su vidjeli meleke i začudnosti koje mi nismo vidjeli. Treći razlog je da se nisu žalili za nedaće (*koje su ih sustizale*) a četvrti razlog je što su bili svjedoci kazne koja je spuštana na druge za neposlušnost Bogu. I to im je, također, bilo brana pred griješenjem.

12. **Učenik reče:** – Razmotrio sam ovo što ste mi do sada kazali – sve ste predstavili onako kako jeste i govorili učeno. No, volio bih da mi logičkom usporedbom izložite primjer našeg izvjesnog znanja u odnosu na njihovo, našeg straha od Boga u odnosu na njihov i naše odvažnosti u odnosu na njihovu, kako to izgleda? Naime, kada se neuk čovjek zainteresira za svoju konačnu sudbinu i poželi da ga se o tome poduči, i ja mu to objasnim, on se ne dozove tome, pa kada bih mu uvjerenje učvrstio nekom logičkom usporedbom, bolje bi proniknuo u ono što mu govorim.

    Učenjak, Allah mu se smilovao, odgovori: – Kako si se lijepo dosjetio da zatražiš logičku usporedbu. Tako postupa onaj ko se želi okoristiti podukom koja se odvija između njega i njegovog prijatelja. Dakle, u slučaju kada neko

ne shvata ono što mu je rečeno, pristupa se logičkoj usporedbi (*kijās*). Znaj da ispravna logička usporedba opravdava očekivanje odnosno prikladna je onima koji tragaju za istinom, jer je poput pravednih svjedoka za onoga ko je s istinom, ko zagovara istinu. Da neznalice ne negiraju istinu, učenjaci ne bi bili ni obavezani (*upotrebom*) logičkog poređenja odnosno usporedbe. A što se tiče logičke usporedbe (*koju si tražio*) u tome: "da je naše izvjesno znanje i ono kod meleka identično, dočim je njihov strah jači od našeg straha", tj. (*pitanja*): "Kako to?" Reći ću ti da je to poput dvojice vičnih plivača, u svemu ravnopravnih, koji dođu do ogromne rijeke snažnoga toka, pa jedan od njih dvojice odvažno zađe u nju a drugi bude manje odvažan; ili poput dva bolesnika koja boluju od iste bolesti, pa im se donese izrazito gorak lijek te ga jedan odvažno popije, dok se drugi pokaže manje odvažnim.

13. **Učenik reče:** – Kako ste to samo lijepo rastumačili, no, obavijestite me o ovome: ako je naše vjerovanje kao i vjerovanje poslanika, zar nije i nagrada (*sevāb*) za naše vjerovanje identična nagradi za njihovo vjerovanje? A ukoliko je naša nagrada poput njihove nagrade, po čemu su, onda, vredniji od nas? Na ovome svijetu jednakoga smo vjerovanja, a i na drugome svijetu smo jednaki u smislu nagrade za vjerovanje. No, ukoliko naša nagrada nije jednaka njihovoj, zar to onda nije nepravda, budući da je naše vjerovanje jednako njihovom, a nama nije dato ono što je dato njima!?

Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – Proširio si ovo pitanje, no, dobro razvidi odgovor. Zar ne znaš da je naše vjerovanje jednako njihovome, budući da vjerujemo u sve u šta su i poslanici vjerovali? Zatim, oni će imati vredniju nagradu od nas zbog vjerovanja ali i ukupnog robovanja Allahu (*'ibadet*). Kao što ih je Uzvišeni Allah nad ostalim ljudima odlikovao vjesništvom tako je odlikovao i njihov govor, njihov namaz, njihove kuće i njihova staništa te sve njihovo u odnosu na drugo u bilo kojoj stvari. Naš Gospodar nam nije učinio nepravdu time što našu nagradu nije učinio jednakom njihovoj; nepravda bi bila da nam se umanji naše pravo i u nama se izazove bijes. Povećati njima, a nama ne umanjiti naše pravo i dati nam ono što će nas učiniti zadovoljnim, nije nepravda. Vjesnici i poslanici na ovome svijetu imaju prednost nad svim ljudima, jer su oni predvodnici, povjerljive osobe Svemilosnoga. Niko od ljudi im se ne može približiti u njihovom robovanju, strahovanju, skrušenosti i podnošenju teretā radi Uzvišenog Allaha. Pored toga, ljudi, s dopuštenjem Allaha, preko njih postižu vrijednost. Prema tome, imaju nagrade poput nagrada onih koji uđu u Džennet na osnovu njihovih dova.

14. **Učenik reče:** – Pravo ste opisali i objasnili, da Vas Allah Džennetom nagradi. No, možete li mi reći da li znate postoji li neki neposluh, osim pripisivanja druga Allahu (*širk*), zbog kojega će Allah neizostavno kazniti ili smatrate da svi mogu biti oprošteni? Ako, pak, smatrate da će neka djela biti oproštena, koja to od njih mogu biti oproštena?

    Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – Ne znam ni za jedan neposluh Bogu za koji će Allah neizostavno kazniti, osim pripisivanja Allahu druga. Stoga ne mogu svjedočiti ni za jednog grješnika koji se okreće prema Kibli da će ga Allah posigurno kazniti za te grijehe, izuzev pripisivanja druga Allahu. Znam da će neki grijesi biti oprošteni, ali ne znam koji, na osnovu riječi Uzvišenoga Allaha: *Ako se budete klonili velikih grijehova, onih koji su vam zabranjeni, Mi ćemo preći preko vaših loših djela*[13]. Ne znam sve velike grijehe niti loša djela koji će biti oprošteni ili neće biti oprošteni, jer možda će Allah oprostiti svaki neposluh, osim pripisivanja Njemu druga, budući da je rekao: *Allah neće oprostiti da Mu se neko drugi smatra ravnim, a oprostit će manje grijehove od toga kome On hoće*.[14] Prema tome, ja ne znam kome će oprostiti a kome neće.

15. **Učenik reče:** – Šta mislite, može li biti da Allah oprosti ubici a kazni onoga ko nekoga prijekorno pogleda (*onoga sa zlim pogledom, sāhibu-n-nazra*), ili su njih dvojica po Vašem mišljenju u istoj poziciji u pogledu nade u oprost?

    Reče znalac, Allah mu se smilovao: – Znam da je kod Allaha, ako će već oprostiti ubici, onaj zlog pogleda još bliži da mu oprosti a da je, ako će kažnjavati za zao pogled, preče da kazni za ubistvo, jer je Uzvišeni rekao: *Najplemenitiji od vas kod Allaha je onaj koji Ga se najviše boji.*[15] Osoba zlog pogleda, ukoliko nije ubila, bogobojaznija je od ubice. Što se, pak, tiče nade u oprost koju si spomenuo, njih dvojica u tom pogledu kod mene nisu ista, jer za osobu koja je počinila manji grijeh ima više nade, tako mislim, negoli osoba koja je počinila neki veliki grijeh. Za logičku usporedbu u ovome slučaju mogu se uzeti dva čovjeka: jedan zaplovi morem, a drugi malehnom rijekom i ja se za obojicu bojim da bi se mogli utopiti i za obojicu se

[13] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Ako se budete klonili velikih grijehova, onih koji su vam zabranjeni, Mi ćemo preći preko vaših loših djela i uvest ćemo vas u divno mjesto.* (4:31)

[14] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Allah neće oprostiti da Mu se neko drugi smatra ravnim, a oprostit će manje grijehove od toga kome On hoće. A onaj ko drugog smatra Allahu ravnim čini, izmišljajući laž, grijeh veliki.* (4:48) Također vidi: 4:115.

[15] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *O ljudi, Mi vas od jednog čovjeka i jedne žene stvaramo i na narode i plemena vas dijelimo da biste se upoznali. Najplemenitiji od vas kod Allaha je onaj koji Ga se najviše boji, Allah, uistinu, sve zna i nije Mu skriveno ništa.* (49:13)

nadam da će se spasiti, s tim, da se više plašim utapanja za onog na moru, negoli za onog na rijeci. Mislim da za onoga na rijeci ima više nade u spas, negoli za onog na moru. Jednako tako mislim da više nade u oprost ima za osobu koja je uradila mali grijeh, negoli za onu koja je uradila veliki grijeh. Za obojicu se nadam i za obojicu strahujem, na osnovu njihovih djela.

16. **Učenik reče:** – Kako ste to lijepo usporedili, no, obavijestite me o tome da li je bolje tražiti oprost za počinitelja velikoga grijeha ili ga, pak, proklinjati? Ili mislite da se treba jednostavno opredijeliti između zazivanja prokletstva na njega i traženja oprosta? Objasnite mi sve ovo!

Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – Dvije su kategorije grijeha, ne računajući pridruživanje druga Uzvišenome Allahu, pa koji god grijeh iz te dvije kategorije čovjek uradi, bolje je moliti oprost za njega, ali i ako bi se zazivalo prokletstvo na njega ne bi bio grješan. Naime, ako se ogriješi prema tebi pa mu oprostiš a ne proklinješ ga, to je bolje, a ukoliko se ogriješi u onome što je između njega i njegovoga Stvoritelja, ali Mu ne pridruži druga, a pokažeš milostivost prema njemu te uputiš dovu da mu Allah oprosti rukovođen nepovredivošću njegovog svjedočenja (*šehāda*), to je bolje. No, prizoveš li njegovu propast, nije ti grijeh, npr. da rekneš: "Gospodaru, kazni ga za taj grijeh!"

Međutim, bio bi grješan ako bi rekao: "Kazni ga i bez grijeha." Prema tome, moljenje za oprost bolje je iz dva razloga. Jedan je što se radi o vjerniku a drugi jer ti ne znaš pouzdano hoće li ga Allah kazniti. Kada bi izvjesno znao da će ga Allah kazniti, bilo bi ti zabranjeno (*harām*) moliti za oprost njegovog grijeha. Silni i veličanstveni Allah zabranio je moljenje oprosta za onoga za koga je On rekao da će ga kazniti Džehennemom. Onaj ko bi molio Allaha da oprosti nekome za koga je Allah rekao da će ga kazniti, čime bi molio svoga Gospodara da iznevjeri Svoju Riječ, bio bi poput nekoga ko bi govorio: "Gospodaru, Mene jedinoga nemoj usmrtiti", dok je Silni i Veličanstveni Allah rekao*: Svaka duša će smrt okusiti!*[16] Prema tome, moljenje za oprost grijeha onome ko je posvjedočio (*šehāda*) bolje je, s obzirom na nepovredivost *svjedočenja* i njegovo potvrđivanje, jer nema ništa vrednije u smislu pokoravanja Allahu od potvrđivanja ovog *svjedočenja*. Sve obavezne stvari koje je Allah naredio, u odnosu na potvrđivanje *svjedočenja*, manje su od jajeta u odnosu na sedam nebesa i sedam zemalja

[16] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Svaka duša će smrt okusiti! I samo na Sudnjem danu dobit ćete u potpunosti plaće vaše, i ko bude od vatre udaljen i u Džennet uveden – taj je postigao šta je želio; a život na ovome svijetu je samo varljivo naslađivanje.* (185:3) Također vidi: 21:35; 29:57.

i onoga što je između njih. Kako god je grijeh pripisivanja Allahu druga najveći tako je i nagrada za *svjedočenje* najveća. Silni i Veličanstveni Allah ozbiljnost grijeha pripisivanja Njemu druga spomenuo je onako kako nije spomenuo veličinu nijednog drugog ružnog djela. Rekao je: *Mnogoboštvo je, zaista, velika nepravda*.[17] Ovako nešto nije rekao ni za koje drugo ružno djelo. Još je rekao: *Onaj ko bude smatrao da Allahu ima iko ravan – bit će kao onaj koji je s neba pao i koga su ptice razgrabile, ili kao onaj kojeg je vjetar u daleki predio odnio.*"[18] *Gotovo da se nebesa raspadnu, a Zemlja provali i planine zdrobe što Milostivom pripisuju dijete*.[19] Nijedan ajet sličan ovima nije izrekao za ubistvo ili za nešto manje od njega.

17. **Učenik reče:** – Samo mi još više povećavate želju za Vašom podukom, Allah Vas nagradio dobrim od svih vjernika – o, kako lijepo govorite, motrite i odnosite se prema njihovim i dobrim i lošim (*stvarima*). Kako samo poznajete njihove vrednote, i kako ste milostivi prema njima. Ipak, obavijestite me o tome da li pravednici nadmašuju jedni druge u svojim govorenjima o onima koji se okreću prema Kibli?

    Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – Stavovi pravednih u pogledu poštivanja Allahovih svetinja, jedinstveni su. No, jedni se razlikuju od drugih po znanju i argumentima vezanim za poštivanje svetinja Uzvišenog Allaha, moljenje Njemu, podnošenje teretā i snagu brižnosti prema suzbijanju deformacija zajednice (*umma*) te potragu za poštivanjem njihove svetosti i nečinjenje grijeha prema njima. To je poput vojnika u prisustvu neprijatelja: jedinstveni su riječju i djelom protiv neprijatelja, no jedni nadmašuju druge u poznavanju borbe, ratovanja, strategije, učešća u naoružavanju i finansiranju te podstrekivanju na borbu.

18. **Učenik reče:** – Tako mi života, nema jasnije izraženog logičkog poređenja od ovoga, no, obavijestite me o tome da li je vjernik kada počini veliki grijeh, neprijatelj Allahov?

    Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – Vjernik nije neprijatelj Allahov makar počinio sve grijehe, ako nije napustio vjerovanje u Božiju jednoću (*tevhīd*). Neprijatelj, naime, mrzi svoga neprijatelja i želi

[17] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Kada Lukman reče sinu svome, savjetujući ga: "O sinko moj, ne smatraj druge Allahu ravnim, mnogoboštvo je, zaista, velika nepravda."* (31:13)

[18] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Budite iskreno Allahu odani, ne smatrajte nikoga Njemu ravnim! A onaj ko bude smatrao da Allahu ima iko ravan – bit će kao onaj koji je s neba pao i koga su ptice razgrabile ili kao onaj kojeg je vjetar u daleki predio odnio.* (22:31)

[19] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Gotovo da se nebesa raspadnu, a Zemlja provali i planine zdrobe što Milostivom pripisuju dijete.* (19:91-92)

mu nanijeti gubitak, dočim vjernik može počiniti i veliki grijeh a Allah mu je i tada draži od svega ostalog tako da, ako bi bio stavljen pred izbor: ili da bude sagoren vatrom ili da od srca nešto slaže na Allaha, njemu bi sagorijevanje vatrom bilo draže od tog drugog.

19. **Učenik reče:** – Ako mu je Allah draži od svega ostalog, zašto Mu je, onda, neposlušan? Da li je moguće da neko nekoga voli a istodobno mu iskazuje neposluh u onom što ovaj traži od njega?

    Učenjak, Allah mu se smilovao, odgovori: – Da, sin može voljeti svoga oca ali i da bude neposlušan prema njemu. Tako je i sa vjernikom: Allah mu je draži od svega ostaloga, makar Mu je i neposlušan. Neposlušan Mu je jer ga nadjača i nadvlada strast pa ga strasti savladaju. Nekada čovjek radi kod vladara pa se okrene od svoga posla te bude kažnjen različitim vrstama kazne, a kada bude pušten, vrati se svome poslu, ukoliko bude za njega sposoban. Žena proživi to što proživi za vrijeme postporođajnog krvarenja, no, čim se pridigne, traži svoje dijete.

20. **Učenik reče:** – Rekli ste upravo ono što je poznato osobi koja je strastima savladana. Ta, koliko je samo pobožnjaka savladala njihova strast! Među njima i Adema i Davuda, neka je na njih dvojicu mir. Ali, recite mi, o ovom vjerniku: čini li on neposluh Bogu znajući da će zbog toga biti kažnjen?

    Učenjak, Allah mu se smilovao, odgovori: – Ne čini neposluh znajući da će za njega biti kažnjen, već griješi iz dva razloga. Prvi je taj što se nada oprostu a drugi što se uzda u pokajanje prije bolesti i smrti.

21. **Učenik reče:** – Zar se čovjek hoće upustiti u nešto za šta se boji da bi zbog toga mogao biti kažnjen?!

    Učenjak, Allah mu se smilovao, odgovori: – Da, nekada se čovjek upušta u ono za šta se boji da bi mu moglo naštetiti, poput hrane, pića, borbe ili plovidbe morem. Da se ne nada izbavljenju od utapanja dok plovi morem ili pobjedi dok se bori, ne bi se upuštao u borbu niti bi zaplovio morem.

22. **Učenik reče:** – Istinu ste rekli jer znam po sebi: jedem, nekada, jelo koje mi smeta, pa kada završim kajem se obećavajući sāmome sebi da mu se nikad više neću vratiti. No, čim ga (*ponovno*) ugledam, ne mogu otrpjeti. Već, obavijestite me o nevjerovanju – jer nevjerovanje ima svoju pojmovnost i svoje značenje.

    Učenjak, Allah mu se s milovao, odgovori: – Nevjerovanje (*kufr*) ima svoju pojmovnost i svoje značenje. Značenje mu je: neprihvatanje, poricanje i smatranje lažnim. *Kufr* (*sakrivanje*) je arapski izraz, a Arapi taj izraz

upotrebljavaju za neprihvatanje nečega. Uzvišeni Allah je, pak, spustio Knjigu na arapskome jeziku. Primjer toga je ovaj: kada bi jedan čovjek drugome posudio određen novac, pa dospije vrijeme da se dūg vrati i on ga zatraži od dužnika. Ukoliko (*dužnik*) prizna postojanje dūga ali ga ne vrati, ovaj će reći: "Razvukao mi je vraćanje dūga (*mātalenī*)" a neće kazati: "Porekao mi je (*kāferenī*) dug." No, ako bi mu dužnik zanijekao i porekao postojanje dūga, tada bi ovaj rekao: "Porekao mi je dūg", a ne: "Razvukao mi je (dūg)." Tako i vjernik: kada napusti neku obavezu (*ferīda*) ali ne porekne njenu obaveznost, oslovljava se grješnikom (*musī'*), a ukoliko je ostavi zato što poriče njenu obaveznost, tada se oslovljava nevjernikom, poricateljem obaveza od Uzvišenoga Allaha.

23. **Učenik, Allah mu se smilovao, reče:** – To je ispravno i općeprihvaćeno: da se čovjek oslovi poricateljem prema onome što poriče, potvrđivačem istine prema onome što potvrđuje kao istinu, grješnikom prema onom u čemu griješi, dobročiniteljem prema dobročinstvu koje čini. Ali obavijestite me o onome koji zastupa Božiju jednost (*tevhīd*) ali kaže: "Ne vjerujem u Muhammeda, Allah ga blagoslovio i podario mu mir."

    Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – Toga nema, a kada bi ga i bilo nazvali bismo ga nevjernikom u Allaha, lažovom u svojoj tvrdnji da spoznaje Uzvišenoga Allaha. Kao argument za njegovo nevjerovanje u Allaha jeste njegovo nevjerovanje u Muhammeda, jer ko ne vjeruje u Allaha taj ne vjeruje ni u Muhammeda, dok njegovo nevjerovanje u Allaha ne dolazi od njegovog nevjerovanja u Muhammeda. Tako kršćani usljed svog nevjerovanja u Jednoga (*El-Vāhid*), koji nema sina, tvrde da je Uzvišeni Allah treći od Trojice. Ili jevreji, koji usljed svoga nevjerovanja u Onoga koji je od svega neovisan odnosno koji je Sam Sebi dovoljan (*El-Ganijj*) i koji ne može postati siromašan, koji je darežljiv (*El-Dževād*) i koji ne škrtari, Gospodar (*Er-Rabb*) koji nema sina, Vladar (*El-Malik*) koji nema Sebi sličnoga, tvrde da je Allah siromašan, da je Allahova Ruka stisnuta, da je Uzejr Allahov sin te da Uzvišeni Allah sliči na ljude. Isto je i s onima koji obožavaju vatru ili se klanjaju Suncu i Mjesecu. Uzvišeni Allah, pak, kaže: *A dokaze Naše samo nevjernici osporavaju*."[20] I kaže: *I tako Mi Gospodara tvoga, oni neće biti vjernici dok za sudiju u sporovima međusobnim tebe ne prihvate i da onda zbog presude tvoje u dušama svojim nimalo tegobe ne osje-*

[20] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Kao i njima, Mi tebi objavljujemo Knjigu, a neki od onih kojima smo već dali Knjigu – i u ovu vjeruju, a i od ovih neki u nju vjeruju, a dokaze Naše samo nevjernici osporavaju.* (29:47)

te i dok se sasvim ne pokore.[21] Prema tome, onaj ko tvrdi da poznaje Allaha a ne vjeruje u Muhammeda, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, svoje nevjerovanje u Gospodara nam je argumentirao svojim nevjerovanjem u Muhammeda. Na primjer: kada neko tvrdi da može nositi dvadeset *kafīza* (*mjera za težinu*), a mi vidimo da ne može ponijeti ni dva, tada znamo da ako ne može ponijeti dva kafîza, još manje je kadar ponijeti dvadeset. Ili drugi primjer: Ako bi neko rekao: "Znam da je Allah istina, ali ne priznajem da je ovaj čovjek Njegovo stvorenje", znali bismo da iznosi lažnu tvrdnju, jer da je spoznao Allaha, znao bi da je sve osim Njega stvoreno. Ili kao čovjek pored koga se nalaze svjetiljka i velika vatra, oboje jednako blizu, te ustvrdi da vidi (*samo*) svjetiljku – no veliku vatru bi morao vidjeti još bolje.

24. **Učenik, Allah mu se smilovao, reče:** – Baš ste me rasteretili, no, obavijestite me o onome ko bi Allahovom Poslaniku rekao: "Znam da si ti Allahov poslanik, ali žudim za tim da te ubijem"?

    Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – Ovo su pitanja koja postavljaju tvrdoglavi. Ona su apsurdna. Naime, kada bi čovjek znao da je ovaj Allahov poslanik ne bi žudio da ga ubije niti bi želio njegovu smrt ni uznemiravanje. To je kao kada bi čovjek drugome govorio: "Ti si mi draži od svih ljudi, ali žudim za tim da te ubijem vlastitim rukama i pojedem tvoje meso!" Niko od ljudi ko tvrdi da je Uzvišeni Allah jedan i vjeruje u Muhammeda, ne tretira Allahovoga poslanika na osnovu bilo kakve manjkavosti – kao, naprimjer, da govori da je bio Arap, uz to siromašan, želeći mu to (*predstaviti*) kao nedostatak i naštetiti mu. Prema tome, kada bi spoznao Allaha i spoznao da je Muhammed Njegov poslanik, Allah i Njegov Poslanik bili bi mu tada u njegovim očima isuviše veliki da bi Njegovoga poslanika spominjao po nečemu čime bi ga htio osramotiti ili mu umanjiti vrijednost. Silni i veličanstveni Allah, ističući veličinu Poslanikove pozicije, kaže: *Onaj ko se pokorava Poslaniku pokorava se i Allahu*[22], jer je On Poslanika učinio predvodnikom svih Svojih stvorenja – i džina i ljudi, i povjerenikom Svojih propisa i pravila. Stoga je rekao: Ono *što vam Poslanik dadne to uzmite, a ono što vam zabrani to ostavite!*[23]

---

[21] 4:65.

[22] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Onaj ko se pokorava Poslaniku pokorava se i Allahu; a onaj ko glavu okreće – pa, Mi te nismo poslali da im čuvar budeš.* (4:80)

[23] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Plijen od stanovnika sela i gradova koji Allah Poslaniku Svome daruje pripada: Allahu i Poslaniku Njegovu, i bližnjim njegovim, i siročadi, i siromasima, i putnicima namjernicima – da ne bi prelazilo iz ruku u ruke bogataša vaših; ono što vam Poslanik dadne to uzmite, a ono što vam zabrani to ostavite; i bojte se Allaha jer Allah, zaista, strahovito kažnjava.* (59:7)

25. **Učenik, Allah mu se smilovao, reče:** – Donijeli ste mi svjetlo, pa neka i Vama Allah osvijetli put na Danu uspravljanja – obavijestite me o onome ko ustvrdi da je spoznao Allaha, ali kaže: "Žudim da i ja govorim kako Allah ima sina."

    Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – Slavljen je Allah (*subhānallāh*), zar taj i onaj od maloprije nisu isti?! Ovakva pitanja dolaze samo od tvrdoglavih osoba. Ta, možeš li za mrtvaca kazati da je nešto sanjao? Dakle, kako god mrtvac ne može sanjati tako ni onaj ko vjeruje u Božiju jednost ne može imati žudnju za tim da rekne: "Allah ima sina."

26. **Učenik, Allah mu se smilovao, reče:** – To je, zaklinjem se, baš tako kako ste rekli – pitanja koja postavljaju tvrdoglave osobe, a takav govor je apsurdan. No, obavijestite me o današnjem dvoličnjaštvu (*nifāk*) – nije li ono kao ranije dvoličnjaštvo? I današnje nevjerstvo – nije li kao ranije nevjerstvo? Kakvo je, zapravo, bilo ranije dvoličnjaštvo?

    Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – Tako je, današnje dvoličnjaštvo – to je ono prvotno dvoličnjaštvo; današnje nevjerstvo je poput onoga prvotnoga, onako kako je i današnji islam – onaj prvotni islam. Sada ću ti nešto reći o onom prvotnom dvoličnjaštvu. To je bilo osporavanje i poricanje srcem, dok se tek pokazivalo kao potvrđivanje istinitosti i očitovanje jezikom. Tako je i danas kod onih kod kojih ga ima. Njih je Silni i Veličanstveni prokleo u Svojoj Knjizi, rekavši: *Kad ti dvoličnjaci dolaze, oni govore: "Mi tvrdimo da si ti, zaista, Allahov poslanik!"* Silni i Veličanstveni Allah im je na to uzvratio, označavajući te njihove riječi lažnim: *I Allah zna da si ti, zaista, Njegov poslanik, a Allah svjedoči da su dvoličnjaci pravi lašci.*[24] On ih ne označava lašcima zato što govore nešto što nije istina, već zato što ono čiju istinitost potvrđuju i što ispovijedaju, ne odgovara tome što jezicima predstavljaju. O njima Silni i Veličanstveni Allah kaže: *Kada susretnu one koji vjeruju, govore: "Vjerujemo!" – a čim ostanu nasamo sa šejtanima svojim, govore: "Mi smo s vama, mi se samo rugamo."*[25] To jest: Muhammedu i njegovim ashabima, ispoljavajući im svojim jezicima priznavanje i potvrđujući istinitost.

27. **Učenik, Allah mu se smilovao, reče:** – To je, kunem se, poznata istina, no, obavijestite me na osnovu čega je Allah ljude nazvao vjernicima i nevjernicima? Na osnovu čega ih mi možemo oslovljavati vjernicima i nevjernicima?

[24] 63:1.
[25] 2:14.

Učitelj, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – Oslovio ih je vjernicima i nevjernicima na osnovu onoga što prema nama ispoljavaju svojim jezicima, potvrđujući istinitost ili smatrajući nešto lažnim, te načinom odijevanja i vršenja pobožnih djela (*ibadet*). Naprimjer, kad bismo došli kod nekih ljudi koje ne poznajemo ali vidimo da čine sedždu okrenuti prema Kibli, oslovili bismo ih vjernicima i pozdravili ih nazvavši im mir (*selam*), premda bi mogli biti i jevreji ili kršćani. Tako je bilo i s dvoličnjacima u vrijeme Allahovoga Poslanika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir – muslimani su ih oslovljavali vjernicima na osnovu njihovog javnog priznavanja. No, kod Allaha su bili nevjernici na osnovu poricanja koje su nosili u svojim srcima. Temeljem ovoga smatramo (*valjanim*) neke ljude oslovljavati vjernicima orijentirajući se onim što ispoljavaju prema nama, a oni su, možda, kod Allaha nevjernici, a druge oslovljavamo nevjernicima – prema onome što nam oni manifestiraju u smislu odjeće koju nose nemuslimani bez ičega karakterističnog za odjeću vjernika, a oni su, možda, kod Uzvišenog Allaha vjernici s obzirom na svoje vjerovanje u Allaha – možda obavljaju namaz a da to nama nije poznato. Uzvišeni i Slavljeni Allah nas neće zbog toga kazniti jer nas nije zadužio poznavanjem onoga što se nalazi u srcima i nutrinama. Naš Gospodar zadužio nas je da ljude oslovljavamo vjernicima, da ih volimo ili da ih mrzimo prema onome što prema nama ispoljavaju, a Allah zna ono što oni u sebi nose. Tako je i Plemenitim pisarima (*kirāmun kātibūn*) naredio da zapišu ono što ljudi ispolje, tako da ni oni nemaju načina prodrijeti u srca, budući da ono što je u srcima ne zna niko osim Allaha, ili poslanika kojem se daje Objava. Prema tome, ko ustvrdi da zna ono što je u srcima, a ne dolazi mu Objava, taj tvrdi da posjeduje znanje Gospodara svjetova. Onaj opet ko ustvrdi da zna ono što je u srcima, a i ono mimo srcā što zna Gospodar svjetova, taj je iznio krupnu stvar i zaslužio je Džehennem i nevjerstvo (*kao kvalifikaciju*).

28. **Učenik, Allah mu se smilovao, reče:** – Ispravno ste to opisali. Obavijestite me, iz čega je proisteklo učenje o suzdržavanju od izricanja suda o nečijoj konačnoj sudbini (*irdžā’*), kako se ono tumači i čiji se slučaj pomjera i odgađa?

Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – To suzdržavanje (*irdžā’*) vezuje se za meleke. Naime, kada im je Allah izložio pojmove pa im rekao: *Kažite Mi nazive njihove,*[26] meleci su se pobojali da ne načine grešku ukoliko bi rekli nešto što ne znaju, proizvoljno, te su se suzdržali

[26] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *I poučı On Adema nazivima svih stvari, a onda ih predoči melecima i reče: ‘Kažite Mi nazive njihove, ako istinu govorite!”* (2:31)

i rekli: *"Hvaljen neka si" – rekoše oni – "mi znamo samo ono čemu si nas Ti poučio."*[27] Nisu izmišljali, kao što to čini čovjek kad bude upitan za nešto što ne zna pa počne govoriti o tome, uopće ne mareći. Ako ne pogodi, grješan je, a ako pogodi, neće biti hvaljen jer je to rekao proizvoljno, bez znanja o tome. Stoga je Uzvišeni Allah Svome Vjesniku, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, rekao: *Ne povodi se za onim što ne znaš!*, tj., ne govori ono što ne znaš pouzdano. Još je rekao (*u nastavku plemenitog ajeta*): *I sluh, i vid, i razum, za sve to će se, zaista, odgovarati.*[28] Tako nije ni Svome poslaniku dao dozvolu da može govoriti, napadati ili potvarati nekoga, optužujući ga na osnovu pretpostavke, bez pouzdanog znanja. A kako postupaju neki ljudi: napadaju i sramote druge na osnovu pretpostavki, bez pouzdanog znanja. Prema tome, objašnjenje suzdržavanja od izricanja suda (*vukūf*) je ovo: ako budeš upitan za nešto što ne poznaješ, bilo da je riječ o zabranjenome (*harām*) ili dozvoljenome (*halāl*) ili o vijestima vezanim za one koji su živjeli prije nas, trebaš reći: "Allah to najbolje zna."

Ako bi došla trojica ljudi govoreći nešto što ne poznajemo, što ne možemo znati na osnovu iskustva ili analognih usporedbi, to znanje prepusti Uzvišenome Allahu i ostani suzdržan.

Suzdržavanje (*irdžā'*) se može objasniti i na ovaj način: bio si s nekim ljudima u nečemu lijepom i dobrom, a onda si otišao od njih ostavivši ih u takvom stanju. Potom saznaš da su se podijelili na dvije grupe i da međusobno ratuju. Ponovno odeš do njih i uočiš da su i dalje u stanju u kakvom su bili kada si ih napustio, ali da su jedni druge ubijali. Ti ih onda upitaš o tome, a i jedni i drugi tvrde da im je nanesena nepravda, međutim, osim njih drugih svjedoka nije bilo koji bi mogli posvjedočiti za ili protiv njih, a ti vidiš da među njima ima ubijenih i nije ti jasno ko je od njih napadač a ko napadnuti, te se, budući da su u sporu, svjedočenje jednih protiv drugih ne može prihvatiti. U tom slučaju trebaš znati da nisu u pravu ni jedni ni drugi, jer su jedni druge ubijali. Prema tome, ili su obje strane u krivu ili je jedna u krivu a druga u pravu. Suzdržavanje (*irdžā'*) bi se sastojalo u tome da se suzdržiš od izricanja suda o grješnicima u tome sporu, da ne govoriš da će biti stanovnici Džehennema ili Dženneta, jer su ljudi kod nas svrstani u tri kategorije. Jedna kategorija su vjesnici – oni su stanovnici Dženneta, kao i oni za koje su vjesnici rekli da su stanovnici Dženneta.

[27] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *"Hvaljen neka si" – rekoše oni – "mi znamo samo ono čemu si nas Ti poučio; Ti si Sveznajući i Mudri."* (2:32)

[28] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Ne povodi se za onim što ne znaš! I sluh, i vid, i razum, za sve to će se, zaista, odgovarati.* (17:36)

Druga kategorija su oni koji Bogu pridružuju druga – za njih svjedočimo da su stanovnici Džehennema. Treća kategorija su oni koji vjeruju u *Jedinost* (*muvehhīdūn*) i prema njima smo suzdržani – ne svjedočimo ni da će biti stanovnici Džehennema, ni stanovnici Dženneta, već imamo nadu za njih, ali i strahujemo za njih. Kažemo onako kako je rekao Silni i Veličanstveni Allah: *Dobra djela su s drugim koja su hrđava izmiješali, njima će, može biti, Allah oprostiti*.[29] Prema tome, nadamo se da će im biti oprošteno, jer je Uzvišeni Allah rekao: *Allah neće oprostiti da Mu se neko drugi smatra ravnim, a oprostit će manje grijehove od toga kome On hoće*.[30] Istovremeno strahujemo za njih usljed njihovih grijeha i loših djela.

29. **Učenik, Allah mu se smilovao, reče:** – Baš ste to pravo rekli, jasno i blisko istini! Ali, možete li mi odgovoriti, može li se i za koga reći da je za njega obavezan Džennet ako vidiš da mnogo posti i klanja, osim vjesnikā, blagoslovi neka su na našega Vjesnika i na njih, i onih za koje su vjesnici kazali da će u Džennet?

    Učenjak, Allah mu se smilovao, odgovori: – Ni za koga ne tvrdim da će u Džennet, izuzev za onoga za koga je to rečeno u Tekstu (*Kur'an i sunnet*), niti da će u Džehennem.

30. **Učenik, Allah mu se smilovao, reče:** – A šta kažete o ljudima koji prenose ovo: "Vjernik dok čini blud, s glave mu se skida vjerovanje kao što se skida košulja, pa kada se pokaje, vraća mu se njegovo vjerovanje"? Sumnjate li u njihove riječi ili potvrđujete da su istinite? Ukoliko potvrđujete da su istinite, izražavate stav *haridžija*, a ako sumnjate u njih, sumnjate u sāme haridžije, te odstupate od one pravednosti koju ste ranije naglašavali. Ako, pak, njihove riječi smatrate lažnim, oni će reći: "Smatraš lažnim riječi Allahovog Vjesnika, neka je na njega blagoslov i mir!", budući da predaju prenose od istaknutih ljudi, čiji se niz prenosilaca završava s Allahovim Poslanikom, neka su na njega blagoslov i mir.

    Učenjak, Allah mu se smilovao, odgovori: – Smatram da ti ljudi lažu, no, to moje osporavanje i moj odgovor njima ne znači i osporavanje Vjesnika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir. Osporavanje riječi Vjesnika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, bilo bi kada bi čovjek rekao: "Smatram

---

[29] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *A ima i drugih koji su grijehe svoje priznali, i koji su dobra djela s drugim koja su hrđava izmiješali, njima će, može biti, Allah oprostiti jer Allah prašta i samilostan je.* (9:102)

[30] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Allah neće oprostiti da Mu se neko drugi smatra ravnim, a oprostit će manje grijehove od toga kome On hoće. A onaj ko drugog smatra Allahu ravnim čini, izmišljajući laž, grijeh veliki.* (4:48) Također vidi: 4:115.

lažnim riječi (*koje je izgovorio*) Vjesnik, Allah ga blagoslovio i podario mu mir." No, ukoliko bi čovjek rekao: "Vjerujem u sve što je izgovorio Vjesnik, neka su na njega blagoslov i mir, međutim Vjesnik, neka su na njega blagoslov i mir, nije govorio nepravedno i nije se suprotstavljao Kur'anu." Ovakve njegove riječi zapravo su potvrđivanje istinitosti Vjesnika i Kur'ana te izdizanje Vjesnika nad onim što je suprotno Kur'anu. A kada bi Vjesnik govorio nešto suprotno Kur'anu i o Allahu govorio nešto što nije istina, Allah ga ne bi pustio da to čini već bi ga uzeo "za njegovu desnicu" i prekinuo mu žilu kucavicu – kako je to rekao Silni i Veličanstveni Allah u Kur'anu: *A da je on o Nama kojekakve riječi iznosio, Mi bismo ga za desnu ruku uhvatili, a onda mu žilu kucavicu presjekli, i niko ga između vas ne bi mogao od toga odbraniti*.[31] Allahov Vjesnik ne suprotstavlja se Knjizi Uzvišenoga Allaha, onaj ko se suprotstavlja Allahovoj Knjizi, taj nije Allahov vjesnik. Ovo, pak, što oni prenose suprotstavlja se Kur'anu budući da je Uzvišeni Allah u Kur'anu rekao: *Bludnicu i bludnika*[32], ne poričući njihovo vjerovanje. Također je rekao Uzvišeni Allah: *A ako dvoje od onih među vama to učine*.[33] Njegove riječi: "od onih među vama" ne odnose se na jevreje ili kršćane, već upravo na muslimane.

Prema tome, odbijanje svakog čovjeka nečeg što mu se prenosi od Vjesnika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, a što je suprotno Kur'anu, nije i odbijanje sāmoga Vjesnika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, ni osporavanje istinitosti njegovih riječi, već je odbijanje onoga ko lažno prenosi od Vjesnika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir. Ta sumnja, dakle, odnosi se na njega, a ne na Allahovog Vjesnika, neka je na njega mir. Štaviše, sve što je izgovorio Allahov Vjesnik, neka su na njega blagoslov i mir, što smo čuli ili nismo čuli, prihvatamo s radošću i zadovoljstvom (*fe 'ale-r-re'si ve-l-'ajnejn*). Povjerovali smo u njega i svjedočimo da je sve onako kako je rekao Allahov Vjesnik. Također svjedočimo za Vjesnika, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, da nije naredio ništa što je Allah zabranio; da nije ništa razdvojio što je Allah spojio; da nije ništa opisao drukčije od onog kako je to opisao Allah. Svjedočimo da je u svemu bio u saglasnosti sa Allahom. Nije ništa izmišljao niti je o Allahu kojekakve riječi iznosio, već je prenosio

[31] 69:44-47.

[32] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Bludnicu i bludnika izbičujte sa stotinu udaraca biča, svakog od njih, i neka vas pri vršenju Allahovih propisa ne obuzima prema njima nikakvo sažaljenje, ako u Allaha i u onaj svijet vjerujete, i neka kažnjavanju njihovu jedna skupina vjernika prisustvuje!* (24:2)

[33] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *A ako dvoje od onih među vama to učine, izgrdite ih; pa ako se pokaju i poprave, onda ih na miru ostavite, jer Allah prima pokajanje i samilostan je.* (4:16)

samo ono što je Allah rekao, i nije bio izvještačen odnosno lažan. Stoga je Uzvišeni Allah rekao: *Onaj ko se pokorava Poslaniku pokorava se i Allahu.*[34]

31. **Učenik, Allah mu se smilovao, reče:** – Doista ste to lijepo objasnili, no, obavijestite me o onome ko tvrdi da osobi koja konzumira opijate neće biti prihvaćen namaz četrdeset noći ili četrdeset dana? I objasnite mi, šta je to što kvari i poništava dobra djela?

Učenjak, Allah mu se smilovao, odgovori: – Nije mi poznato objašnjenje onih koji govore da Allah neće primiti namaz osobi koja konzumira opijate četrdeset noći ili četrdeset dana. Neću osporavati to što govore sve dok to ne počnu tumačiti na nama nepoznat način, koji je u konfrontaciji s pravednošću. Naime, mi znamo da u Allahovu pravdu spada i to da kažnjava čovjeka za počinjeni grijeh, ili mu to oprosti, a da ga ne kazni za grijeh koji nije počinio, te da mu uračuna izvršene obaveze prema Njemu i ubilježi grijeh koji je počinio. Naprimjer, kada bi čovjek na svoj imetak dao zekata u iznosu od pedeset dirhema, a bio je dužan dati više od toga, Allah će ga kazniti za ono što nije dao a uračunat će mu ono što je dao. Isto je i sa onim ko isposti, klanja, hodočasti i bori se – računa mu dobra djela ali mu i piše njegova loša djela. Stoga je Silni i Veličanstveni Allah rekao: *U njegovu korist je ono što je stekao*, tj. dobro koje je učinio, a *na njegovu štetu ono što je stekao*[35], tj. ono loše što je učinio. I rekao je: *Nijednom trudbeniku između vas trud njegov neću poništiti, ni muškarcu ni ženi*.[36] *Mi doista nećemo dopustiti da propadne nagrada onome koji je dobra djela činio*.[37] *Danas se neće nikome nepravda učiniti i vi ćete, prema onom kako ste radili, nagrađeni biti*.[38] *To vam je kazna za ono što ste radili"*[39] Rekao je: *Onaj ko bude uradio*

[34] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Onaj ko se pokorava Poslaniku pokorava se i Allahu; a onaj ko glavu okreće – pa, Mi te nismo poslali da im čuvar budeš.* (4:80)

[35] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Allah nikoga ne opterećuje preko mogućnosti njegovih: u njegovu korist je ono što je stekao, a na njegovu štetu ono što je stekao. Gospodaru naš, ne kazni nas ako zaboravimo ili što nehotice učinimo! Gospodaru naš, ne tovari na nas breme kao što si ga tovario na one prije nas! Gospodaru naš, ne stavljaj nam u dužnost ono što ne možemo podnijeti, pobriši grijehe naše i oprosti nam, i smiluj se na nas. Ti si Gospodar naš pa nam pomozi protiv naroda koji ne vjeruje!* (2:286)

[36] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *I Gospodar njihov im se odazva: "Nijednom trudbeniku između vas trud njegov neću poništiti, ni muškarcu ni ženi – vi ste jedni od drugih. Onima koji se isele i koji budu iz zavičaja svoga prognani i koji budu na putu Mome mučeni i koji se budu borili i poginuli, sigurno ću preko hrđavih djela njihovih preći i sigurno ću ih u džennetske bašče, kroz koje će rijeke teći, uvesti; nagrada će to od Allaha biti. – A u Allaha je nagrada najljepša."* (3:195)

[37] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *One koji budu vjerovali i dobra djela činili – Mi doista nećemo dopustiti da propadne nagrada onome koji je dobra djela činio.* (18:30)

[38] 36:54.

[39] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Pržite se u njoj, isto vam je trpjeli ili ne trpjeli – to vam je kazna za ono što ste radili.* (52:16) Također usp.: 66:7.

koliko trun dobra – vidjet će ga, a onaj ko bude uradio koliko trun zla – vidjet će ga.[40] *I sve, i malo i veliko, u retke je stavljeno.*[41]

On, slavljen je i uzvišen, zapisuje i malo dobro ili loše djelo. Uzvišeni kaže: *Mi ćemo na Sudnjem danu ispravne terazije postaviti, pa se nikome krivo neće učiniti; ako nešto bude teško koliko zrno gorušice, Mi ćemo za to kazniti ili nagraditi. A dosta je to što ćemo Mi račune ispitivati.*[42] Prema tome, ko se ne saglasi sa ovim riječima, taj Slavljenom i Uzvišenom Allahu pripisuje nepravednost, a Allah je ljudima dao garanciju da se prema njima neće biti nepravedno, rekavši: *Nikome se krivo neće učiniti.*[43] *To vam je kazna za ono što ste radili.*[44] *Onaj ko bude uradio koliko trun dobra – vidjet će ga, a onaj ko bude uradio koliko trun zla – vidjet će ga.*[45]

Sebe je oslovio zahvalnim (*šekūr*), jer je zahvalan na dobrom djelu, On je milostiviji od svih milosnika; ne poništava bilo šta od dobrih djela, osim u tri slučaja: Prvi od njih je pridruživanje Allahu druga, jer je Uzvišeni Allah rekao: *A onaj ko otpadne od vjerovanja – uzalud će mu biti djela.*[46] Drugi je kad čovjek čini dobro: oslobodi roba, spoji pokidanu rodbinsku vezu, udijeli sadaku iz svog imetka – želeći time postići samo Allahovo zadovoljstvo, no u srdžbi ili izvan stanja srdžbe počne prigovarati osobi kojoj je učinio dobro: "Nisam li te ja oslobodio ropstva?!" ili onome s kim je uspostavio pokidanu rodbinsku vezu (kazati): "Zar nisam ponovno počeo komunicirati s tobom?", i slično tome, nabijajući mu to na nos. Stoga je Silni i Veličanstveni Allah rekao: *O vjernici, ne kvarite svoju milostinju prigovaranjem i uvredama.*[47] Treći je djelo koje se čini da bi ga vidjeli ljudi. Takvo dobro djelo, kojim se čovjek samo pokazuje pred drugima, Allah od njega neće primiti. Osim ovoga, nijedno drugo loše djelo ne poništava dobra djela.

---

[40] 99:7-8.

[41] 54:53.

[42] 21:47.

[43] Ibid.

[44] 52:16. Također usp.: 66:7.

[45] 99:7-8.

[46] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Od sada vam se dozvoljavaju sva lijepa jela; i dozvoljavaju vam se jela onih kojima je data Knjiga, i vaša jela su njima dozvoljena; i čestite vjernice su vam dozvoljene, i čestite kćeri onih kojima je data Knjiga prije vas, kad im vjenčane darove njihove dadnete s namjerom da se njima oženite, a ne da s njima blud činite i da ih za priležnice uzimate. A onaj ko otpadne od vjerovanja – uzalud će mu biti djela njegova i on će, na onome svijetu, nastradati.* (5:5)

[47] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *O vjernici, ne kvarite svoju milostinju prigovaranjem i uvredama, kao što to čine oni koji troše imetak svoj da bi se ljudima pokazali, a ne vjeruju ni u Allaha ni u onaj svijet; oni su slični litici sa oskudnom zemljom kada se na nju sruči pljusak, pa je ogoli; oni neće dobiti nikakvu nagradu za ono što su uradili. – A onima koji neće da vjeruju Allah neće ukazati na Pravi put.* (2:264)

32. **Učenik, Allah mu se smilovao, reče:** – Baš ste opisali kako je pravo! No, šta je s onim koji za Vas rekne da ste nevjernik – šta ćete Vi reći za njega?

    Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – Za njega ću reći da je lažljivac, neću ga zbog toga nazvati nevjernikom, ali hoću lažovom. Razlog ovome je to što postoje dvije vrste nepovredivosti: nepovredivost koja se povređuje prema Uzvišenome Allahu i nepovredivost koja se povređuje prema robovima Uzvišenoga Allaha. Nepovredivost koja se povređuje prema Silnom i Veličanstvenom Allahu sastoji se u pridruživanju druga Allahu (*širk*), u osporavanju Njegovih riječi i u nevjerovanju u Njega. A nepovredivost koja se povređuje u odnosu prema Njegovim robovima sastoji se u njihovom nanošenju nepravde jedni drugima. Tako onaj ko laže na Allaha i na Njegovoga Poslanika ne treba biti jednak onome ko laže na mene, jer je grijeh onoga ko iznosi laži na Allaha i Njegovoga Poslanika veći od grijeha koji bi imao kad bi iznosio laži na sve ljude. Prema tome, onaj ko meni rekne da sam nevjernik, taj je kod mene lažov, a meni nije dozvoljeno da ja o njemu lažem samo zato što on laže o meni, budući da je Uzvišeni Allah rekao: *Neka vas mržnja koju prema nekim ljudima nosite nikako ne navede da nepravedni budete! Pravedni budite, to je najbliže čestitosti.*[48] Dakle, neka vas neprijateljstvo prema nekim ljudima ne navede da budete nepravedni prema njima!

33. **Učenik, Allah mu se smilovao, reče:** – To je baš dobro svojstvo, ali, šta kažete za čovjeka koji za sāmog sebe rekne da je nevjernik?

    Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – Kažem da ne trebam istraživati laž koju on izrekne o sebi, jer da je za sebe rekao da je magarac, ja ne bih trebao reći: "Istinu je rekao!" No, s druge strane, ako bi rekao: "Odričem se Allaha", ili: "Ne vjerujem u Allaha ni u Njegovoga Poslanika", tada bih ga nazvao nevjernikom, makar on sām sebe oslovljavao vjernikom. Jednako tako, ako bi vjerovao u Jedinost (*tevhīd*), i vjerovao u ono što je došlo od Allaha, oslovio bih ga vjernikom, makar on sām sebe nazivao nevjernikom.

34. **Učenik, Allah mu se smilovao, reče:** – Vidim da ljepše Vi govorite o njemu nego on o sāmome sebi. I Vi ste mjerodavniji u tome. No, šta mislite da meni neko rekne: "Nemam ništa s tvojom religijom i s onim što obožavaš?"

---

[48] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *O vjernici, dužnosti prema Allahu izvršavajte, i pravedno svjedočite! Neka vas mržnja koju prema nekim ljudima nosite nikako ne navede da nepravedni budete! Pravedni budite, to je najbliže čestitosti, i bojte se Allaha, jer Allah dobro zna ono što činite!* (5:8)

Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – Kada bi meni to rekao, ne bih žurio, već bih ga tada upitao: "Odričeš li se ti Allahove religije ili sāmoga Allaha?" Bilo da odgovori da se odriče jednog ili drugog, nazvao bih ga nevjernikom, mnogobošcem. Ako bi, pak, rekao: "Ne odričem se ni Allaha ni Allahove religije već se odričem tvoje religije, budući da tvoja religija podrazumijeva nijekanje Allaha, a odričem se i onoga koga obožavaš, jer ti obožavaš šejtana", ne bih ga nazvao nevjernikom jer bi mi jednostavno lagao.

35. **Učenik, Allah mu se smilovao, reče:** – Tako, života mi, govore pobožni i postojani ljudi! No, recite mi: je li onaj ko se pokorava šejtanu i teži njegovome zadovoljstvu, ustvari nevjernik, obožavatelj šejtana?

    Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – Zar nisi shvatio šta se ovim pitanjem potcrtava: da se vjernik, kada čini neki neposluh Uzvišenome Allahu, tim neposluhom ne pokorava šejtanu i ne teži njegovom zadovoljstvu. On nema takvu namjeru iako je taj njegov čin u suglasju s pokornošću šejtanu i s njegovim zadovoljstvom?!

36. **Učenik, Allah mu se smilovao, reče:** – Možete li me obavijestiti o robovanju (*'ibādet*), šta ono zapravo znači?

    Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – Robovanje (*ibādet*) je zajednička imenica, u njoj se objedinjuju: pokornost, velika želja i verbalno očitovanje vjerovanja u Boga. A evo šta to znači. Kada se čovjek pokori Allahu vjerujući u Njega, obuzmu ga nada (*redžā'*) i bojazan (*havf*) od Allaha. Kada se u njemu steknu te tri karakteristike, počinje Mu robovati na način da je uvijek vjernik koji osjeća i nadu i strah. Međutim, mnogo je vjernika kod kojih je strah od Allaha veći, dočim je kod drugih manji. Identično tome: ko se nekome pokorava mimo Allaha, nadajući se da će od toga drugog biti nagrađen i strahujući da bi od njega mogao biti kažnjen, on toga odnosno tu osobu i obožava. Ukoliko bi se samo pokornost u svemu smatrala obožavanjem, tada bi svako ko bi bio pokoran nekome pored Uzvišenoga Allaha sāmim tim takvu osobu i obožavao.

37. **Učenik, Allah mu se smilovao, reče:** – Kako ste samo to lijepo kazali, ali šta mislite o onom ko se nečega plaši ili se, pak, nada koristi od nečega, da li je pao u nevjerstvo?

    Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – Dvije su dimenzije strahovanja i nade. Jedna od njih je kada čovjek polaže nadu u nekoga ili ga se plaši i drži da je tome u (*apsolutnoj*) vlasti da mu može, pored Allaha, nanijeti štetu ili pribaviti korist – takav je nevjernik. Druga dimenzija je kada čovjek polaže nade u nekoga ili od njega strahuje, nadajući se, pri

tome, dobru odnosno strahujući od nevolje od Uzvišenoga Allaha, tj. da bi Allah na njega mogao, preko drugoga – ili preko nečega – spustiti kakvu nedaću. Takva osoba nije nevjernik, jer i otac se nada da će imati koristi od djeteta, čovjek se nada da će mu njegova životinja nositi teret, nada se da će komšija prema njemu biti dobar, a od vladara se nada da će ga braniti i time ne postaje nevjernik. Njegova nada je zapravo u Allaha, nada se da će mu On podariti da dobije sina, komšiju... Tako pije i lijek nadajući se da će mu Allah dati korist od toga i time ne bīva nevjernikom. Ponekad strahuje od zla i bježi od njega iz bojazni da ga Allah njime ne iskuša.

Analogna usporedba u ovome je Mūsā, neka su na njega blagoslov i mir, kojega je Uzvišeni Allah odabrao Svojom Poslanicom i odlikovao ga izravno mu govoreći na način da između Njega i Mūsāa nije bilo drugog izaslanika. Mūsā je rekao: *Pa se plašim da me ne ubiju.*[49] Također i naš prvak Muhammed, Allah ga blagoslovio i podario mu mir, pobjegao je u pećinu, a time nije postao nevjernik. Jednako tako, čovjek se boji zvijeri, ili zmije, ili škorpije, ili obrušavanja kuće, ili bujice, ili da mu ne naškodi hrana koju je jeo odnosno piće koje je pio. On time ne postaje nevjernik niti sumnja u Allaha, već ga naprosto napušta hrabrost i zahvata strah.

38. **Učenik, Allah mu se smilovao, reče:** Poznato mi je to što ste rekli, ali šta je sa vjernikom koji se plaši tog stvorenja više nego Allaha?

Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – Vjernik se ničega ne boji više od Allaha! Kada teška bolest zahvati njegovo tijelo ili mu od Uzvišenog Allaha stigne bolna nevolja, on ni u tajnosti ni javno ne rekne: "Gospodaru, ružno li si postupio!" Takva primisao ne struji njegovim bićem, već mu to što ga je zadesilo konstantno povećava zazivanje Uzvišenoga Allaha (*zikr*), a da ga makar deseti dio nečeg sličnog zadesi od nekog ovozemaljskog vladara, odmah bi ga spomenuo po ružnom, i u krugu sebi bliskih ljudi – kako taj vladar ne bi čuo šta govori – okrivio bi ga za nasilje, i srcem i jezikom. Prema tome, vjernik se čuva Uzvišenog Allaha, i u tajnosti i javno, i kada je vrelina, i kada je hladno, dok za ovosvjetskim vladarima ne mari ni u tajnosti, ni javno, ni u neugodnosti niti u zadovoljstvu.

Ponekad čovjeka u hladnoj noći zadesi vjerska nečistoća (*dženāba*) pa on, iako nerado, ustane – iako niko ne zna razlog njegovoga ustajanja – i okupa se, iz straha od Allaha. Ili posti na velikoj vrućini usljed čega nekada bude veoma iscrpljen od žeđi, pa iako s njim nema nikoga, čuva se

[49] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *A ja sam njima i odgovoran, pa se plašim da me ne ubiju.* (26:14) Također vidi: 28:33.

Uzvišenog Allaha, te se strpi i ne prekine post, strahujući od Njega. Čovjek se, pak, plaši vladara sve dok je u njegovome prisustvu, no, kada ode od njega, prestane se plašiti. Eto, odatle znamo da kod vjernika ne postoji ništa čega se više plaši od Uzvišenoga Allaha.

39. **Učenik, Allah mu se smilovao, reče:** – Rekli ste mi, kunem se, ono što mi znamo po nama sāmima, no, obavijestite me o onome koji ne poznaje ni vjerovanje ni nevjerovanje – šta je sa njim?

Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – Ljudi su vjernici po svojoj spoznaji i potvrđivanju istinitosti Gospodara, Veličanstvenog i Uzvišenog. I nevjernici su po svom poricanju Uzvišenoga Gospodara. No, kada verbalno očituju svoju potčinjenost Gospodaru i potvrde istinitost Njegove jednosti i onoga što je objavljeno od Njega, a pri tome ne poznaju sām pojam vjerovanja, odnosno nevjerovanja, to ih ne čini nevjernicima, nakon što su shvatili da je vjerovanje dobro a nevjerovanje ono što je loše. To je poput čovjeka kome dadnu med i gorak sok pa ih oboje proba te ustanovi da je med sladak a sok gorak, a pri tome ne zna kojim se pojmom oslovljava med a kojim gorki sok. Za njega se neće reći: "Ne zna šta je slatko a šta gorko", već će se kazati: "Ne poznaje pojmove tog dvoga." Tako je i sa onim ko ne poznaje pojmove vjerovanje i nevjerovanje, ali zna da je vjerovanje dobro a nevjerovanje loše. Prema tome, za takvoga se neće reći: "Ne zna za Allaha", već će se kazati: "Ne poznaje izraze *vjerovanje* i *nevjerovanje*."

40. **Učenik, Allah mu se smilovao, reče:** – Recite mi šta je sa vjernikom koji će biti kažnjen – hoće li mu koristiti njegovo vjerovanje i hoće li, uopće, biti kažnjen, jer je vjerovao i vjeruje?

Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, reče: – Postavljaš pitanja kakva dosada nisi postavljao. Ipak ću ti, ako Bog da, na njih odgovoriti. Što se tiče tvoga pitanja: "Ako vjernik bude kažnjen, hoće li mu koristiti njegovo vjerovanje, koje je i dalje u njemu?", odgovor je: Hoće, koristit će mu, ono će ga štititi od veće patnje. A većoj patnji bit će izložen nevjernik, jer nema grijeha većeg od nevjerstva. Vjernik, pak, nije prestao vjerovati u Allaha, već Mu je tek bio neposlušan u nekim stvarima koje mu je On naredio, te će, ako bude kažnjen, biti kažnjen samo za ono što je radio, a ne i za ono što nije uradio – poput čovjeka koji je ubio, ali nije i ukrao: bit će kažnjen za ubistvo ali ne i za krađu. Tako Uzvišeni Allah kaže: *I naknada će vam biti data samo prema onom kako ste radili*."[50]

---

[50] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Danas se neće nikome nepravda učiniti i naknada će vam biti data samo prema onom kako ste radili.* (36:54)

Sve što je bolesniku bolest manja, sve mu je lakše. I onom ko se kažnjava na ovome svijetu – ako se oslobodi veće kazne i bude kažnjen samo jednim vidom kazne, lakše je nego da bude kažnjen sa dva vida kažnjavanja. Slično je i sa vjernikom – ukoliko bude kažnjen zbog jednog grijeha, lakše mu je nego da bude kažnjen zbog dva grijeha.

41. **Učenik, Allah mu se smilovao, reče:** – Kunem se, znam da je to baš tako. No, recite mi odakle je nevjerovanje nevjernikā postalo jedno kad su im robovanja (*ibadet*) mnogobrojna i različita, te odakle je vjerovanje stanovnika nebesa i onih koji vjeruju a žive na Zemlji jedno, dočim su im dužnosti mnogobrojne i različite?

Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – To je zbog toga što su dužnosti meleka drukčije od naših, i što su njihove dužnosti i dužnosti prvih ljudi drukčije od naših dok je vjerovanje stanovnika nebesa, vjerovanje prvih ljudi i naše vjerovanje – jedno, budući da smo svi povjerovali, da robujemo Silnome i Veličanstvenom Gospodaru, Njemu jedinome, i potvrđujemo Njegovu istinitost. Tako je i sa nevjernicima: njihovo nevjerovanje i njihovo negiranje – jedno je, dočim su njihova robovanja različita. Ako bi, na primjer, upitao jevreja: “Kome robuješ?”, on bi ti odgovorio: “Allahu robujem.” No, ako bi ga upitao o Allahu, rekao bi ti: “To je onaj čiji je sin Uzejr, onaj koji sliči čovjeku.” Neko ovakav nije vjernik u Allaha. Ako bi, pak, upitao kršćanina: “Kome robuješ?”, rekao bi ti: “Allahu, Allahu robujem!”, ali ako bi ga upitao o Allahu, rekao bi ti: “To je onaj koji je (*bio*) u tijelu Isusa i u utrobi Marije: skriven u nečemu, obavijen nečim, uveden u nešto!” Ko prihvata ovakav opis, taj ne vjeruje u Allaha. Ako bi upitao vatropoklonika: “Kome robuješ?”, on bi ti rekao: “Allahu robujem!”, no, ako bi ga upitao o Allahu rekao bi ti: “To je onaj koji ima druga (*šerīk*), sina i ženu!”

Neko ko prihvata ovakav opis nije vjernik u Allaha. Prema tome, nepoznavanje (*džehālet*) Gospodara, Veličanstvenog i Uzvišenog, kod svih njih je jednako, dočim su im opisi, osobine i robovanja brojni i različiti.

Uzmimo za primjer trojicu ljudi. Jedan od njih kaže: “Imam jedno bijelo zrno bisera, nema takvoga nigdje na svijetu”, a potom izvadi bobu crnoga grožđa te se stane zaklinjati da je ona to zrno bisera, prepirući se s ljudima oko toga. Drugi kaže: “Imam vrhunsko zrno bisera, kakvog na svijetu nema”, a potom izvadi dunju i stane se za nju zaklinjati i s ljudima se prepirati da je ona taj biser. Treći kaže: “Taj jedinstveni biser je zapravo ovaj kod mene”, a potom izvadi komadić gline i stane se zaklinjati za to i s ljudima se prepirati da je to taj biser. Dakle, ono što im je svima zajedničko jeste

nepoznavanje bisera budući da nijedan od njih ne zna šta je biser, dok su im opisi brojni i različiti. Prema tome, po tome znaš da ne robuješ onome što oni opisuju i čemu robuju jer su opisali Trojicu, ili Dvojicu i robuju tome što su opisali. Ti, pak, opisuješ Jednoga (*El-Vahid*) tako da Onaj kome ti robuješ nije onaj kojem oni robuju, a onaj kome oni robuju nije onaj kojem ti robuješ. Stoga je Allah, Silni i Veličanstveni, rekao: *Reci: "O vi nevjernici, ja neću robovati onima kojima vi robujete, niti ste vi robovi Onoga kome ja robujem."*[51]

42. **Učenik, Allah mu se smilovao, reče:** – Shvatio sam da je ono što ste mi opisali baš tako kako ste ga opisali. No, obavijestite me odakle to njihovo nepoznavanje Gospodara – ne poznaju Ga, a govore: "Allah je naš Gospodar"?

    Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – Znam o čemu se tu radi. Govore: "Allah je naš Gospodar", no, i pored toga – nisu Ga spoznali, kako to kaže Uzvišeni: *A da ih upitaš: "Ko je stvorio nebesa i Zemlju?" – sigurno bi rekli: "Allah!" – a ti reci: "Hvaljen neka je Allah!" – samo što većina njih ne zna.*[52] Uzvišeni kaže da većina njih izgovara ove riječi, ali bez spoznaje; poput djeteta kojeg je mati rodila slijepoga, pa ono spominje noć, dan, žutinu, crvenilo ne znajući, zapravo, ništa o tome. Tako je i sa nevjernicima: čuli su ime Uzvišenoga Allaha od vjernika pa izgovaraju ono što su čuli bez poznavanja onog o čemu govore. Stoga Uzvišeni Allah kaže: *Srca onih koji u onaj svijet ne vjeruju poriču, oni se ohološću razmeću*."[53]

43. **Učenik, Allah mu se smilovao, reče:** – Baš je tako kako ste rekli. No, obavijestite me o Poslaniku, da li se za njega saznaje od Uzvišenoga Allaha, ili se za Allaha saznaje od Poslanika? Ukoliko smatrate da se za Poslanika saznaje od Allaha, kako to bīva? Jer, Poslanik je taj koji poziva Uzvišenome Allahu.

    Učenjak, Allah s njime zadovoljan bio, odgovori: – Da, za Poslanika saznajemo od Uzvišenog Allaha jer, iako Poslanik poziva Uzvišenom Allahu, niko ne bi znao da je to što govori Poslanik istina da mu Allah u srce ne ubaci potvrdu istinitosti i znanje o Poslaniku. Zato Silni i Veličanstveni Allah kaže: *Ti, doista, ne možeš uputiti na Pravi put onoga koga ti želiš uputiti, – Allah ukazuje na Pravi put onome kome On hoće*.[54] Kada bi se

[51] 109:1.-3.

[52] 31:25.

[53] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Vaš Bog je – jedan Bog! Srca onih koji u onaj svijet ne vjeruju poriču, oni se ohološću razmeću.* (16:22)

[54] Plemeniti ajet u cijelosti glasi: *Ti, doista, ne možeš uputiti na Pravi put onoga koga ti želiš uputiti – Allah ukazuje na Pravi put onome kome On hoće, i On dobro zna one koji će Pravim putem poći.* (28:56)

Allah spoznavao preko Poslanika, tada bi zasluga za spoznaju Allaha pripadala Poslaniku, i ljudi bi za to trebali zahvaljivati njemu, a ne Allahu. Međutim, Allah je taj koji je darom spoznaje Silnoga i Veličanstvenoga Gospodara obdario Poslanika, i ljudi Allahu trebaju zahvaljivati što ih je, dajući im potvrdu istinitosti, upoznao s Poslanikom. Štaviše, trebamo reći da čovjek ne zna ni za kakvo dobro da nije od Allaha.

44. **Učenik, Allah mu se smilovao, reče:** – Baš ste me rasteretili, no, recite mi da li se prijateljevanje (*velāje*) i odricanje (*berā’e*) mogu objediniti u jednom čovjeku?

    Učenjak, Allah mu se smilovao, odgovori: – Prijateljevanje – to je izražavanje zadovoljstva lijepim djelom, a odricanje je izražavanje prezira prema ružnom djelu. Nekada se objedine kod jednoga čovjeka, a nekada ne objedine. (*U svakom slučaju*) vjernik čini dobra i loša djela. S njim si i saglasan si sa njim u pogledu dobroga djela, i voliš ga zbog toga, dok sa njim nisi i ne slažeš se sa njime u pogledu lošeg djela koje čini – i to kod njega ne voliš. To bi bio odgovor na tvoje pitanje o prijateljevanju i odricanju – da li se mogu objediniti u jednom čovjeku. Međutim, onaj ko ne vjeruje, kod takvoga nema ništa dobroga, stoga ga prezireš i s njim se u svemu razilaziš. Onaj, pak, koga voliš i kod koga ništa ne prezireš, to je vjernik koji uvijek radi po dobru a izbjegava ono loše. Kod takvog voliš sve što potekne od njega, i ništa kod njega ne prezireš.

45. **Učenik, Allah mu se smilovao, reče:** – Kako ste to samo lijepo rekli! No, recite mi šta je poricanje blagodati?

    Učenjak, Allah mu se smilovao, odgovori: – Poricanje blagodati je kada čovjek negira da blagodati dolaze od Allaha. Ako bi zanijekao bilo koju blagodat i rekao da ona nije od Allaha, bio bi nevjernik. Uzvišeni Allah kaže: *Oni poznaju Allahovu blagodat, a potom je poriču.*[lv] To jest, nevjernici znaju da je noć – noć, i da je dan – dan, poznaju zdravlje i imućnost, i sve ono u čemu uživaju: blagostanje i spokoj; znaju da su to Njegove blagodati, no, pripisuju ih onima kojima robuju, a ne Allahu od kojeg potječu. Stoga Uzvišeni Allah kaže: *Oni poznaju Allahovu blagodat, a potom je poriču*, to jest, negiraju da dolazi od Allaha, Jedinog, kojemu ništa slično nije.

    Allah je onaj kome se obraća za pomoć. Allah nam je dovoljan, On je divan zaštitnik. Neka Allah blagoslovi našeg prvaka Muhammeda, njegovu porodicu i njegove ashabe, i podari im mir. Ovo je kraj djela *Učenjak i učenik*, a hvala pripada Allahu.

Literatura

LITERATURA ZA PRVU POSLANICU

1. ‘Abd al-Qādir al-Ġaylānī, *al-Ġun’ya li ṭālibī tarīq al-Ḥaqq ‘azz wa ğall*, Bejrut, Dār al-kutub al-‘ilmiyya, 1997.
2. Abū Zahra, *Tārīḫ al-Maḏāhib al-islāmiyya*, Kairo, Dār al-fikr al-‘arabī, bez god. izd.
3. Adnan Silajdžić, “Bitna znakovitost drugog Isaovog dolaska u rukopisu Mehmed ef. Handžića”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, Sarajevo, 1996., knjiga XVII-XVIII
4. Adnan Silajdžić, *Filozofijska teologija Abu al-Hasana al-Aš‘arija*, Sarajevo, Bosanski kulturni centar, 1999.
5. Adnan Silajdžić, *Teološko tumačenje duhovnih institucija islamskog vjerovanja: Skripta I za drugu godinu studija na Fakultetu islamskih nauka*, neobjavljeni rukopis
6. al-Aš‘arī, *Maqālāt al-islāmiyyīn*, Bejrut, al-Maktaba al-‘aṣriyya, 1990., tom I
7. al-Baġdādī, *Farq bayn al-firaq*, Kairo, Maktaba Ibn Sīnā, bez god. izd.
8. al-Baġdādī, *Uṣūl ad-dīn*, Istanbul, Maṭba‘a ad-Dawla, 1928.
9. al-Bayḍāwī, *Anwār at-Tanzīl*, Kairo, Dar al-kutub al-‘arabiyya al-kubrā, bez god. izd., tom III
10. al-Bazzār, *al-Baḥr az-zaḫḫār – Musnad al-Bazzār*, Bejrut, Mu’assasa ‘ulūm al-Qur’ān, 1988.
11. al-Buḫārī, *aṣ-Ṣaḥīḥ*, Damask, Dār Ibn Kaṯīr, 2002.
12. an-Nasafī, *Madārik at-Tanzīl*, Maktaba Nazār Muṣṭafā al-Bāz, bez mjesta i god. izd.
13. as-Samarqandī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, Hajdarabad, Maṭba‘a Mağlis Dā’ira al-ma‘ārif an-niẓāmiyya, 1321. god. po H.
14. aṣ-Ṣan‘ānī, *at-Tanwīr šarḥ al-ğāmi‘ aṣ-ṣaġīr*, Rijad, Maktaba Dār as-salām, 2011., tom I
15. aš-Šahrastānī, *al-Milal wa an-niḥal*, Bejrut, Dār al-Ma‘rifa, 1993.
16. aṭ-Ṭabarānī *Al-Mu‘ğam al-Awsaṭ*, Kairo, Dār al-Ḥaramayn, 1995., tom VII
17. *Filozofski leksikon*, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2012.
18. Ğurğānī, *Mu‘ğam at-ta‘rīfāt*, Kairo, Dār al-Faḍīla, 2004.
19. Harry Austryn Wolfson, *Philo: Foundations of Religious Philosophy in Judaism, Christianity and Islam*, Cambridge-Massachusetts, Harvard University Press, 1962.
20. Ibn Ḥibbān, *Iḥsān fī taqrīb Ṣaḥīḥ Ibn Ḥibbān*, Bejrut, Mu’assasa ar-Risāla, 1988., tom II
21. Imam al-Māturīdi, *Ta’wīlāt ahl as-sunna*, Bejrut, Mu‘assasa ar-Risāla nāširūn, 2004., tom I
22. *Muslim bi Šarḥ an-Nawawī*, Kairo, al-Maṭba‘a al-miṣriyya bi al-azhar, 1930., tom XV
23. Muslim, *Ṣaḥīḥ Muslim*, Rijad, Dār at-Ṭaybah li an-našr wa at-tawzī‘, 2006.
24. Rešid Hafizović, *Teološki traktati 1: O načelima islamske vjere*, Zenica, Bemust, 1996.
25. *Sunan Abī Dāwūd*, Rijad, Bayt al-afkār ad-dawliyya, bez god. izd.

LITERATURA ZA DRUGU POSLANICU

1. Abū al-Fatḥ ‘Umar ibn Ibrāhīm al-Ḫayyām, “al-Ğawāb ‘an Ṯalāṯ Masā’il: Ḍarūra al-Taḍād fī al-‘Ālam wa al-Ğabr wa al-Baqā’”, integralno objavljena u studiji: Ḥāmid an-Nāğī Aṣfahānī, “Taṣḥīḥ wa Tarğama’i Risāla’i ‘al-Ğawāb ‘an Ṯalāṯ Masā’il: Ḍarūra al-Taḍād fī al-‘Ālam wa al-Ğabr wa al-Baqā’’ al-Hakīm ‘Umar Ḫayyām Nīšābūrī”, časopis *Behār*, bez mjesta izd., Nešrebe-i Ferheṅg, zima 1378. po iranskom kalendaru, br. 29-32
2. Abū Dāwūd, *Sunan*, Rijad, Bayt al-afkār ad-duwaliyya, bez god. izd.
3. Abū Nu‘aym al-Isfahānī, *Ḥilya al-awliyā’ wa ṭabaqāt al-aṣfiyā’*, Kairo, Dār al-Fikr, 1996., tom II
4. ad-Dāramī, *Al-Musnad al-Ğāmi‘*, Mekka, Dār al-Bašā’ir al-islāmiyya, 2013.
5. Adnan Silajdžić, *Četrdeset hadisa sa komentarom*, Sarajevo, Fakultet islamskih nauka – El-Kalem, 2005.
6. Adnan Silajdžić, *Filozofijska teologija Abu al-Hasana al-Aš’arija*, Sarajevo, Bosanski kulturni centar, 1999.
7. al-Aš‘arī, *Maqālāt al-islāmiyyīn*, Bejrut, al-Maktaba al-‘aṣriyya, 1990.
8. al-Bābirtī, *Šarḥ Waṣiyya li al-imām Abī Ḥanīfa*, Dār al-Fatḥ, bez mjest. izd., 2009.
9. al-Bayhaqī, *Al-Ğāmi‘ li Šu‘ab al-īmān*, Rijad, Maktaba ar-rušd li an-našr wa at-tawzī‘, 2003.
10. al-Ğurğānī, *Mu‘ğam at-ta‘rīfāt*, Kairo, Dār al-Faḍīla, bez god. izd.
11. al-Ğurğānī, *Šarḥ al-Mawāfiq li al-’Īğī*, Bejrut, Dār al-kutub al-‘ilmiyya, bez god. izd., tom VI; tom VIII;
12. al-Ḥākim, *al-Mustadrak ‘alā aṣ-Ṣaḥīḥayn*, Kairo, Dār al-Ḥaramayn li aṭ-ṭibā‘a wa an-našr wa at-tawẓī‘, 1997.
13. al-Māturīdī, *Kitāb at-Tawḥīd*, Bejrut-Istanbul, Dār Ṣādir – Maktaba al-Iršād, 2001.
14. al-Māturīdī, *Ta’wīlāt ahl as-sunna*, Bejrut, Mua’ssa ar-Risāla nāširūn, 2004., tom I
15. an-Nasafī, *at-Tamhīd li Qawā‘id at-Tawḥīd*, Kairo, Dār aṭ-Ṭibā‘a al-Muḥammadiyya, 1986.
16. an-Nasafī, *Baḥr al-kalām*, Damask, Maktaba Dār al-Farfūr, 2000.
17. an-Nasafī, *Madārik at-tanzīl wa ḥaqā‘iq ‘an at-ta’wīl*, Maktaba Nizār Muṣṭafā al-Bāz, bez god. i mjesta izd.
18. aṣ-Ṣābūnī, *al-Bidāya fī uṣūl ad-dīn*, Ankara, Našriyāt ri’āsa aš-šu’ūn ad-dīniyya, 2000.
19. as-Samarqandī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, Hajdarabad, Maṭba‘a Mağlis Dā’ira al-ma‘ārif an-niẓāmiyya, 1321. god. po H.
20. as-Suyūṭī, *Šarḥ aṣ-ṣudūr bi šarḥ ḥāl al-mawtā wa al-qubūr*, Kairo, Dār al-Mudunī, 1985.
21. aṯ-Ṯa‘labī, *al-Kašf wa al-Bayān*, Bejrut, Dār Iḥyā’ at-turāṯ al-‘arabī, 2002., tom IX
22. aṭ-Ṭabarānī, *al-Mu‘ğam al-Awsaṭ*, Kairo, Dār al-Ḥaramayn, 1995., tom VII
23. aṭ-Ṭabarānī, *Musnad aš-Šāmiyyīn*, Bejrut, Mu’assasa ar-Risāla, 1996., tom IV
24. at-Tahānawī, *Mawsū‘a kaššāf iṣṭilāḥāt al-funūn wa al-‘ulūm*, Bejrut, Maktaba Lubnān Nāširūn, 1996.
25. Aurelije Augustin, *O državi Božjoj*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1995., svezak drugi
26. Ibn ‘Abd al-Barr, *Ğāmi‘ bayān al-‘ilm wa faḍlih*, Rijad, Dār al-Ğawzī, 1994.
27. Ibn Abī Šarīf al-Maqdisī, *Al-Musāmara fī Šarḥ al-Musāyara li Kamāl ibn Abī Šarīf ibn al-Himām fī ‘ilm al-kalām*, Kairo, Al-Maktaba al-azhariyya li at-turāṯ, 2006.

28. Ibn ʻAsākir *Tārīḫ Madīna Dimašq*, Bejrut, Dār al-Fikr, 1995., tom XXX
29. Ibn Fūrak, *Kitāb Muğarrad maqālāt aš-šayḫ Abī al-Ḥasan al-Aš'arī*, Kairo, Maktaba aṯ-ṯaqāfa ad-dīniyya, 2005.
30. Ibn Ḥağar al-Hajṯamī, *al-Fatḥ al-Mubīn bi Šarḥ al-Arba'īn*, Bejrut, Dār al-Minhāğ, 2008.
31. Ibn Ḥibbān, *al-Iḥsān fī taqrīb Ṣaḥīḥ Ibn Ḥibbān*, Bejrut, Mu'assasa ar-Risāla, 1998., tom VII
32. Milan Kangrga, "Gottfried Wilhelm Leibniz", u djelu: *Racionalistička filozofija*, Zagreb, Nakladni zavod Matice Hrvatske, edicija: Filozofska hrestomatija, br. 4, 1982.
33. Mullā Ḥusayn ibn Iskandar al-Ḥanafī, *al-Ğawhar al-Munīfa fī ŠarḥWaṣiyya al-Imām al-A'ẓam Abī Ḥanīfa*, Hajderabad, Maṭba'a Mağlis Dā'ira al-ma'ārif an-niẓāmiyya, 1321. god. po H.
34. Proklo, *Osnove teologije*, Zagreb, "Naprijed", 1997.
35. Qāḍī Ğukkan Kuğarātī al-Ḥanafī al-Hindī, *Hazāna ar-riwāyāt fī al-furū'*, Maktaba Iḥsān Allāh Ka'ata, R-0009, u internet bazi: Ğāmi' al-mahṭūṭāt al-islāmiyya, www.wqf.me
36. Rehman, Aamir A., *Gulf Capital & Islamic Finance: The Rise of the New Global Players*, New York, McGraw Hill, 2010.
37. Rešid Hafizović, *Stubovi islama i džihad*, Sarajevo, Buybook, 2015.
38. Rešid Hafizović, *Teološki traktati 1: O načelima islamske vjere*, Zenica, Bemust, 1996.
39. *Ṣaḥīḥ al-Buḫārī*, Damask – Bejrut, Dār Ibn Kaṯīr, 2002.
40. *Saḥīḥ Muslim*, Rijad, Dār at-Ṭaybah li an-našr wa at-tawzī', 2006.
41. Senahid Halilović, *Pravopis bosanskoga jezika*, Sarajevo, Kulturno društvo Bošnjaka "Preporod", 1996.
42. *Sunan at-Tirmiḏī*, Rijad, Maktaba al-Ma'ārif li an-našr wa at-tawzī', 2000., tom I, tom II, tom III.

LITERATURA ZA TREĆU POSLANICU

1. Abū al-Muntahā al-Maġnīsāwī, "Šarḥ al-fiqh al-akbar", u knjizi: Aḥmad Hāšim Raḥīm, *Taḥqīq al-maḫṭūṭāt – Qism al-ilāhiyyāt*, Ramadi, al-Ğāmi'a al-'irāqiyya, 2012., tom V
2. Abū Dāwūd, *Sunan*, Rijad, Bayt al-afkār ad-duwaliyya, bez god. izd.
3. Abū Muḥammad 'Abd al-Qādir, *ad-Durr al-azhar fī šarḥ al-fiqh al-akbar*, Hanpur, al-Maṭba' an-niẓāmī, bez god. izd.
4. ad-Dāraquṭnī, *as-Sunan*, Bejrut, Dār Ibn Ḥazm, 2011.
5. Adnan Silajdžić, *Filozofijska teologija Abu al-Hasana al-Aš'arija*, Sarajevo, Bosanski kulturni centar, 1999.
6. Adnan Silajdžić, *Teološko tumačenje duhovnih institucija islamskog vjerovanja: Skripta I za drugu godinu studija na Fakultetu islamskih nauka*, neobjavljeni rukopis
7. Aḥmad, *al-Musnad*, Bejrut, Mu'assasa ar-Risāla, 1999., tom XXXV
8. al-Bayhaqī, *as-Sunan al-kubrā*, Bejrut, Dār al-kutub al-'ilmiyya, 2003., tom III, tom IX
9. al-Bayhaqī, *Kitāb al-'Asmā' wa aṣ-Ṣifāt*, Kairo, izdanje uredio imam al-Kawṯarī, al-Maktaba al-azhariyya li at-turāṯ, bez god. izd.
10. al-Bazdawī, *al-Fiqh al-akbar*, bez mjesta izd., 1279. god. po H.

11. al-Bazzār, *al-Baḥr az-zaḫḫār – Musnad al-Bazzār*, Bejrut, Mu'assasa 'ulūm al-Qur'ān, 1988.
12. al-Buḫārī; *aṣ-Ṣaḥīḥ*, Damask, Dār Ibn Kaṯīr, 2002.
13. al-Ğurğānī, *Mu'ğam at-ta'rīfāt*, Kairo, Dār al-Faḍīla, 2004.
14. al-Ḥākim, a prenosi časni Rib'ī ibn Ḥirāš; *al-Mustadrak 'alā aṣ-ṣaḥīḥayn*, Kairo, Dār al-Ḥaramayn li li aṭ-ṭibā'a wa an-našr wa at-tawzī', 1997., tom I
15. Alī ibn Sulṭān Muḥammad al-Qārī, *Minaḥ ar-rawḍ al-azhar fī Šarḥ al-fiqh al-akbar*, Bejrut, Dār al-Bašā'ir al-islāmiyya, 1998.
16. 'Alī ibn Sulṭān Muḥammad al-Qārī, *Šarḥ aš-Šifā li al-Qāḍī 'Iyyāḍ*, Bejrut, Dār al-kutub al-'ilmiyya, bez god. izd.
17. al-Kawṯarī, *al-'Aqīda wa 'ilm al-kalām: Min a'māl al-imām Muḥammad Zāhid al-Kawṯarī*, Bejrut, Dār al-kutub al-'ilmiyya, 2004.
18. al-Kawṯarī, *al-Ḥāwī fī sīra al-imām Abī Ğa'far aṭ-Ṭaḥāwī*, Kairo, Maṭba'a al-anwār al-muḥammadiyya, bez god. izd.
19. al-Maġnīsāwī, *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, Rijad, Maktaba Ğāmi'a Riyāḍ, rukopis br. 1439.
20. al-Māturīdī, *Ta'wīlāt ahl as-sunna*, Bejrut, Mu'assasa ar-Risāla nāširūn, 2004., tom V.
21. an-Nasafī, *Šarḥ al-'umda fī 'aqīda ahl as-sunna wa al-ğamā'a*, Kairo, Maktaba al-azhariyya li at-turāṯ, 2011.
22. at-Taftāzānī, *Šarḥ al-maqāṣid*, Bejrut, 'Ālam al-kutub, 1998., tom I, tom III, tom IV, tom V.
23. Fejzulah Hadžibajrić, *Ilmihal* (*Osnovi islamske vjere*), Sarajevo, Starješinstvo Islamske vjerske zajednice u SR BiH, 1964.
24. Ğamāl ad-Dīn Aḥmad ibn Muḥammad al-Ġaznawī, *Uṣūl ad-dīn*, Bejrut, Dār al-bašā'ir al-islāmiyya, 1998.
25. *Ğāmi' at-Tirmiḏī*, Rijad, Bayt al-afkār ad-duwaliyya, bez god. izd.
26. Ibn Abī al-'Izz, *Šarḥ al-'Aqīda aṭ-Ṭaḥāwiyya*, Mu'assasa ar-Risāla, bez mjesta i god. izd.
27. Ibn Fūrak, *Kitāb al-muğarrad*, Kairo, Maktaba at-ṯaqāfa ad-dīniyya, 2005.
28. Ibn Māğa, *as-Sunan*, Dār iḥyā' al-kutub al-'arabiyya, bez mjesta i god. izd., tom II.
29. Ilyās ibn Ibrāhīm as-Sīnūbī (u nekim rukopisima pogrešno navedeno kao aš-Šaybānī), *Šarḥ al-fiqh al-akbar*, Rijad, Maktaba Ğāmi'a Riyāḍ, rukopis br. 214.
30. Mevlana Dželaludin Rumi, *Mesnevija*, Sarajevo, Udruženje derviških redova R BiH - Tarikatski centar, 1996., tom I
31. Muḥyī ad-Dīn ibn Muḥammad ibn Bahā' ad-Dīn, *Al-qawl al-faṣl šarḥ al-fiqh al-akbar*, Istanbul, Maktaba al-Ḥaqīqa, 2003.
32. Rešid Hafizović, *Stubovi islama i džihad*, Sarajevo, Buybook, 2015.
33. Rešid Hafizović, *Teološki traktati 1: O načelima islamske vjere*, Zenica, Bemust, 1996.
34. *Ṣaḥīḥ Muslim*, Rijad, Dār Ṭayba li an-našr wa at-tawzī', 2006.

LITERATURA ZA ČETVRTU POSLANICU

1. 'Abd al-Qādir al-Ḫaṭīb, *Iršād al-muhtadī ilā šarḥ Kifāya al-mubtadī*, Kairo, al-Maṭba'a al-maḥmiyya, 1309. god. po H.
2. Abū al-Mu'īn an-Nasafī, *at-Tamhīd li qawā'id at-tawḥīd*, Kairo, Dār aṭ-ṭibā'a al-muḥammadiyya, 1986.

3. Abū al-Mu'īn an-Nasafī, *Baḥr al-kalām*, Damask, Maktaba Dār al-Farfūr, 2000.
4. Abū al-Yusr al-Bazdawī, *'Uṣūl ad-dīn*, Kairo, al-Maktaba al-'azhariyya li at-turāṯ, 2005.
5. Abū Bakr ibn aṭ-Ṭayyib al-Bāqillānī, "al-Inṣāf fī mā yağib 'i'tiqāduh wa lā yağūz al-ğahl bihi", u djelu: al-Kawṯarī, *al-'Aqīda wa 'ilm al-kalām*, Bejrut, Dār al-kutub al-'ilmiyya, 2004.
6. al-Fīrūzābādī, *al-Qāmūs*, Bejrut, Mu'assasa ar-Risāla, 2005.
7. al-Ḥākim, *al-Mustadrak 'alā aṣ-Ṣaḥīḥayn*, Kairo, Dār al-Ḥaramayn li aṭ-ṭibā'a wa an-našr wa at-tawzī', 1997., tom II
8. al-Kawṯarī, *al-'Aqīda wa 'ilm al-kalām: Min 'a'māl al-imām Muḥammad Zāhid al-Kawṯarī*, Bejrut, Dār al-kutub al-'ilmiyya, 2004.
9. aš-Šahrastānī, *al-Milal wa an-niḥal*, Bejrut, Dār al-kutub al-'ilmiyya, 1992.
10. aṭ-Ṭabarānī, *al-Mu'ğam al-awsaṭ*, Kairo, Dār al-Ḥaramayn, 1995., tom VII
11. aṭ-Ṭabarānī, *al-Mu'ğam al-kabīr*, Kairo, Maktaba Ibn Taymiyya, bez god. izd., tom II
12. Ğamāl ad-Dīn al-Ġaznawī, *Kitāb uṣūl ad-dīn*, Bejrut, Dār al-Bašā'ir al-islāmiyya, 1998.
13. Muḥammad Yūsuf 'Āṭif-bāšā, *Risāla fī bayān al-'i'tiqād 'alā maḏhab al-'imām al-'a'ẓam al-muğtahid al-muqaddim Abī Ḥanīfa an-Nu'mān ibn Ṯābit al-Kūfī*, Kairo, Maktaba al-Azhar, rukopis br. 3488.
14. Muslim, *aṣ-Ṣaḥīḥ*, Rijad, Dār Ṭayba li an-našr wa at-tawzī', 2006.
15. Nūr ad-Dīn aṣ-Ṣābūnī, *al-Bidāya fī uṣūl ad-dīn*, Ankara, an-Našriyāt ar-ri'āsa aš-šunūn ad-dīniyya, 2000.

LITERATURA ZA PETU POSLANICU

1. 'Abd ar-Raḥīm ibn 'Alī Šayḫ-zāda, *Naẓm al-farā'id wa ğam' al-fawā'id fī bayān al-masā'il allatī waqa' fīhā al-iḫtilāf bayn al-māturīdiyya wa al-aš'ariyya fī al-'aqā'id*, Kairo, al-Maṭba'a al-adabiyya, 1317. god. po H.
2. Abū al-Mu'īn an-Nasafī, *Tabṣira al-'adilla fī uṣūl ad-dīn*, Ankara, Našriyāt riy'āsa aš-šu'ūn ad-dīniyya, 1993.
3. Abū al-Qāsim Sulaymān ibn Aḥmad aṭ-Ṭabarānī, *Al-Mu'ğam al-Kabīr*, Kairo, Maktaba Ibn Taymiyya, bez god. izd.
4. Adnan Silajdžić, *Credo: Skripta II za drugu godinu studija na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu*, neobjavljeni rukopis
5. Adnan Silajdžić, *Teološko tumačenje duhovnih institucija islamskog vjerovanja: Skripta I za drugu godinu studija na Fakultetu islamskih nauka*, neobjavljeni rukopis
6. Al-Baġdādī, *Fawā'id ibn Aḫī Mīmī ad-Daqāq*, Rijad, Dār Aḍwā' as-salaf, 2005.
7. al-Bayhaqī, *Al-Ğāmi' li Šu'ab al-Īmān*, Rijad, Maktaba ar-Rušd, 2003. tom XIII
8. al-Bazzār, *Al-Baḥr az-Zaḫḫār – Musnad Al-Bazzār*, Medina, Maktaba al-'ulūm wa al-ḥikam, 2005., tom XIII
9. Al-Munāwī, *Fayḍ al-Qadīr Šarḥ Ğāmi'aṣ-Ṣaġīr*, Kairo, Maktaba Miṣr, 2003.
10. as-Sanadī, *Tartīb Musnad al-Imām Abī Ḥanīfa*, rukopis, Maktaba Ğāmi'a al-Azhar, br. 1848.
11. aṭ-Ṭabarānī, *Al-Mu'ğam Al-Kabīr*, Kairo, Maktaba Ibn Taymiyya, bez god. izd., tom III
12. aṭ-Ṭabarānī, *Al-Mu'ğam al-Kabīr*, Kairo, Maktaba Ibn Taymiyya, bez god. izd., tom V

13. aṭ-Ṭabarānī, *Al-Mu'ǧam al-Kabīr*, Kairo, Maktaba Ibn Taymiyya, bez god. izd., tom VIII
14. Kamāl ad-Dīn Aḥmad al-Bayāḍī-zāda, *'Išārāt al-marām min 'ibārāt al-'imām Abī Ḥanīfa an-Nu'mān fī uṣūl ad-dīn*, Bejrut, Dār al-kutub al-'ilmiyya, 2007.
15. Manṣūr 'Alī Nāṣif, *At-Tāǧ al-Ǧāmi' li al-Uṣūl fī Aḥādīṯ ar-Rasūl* (*ṣallā Allāh 'alayh wa sallam*), Istanbul, Al-Maktaba al-Islāmiyya, li aṭ-Ṭiba'a wa an-našr wa at-tawzī', bez god. izd., tom I
16. Nūr Ad-Dīn 'Alī ibn Abū Bakr al-Hayṯamī, *Mağma' az-Zawā'id wa Manba' al-Fawā'id*, Bejrut, Dār al-Fikr, 1412. god. po Hidžri, tom VI
17. Nūr ad-Dīn aṣ-Ṣābūnī, *al-Bidāya fī uṣūl ad-dīn*, Ankara, Našriyāt riyāsa li aš-šu'ūn ad-dīniyya, 2000.
18. Sa'd ad-Dīn at-Taftāzānī, *Šarḥ al-maqāṣid*, Bejrut, 'Ālam al-kutub, 1998., tom I, tom IV
19. *Saḥīḥ Al-Buḫārī*, Damask, Dār Ibn Kaṯīr, 2002.
20. *Saḥīḥ Al-Buḫārī*, Damask, Dār Ibn Kaṯīr, 2002.
21. *Ṣaḥīḥ Muslim*, Rijad, Dār Ṭayba li an-našr wa at-tawzī', 2006.
22. *Sunan Abū Dāwūd*, Rijad-Amman, Bayt al-afkār ad-duwaliyya, bez god. izd.

LITERATURA ZA ŠESTU POSLANICU

1. Al-Ḥākim, *Al-Mustadrak 'alā aṣ-Ṣaḥīḥayn*, Kairo, Dār al-Ḥaramayn li aṭ-ṭibā'a wa an-našr wa at-tawzī', 1997., tom I.
2. al-Kawṯarī, *al-'Aqīda wa 'ilm al-kalām*, Bejrut, Dār al-kutub al-'ilmiyya, 2004.
3. Ibn Fūrak, *Šarḥ al-'ālim wa al-muta'allim*, Kairo, Maktaba aṯ-ṯaqāfa ad-dīniyya, 2009.

KNJIGA *Akaidska učenja Ebu Hanife* (hanefijska tradicija tumačenja osnova islamskog vjerovanja) nastala je na prijedlog reisu-l-uleme Islamske zajednice u BiH Husein-ef. Kavazovića. On je predložio da se u narednom periodu izrade i objave tri zasebne knjige u kojima će biti cjelovitije i sistematičnije izloženi klasični ali i moderni komentari osnova islamskog vjerovanja kojih, nažalost, dosada, osim u nekim fragmentima, nismo imali na raspolaganju.

Budući da već duže vrijeme prate i proučavaju stanje islamske pobožnosti naših vjernika kao i promjene kroz koje prolazi njihovo lično doživljavanje i razumijevanje sadržaja islama, s jedne strane, te pojavu brojnih retrogradnih shvaćanja islama koja u najmanju ruku relativiziraju - da ne kažemo osporavaju - kredibilnost hanefijsko-maturidijske matrice razumijevanja tradicije na kojoj je, između ostalih konstituensi, utemeljen povijesni, duhovni i kulturni identitet bosanskih muslimana, s druge strane, profesori sa katedre za akaid na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu – Adnan Silajdžić i Samir Beglerović - prijedlog Reisu-l-uleme Husein ef. Kavazovića prihvatili su bezrezervno i sa ogromnim zadovoljstvom.

Tako je nastala ova, prva od tri predložene knjige.

Pored izvornog teksta i njegova prijevoda na bosanski jezik, sadrži i autorske stručne komentare najznačajnijih Ebu Hanifinih akaidskih djela. Njihovi komentari, iako se radi o klasičnim vjersko-teološkim djelima, pisani su iz savremene perspektive. Radi se o komaparativnoj analizi učenja akaidskih škola utemeljenoj na hanefijsko-maturidijskom i djelimično eš'arijskom metodu teološkog tumačenja, što je u našoj regiji jedinstven primjer.

ISBN 978-9958-23-438-5
9 789958 234385
القلم
el-Kalem
www.elkalem.ba